

Latvijas Universitāte
Sociālo zinātņu fakultāte
Komunikācijas studiju nodaļa

Mārtiņš Kaprāns

**Padomju laika sociālās reprezentācijas
latviešu pēcpadomju biogrāfiskajā diskursā**

Promocijas darbs komunikācijas zinātnē

Promocijas darba zinātniskā vadītāja: Dr. hist., prof. Vita Zelče

Rīga, 2012

LATVIJAS
UNIVERSITĀTE
ANNO 1919

EIROPAS SAVIENĪBA

IEGULDĪJUMS TAVĀ NĀKOTNĒ

Šis darbs izstrādāts ar Eiropas Sociālā fonda atbalstu projektā „Atbalsts doktora studijām Latvijas Universitātē”.

Anotācija

Promocijas darba mērķis ir aprakstīt un skaidrot, kā latviešu publiskais biogrāfiskais diskurss pēdējo 20 gadu laikā ir ielogojis, atainojis un transformējis priekšstatus par padomju periodu un kā šo procesu ir ietekmējušas autobiogrāfu kolektīvās identitātes. Pētījuma konceptuālo ietvaru veido sociālo reprezentāciju teorija. Promocijas darbā tiek izmantotas gan kvalitatīvās, gan kvantitatīvās datu ieguves metodes. Empīriskais materiāls balstās uz trīs datu avotiem: pēcpadomju autobiogrāfijām, laikrakstu publikācijām un intervijām ar pēcpadomju autobiogrāfiju izdevējiem. Biogrāfiskā diskursa analīze parāda, ka līdzās negatīvajām un pozitīvajām padomju perioda sociālajām reprezentācijām svarīga loma latviešu autobiogrāfijās ir bijusi arī pragmatiskajai reprezentācijai. Tā, neignorējot padomju režīma pārdarījumus, ir izgaismojusi autobiogrāfu individuālos un kolektīvos sasniegumus.

Atslēgvārdi: Sociālo reprezentāciju teorija, kolektīvā atmiņa, biogrāfiskais diskurss, tematiskā analīze, padomju periods

Abstract

The PhD thesis demonstrates and explains how the Latvian public biographical discourse has framed and transformed the understanding of the Soviet period over the last 20 years and how autobiographers' collective identities have influenced these processes. The conceptual framework of the study is derived from social representations theory. The empirical material is based on three datasets: autobiographies, newspaper articles, and interviews with publishers of post-Soviet autobiographies. The analysis of biographical discourse suggests that along with positive or negative social representations of the Soviet period a pragmatic representation also has played an important role in Latvian autobiographies. This representation does not ignore humiliating conditions under the Soviets; however the pragmatic representation highlights autobiographers' individual, as well as collective advancements during the Soviet era.

Keywords: social representation theory, collective memory, biographical discourse, thematic analysis, the Soviet period

Satura rādītājs

Attēlu un tabulu saraksts	6
Saīsinājumi.....	7
Pateicība.....	8
Ievads	10
1. Sociālās reprezentācijas	16
1.1. Sociālo reprezentāciju teorija.....	16
1.1.1. Pamatelementi.....	21
1.1.2. Sociālās reprezentācijas un identitātes sasaiste.....	26
1.1.3. SRT kā komunikāciju skaidrojoša teorija.....	29
1.2. SRT kritika.....	34
1.3. Secinājumi.....	41
2. Pagātnes sociālo reprezentāciju ietvari	43
2.1. Autobiogrāfiskā atmiņa.....	46
2.2. Atmiņu kopienas	49
2.2.1. Sociālās grupas.....	51
2.2.2. Paaudzes.....	53
2.3. Atmiņu politika	57
2.4. Masu mediji	60
2.5. Secinājumi.....	62
3. Biogrāfiskais diskurss	64
3.1. Autobiogrāfiskais naratīvs	65
3.2. Autobiogrāfijas un sociālās reprezentācijas.....	72
3.3. Secinājumi.....	75
4. Postkomunistisko sabiedrību atmiņu diskursa pētniecība.....	76
4.1. Disciplinārais ietvars.....	76
4.2. Postkomunistisko sabiedrību atmiņu diskurss	84
4.2.1. Biogrāfiskais darbs.....	89
4.2.2. Baltijas valstis: pēcpadomju atmiņu diskursa īpatnības.....	92
4.3. Padomju perioda sociālo reprezentāciju konteksti Latvijā	96
4.3.1. Atmiņu politika	96
4.3.2. Masu mediji un populārā kultūra	102
4.3.3. Biogrāfiskais diskurss	105
4.4. Secinājumi.....	108
5. Metodoloģija	113
5.1. Empīriskā materiāla raksturojums	113
5.2. Analīzes principi un procedūras.....	120
6. Latviešu pēcpadomju autobiogrāfiju tematiskā analīze.....	127
6.1. Autobiogrāfu kopienu identitātes tipi	127
6.1.1. Sociālā identitāte	127
6.1.1.1. Pozitīvā identitāte.....	128
6.1.1.2. Negatīvā identitāte	134
6.1.2. Paaudzes identitāte.....	138

6.1.2.1. Formatīvo periodu raksturojums.....	138
6.1.2.2. Paudzes paštematizācija.....	143
6.1.3. Secinājumi.....	152
6.2. Autobiogrāfiskos naratīvus organizējošās tēmas.....	154
6.2.1. Stigmatizācija.....	154
6.2.2. Viktimizācija.....	157
6.2.3. Pretestība.....	162
6.2.4. Normalizēšana.....	168
6.2.4.1. Attiecības ar padomju režīmu.....	168
6.2.4.2. Padomju ikdienas prakses.....	175
6.2.4. Secinājumi.....	179
6.3. Padomju un pēcpadomju pieredzes salīdzināšana.....	181
6.3.1. Progresā stāsts.....	182
6.3.2. Pēcpadomju sociālās kārtības kritika.....	183
6.3.3. Secinājumi.....	191
7. Pēcpadomju autobiogrāfiju diskursīvā apstrāde latviešu preses izdevumos.....	193
7.1. Secinājumi.....	204
Nobeigums.....	205
Avotu un izmantotās literatūras saraksts.....	210
Pielikumi.....	238
1. PIELIKUMS.....	239
2. PIELIKUMS.....	240
3. PIELIKUMS.....	242
4. PIELIKUMS.....	243
5. PIELIKUMS.....	244
6. PIELIKUMS.....	250
7. PIELIKUMS.....	257
8. PIELIKUMS.....	258

Attēlu un tabulu saraksts

Attēli

1. shēma. Sociālo reprezentāciju teorijas izcelsmes avoti
 2. shēma. Sociālo reprezentāciju sociogēnēzes shematisks atainojums
 3. shēma. Autobiogrāfisko zināšanu hierarhiskā struktūra
 4. shēma. Populārā atmiņa kā sociāls process
 5. shēma. Pagātnes sociālo reprezentāciju veidojošie spēki
 6. shēma. Postkomunistisko sabiedrību pētniecība: analītiskie līmeņi
 7. shēma. Padomju laika sociālo reprezentāciju deskriptīvais modelis
 8. shēma. Autobiogrāfisko naratīvu analīzes procedūra
 9. shēma. Promocijas darba pētījuma dizains
 10. shēma. Autobiogrāfu formatīvie periodi un paaudžu identitātes
 11. shēma. Autobiogrāfu kā atmiņu kopienu identitātes
 12. shēma. Pēcpadomju autobiogrāfisko naratīvu organizējošās tēmas
1. diagramma. Pēcpadomju autobiogrāfiju dinamika
 2. diagramma. Pēcpadomju autobiogrāfiju dinamika sešu gadu griezumā
 3. diagramma. Autobiogrāfu demogrāfiskais raksturojums: vecuma kohortas
 4. diagramma. Autobiogrāfu raksturojums: piederība noteiktai vecumgrupai
 5. diagramma. Kontentanalīzes izlases raksturojums
 6. diagramma. Pēcpadomju autobiogrāfiju diskursīvās apstrādes žanri laikrakstos
 7. diagramma. Vērtējošo diagrammu īpatsvars

Tabulas

1. tabula. Notikumu iedalījums pēc informācijas pirmavota un saņemšanas veida
2. tabula. Attieksme pret PSRS un padomju periodu Latvijā (2008–2010)
3. tabula. Promocijas darbā analizētā postpadomju autobiogrāfiju izlase
4. tabula. Publiskie notikumi/epizodes pēcpadomju autobiogrāfijās
5. tabula. Pēcpadomju autobiogrāfiju diskursīvās apstrādes noturīgums
6. tabula. Pēcpadomju autobiogrāfiju naratīvus organizējošo tēmu *vizītkartes*
7. tabula. Pamattēmu reģistrācijas matricas paraugs

Saīsinājumi

AABS – *Association for the Advancement of Baltic Studies* (Amerikas Baltijas studiju veicināšanas asociāciju)

ASV – Amerikas Savienotās Valstis

CK – Centrālā komiteja

DOSAFF – *Добровольное Общество Содействия Армии, Aviации и Флоту* (Brīvprātīgā armijas, aviācijas un flotes veicināšanas brīvprātīgā biedrība)

EP – Eiropas Parlaments

EPPA – Eiropas Padomes Parlamentārā asambleja

LKP – Latvijas Komunistiskā partija

LNB – Latvijas Nacionālā bibliotēka

LNNK – Latvijas Nacionālās neatkarības kustība

LPSR – Latvijas Padomju sociālistiskā republika

LTF – Latvijas Tautas fronte

LU – Latvijas Universitāte

NMVP – Nacionālās mutvārdu vēstures projekts

NATO – *North Atlantic Treaty Organisation* (Ziemeļatlantijas Līguma organizācija)

NVS – Neatkarīgo Valstu Sadraudzība

PSKP – Padomju Savienības komunistiskā partija

PSRS – Padomju Sociālistisko republiku savienība

RS – Rakstnieku savienība

SRT – Sociālo reprezentāciju teorija

VDK – Valsts drošības komiteja

Čeka – *Чрезвычайная комиссия* (Ārkārtas komisija)

VDR – Vācijas Demokrātiskā republika

Pateicība

Vēlos vispirms pateikties LU Sociālo zinātņu fakultātes komunikācijas zinātnes programmai, kuras ietvaros ir tapis mans promocijas darbs, un itin visiem tās mācībspēkiem. Esmu pateicīgs arī visam fakultātes personālām, mācībspēkiem, īpaši bibliotekāriem un studiju metodiķiem, par atbalstu un labvēlīgajiem darba apstākļiem. Īpaša pateicība pienākas arī Latvijas Nacionālās bibliotēkas Bibliogrāfijas institūta Preses statistikas nodaļas darbiniecēm, kas man laipni ļāva vairāku nedēļu garumā klātienē iepazīties ar izdoto grāmatu kartotēku.

Svarīga loma promocijas darba tapšanā bija viena semestra studijām Roskildes Universitātes doktorantūras programmā „Komunikācija, žurnālistika un mediji”. Roskildes Universitātes bibliotēkā iepazinās ar plašu teorētisko literatūru, kas būtiski ietekmēja promocijas darba konceptuālā ietvara izstrādi. Par iespēju studēt Roskildē esmu pateicīgs Dānijas Starptautiskās izglītības aģentūrai, kas man piešķīra Dānijas valdības stipendiju, kā arī *Nippon* fondam – par piešķirto Roiči Sasakavas Jauno līderu stipendiju. Lielu paldies esmu parādā arī LU zinātņu prorektoram prof. Indriķim Muižniekam par viņa atsaucību un rūpēm par doktorantu izaugsmi, ko izjutu gan studējot Dānijā, gan pēcāk – disertācijas tapšanas laikā. Tāpat manai akadēmiskajai darbībai nozīmīgs atbalsts bija Eiropas Sociālā fonda mērķstipendija, kas tika piešķirta projekta „Atbalsts doktora studijām Latvijas Universitātē” ietvaros. Bez šīs stipendijas, kuru saņēmu laika periodā no 2009. līdz 2011. gadam, promocijas darba izstrāde būtu krietni vien sarežģītāka. Vēlos pateikties visu līmeņu vērtēšanas komisiju dalībniekiem, kas bija atbildīgi par ESF mērķstipendiju piešķiršanu un administrēšanu.

Promocijas darba rakstīšanai paralēli esmu līdzdarbojis citos pētniecības projektos, kas mani ir *iemetuši* interesantās debatēs un nežēlīgās intelektuālās un cilvēciskās kaujās. Taču visi esam izdzīvojuši un, jādomā, kļuvuši viedāki. Īpašu paldies saku pētnieku pulciņam, kas darbojas valsts pētījumu programmas „Nacionālā identitāte” projektā „Latvijas sociālā atmiņa un identitāte”. Šis pulciņš gadu gaitā ir zēlis un kuplīnājies, un vienmēr saglabājis atvērtību. Tas nav maz.

Paldies arī prof. Viesturam Zanderam, prof. Skaidrītei Lasmanei, prof. Aivaram Tabūnam, prof. Raimondam Briedim, asoc. prof. Ojāram Skudram, asoc. prof. Jurgim

Šķilteram, asoc. prof. Enei Koresārei, politoloģei Evai-Klaritai Petajai un antropoloģei Dacei Dzenovskai, vēsturniekam un politologam Viliusam Ivanauskam par auglīgo domu apmaiņu, zināšanām vai citādāko skatījumu uz (pēc)padomju sabiedrību. Komunikācija ar šiem cilvēkiem man ļāva skaidrāk apzināties sava pētījuma virzienu.

Nedalīts paldies promocijas darba zinātniskajai vadītājai prof. Vitai Zelčei.

Vēlos pateikties arī prof. Viesturam Zanderam un asoc. prof. Ojāram Skudram par promocijas darba manuskripta nopietno lasījumu, aizrādījumiem, pamanītajām kļūdām un vērtīgajiem ieteikumiem.

„Liels ir atmiņas spēks – kaut kas ļoti biedējošs, mans Dievs, dziļš un bezgalīgs savā daudzējādībā.”¹

/Augustīns/

Ievads

Promocijas darba vēsture ietiecas sešus gadus senā pagātnē. Tolaik es aizstāvēju maģistra darbu par padomju laika pieredzes atainojumu Latvijas lokālo laikrakstu biogrāfiskajos vēstījumos. Maģistra darba pētījumu noslēdzu ar sociologa Zigmunda Baumaņa (*Bauman*) trāpīgo ceļa metaforu, apgalvojot, ka padomju pieredzes kontekstā „ceļš vēl aizvien ir pārrauts, tādēļ atmiņu subjekts pa to nevar brīvi pārvietoties”.² Man šķita, ka esmu sapratis, kā padomju laiks parādās latviešu publiskajā diskursā, kā tas strukturē identitātes un sociālās attiecības. Domājot par saviem turpmākajiem pētniecības virzieniem, izlasīju vairākas latviešu autobiogrāfijas, kas izdotas aizgājušajā desmitgadē. Tās pamatā bija kādreizējās padomju inteliģences atmiņas. Mani pārsteidza, kā šie biogrāfiskās komunikācijas vēstījumi veido attiecības ar neseno pagātni, kā tajos tiek apietas pārrāvuma vietas pa dažādiem sānceļiem. Lokālā prese bija man izgaismojusi tikai vienu nelielu komunikatīvo segmentu, kas ielogo un apraksta sabiedrības priekšstatus par padomju periodu – laiku, kas vēl aizvien iespaido mūsu identitātes, starpgrupu attiecības un valsts politiku.

Vācu sociologs Volfgangs Fišers-Rozentāls (*Fischer-Rosenthal*) ir rakstījis, ka modernās sabiedrības strukturē *biogrāfiskais darbs*. Īpaši tas novērojams strauju sociālo pārmaiņu laikā, kad, komunicējot un skaidrojot, kas ir noticis cilvēku dzīvēs un kas var notikt sagaidāmā nākotnē, indivīdi meklē iespējas sasniegt elastīgu līdzsvaru, kurš vienlaikus pieļauj un samazina nejaušības, vienlaikus rada un pārvar

¹ Augustīns. (2008). *Atzīšanās*. Rīga: Liepnieks & Rītups. 343. lpp.

² Kaprāns, M. (2009). Padomju pieredzes (re)konstrukcija biogrāfiskajos vēstījumos: Latvijas lokālās preses analīze (1995–2005). *Latvijas Arhīvi*. 1/2: 162.–194.; Kaprāns, M. (2006). *Padomju pieredzes (re)konstrukcija biogrāfiskajos vēstījumos: Latvijas lokālās preses analīze (1995–2005)*. Maģistra darbs. Rīga: LU SZF Komunikācijas studiju nodaļa.

dzīves saskanīgumu.³ Arī postkomunistiskajās sabiedrībās, kopš Berlīnes mūra krišanas, ir noticis aktīvs biogrāfiskais darbs, kurā iesaistījušies gan vietējie, gan citu Rietumu valstu sociālie zinātnieki.⁴ Viņu pētījumos pārsvars bijis mutvārdu vēstures projektiem, kas izcēluši *vienkāršo* cilvēku dzīvesstāstus.⁵ Epistemoloģiski attaisnojot šādu pieeju, tā tomēr pēdējos 20 gadus novārtā ir atstājusi biogrāfiskā darba publisko daļu (filmas, auto/biogrāfijas, portretintervijas un apraksti laikrakstos u. c.). Tieši publiskajā līmenī ir nostiprinājusies komunikācijas loma komunisma perioda iztēlošanā un iekļaušanā postkomunisma sociālajās attiecībās.

Būtu maldīgi domāt, ka biogrāfiskais darbs nozīmē tikai individuālu pašrefleksiju. Neatņemama šī darba daļa ir arī biogrāfiskā komunikācija jeb savas dzīves izstāstīšana citiem cilvēkiem, tādējādi cenšoties radīt kopīgu apjēgsmi par aizgājušo laiku. Tas nenovēršami iespaido indivīdu kolektīvās identitātes, izceļ vai noklusē piederību noteiktai sociālai grupai, konstruē paaudzes izpratni par pagātnes epizodēm. Personiskās dzīves aprakstīšana katrā kultūrā mēdz atšķirties, tomēr neatkarīgi no šīm īpatnībām biogrāfiskā komunikācija, tāpat kā jebkura cita komunikācijas forma, vispirms ir sociālā prakse, kuru, komunikācijas teorētiķa Roberta Kreiga (*Craig*) vārdiem, nosaka koordinētu darbību kopums, kas dažādos veidos tiek iesaistīts mūsu attiecībās un iegūst jēgpilnību.⁶ Publiskais diskurss izgaismo komunikācijas kā sociālās prakses pamatprincipus, tas, pārfrāzējot sociologa Ērvinga Gofmana hrestomātiskā pētījuma nosaukumu, uzskatāmi ilustrē dramaturģiskos paņēmienus „sevis izrādīšanai ikdienas dzīvē”. Tādēļ biogrāfiskā darba publisko izpausmju ilgstošā atrašanās otrajā plānā uzrunā ne tikai biogrāfiskās pētniecības, bet plašāk – postkomunisma studiju mazāk iepazītos laukus.⁷

³ Fischer-Rosenthal, W. (1995). The problem with identity: biography as solution to some (post)-modernist dilemmas. *Comenius*. 15: 259.

⁴ Sk. Aardelaid-Tart, A., Bennich-Björkman, L. (eds.) (2012). *Baltic Biographies in Historical Crossroads*. London, New York: Routledge; Bertaux, D., Rotkirch, A., Thompson, P. (eds.) (2004). *On Living Through Soviet Russia*. London, New York: Routledge; Miller, R., Zdravomyslova, E. (eds.) (2003). *Biographical Research in Eastern Europe: Altered Lives and Broken Biographies*. Aldershot: Ashgate; Breckner, R., Kalekin-Fishman, D., Miethel, I. (eds.) (2000). *Biographies and the Division of Europe: Experience, Action and Change on the 'Eastern Side'*. Budrich, Opladen: Verlag Leske.

⁵ Sk. Beitnere, D. (2007). Pretestības tēma dzīvesstāstos. Grām.: Kursīte, J. (Atb. red.). *Kultūra un vara: raksti par valodu, literatūru, tradicionālo kultūru*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds; Šūpulis, E. (2007). Atmiņu politika: vēlinā sociālisma vērtējums dzīvesstāstos. Caune, A. (Atb. red.). *Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti*. 20. sēj. Rīga: Latvijas Vēstures institūta apgāds; Bela-Krūmiņa, B. (2004). *Dzīvesstāsti kā sociāli vēstījumi*. Nepublicēts promocijas darbs. Rīga: LU SZF Socioloģijas nodaļa.

⁶ Craig, T. R. (2006). Communication as a practice. In: Shepherd, J. G., John, St. J., Striphos, T. (eds.) *Communication As... Perspectives on Theory*. Thousand Oaks, London, New Delhi: SAGE Publications. P. 40.

⁷ Gofmanis, Ē. (2001). *Sevis izrādīšana ikdienas dzīvē*. Rīga: Madris.

Latviešu memuārliteratūra arī ir uzskatāma par maz apgūtu gan humanitārajās, gan sociālajās zinātnēs. Kopumā vietējie literatūrvēsturnieki faktiski neanalizē memuārliteratūras tendences, lai gan auto/biogrāfija ir uzskatāma par būtisku literatūras žanru.⁸ Toties par biogrāfisko literatūru interesējas Latvijas vēsturnieki, kuriem gan tā ir zemākas raudzes (zemākas nekā arhīvu materiāli) informācijas avots, kas tiek izmantots vēstures naratīvu radīšanā. Vēsturniekiem, analizējot šos avotus, reti rūp tagadnes sociālo kontekstu ietekme uz cilvēku dzīvesstāstiem. Ar latviešu autobiogrāfiju pētniecību līdz šim nav īsti nodarbojušies arī sociālie zinātnieki. Kaut gan biogrāfiskā pieeja Latvijas sociālajās zinātnēs ir institucionalizējusies, tā lielākoties tiek izmantota mutvārdu vai pēc pētnieku iniciatīvas rakstītu dzīvesstāstu analīzē un publiskajam diskursam pievēršas tikai epizodiski. Tādēļ komunikācijas zinātnē, kuras viena no neatņemamām šķautnēm ir starpdisciplinārumš, auto/biogrāfijas kā sociāli vēstījumi kļūst par pašsaprotamu pētniecības lauku. Proti, biogrāfiskā komunikācija formē Latvijas iedzīvotāju šodienas zināšanas par 20. gadsimta vēsturi un *status quo* identitātēm.⁹ Arī promocijas darba pētījums ir par tagadni, par to, kā mēs radām zināšanas par padomju laiku un kā šajās zināšanās tiek saslēgtas mūsu šodienas un nākotnes kolektīvās identitātes.

Latviešu pēcpadomju autobiogrāfijas jeb autobiogrāfijas, kurās tiek reflektēta padomju laika pieredze, ir bijusi samērā noturīga parādība jau kopš 90. gadu sākuma. Tās ir pastāvīgi mijiedarbojušās ar valdošajām attieksmēm pret padomju periodu Latvijas vēsturē, vienlaicīgi esot šo attieksmju barometram. Pirmajā desmitgadē pēc PSRS izjukšanas gan Baltijas valstīs, gan Austrumeiropā iesakņojās citādāks komunistiskās pagātnes interpretācijas ietvars, kas nevarēja neietekmēt arī autobiogrāfisko naratīvu. 90. gadu atmiņu diskurss radīja sarežģītu problēmu, kas, kā atzīmē politologs Vladimirs Tismaneanu (*Tismaneanu*), izgaismoja kaitinošu, tomēr vitāli svarīgu postkomunistiskās pasaules pretrunu: no vienas puses, traumatiskās totalitārās pagātnes saprašana, bet no otras –, politiskās, morālās un intelektuālās grūtības, kā arī vilšanās, cerības un bailes, kas rodas, mēģinot atsvabināties no šīs

⁸ Nevienā no latviešu literatūras vēstures versijām, kas iznākušas pēc 1991. gada, memuārliteratūra būtībā netiek aplūkota. Šis žanrs tiek izvērstāk analizēts trimdas literatūras kontekstā. Sk. Ruņģe, V. (2001). Atmiņu literatūra. Grām.: Hausmanis, V. (zin. vad.) *Latviešu literatūras vēsture*. 3. sēj. Rīga: Zvaigzne ABC. 491.–500. lpp.

⁹ 2010. gada rudenī veiktā Latvijas iedzīvotāju aptauja liecina, ka 30% respondentu savas zināšanas par 20. gadsimta Latvijas vēsturi gūst no vecākās paaudzes cilvēku stāstiem, bet 10% – no ievērojamu cilvēku biogrāfijām. SKDS (2010, novembris). Latvijas iedzīvotāju aptauja. Pasūtītājs: LU Sociālo zinātņu fakultāte. Npublicēti rezultāti.

pagātnes.¹⁰ Protams, laika gaitā pretruna modificējās, bet nepazuda. Taču individuālās atmiņas, īpaši, ja tika publicētas un kļuva par sociālās atmiņas resursu, varēja kalpot par izlīguma vietām, kur politizētām pretrunām nav tik liela teikšana. Tieši dialektika starp padomju perioda noliegšanu un atcerēšanos, starp noklusēšanu un runāšanu, starp *pareizo* un *nepareizo* tālaika izpratni ir centrālie motīvi promocijas darbā.

Šo pētījumu caurauž sociālo reprezentāciju teorija, no tās ir atvasināts promocijas darba konceptuālais ietvars. SRT kā dirkeimiskajā tradīcijā sakņota pieeja ir reti izmantota Latvijas komunikācijas pētījumos, kaut gan tai ir vairāk nekā 40 gadus ilga vēsture (tā ir pārbaudīta un izmēģināta visdažādāko tēmu pētniecībā un atzīta par būtisku heirstisku koncepciju mūsdienu sabiedrības un indivīda kopsakarību skaidrošanā). SRT iegulst komunikācijas pētniecības sociālkulturālajā tradīcijā. Tā atsedz un skaidro diskursos apslēptos kopīgos priekšstatus par fenomeniem, kas atrodas sabiedrības uzmanības centrā, kā arī ļauj izsekot šo zināšanu diahroniskajai struktūrai.

Promocijas darba **novitāti** pirmām kārtām nosaka izvēlētā pētnieciskā perspektīva, kas latviešu pēcpadomju autobiogrāfijas analizē nevis kā literatūras žanru, bet kā daudzlīmeņu sociālo komunikāciju un pagātnes reprezentāciju krātuvi, kas nostiprina un transformē zināšanas un attieksmes pret padomju periodu. Tāpat novitāte izpaužas heirstiskā līmenī, jo biogrāfiskā diskursa analizē tiek izmantota Latvijas komunikācijas pētījumos nepietiekoši aprobētā sociālo reprezentāciju teorija. Promocijas darbs ne tikai bagātina komunikācijas zinātnes pētniecisko arsenālu, bet arī papildina un paplašina latviešu biogrāfisko pētnieku secinājumus par padomju laika individuālās pieredzes un mūsdienu Latvijas sociālās atmiņas kopsakarībām. Šis kopsakarības labāk palīdz izprast padomju laika sociālo reprezentāciju deskriptīvais modelis, kas promocijas darbā tiek postulēts, balstoties uz sekundārajiem avotiem, un kura pielietojamība tiek pārbaudīta pētījuma empīriskajā daļā.

Promocijas darba galvenais **mērķis**: (1) demonstrēt, kā latviešu publiskais biogrāfiskais diskurss pēdējo 20 gadu laikā ir ielogojis, atainojis un izmainījis priekšstatus par padomju periodu, un (2) skaidrot, kā šo procesu iespaido autobiogrāfu kolektīvās identitātes un dominējošās sociālās reprezentācijas par padomju laiku. Lai sasniegtu šo mērķi, promocijas darba kontekstā ir formulēti vairāki **pētnieciskie jautājumi**:

¹⁰ Tismaneanu, V. (2008). Democracy and memory: Romania confronts its communist past. *The ANNALS of the American Academy of Political and Social Science*. 617(1): 178.

- 1) kā biogrāfiskajā komunikācijā mijiedarbojas atšķirīgas padomju laika sociālo reprezentāciju organizējošās tēmas?
- 2) ko noteiktas autobiogrāfu grupas domā par padomju laiku?
- 3) kādas diferenciacijas pazīmes ir novērojamas autobiogrāfu attieksmē pret padomju laiku?
- 4) kā pēdējos 20 gados biogrāfiskajā diskursā ir veidojusies un mainījies attieksme pret padomju laiku?
- 5) kā laikrakstos noritošajā diskursīvajā apstrādē atbalsojas pēcpadomju autobiogrāfiju globālās tēmas?
- 6) vai pēcpadomju autobiogrāfijas tiek proporcionāli reprezentētas nacionālajos laikrakstos?
- 7) kādas pazīmes liecina, ka latviešu pēcpadomju atmiņu diskursā ir notikušas paradigmiskas pārmaiņas?

Pētījumā tiek izmantotas gan kvalitatīvās, gan kvantitatīvās datu ieguves **metodes**. Kvantitatīvo datu kopu veido laikrakstu kontentanalīze un speciāli pētījuma nolūkiem sistematizēta informācija par pēcpadomju autobiogrāfiju lauka lielumu, kā arī autobiogrāfu kohortu un izdevēju īpatsvaru. Savukārt kvalitatīvie tekstuālie dati tika iegūti par pēcpadomju autobiogrāfijām un ārpus kontentanalīzes izlases esošajām laikrakstu publikācijām, datu iegūšanā tika izmantota tematiskā analīze. Kvalitatīvo datu kopu papildināja arī daļēji strukturētās intervijas ar pēcpadomju autobiogrāfiju izdevējiem.

Promocijas darbam ir izvirzīti vairāki **uzdevumi**:

- 1) SRT ietvaros kontekstualizēt kolektīvās atmiņas perspektīvu;
- 2) veikt postkomunisma atmiņu diskursa metanalīzi un postulēt postkomunisma biogrāfisko diskursu skaidrojošu deskriptīvu modeli;
- 3) apzināt latviešu pēcpadomju autobiogrāfijas un norobežot tās kā pētniecisko lauku;
- 4) analizēt pēcpadomju autobiogrāfiju naratīvus;
- 5) analizēt pēcpadomju autobiogrāfiju diskursīvo apstrādi latviešu laikrakstos;
- 6) intervēt pēcpadomju autobiogrāfiju aktīvākos izdevējus.

Promocijas darbs sastāv no septiņām daļām. Pirmajā daļā tiek iztirzāta sociālo reprezentāciju teorija, īpaši ieskicējot tās mūsdienīgo versiju, kurā akcentēti *tēmas* un *dialogiskuma* koncepti. Šajā daļā esmu uzsvēris sociālo reprezentāciju ciešo saikni ar identitātes un komunikācijas jēdzieniem. Tiem ir izšķiroša loma ne tikai SRT, bet arī

šī pētījuma kontekstā. Vienlaikus pirmajā daļā tiek ieskicēti SRT trūkumi un pēdējo 30 gadu diskusijas starp teorijas proponentiem un kritiķiem. Darba otrajā daļā pievēršos kolektīvās atmiņas perspektīvai, kas arī sakņojas dirkeimiskajā tradīcijā, taču nav tiešā veidā saistāma ar SRT. Šajā daļā tiek analizēti daudzveidīgie kolektīvās atmiņas konteksti, kas nosaka pagātnes sociālo reprezentāciju rašanos. *Konteksti* kā epistemoloģisks princips ļauj skaidrāk ieraudzīt kopsakarības starp kolektīvās atmiņas dažādajām perspektīvām un SRT. Trešajā daļā ir iztirzāta biogrāfiskā diskursa struktūra. Tuvāk esmu aplūkojis autobiogrāfisko naratīvu, kuram ir savas noteiktas konstantes un principi. Tāpat šajā daļā ir ieskicēts, kā autobiogrāfiju lasīšana sekmē sociālo reprezentāciju veidošanos.

Promocijas darba ceturtajā daļā tiek definēts pētījuma disciplinārais ietvars, kā arī dots īss ieskats tā vēsturiskajā attīstībā. Šajā daļā analizēju postkomunisma atmiņu diskursu gan postkomunisma sabiedrību, gan konkrētāk – Baltijas valstu un Latvijas ietvaros. Apkopojot dažādu pētnieku secinājumus, šīs pārskata daļas nobeigumā tiek postulēts padomju laika sociālo reprezentāciju deskriptīvais modelis, kuram ir izšķirīga loma turpmākajā analizē. Darba piektajā daļā esmu raksturojis pētījuma empīrisko materiālu (autobiogrāfijas, preses publikācijas un intervijas) un tā atlasē principus. Īpaša uzmanība ir pievērsta pēcpadomju autobiogrāfiju kā pētniecisko lauku norobežojošajiem kritērijiem un šī lauka struktūras aprakstīšanai. Piektajā daļā ir arī iztirzāti empīriskā materiāla analīzes principi un procedūras.

Promocijas darba sestajā daļā tiek analizēta autobiogrāfu sociālo identitāšu (sociālo grupu, paaudžu) tematizācija, kā arī pēcpadomju autobiogrāfiju naratīvus organizējošās tēmas. Savukārt septītajā daļā esmu iedziļinājies pēcpadomju autobiogrāfiju diskursīvajā apstrādē, precīzāk, kā šīs autobiogrāfijas tiek izmantotas un ielogotas Latvijas laikrakstos.

Promocijas darba rezultāti ir prezentēti vienpadsmit vietējās konferencēs un trīspadsmit starptautiskās konferencēs. Balstoties uz pētījumos iegūtajiem datiem, publicēti vienpadsmit zinātniskie raksti, no kuriem seši ir publicēti starptautiskos izdevumos. Šī pētījuma rezultāti ir integrēti Latvijas Zinātnes padomes pētniecības projektā „Padomju laiku reprezentācija medijos (2000–2006)” un valsts pētījumu programmas „Nacionālā identitāte” projekta „Latvijas sociālā atmiņa un identitāte” pētījumos.

1. Sociālās reprezentācijas

Sabiedrības pētnieki jau vismaz gadsimta garumā ir centušies skaidrot, kādi apstākļi un principi cilvēku starpā nosaka kopīgu priekšstatu veidošanos. Sociālā konstruktīvisma paradigma sociālajās zinātnēs nostiprinājusi uzskatu, ka indivīds kā sabiedriska būtne cenšas shematizēt apkārtējās pasaules saprašanu atbilstoši savam kultūras kontekstam. Konstruktīvisma paradigmas ietvaros ir postulētas dažādas teorijas, kas skaidro indivīda un sociālo institūciju lomu kopīgo zināšanu radīšanā un pārveidošanā. Šīs nodaļas mērķis ir iztīrīt *sociālo reprezentāciju teoriju*, kas skaidro zināšanu veidošanos sabiedrībā un veido pamatu promocijas darba konceptuālajam ietvaram.

1.1. Sociālo reprezentāciju teorija

Sociālo reprezentāciju teorijas izcelsme datējama ar 20. gadsimta 60. gadiem, kad franču sociālpsihologs Seržs Moskovici (*Moscovici*) publicēja pētījumu par psihoanalīzes tēlu 50. gadu franču sabiedrībā.¹¹ SRT balstās uz premisu, ka sabiedrības funkcionēšanā vispārīgi un sociālo priekšstatu ģenēzē konkrēti pastāv ciešas attiecības starp kognitīvajiem procesiem un kultūras kontekstu, kas nosaka kognitīvo procesu *modus operandi*. Pētnieku Volfganga Vāgnera (*Wagner*) un Nikijas Heisas (*Hayes*) vērtējumā šāda premisa ļauj izvairīties no sociālās kognīcijas teoriju galvenā trūkuma – subjektīvās iekšējās pieredzes un objektīvās ārējās pasaules pretnostatījuma. Tādējādi sociālās reprezentācijas vienlaikus ir gan individuālo zināšanu saturs, gan sociālā diskursa modeļi.¹²

SRT ir vairāki izcelsmes avoti. Tie, kā uzskata pētniece Ivana Markova (*Marková*), jau rodami filozofa Imanuela Kanta un viņa sekotāju darbos.¹³ Tomēr nozīmīgākā šīs teorijas priekštece ir franču sociologa Emīla Dirkeima (*Durkheim*)

¹¹ Moscovici, S. (2008). *Psychoanalysis: Its Image and Its Public*. Cambridge: Polity Press.

¹² Wagner, W., Hayes, N. (2005). *Everyday Discourse and Common Sense – the Theory of Social Representations*. Basingstoke: Palgrave-Macmillan. P. 119, 125. Par reprezentācijas jēdziena izpratni un lietojumu kognitīvajā zinātnē sk. Billman, D. (1999). Representations. In: Bechtel, W., Graham, G. (eds.) *A Companion to Cognitive Science*. Malden [etc.]: Blackwell Publishing. P. 640–659.

¹³ Marková, I. (2005). *Dialogicality and Social Representations: the Dynamics of Mind*. Cambridge [etc.]: Cambridge University Press. P. 121–123.

postulētā kolektīvo reprezentāciju teorija. E. Dirkeims bija viens no pirmajiem sociologiem, kas 19. gadsimta nogalē un 20. gadsimta sākumā, pētot aborigēnu ciltis Austrālijā un Jaunzēlandē, analizēja zināšanu sociālo raksturu, it īpaši reliģijas kontekstā. Kopīgās zināšanas un priekšstatus Dirkeims definēja kā sabiedrības radītas kolektīvās reprezentācijas, kas ļauj „prātiem uztvert vienu otru”.¹⁴ Kolektīvo reprezentāciju būtību lielā mērā paskaidro Dirkeima ieviestais *sociālo faktu* jēdziens, kas apraksta socioloģiskās izpētes objektu. Proti, sociālos faktus nevar izteikt ar individuālām reprezentācijām, jo tās aptver vien pārejošas un mainīgas sajūtas, kurpretī sociālie fakti ir pastāvīgi lielumi, kas īsteno ārēju kontroli pār indivīdu. Tie ir sabiedrībai pāri stāvoši un neatkarīgi no individuālajām manifestācijām.¹⁵ Pāreju no individuālās uz kolektīvo reprezentāciju visupirms nodrošina valoda jeb konceptuālās sistēmas, kurās cilvēki iegrožo aizplūstošo pieredzi. Valoda palīdz pārvarēt personīgo sajūtu gaistošumu un idiosinkrētismu, tā ļauj atcerēties pārejošās sajūtas, jo ir kolektīvas apstrādes rezultāts. Pietuvojoties argumentam par sabiedrību kā domājošu subjektu, Dirkeims uzsvēra: kolektīvās reprezentācijas nevis tiek atvasinātas no individuāliem prātiem kā tādiem, bet gan rodas šo prātu sasaistes un diskusiju (*concour*s) rezultātā.¹⁶ Respektīvi, veidojas sintēzes ceļā, un tās var uztvert kā daļēji autonomas realitātes.

Šodienas mobilo sabiedrību kontekstā Dirkeima pieejas izmantošana kļūst problemātiska, jo 20. gadsimtā daudzviet ir izzudušas stingras sociālās hierarhijas, kas agrāk bija pamats noturīgiem uzskatiem par kopīgo un atšķirīgo cilvēku vidū. I. Markovas vērtējumā E. Dirkeims apzinājās, ka kolektīvās reprezentācijas nav pastāvīgas un tās lēnām mainās, tomēr savā socioloģiskajā analizē viņš ignorēja šīs pārmaiņas.¹⁷ Tādējādi dirkeimiskā perspektīva ir sastapusies ar heiristiskām grūtībām izskaidrot reprezentāciju dinamiskumu un konfrontāciju vai kooperāciju ar citām reprezentācijām. Tieši šie trūkumi, kā arī individuālistisko pieeju dominance sociālajā psiholoģijā pamudināja S. Moskovici paplašināt *kolektīvo reprezentāciju* izpratni, aizstājot tās ar *sociālo reprezentāciju* jēdzienu.¹⁸ Ar īpašības vārdu *sociālās*

¹⁴ Durkheim, E. (1965). *The Elementary Forms of the Religious Life*. New York [etc.]: The Free Press. P. 485.

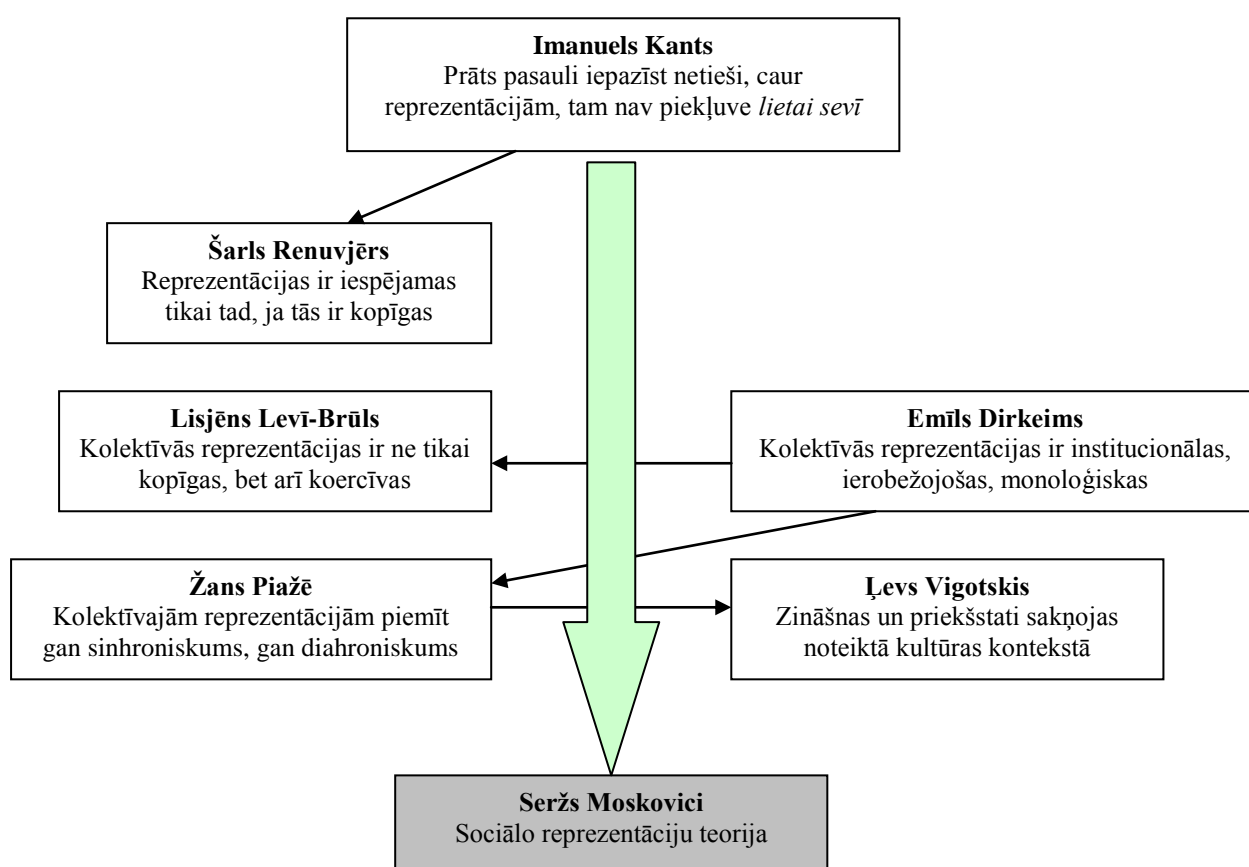
¹⁵ Durkheim, E. (1982). *The Rules of Sociological Method*. New York [etc.]: The Free Press. P. 50–59.

¹⁶ Durkheim, E. (1898). Représentations individuelles et représentations collectives. *Revue de Métaphysique et de Morale*. Tome VI, numéro de mai. Sk. internetā (2011. 6. febr.): <http://tinyurl.com/3slyung>

¹⁷ Marková, I. (2005). Dialogicality and Social Representations... P. 127.

¹⁸ E. Dirkeims pārmaiņus mēdza lietot gan *kolektīvās reprezentācijas*, gan *sociālās reprezentācijas* jēdzienus, tomēr biežāk viņš izmantoja *kolektīvās reprezentācijas*. Vairāk par Moskovici argumentiem,

Moskovici uzsver reprezentāciju dinamisko, komplekso un cilvēku ikdienas komunikācijā balstīto raksturu.¹⁹ Šādā perspektīvā kolektīvā reprezentācija kā zinātniska kategorija zaudē savu vispārīgumu un kļūst par specifisku reprezentācijas tipu. Taču SRT izstrādi ietekmējis ne tikai Dirkeima paveiktais (un neapmierinātība ar to), bet arī franču antropologa Lisjēna Levī-Brūla (*Lévy-Brühl*) uzskati par iracionālo un primitīvo domāšanu, franču psihologa Žana Piažē (*Piaget*) piedāvātie pielāgošanas un asimilācijas jēdzieni un krievu psihologa Ļeva Vigotska (*Виготский*) pētījumi par kultūras konteksta ietekmi uz zināšanu veidošanos, kas paplašinājuši skatījumu uz cilvēka prāta un zināšanu sociālo iesakņotību.

1. shēma

Sociālo reprezentāciju teorijas izcelsmes avoti²⁰

Sākotnēji SRT pārsvarā skaidroja, kā rodas zinātnisku pētījumu atpazīstamība sabiedrībā un kā tie kļūst par daļu no ikdienas diskursa. Tomēr laika gaitā šīs teorijas

kas vērsti pret Dirkeima teoriju, sk. Moscovici, S. (2000). *Social Representations: Explorations in Social Psychology*. Cambridge: Polity. P. 127–130.

¹⁹ Turpat. 74. lpp.

²⁰ Shēmas pamatā ir I. Markovas interpretācija. Sk. Marková, I. (2005). *Dialogicality and...* P. 118–131.

pielietojuma lauks ir paplašinājies, aptverot nozīmju veidošanu, sociālo adaptāciju un diferenciāciju, komunikāciju un citus fenomenus. Primāri SRT bija pazīstama tikai Francijā, bet pakāpeniski tā ieguva atzinību arī Eiropas un Latīņamerikas sociālo zinātnieku vidū. Pamatpostulātiem paliekot nemainīgiem, šī pieeja laika gaitā ir ieguvusi aizvien smalkākas konceptuālās šķautnes. Moskovici kolēģe Denisa Žodelē (*Jodelet*) SRT attīstību ir sadalījusi četros periodos. Pirmo viņa dēvē par latento periodu, kad teorija nobriest.²¹ Šajā laikā – 60. gados – SRT piedzīvo blokādi, jo franču sociālajās zinātnēs dominē citas paradigmas – marksisms, psihoanalīze un strukturālisms, kuru kontekstā Moskovici piedāvātā subjektīvā/objektīvā simbioze nebija īsti aktuāla. Otrā perioda rašanās datējama ar 60. gadu nogali, kad Moskovici tika pamanīts franču sociālajās zinātnēs un aizsākās SRT izmantošana dažādos pētījumos. Tomēr galvenokārt tie tika veikti Francijā. Trešo periodu iniciēja Roberta Fara (*Farr*) un S. Moskovici organizētā starptautiskā konference 1979. gadā Parīzē, kuras rezultātā 1984. gadā tika publicēts rakstu krājums angļu valodā, kas SRT pozicionēja kā alternatīvu tālaika sociālā konstruktīvisma versijām, diskursīvajai sociālajai psiholoģijai un kritiskajai psiholoģijai.²² Šajā periodā SRT ieguva atzinību vairākās Eiropas valstīs. Tiesa, tas arī izsauca šaubas par reprezentāciju jēdziena leģitimitāti, ko uzkurināja tolaik dominējošā postmodernā epistemoloģiskā kritika un lingvistiskais un diskursīvais pagrieziens sociālajās zinātnēs (sk. 1.2. nodaļu). Ceturtais posms aizsākās 20. gadsimta 80. gadu beigās, kad sociālās zinātnes akceptēja SRT.²³ Agrākā kritika, protams, izaicināja reprezentācijas jēdzienu, tomēr sabiedrības pētnieki, kas noraidīja gan t. s. lingvistiskā pagriezienu dogmatismu, gan pozitīvisma nostādnes, deva priekšroku SRT piedāvātajiem interpretēšanas instrumentiem. SRT institucionalizāciju apliecina arī Eiropas doktorantūras programmas izveide sociālo reprezentāciju un komunikācijas pētniecībā.²⁴ Tāpat līdzās daudziem citviet publicētiem pētījumiem regulāri, sākot ar 1992. gadu, tiek izdots elektroniskais žurnāls „*Papers in Social Representation*”. Pēdējā desmitgadē SRT ir nostiprinājusies arī Latvijas sociālajās zinātnēs. To gan lielākoties ir izmantojuši sociālie psihologi, un krietni mazāku uzmanību šī teorija izpelnījies

²¹ Jodelet, D. (2008). Social representation: The beautiful invention. *Journal for the Theory of Social Behaviour*. 38(4): 413–416.

²² Farr, R., Moscovici, S. (eds.) (1984). *Social Representations*. Cambridge: Cambridge University Press.

²³ Tiesa, ASV sociālo reprezentāciju teorija vēl aizvien ir mazpazīstama, kas skaidrojams ar milzīgo kognitīvās un individuālistiskās psiholoģijas iespaidu.

²⁴ Sk. šīs doktorantūras programmas mājaslapu <http://www.europhd.eu/>

komunikācijas pētnieku vidū, kaut gan tā vistiešākajā veidā ir saistīta ar komunikācijas procesu skaidrošanu sabiedrībā (sk. 1.1.3. apakšnodaļu).²⁵

SRT epistemoloģiskie principi sakņojas sociālā konstruktīvisma postulātos, tādēļ šīs teorijas aizstāvji iebilst pret *reālistu* izziņas koncepcijām, kas teorijas definē kā vispārīgus modeļus, kuri izskaidro kauzālas attiecības. *Reālistu* premisas traucē saskatīt sociālo reprezentāciju heuristisko vērtību, jo tās līdzīgi dabas zinātņu teorijām atbalsta ahistorisku un no konkrēta sociālā konteksta neatkarīgu likumu formulēšanu. SRT gan ir norobežojama arī no radikālā konstruktīvisma premisām, kas tiecas apšaubīt pētāmo fenomenu un to izpausmju eksistenci ārpus pētnieku publikācijām. SRT atzīst sociālā procesa realitāti, par tā eksistenci liecina indivīdu uzvedība un rīcība. Tādējādi SRT, izmantojot zinātnes filozofa Vladislava Lektorska (*Лекторский*) iedalījumu, pārstāv *konstruktīvā reālisma* paradigmu, kas realitāti uzlūko kā daudzu un dažādu līmeņu kopumu, un šie līmeņi tiešā veidā nav reducējami. Saskaņā ar konstruktīvo reālismu patību var interpretēt kā sociālās komunikācijas fenomenu jeb „vienlaikus kā sociālkulturālās konstruēšanas produktu un nosacījumu”.²⁶

SRT piedāvā saturacionālu (*content-rational*) deskripciju jeb situatīvu, nevis absolutizējošu sociāli nozīmīgas uzvedības raksturošanu.²⁷ Taču SRT ne tikai apraksta, bet arī skaidro fenomenus. Ja izskaidrošanu konceptualizē, izmantojot zinātnes filozofu Karla Hempela (*Hempel*) un Paula Openheima (*Oppenheim*) hrestomātisko pieeju, kas izskaidrojumu definē kā attiecības starp izskaidrojamo fenomenu (*explanandum*) un lietām, kas veic izskaidrošanu (*explanans*),²⁸ SRT savu izskaidrojošo spēku iegūst *makroreduktīvā līmenī*, kad sociālkulturālā līmeņa *explanans* tiek izmantoti, lai interpretētu fenomenus, kas atrodas gan personiskajā, gan situatīvajā līmenī, īpaši akcentējot šo fenomenu evolūciju. Makroreduktīvie izskaidrošanas mēģinājumi par patiesu pieņem korelāciju starp uzvedības vai

²⁵ Salīdzinājumam sk. Reņģe, V., Austers, I. (2003). Sociālie priekšstati par zinātņi. *Latvijas Universitātes Raksti. Psiholoģija*. 664. sēj. Grām. Mīze, S., Austers, I. (atb. red.) *LU Raksti. Psiholoģija*. 729. sēj. Rīga: Latvijas Universitāte. 7.–20. lpp.; Reņģe, V., Austers, I. (2006). Sociālie priekšstati par psiholoģiju populāros un zinātniskos psiholoģijas žurnālos. *LU Raksti. Psiholoģija*. 729. sēj. Grām. Mīze, S., Austers, I. (atb. red.) *LU Raksti. Psiholoģija*. 729. sēj. Rīga: Latvijas Universitāte. 53.–70. lpp.; Ruža, A. (2006). *Latvijas iedzīvotāju sociālie priekšstati par Eiropas Savienības valstīm*. Promocijas darbs. Daugavpils: Daugavpils Universitāte Sociālo zinātņu fakultāte; Zakriževska, M. (2010). *Godīgs politiķis – Latvijas sabiedrības cerība*. Rīga: Drukātava.

²⁶ Lektorski, A. V. (2011). Realism, antirealism, constructivism, and constructive realism in contemporary epistemology and science. *Journal of Russian and East European Psychology*. 48(6): 37.

²⁷ Wagner, W., Hayes, N. (2005). *Everyday Discourse and Common Sense...* P. 293–296.

²⁸ Hempel, C. G., Oppenheim, P. (1948). Studies in the Logic of Explanation. *Philosophy of Science*. 15(2): 135–175.

psiholoģisko fenomenu A un sociālo faktu X, kura iespaidā šis fenomens parādās. Tiesa, formula $X \rightarrow A$ ir tikai mājiens izskaidrojošo kontekstu virzienā. Lai šī korelācija iegūtu pārliecinoša skaidrojuma spēku, „sociālā nosacījuma X nozīmīgākos parametrus nepieciešams projicēt kā pagaidu stāvokli X^* , kas ir identificējams *explanandum* līmenī”.²⁹ Tādējādi SRT epistemoloģisko koncepciju precīzāk izsaka formula $X^* \rightarrow A$, ar kuru SRT mudina kontekstualizēt, nevis universalizēt sociālkulturālos apstākļus.

1.1.1. Pamatelementi

SRT skatījumā par kolektivitātes/grupas *interesu objektu* var kļūt tikai sociāli reprezentētas lietas un idejas. Tās pirmām kārtām atrodas *starp* cilvēku prātiem un to reprezentācijas top sociālajā telpā. SRT ietvaros šī telpa tiek dēvēta par *konsensuālo pasauli* (*consensual universe*³⁰), nevis zinātnieku *izveidoto pasauli* (*reified universe*). Ja pirmajā valda situatīvas un uz vienošanos balstītas zināšanas, tad pēdējā šīs zināšanas ir formalizētas.

„Konsensuālajā pasaulē sabiedrība tiek uzlūkota kā grupa, kuras dalībnieki ir līdztiesīgi un brīvi, pilnvaroti runāt visas grupas vārdā un atrasties tās aizgādībā. Tādējādi nevienam no dalībniekiem nepiemīt īpaša kompetence, bet katrs var iegūt jebkādu kompetenci, ko pieprasa apstākļi.”³¹

Kopīgas reprezentācijas rodas brīžos, kad ikviens konsensuālās pasaules iemītnieks darbojas kā *ziņkārīgs novērotājs* un kad cilvēki apmainās ar zināšanām un priekšstatiem par mazpazīstamu objektu, kas *iekļūvis* sociālajās attiecībās. Tas var būt slimība, politiķis vai arī noteikts vēstures periods. Pārslēgšanās no realitātes kognitīvās reprezentācijas, ar ko nodarbojas dažādas kognitīvās pieejas, uz tās sociālo reprezentēšanu nozīmē pārvietošanos no individuālām domām par pasauli uz domām, kas atrodas pasaulē, mijiedarbojas un konstruē kopīgu realitāti. Akumulējot konkrētai videi un kultūrai tipiskās zināšanas, sociālās reprezentācijas iespaido cilvēku/grupu

²⁹ Wagner, W., Hayes, N. (2005). *Everyday Discourse...* P. 309.

³⁰ No angļu valodas šo jēdzienu varētu tulkot arī kā *veselā saprāta pasaule*, tomēr tā neuzsver franču oriģināla *réalité consensuelle* pamatnozīmi – uz vienošanos balstīta realitātes vai pasaules izpratne. Tā kā fraču *consensuelle* un angļu *consensual* latviski nav atrodams ekvivalents, šeit un turpmāk tiek lietota no oriģināla atvasināta īpašības vārda latviskā forma – *konsensuāls*.

³¹ Moscovici, S. (2000). *Social Representations: Explorations in Social Psychology*. P. 34.

uzvedību un diskursus; tās arī pielāgojas sociālās vides izmaiņām, ko šī uzvedība izraisa.

Sociālās reprezentācijas parādās kā ideju, metaforu, prototipu un tēlu tīklojums, kas kalpo par modeli daudzām citām idejām. Reprezentācijām var būt atšķirīgi vai viens otru papildinoši izcelsmes avoti, kas piedāvā ikoniskos un/vai konceptuālos resursus. Šie avoti, kā norāda britu pētnieki Martins Bauers (*Bauer*) un Džordžs Gaskels (*Gaskell*), ir ierastā uzvedība, individuālās zināšanas un neformālā vai formālā komunikācija.³² Reprezentācijas pamatā veic trīs funkcijas: ilumināciju (dodot realitāšu apziņu), integrāciju (iekļaujot jaunas idejas vai faktus atpazīstamos ietvaros) un sadalīšanu (nodrošinot veselo saprātu, caur kuru tiek atpazīta noteikta kopība).³³

Laika gaitā, papildinot un precizējot sociālo reprezentāciju skaidrojumu, Moskovici ieviesa *tēmu* (*themata*) jēdzienu. *Tēmas* ir pārvēsturiskas, lokāli vai universāli apspriestas tēzes, kas apraksta sociālās reprezentācijas veidojošos pirmtēlus un mītus, kuri sakņojas kolektīvajā atmiņā un tiek sistemātiski atkārtoti grupas dalībnieku vidū. I. Markova tēmas rašanos saista ar veselā saprāta domāšanā mītošajiem pretmetiem (morāls/amorāls, brīvība/apspiestība u. tml.), kas saglabājas gadsimtiem – no paaudzes paaudzē. Noteiktu sociālu un vēsturisku notikumu iespaidā, šie pretmeti pārtop problēmās, pievērš sabiedrības uzmanību un kļūst par sociālo konfliktu avotu. Rezultātā pretmeti transformējas tēmās: „Tie [pretmeti] ienāk publiskajā diskursā, tiek problematizēti un tālāk tematizēti. Pēc tam tie sāk radīt sociālās reprezentācijas par aktuālo apspriežamo fenomenu.”³⁴ Strukturāli raugoties, Moskovici nošķir *konceptuālās tēmas*, kas kalpo par pastāvīgiem jaunu nozīmju avotiem; tās atrodas jebkuru nolūku pamatā un būtiskākajās objektu īpašībās, kuras izpaužas gan jēdzieniski, gan kognitīvas tematizācijas veidolā (sarunu noēmas, argumentācijas topoi, banalitātes, piemēri). Tieši no konceptuālajām tēmām formējas *kognitīvās kultūras shēmas*, kas piešķir spēku kopīgajiem noteikumiem. Ikdienu apstākļos konceptuālo tēmu (piemēram, liberālā demokrātija veicina sabiedrības attīstību) paskaidro un padara pielietojamu dažādas *interpretējošas atslēgas* (piemēram, minoritāšu tiesības un valsts neiejaukšanās brīvajā tirgū veicina attīstību),

³² Bauer, W., M., Gaskell, G. (1999). Towards a paradigm for research on social representations. *Journal for the Theory of Social Behaviour*. 29(2): 174.

³³ Moscovici, S. (2000). *Social Representations: Explorations in Social Psychology*. P. 157.

³⁴ Marková, I. (2005). Dialogicality and Social Representations... P. 184.

kuras Moskovici ir nosaucis par *metodoloģiskajām tēmām*.³⁵ Tās norobežo konceptuālo tēmu un tai radniecīgos *semantiskos domēnus* no citām *pirmsākuma idejām*. Konceptuālās tēmas salīdzinājumā ar metodoloģiskajām tēmām ir krietni dziļāk iesakņojušās konkrētā kultūrā, tādēļ tās ir arī daudz pastāvīgākas. Turklāt konceptuālo tēmu elementi tiek biežāk atsaukti atmiņā.

Atsevišķi pētnieki tēmu iekšējās struktūras apzīmēšanai izmanto citādākus jēdzienus. Tā strukturālās pieejas piekritēji konceptuālās tēmas dēvē par *centrālo kodolu*, kas sociālajā reprezentācijā ir visnoturīgākais pret pārmaiņām un kuru raksturo simboliskums, asociatīvums un ekspresīvums; savukārt metodoloģiskās tēmas pārtop *perifērajos elementos*, kas konkretizē, pielāgo un aizsargā sociālās reprezentācijas.³⁶ Taču pētījumi parāda, ka svarīgi ir ne tikai identificēt centrālo un perifēro elementu konfigurāciju, bet arī šo elementu lomu sociālajā reprezentācijā. Kamēr daži elementi var būt funkcionāli, nosakot uzvedību un pildot svarīgu lomu sociālās reprezentācijas definēšanā, citi veic normatīvo uzdevumu, ļaujot izteikt vērtējošus spriedumus.³⁷ Neraugoties uz šiem tēmas faktūru raksturojošajiem parametriem, Moskovici tomēr uzskata, ka

„tēmas’ nekad sevi pilnībā neatklāj; to daļas nav pat skaidri sasniedzamas, jo tās tik jucekļīgi caurauž konkrētu valodā izteiktu kolektīvo atmiņu un ir tik ļoti sajaukušās. Tāpat kā reprezentācijas, tās vienlaikus stiprina gan kognitīvo (mūsu neirosensorajā mehānismā un rīcības shēmās noenkurotos invariantus), gan kulturālo (*longue durée* temporalitāšu un vēsturu objektivēto tēmu kopīgās universālības)”.³⁸

Konceptuālā tēma vienmēr atrodas opozīcijā citai tēmai (piemēram, individuālisms vs. kolektīvisms), bet opozicionārums ilgākā periodā kļūst par priekšnosacījumu tēmu problematizēšanai. Citiem vārdiem, tēmas dažādu iemeslu dēļ nokļūst uzmanības centrā un izraisa savstarpējus konfliktus un nesaskaņas, kas eventuāli pārveido arī sociālās reprezentācijas. Taču cilvēki, kas līdzdarbojas daudzlīmeņu sociālajās attiecībās, mēdz pieņemt un izmantot pretrunīgas reprezentācijas un attiecīgi – akceptēt savstarpēji izslēdzošas konceptuālās tēmas. Šis

³⁵ Turpat. 177. lpp.

³⁶ Abric, J-C. (2001). A Structural approach to social representations. In: Deaux, K., Philogène, G. (eds.) *Representations of the Social*. Oxford, Malden: Blackwell Publishers. P. 42–47; citi sociālo reprezentāciju pētnieki *metodoloģisko tēmu* vietā mēdz lietot *pragmatiskās manifestācijas* jēdzienu, sk. Lui, L. (2004). Sensitising concept, themata and shareness: a dialogical perspective of social representations. *Journal for the Theory of Social Behaviour*. 34(3): 249–264.

³⁷ Wagner, W., Hayes, N. (2005). *Everyday Discourse and Common Sense...* P. 186.

³⁸ Moscovici, S. (2000). *Social Representations: Explorations in Social Psychology*. P. 182.

fenomens SRT tiek aprakstīts ar *kognitīvās polifāzijas (cognitive polyphasia)* jēdzienu,³⁹ t. i., sociālās grupas ietvaros līdzās var pastāvēt dažādi un itin bieži nesavietojami kognitīvie stili un zināšanu formas (faktoloģiskas zināšanas, pārliecībā balstītas zināšanas), kuras izmanto viens un tas pats indivīds.⁴⁰ Kognitīvā polifāzija, atzīmē V. Vāgners un N. Heisa, parādās brīžos, kad grupas dalībnieki savas dzīves laikā cenšas tikt galā ar jauniem apstākļiem.⁴¹ Kognitīvā polifāzija gan nenozīmē, ka noteiktai sociālajai reprezentācijai zūd vai samazinās leģitimitāte. Neviena reprezentācija nekad nav uzskatāma par absolūti kopīgu visiem grupas dalībniekiem, tādēļ leģitimitāte vienmēr ir jāuztver kā funkcionāla, nevis absolūta konsensa rezultāts.

SRT par patiesu pieņem arī premisu, ka kopīgās zināšanas mediē diskurss un grupas dalībnieku saskaņota darbība. Respektīvi, sociālā reprezentācija rodas diskursā, kas aptver ne tikai *valodu un konceptuālās sistēmas*, bet arī vizuālo iztēli un tās komunicēšanu. Tā kā diskursam ir raksturīgs diahroniskums un intertekstuālitate, sociālo objektu reprezentācijas ir pakļautas mainīgumam. V. Vāgners atzīmē, ka katra jauna objekta reprezentēšana ir *konstruktīvs notikums*, kura laikā kaut kas tiek nosaukts, apkļauts ar īpašībām un vērtībām un tiek integrēts sociāli jēgpilnā pasaulē. SRT ietvaros konstruktīvisms nozīmē *kopkonstruēšanu (co-construction)*, t. i., grupas veido formāli līdzvērtīgi konstruktīvā notikuma dalībnieki. Kopkonstruēšanā tapušie diskursi definē demarkācijas līniju starp *kaut kādu pasauli* un grupas veselā saprāta *pieradināto objektu pasauli*.⁴² Šo procesu palīdz ilustrēt 2. shēma.

Sociālo reprezentāciju ģenēzi nosaka divas operācijas: noenkurošana (*anchoring*) un objektivācija (*objectifying*). *Noenkurošana* apzīmē jaunu zināšanu integrēšanu jau esošajās kognitīvajās struktūrās, tādējādi tiek klasificēts neklasificējamais un nosaukts nenosaucamais. Ikdienā jaunas informācijas apgūšana nenotiek analītiskā ceļā, bet izmantojot jau pieredzē esošos jēdzienus un to īpašības. Noenkurošanu var viegli pārprast kā tikai kognitīvu operāciju, tomēr tā ir jāuztver daudz plašāk: „Norāde uz klasifikāciju un noenkurošanu nav atrodama nedz [klasificējamajā] objektā, nedz informētajā personā, bet gan tos aptverošajā sociālajā

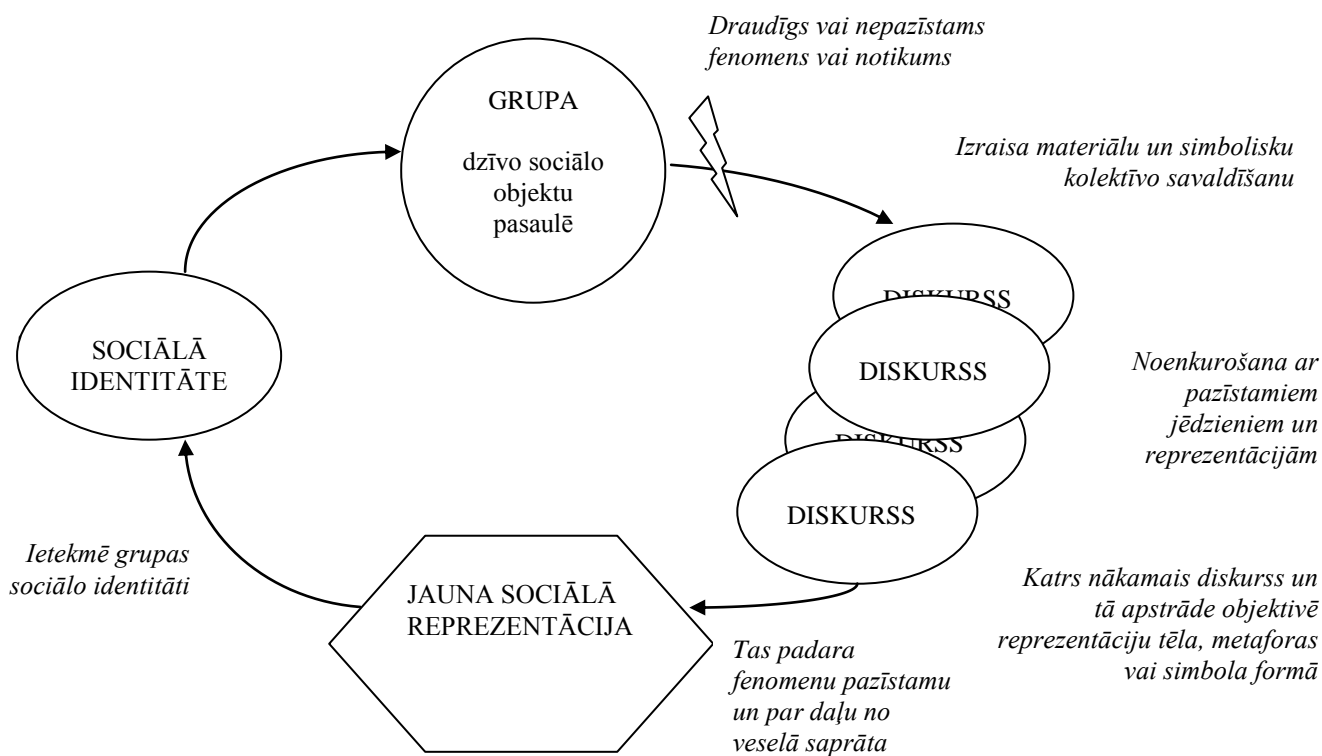
³⁹ Vārdu *polifāzija* veido divi grieķu cilmes vārdi: *poly* (daudz) un *phasia* (runa, teikt, sacīt). Līdz ar to *polifāzija* ir darināta līdzīgi tādiem jau latviešu valodā akceptētiem vārdiem kā afāzija (*aphasia*) jeb runas spēju zudums, kas būtībā uzskatāms par polifāzijas antonīmu.

⁴⁰ Moscovici, S. (2008). *Psychoanalysis: Its Image and Its Public*. P. 190–193.

⁴¹ Wagner, W., Hayes, N. (2005). *Everyday Discourse and Common Sense...* P. 235.

⁴² Wagner, W. (1998). Social representation and beyond: brute facts, symbolic coping and domesticated worlds. *Culture & Psychology*. 4(3): 307.

laukā.”⁴³ Moscovici uzskata, ka pašas sistēmas loģika aizliedz neitralitāti, un tādēļ katrs objekts un būtne noenkurošanas rezultātā iegūst pozitīvu vai negatīvu vērtējumu un nokļūst skaidri līmeņotā hierarhijā.⁴⁴

2. shēma

Sociālo reprezentāciju sociogēneses shematisks atainojums⁴⁵

Savukārt *objektivācija* nozīmē abstraktu ideju materializēšanu, atrodot tām konkrētus tēlus, kas pamazām kļūst par daļu no sociālās realitātes. Cilvēku iztēlē daudzas sarežģītas vai sākotnēji nesaprotamas lietas tiek materializētas; šajā procesā tēls, kas ir saistīts ar konceptu vai ideju, atbrīvojas no tās un tiek akceptēts kā konvencionāla realitāte. Sākotnēji objektivācija norit kā konkrētu neskaidrai idejai vai objektam piemītošu īpašību atklāšana, kas konceptu pārvērš tēlā vai simbolā. Pēcāk šie transformējamie koncepti tiek integrēti vai sasaistīti ar *iztēles kodolu sistēmu*, t. i.,

⁴³ Wagner, W., Hayes, N. (2005). *Everyday Discourse and Common Sense...* P. 207.

⁴⁴ Moscovici, S. (2000). *Social Representations: Explorations in Social Psychology*. P. 43.

⁴⁵ Wagner, W et al. (1999). Theory and method of social representations. *Asian Journal of Social Psychology*. 2: 98.

ar tēlu kompleksu, kas simbolizē noteiktu ideju kompleksu; sabiedrība pārstāvji atlasa idejas, kurām atbilstoši savai pārlicībai un iepriekš pastāvošam tēlu krājumam viņi piešķir *iztēles spēku*.⁴⁶

Lai arī abas kognitīvās operācijas veicina gan sociālo reprezentāciju pastāvīgumu, gan mainīgumu, *in toto* noenkurošana tomēr ir orientēta uz stabilitāti un esošā stāvokļa saglabāšanu, turpretī objektivācija – uz izmaiņām. Lī Liu (*Liu*) uzskata, ka tieši noenkurošanas un objektivācijas procesā atklājas sociālo reprezentāciju veidojošā *tēma*:

„Noenkurošana kā iekšupvērst process integrē jauno un nezināmo fenomenu esošajās zināšanās un bagātina tēmas nozīmes. Savukārt objektivācija kā uz āru vērst process pārvērš tēmas abstraktos jēdzienus realitātē un caur pragmatiskajām manifestācijām piešķir tēmai konkrētu formu.”⁴⁷

Rezumējot – noenkurošana un objektivācija ir savstarpēji papildinoši procesi: ja noenkurošana piešķir nezināmajam jau zināmas nozīmes, tad objektivācija ir saistīta ar jaunu nozīmju radīšanu un tematizēšanu.

1.1.2. Sociālās reprezentācijas un identitātes sasaiste

Sociālās reprezentācijas ir neizbēgami saistītas ar piederību grupai jeb sociālo identitāti. Taču pētnieku vidū dalās domas par sociālās identitātes un reprezentāciju attiecībām, un centrālajam problēmjautājumam šajā diskusijā faktiski ir kauzāls raksturs – kurš kuru ietekmē.

Grupas jeb sociālās identitātes izpratnē var ieskicēt vairākus virzienus. Viens virziens piederību grupai konceptualizē kā individuālās jeb *es-identitātes* paplašinājumu – sociālā identitāte veidojas kā sadures punkts starp dažādām personībām un viņu savpatnajām īpašībām. Cita pieeja ignorē patības lomu sociālās identitātes ģenēzē, un tās vietā tiek akcentēta grupa jeb *mēs-identitāte* kā pati par sevi pastāvoša sistēma vai kategorija, ar kuru indivīdam veidojas piederības sajūta. *Es* un *mēs* identitāšu pretnostatījuma parasti gan ir tikai analītiska vērtība. To argumentēti ir parādījis sociologs Entonijs Gidenss, pēc kura ieskatiem nedz metodoloģiskais individuālisms, ko iemieso *es-identitātes* proponenti, nedz strukturālā socioloģija, kas

⁴⁶ Moscovici, S. (2000). *Social Representations: Explorations in Social Psychology*. P. 50.

⁴⁷ Liu, L. (2004). Sensitising concept, themata and shareness... P. 257.

priekšplānā izvirza pārindividuālas struktūras, atrodoties savstarpējā izolācijā, nespēj aptvert sociālo procesu kārtainumu.⁴⁸ Empīriskā līmenī sociālo reprezentāciju radīšanu un lietošanu (saprāšanu, pieņemšanu, komunicēšanu) strukturē abas dimensijas – gan personības īpašības un subjektīvā piederības izjūta, gan sociālās prakses un *uzspiestās* identitātes. Akcentējot tikai vienu no tām, veidojas kauzālas attiecības: vai nu piederība grupai ir priekšnosacījums, lai rastos konkrētas sociālās reprezentācijas, vai tieši otrādi – sociālās reprezentācijas ir pamatā grupas eksistencei. Amerikāņu sociālā psiholoģe Merlina Brūvere (*Brewer*), šķetinot šo dilemmu, kā iespējamo risinājumu piedāvā grupas iekšējo attiecību jeb kompozīcijas aspektu. Proti, grupas iekšējais strukturējums nosaka dalībnieku motivāciju veidot vienotu izpratni par lietām, redzēt un saprast pasauli līdzīgi. „Bez šādas motivācijas,” atzīmē Brūvere, „individīdi vai grupas var runāt viens ar otru, bet to starpā neveidojas jebkādas kopīgas reprezentācijas.”⁴⁹ Brūvere uzskata, ka sociālās identitātes un sociālās reprezentācijas attiecības nav savstarpēji izslēdzošas, un vienas vai otras izcelšana ir atkarīga no tā, kurā vietā mēs iespraucamies šajā kauzālajā sistēmā:

„Lai izskaidrotu jaunu sociālo reprezentāciju rašanos, tas, protams, nozīmē noteiktas sociālās kopienas iepriekšēju pastāvēšanu – ar kopīgām interesēm, iespējām mijiedarboties un motivāciju vienoties vai sasniegt kopīgu izpratni par kādu jautājumu. Vienlaikus sociālās kopienas pastāv vien tad, ja tām ir kopīgas reprezentācijas par to, kas veido šo sociālo grupu.”⁵⁰

Sabiedrības pētnieks Roms Harē (*Harré*) sociālās grupas ir iedalījis divās daļās: (1) *taksonomiskās grupas*, kuras veidojas uz līdzīgu pazīmju pamatiem un šo līdzību nosaka kāds ārējs spēks (zinātnieki, politiķi, mārketinga stratēģi u. tml.) un (2) *strukturētās grupas*, kuru dalībniekus saista kopīgas intereses, kas atšķiras no citu grupu interesēm.⁵¹ Mūsdienu apstākļos strukturētās grupas ne vienmēr ir tikai fiziski un lokāli ierobežotu mijiedarbību rezultāts, jo būtisku lomu spēlē arī simboliskais konteksts. Tādēļ, ja vēlamies izzināt, Moskovici vārdiem runājot, nebeidzamo kņadu, kurā sociālās reprezentācijas rodas un izmainās, „dabiskās grupas kļūst mazāk

⁴⁸ Gidenss, E. (1999). *Sabiedrības veidošanās*. Rīga: AGB. 220.–235. lpp.

⁴⁹ Brewer, B. M. (2001). Social identities and social representations: a question of priority. In: Deaux, K., Philogène, G. (eds.) *Representations of...* P. 308.

⁵⁰ Turpat. 310. lpp.

⁵¹ Harré, R. (1984). Some reflections on the concept of “social representation”. *Social Research*. 51(4):932–933.

nozīmīgas iepretim simboliskajām grupām, kuru dalībnieki viens ar otru neatrodas tiešā komunikācijā, bet kuru simboliskā līdzdalība grupā ietekmē reprezentāciju rašanos un attīstību sabiedrībā”.⁵² Tādējādi sociālās reprezentācijas strukturētas grupas dalībniekiem palīdz izprast „kas mēs esam un kas mūs vieno?”.

No otras puses, strukturētajām grupām būtiska ir arī sociālā kategorizēšana, kas veicina savas grupas nošķiršanu (iekšgrupu) no svešām grupām (ārgrupām).⁵³ Priekšstati par noteiktas sociālās identitātes augstu vai zemu novērtējumu iekšgrupā, kā arī plašākā sabiedrībā iespaido gan attieksmi pret citu grupu, gan arī individuālās identificēšanās stratēģijas. Sociālās identitātes teorija un sociālās kategorizēšanas teorija tuvplānā aplūko grupu centienus tikt galā ar negatīvām sociālajām reprezentācijām un uzturēt pozitīvu sociālo identitāti un pašvērtējumu. Var izdalīt sociālās mobilitātes stratēģijas un sociālo pārmaiņu stratēģijas. Pirmās balstās uz pārliecību, ka grupu robežas ir *caurlaidīgas* un ikviens var pamest grupu. Savukārt sociālo pārmaiņu stratēģijas ir daudzveidīgas: sociālā sāncensība (fiziski vai simboliski starpgrupu konflikti), iekšgrupas salīdzināšanās (iekšgrupā tiek atrasti *grēkāži*), jaunu salīdzināšanās grupu definēšana (norādīt uz citas grupas trūkumiem iepretim iekšgrupai), grupas pārvērtēšana, piešķirot jaunu, pozitīvu, nozīmi negatīvajai reprezentācijai.⁵⁴

Modernajās sabiedrībās indivīds iekļaujas vairākās grupās, tādēļ viņam var būt daudzas sociālās identitātes, kas konfliktē vai nomaina viena otru, vai eksistē vienlaicīgi. Šādos apstākļos cilvēkiem ir „jāspēj arī sasaistīt attiecīgo reprezentāciju ar konkrētu grupu identitāšu sistēmām”.⁵⁵ Tas atgādina, ka arī noenkurošana un objektivācija nav tikai cilvēka prātā izolētas kognitīvas operācijas – tajās pastāvīgi projicējas konkrētas grupas identitāte, aktuālais sociālais konteksts un tā izcelšanās vēsture.

⁵² Flick, U., Foster, J.L.H. (2007). Social representations. In Willig, C., Stainton-Rogers, W. (eds.) *The Handbook of Qualitative Research in Psychology*. London: Sage. P. 199.

⁵³ Tajfel, H. (1981). *Human Groups and Social Categories: Studies in Social Psychology*. Cambridge [etc.]: Cambridge University Press. P. 258.

⁵⁴ Turner, J. C. et al. (1987). *Rediscovering the Social Group: a Self-categorization Theory*. Oxford: Basil Blackwell.

⁵⁵ Raudsepp, M. (2005). Why is it so difficult to understand the theory of social representations? *Culture & Psychology*. 11(4): 459.

1.1.3. SRT kā komunikāciju skaidrojoša teorija

Jebkuras sociālās reprezentācijas tapšana vai manifestācija nav iedomājama bez komunikācijas – tā vienmēr ir klātesoša. S. Moskovici ir atzinis, ka tieši interese par informācijas teoriju un komunikācijas teoriju viņu savulaik tuvināja reprezentāciju idejai.⁵⁶ Saziņa nodrošina sociālā objekta reprezentāciju atpazīstamību, tās iespaidā nezināmais un sociālajai kārtībai potenciāli nelabvēlīgais fenomens kļūst reflektējams un kolektīvi ietekmējams. Taču komunikācija ir arī galvenais dzinējspēks jau izveidotām reprezentācijām. Cilvēkiem savstarpēji komunicējot, rodas kopīga vai atšķirīga izpratne par konceptuālajām tēmām, kā arī rasti motīvi, kālab sociālā reprezentācija vairs neatbilst grupas vajadzībām. Tādēļ pētniece Anamaria de Rosa (*de Rosa*) ir ļoti kategoriska: bez komunikācijas nav reprezentācijas un bez reprezentācijām nav komunikācijas.⁵⁷

Ik brīdi atsevišķi sociālās reprezentācijas elementi ir pakļauti pārveidei, un tas izriet no komunikācijai piemītošā *dialogiskā rakstura*. Dialogiskuma jēdziens SRT ir pārņemts no krievu filozofa un semiotiķa Mihaila Bahtina valodas koncepcijas. Bahtins dialogiskumu traktēja kā izšķirošo spēku valodas un sociālo attiecību ģenēzē. Valoda un komunikācija savā dziļākajā būtībā ir hibrīda, jo tajā apvienojas/konfrontējas jeb, citiem vārdiem, atrodas dialogā daudzējādi sabiedriskie procesi un *balsis*, un tā reaģē uz ikvienu sociālu vai politisku kairinājumu. Tālab vārds, sprieda Bahtins, „ir visjutīgākais sociālo pārmaiņu rādītājs, turklāt [jo īpaši] tur, kur tās [pārmaiņas] vēl tikai briest, kur tās nav izveidojušās, nav vēl pielāgojušās noregulētajai un noslīpētajai ideoloģiskajai sistēmai”.⁵⁸ Dialogiskās attiecības izriet arī no sociālo reprezentāciju holomorfā rakstura – tās pārzina ne tikai to *īpašnieki*, bet arī alternatīvo reprezentāciju *nesēji*. „Ja mijiedarbības partneris var saprast, interpretēt un kategorizēt aktora uzvedību, tad abi visdrīzāk daļa salīdzināmas holomorfiskas reprezentācijas,” norāda Vāgners un Heisa.⁵⁹ Holomorfisms veicina sociālo prognozējamību, tas nodrošina, ka reprezentācijas kalpo par modeļiem sociāli

⁵⁶ Moscovici, S. (2000). *Social Representations...* P. 232.

⁵⁷ de Rosa, A. S. (2006). The “boomerang” effect of radicalism in *Discursive Psychology: a critical overview of controversy with the Social Representations Theory*. *Journal for the Theory of Social Behaviour*. 36(2): 174. I. Markova SRT dēvē arī par komunikācijas teoriju, bet M. Bauers un Dž. Gaskels – par *komunikācijas integratīvo teoriju*. Bauer, M. W., Gaskell, G. (2008). *Social Representations Theory: A Progressive Research Programme for Social Psychology*. *Journal for the Theory of Social Behaviour*. 38(4): 339.

⁵⁸ Волошинов, В. Н. (1993). *Марксизм и философия языка*. Москва: Лабиринт. 362 с.

⁵⁹ Wagner, W., Hayes, N. (2005). *Everyday Discourse and Common Sense...* P. 280.

orientētai mijiedarbībai un ļauj grupas dalībniekiem iztēloties savu sociālo identitāti citas grupas *acīs*. Izzūdot holomorfiskumam, indivīdos veidojas tas, ko E. Gidens dēvē par ontoloģiskās nedrošības sajūtu.⁶⁰

Dialogiskuma ietekmi uz sociālajām reprezentācijām izteiksmīgi ilustrē Moskovici postulētā triādiskā shēma *Ego-Alter-Objekts*, kurā *Ego* ir indivīds/sociālā grupa, *Objekts* – konkrēts jautājums, kas nokļuvis subjekta uzmanības lokā, bet *Alter* – apzīmē sociālo apstākļu, t. sk. citu subjektu, klātesamību reprezentācijas tapšanā.⁶¹

I. Markova uzsver: ņemot vērā *Ego* un *Alter* komunikatīvo mijiedarbi, *Alter* vienmēr iejaucas *Ego* un *Objekta* attiecībās, turklāt *Alter* eventuāli izmaina ne tikai skatījumu uz apkārtējo vidi, bet arī pašu *Ego*. Šajā procesā kopīgās zināšanas tiek apzīmogotas ar vēsturiskām, kultūrai raksturīgām un retoriskām īpašībām:

„Tas, ko viens otram saka sarunas dalībnieki, nepieder tikai viņiem; tas katrā ziņā norāda uz trešo personu [...] vai trešo pusi un – uz grupām, kurām viņi pieder vai kuras viņi noraida. Caur dažādām gramatiskām struktūrām, piemēram, modalizāciju, pozicionēšanu, deontiskiem apgalvojumiem un citiem līdzekļiem, sarunas biedri var distancēties vai pietuvināties tam, ko viņi patiesībā saka [...]. Dalībnieki var kopīgi konstruēt izteikumus, kas atklāj viņiem kopīgas sociālās reprezentācijas. Tāpat caur izteikumu konstruēšanu viņi var apšaubīt kopīgo zināšanu robežas. [...] Viņi var atsaukties uz pārliecībām, super-adresātiem (dievs, vispārinātais cits, apziņa), likumu un tā atšķirīgajiem noteikumiem un normām, morāli un ētiku, tradīcijām, ieradumiem un stereotīpiem.”⁶²

Tādējādi dialogiskuma premisa paredz citādāku skatījumu uz cilvēka prāta darbību. Iepretim tādiem zinātniekiem kā Ernests Gelners (*Gellner*) vai Noams Čomskis (*Chomsky*), kuri aizstāv individuālās racionalitātes modeļus, SRT pārstāvji akcentē *dialogisko racionalitāti* kā atbilstošāku hipotēzi, lai saprastu zināšanu sociālo iesakņotību.⁶³ Proti, zināšanas vispirms ir komunikācijas, nevis individuālas refleksijas rezultāts, tās iegūst veidolu un paliekošu raksturu sociālās mijiedarbības rezultātā, indivīdiem vienojoties par kopīgām nozīmēm.

Dialogiskuma koncepts ļauj arī precīzāk saprast iepriekšējās nodaļās aprakstīto kognitīvās polifāzijas jēdzienu. Modernajās sabiedrībās indivīdam ir jāreķinās ar priekšstatu nenoteiktību un sociālās vides polifoniskumu, kas izriet no

⁶⁰ Gidenss, E. (1999). *Sabiedrības veidošanās*. Rīga: AGB.

⁶¹ Moscovici, S. (2000). *Social Representations: Explorations in Social Psychology*. P. 104–119.

⁶² Marková, I. (2008). The epistemological significance of the theory of social representations. *Journal for the Theory of Social Behaviour*. 38(4): 483.

⁶³ Marková, I. (2005). Dialogicality and Social Representations... P. 139–140.

daudzveidīgajām attiecībām un mijiedarbības vietām. Tas nodrošina ne tikai iekšēju (kognitīvu), bet arī ārēju (sociālu) akceptu priekšstatu un identitāšu dažādībai. Tomēr kognitīvā polifāzija un sociālās vides polifoniskums nav jāuztver kā galēja relativisma akceptēšana. Pētniece Alīsija Rinīdo (*Renedo*) uzsver, ka ikvienam grupas dalībniekam allaž tomēr jāuzņemas atbildība, aizstāvot vai noliedzot noteiktas zināšanas, un tas ierobežo diskusijas un atvērtību citādam. Šādi sociālo reprezentāciju dialogiskums gan ierobežo, jo paredz indivīdu/grupu pozicionēšanos, gan arī rada iespējas, jo pozicionēšanās retoriskais raksturs nozīmē iekļūšanu cita cilvēka/grupas zināšanu telpā.⁶⁴

Alternatīvās reprezentācijas ir ļoti svarīgs dialogisks komponents, kas veicina sociālās reprezentācijas adaptēšanos daudzveidīgo reprezentāciju vidē. Tieši alternatīvais jeb citādākais skatījums piešķir jēgu valdošajai reprezentācijai, kā arī iniciē komunikāciju un varbūtējas pārmaiņas. Šo sazobi izteiksmīgi ieskicē M. Bauera un Dž. Gaskela postulētais *vēja rozēs* modelis („*wind rose*” model), kurā sociālo reprezentāciju dialogiskās attiecības rada starpgrupu kontekstu, kas savstarpējo konfliktu iespaidā var izraisīt jaunu starpgrupu kontekstu rašanos.⁶⁵ Tiesa, alternatīvajām reprezentācijām, lai izaicinātu dominējošo reprezentāciju, nereti ir jāpārvar dažnedažādas *semantiskās barjeras* (radikālas opozīcijas, stigma, nolūku diskreditēšana u. c.).⁶⁶

Izmaiņas sociālajā reprezentācijā ir saistītas ar grupā vai plašākā sociālajā ietvarā akceptēto komunikācijas stilu, t. i., dažādie argumentācijas veidi un retoriskās stratēģijas rezultējas atšķirīgos reprezentāciju tipos. Noraidot dirkeimisko pieeju, ka kolektīvā reprezentācija ir neizbēgami pretstatāma indivīdam, Moskovici izšķir trīs veidus jeb reprezentēšanas tipus, caur kuriem reprezentācija kļūst sociāla: hegemonisko, emancipēto un polemisko.⁶⁷ *Hegemoniskas reprezentācijas* dominē jebkurā simboliskajā praksē, kuru iedzīvina izteikti strukturēta grupa (politiskā partija, pilsētas iedzīvotāji, nācija). Tām piemīt vienveidīgums, nemainīgums, nekritiskums un uzbāzīgums. *Emancipētām reprezentācijām* ir raksturīga liela autonomija sabiedrībā, tās tiek kaldinātas alternatīvo reprezentāciju vidē un rodas sociālās

⁶⁴ Renedo, A. (2010). Polyphony and polyphasia in self and knowledge. *Papers on Social Representations*. 19(1):12.15, 12.18. Sk. internetā (2011. 2. sept.): <http://www.psych.lse.ac.uk/psr/>.

⁶⁵ Bauer, M. W., Gaskell, G. (2008). Social Representations Theory... P. 344–346.

⁶⁶ Sk. Gillespie, A. (2008). Social representations, alternative representations and semantic barriers. *Journal for the Theory of Social Behaviour*. 38(4): 375–391.

⁶⁷ Moscovici, S. (1988). Notes towards a description of Social Representations. *European Journal of Social Psychology*. 18: 221.

apakšgrupās, kas ir relatīvi ciešā kontaktā ar citām grupām. Savukārt *polemiskās reprezentācijas* izriet no starpgrupu ideoloģiskajiem konfliktiem, tādēļ tām nav atbalsts visā sabiedrībā. Šīm reprezentācijām ir raksturīgi pieņemt vienu alternatīvo reprezentāciju, kas patiesībā nav reāla alternatīva, bet gan retorisks pretexts.

Līdztekus komunikācijai kā reprezentāciju formējošam procesam jāuzsver arī pretēja darbība – ikdienā komunikācija ir iespējama, pateicoties iepriekš akceptētām sociālām reprezentācijām, bez kurām cilvēki nespētu uztvert un saprast saziņas saturu. Moskovici dažādos komunikācijas līmeņus sauc par žanriem,⁶⁸ un, viņaprāt, ir izdalāms primārais žanrs jeb saruna, kas formē veselā saprāta zināšanas, un sekundārais žanrs – difūzija, izplatīšana (*propagation*) un propaganda. Ja saruna norit interpersonālā līmenī, tad sekundārie žanri – masu līmenī.⁶⁹ Difūzijas auditorija nav strukturēta grupa, un paša medija galvenais mērķis ir radīt vēstījumu, īpaši neierobežojot informācijas avotus. Tādējādi informācijas saturs distancējas no medija interesēm. Izplatīšana turpretī nozīmē mediju ieinteresētību, cenšoties klasificēt jauno sociālo fenomenu jau iepriekš eksistējošā kontekstā, piemēram, kā tas ir kreisi vai konservatīvi orientētas preses gadījumā. Tādējādi zināšanas tiek ielogotas medijam simpatisējošā koncepcijā un, veidojot izpratni par jauno fenomenu, faktiski tiek stiprinātas esošās normas. Propaganda kā žanrs apzīmē tādu mediju darbību, kas vienlaikus pauž konkrētas grupas nostāju, kā arī padara informāciju par manipulācijas instrumentu. Propaganda apzināti izceļ pretrunas, kas pastāv reprezentējamajā objektā; akcentējot konfliktu, šis masu komunikācijas žanrs tiecas aktivizēt auditoriju.⁷⁰

SRT sevišķi neiedziļinās masu mediju darbības specifiku, tā vienkārši pieņem, ka mediji darbojas sekundārajā žanrā un iespaido sociālo reprezentāciju tapšanu. Kopš 15. gadsimta, kad Johans Gūtenbergs izgudroja mehānisko iespiedmašīnu, bet it īpaši – kopš 19. gadsimta, kad daudzviet pasaulē nostiprinājās masu komunikācija, *sekundārie žanri* ir kļuvuši par svarīgākajiem publiskā diskursa veidotājiem, dažādojot zināšanu avotus, no kuriem cilvēki gūst priekšstatu par sociāliem objektiem. Mediētās komunikācijas rezultātā ir radušās jaunas sociālo attiecību

⁶⁸ Sākotnēji Moskovici tos dēvēja par *komunikācijas sistēmām*.

⁶⁹ Moscovici, S. (2000). *Social Representations...* P. 274, 275. Markova uzskata, ka komunikatīvo žanru būtiska pazīme ir tematizācija, caur kuru, kā jau iepriekš to esmu parādījis, tiek formētas sociālās reprezentācijas. Sk. Marková, I. (2000). Amédée or how to get rid of it: social representations from a dialogical perspective. *Culture & Psychology*. 6(4): 454.

⁷⁰ Plašāku skaidrojumu par šiem žanriem sk. Moscovici, S. (2008). *Psychoanalysis: Its Image and Its Public*. P. 195–342.

prakses, kas iespaido arī sociālo reprezentāciju veidošanos. Saskaņā ar sociologa Džona Tomsona (*Thompson*) klasifikāciju 20. gs. ir nostiprinājusies (1) *mediētā mijiedarbība*, t. i., jebkāda tehnoloģiski pastarpināta dialogiskā komunikācija (telefonsaruna, e-pasts), kas orientēta uz konkrētiem cilvēkiem, un (2) *mediētā kvazi-mijiedarbība*, kurā masu komunikācijas mediji (grāmatas, laikraksti, radio, televīzija u.c.) monoloģiskā veidā rada simboliskās formas (informāciju) un nosūta tās nenoteiktai auditorijai.⁷¹ Tomsons ir pārliecināts, ka attālinātā un anonīmā mediētās komunikācijas auditorija veic vēstījumu *diskursīvo apstrādi*, to attīrot, kritizējot, slavējot, komentējot un izplatot tālāk.

Moskovici šo *kvazi-interakciju* vērtē drīzāk kritiski, jo masu mediji aizvilkina cilvēkus no publiskās dzīves uz privāto, no atvērtām vietām, kafejnīcām, teātriem u. tml. uz savu dzīvesvietu noslēgtajām telpām: „Padarījusi neiespējamu privātu un diskusijās balstītu mijiedarbību, tā [prese] aizstāj to ar fiktīvas polemikas izrādēm un uzskatu vienotības ilūziju.”⁷² Šādi apstākļi, uzskata Moskovici, veicina trīs tendences: (1) masu mediji sabiedrībā izskauž sarunas žanru, padarot cilvēkus par daļu no masas, (2) masu mediju dominēšana nepārtraukti piespiež pūli pāriet no saliedēta stāvokļa atomārā, t. i., izzūd tieši kontakti starp tā dalībniekiem, (3) masu mediji katrā sabiedrībā polarizē komunikāciju, jo atšķirībā no sarunas, kur dalībnieku starpā pastāv zināms abpusējums, mediji izolē cilvēku no šādām situācijām, atstājot viņu ar televizoru vai avīzi, kurai nav nekādas iespējas iebilst.⁷³

Noslēcoties par labu primārajiem žanriem, Moskovici faktiski pauž atbalstu 18. gadsimta agrīnajai kapitālistisko sabiedrību publiskajai telpai, kurā indivīdu viedokļu apmaiņa notika tādās ārpus valsts varas kontroles esošās vietās kā kafijas namos, lasītāju klubos un masonu ložās.⁷⁴ Tomēr Moskovici skatījums zināmā mērā kontrastē ar kultūras psiholoģes Sandras Jovčelovičas (*Jovchelovitch*) argumentu, ka sociālās reprezentācijas var rasties liberālā un detradicionalizētā publiskajā telpā, kuru neraksturo tikai interpersonālas attiecības, bet arī aktīva un nepiespiesta mediju līdzdalība sociālo priekšstatu veidošanā. Pretstats šādai modernai publiskajai telpai, apgalvo Jovčeloviča, ir totalitārās sabiedrības, kurās pastāv stingra kontrole pār

⁷¹ Thompson, B. J. (1999). *Media and Modernity: A Social Theory of the Media*. Cambridge: Polity Press. P. 82–87.

⁷² Московичи, С. (1996). *Век толн*. Москва: Центр психологии и психотерапии. 237 с.

⁷³ Turpat. 238.–240. lpp.

⁷⁴ Sk. Habermas, J. (1989). *The Structural Transformation of the Public Sphere: An Inquiry into a category of Bourgeois Society*. Cambridge: Polity.

ikdienas zināšanu jeb sociālo reprezentāciju radīšanu.⁷⁵ Arī citi sociālo reprezentāciju pētnieki ir bijuši optimistiskāki attiecībā uz masu mediju lomu, atzīstot, ka informācijas komunikāciju tehnoloģijas varētu izaicināt tradicionālo opozīciju starp masu komunikāciju un interpersonālo komunikāciju.⁷⁶

SRT sākotnēji nav bijusi populāra komunikācijas pētnieku vidū visdrīzāk tādēļ, ka tā komunikāciju uzlūko kā sociālās reprezentācijas veidotāju vai kā sociālās reprezentācijas izpausmi, nevis kā pašu par sevi (pēc saviem noteikumiem) darbojošos sistēmu. Tomēr, ja paraugās plašāk, SRT neapšaubāmi ir nozīmīga un var būt līdz šim konstruktīvisma paradigmas ietvaros pārāk zemu novērtēta komunikācijas teorija. Komunikācijas teorētiķis R. Kreigs atzīst, ka, attīstoties komunikāciju skaidrojošām perspektīvām, dažādu sociālo zinātņu disciplīnu ietvaros ir izveidojušās septiņas komunikācijas interpretācijas tradīcijas (retoriskā, semiotiskā, fenomenoloģiskā, kibernetiskā, sociālpsiholoģiskā, sociālkulturālā, kritiskā). Tās piedāvā atšķirīgu metadiskursīvo vārdu krājumu komunikācijas kā sociālās prakses aprakstīšanai.⁷⁷ Kreiga izstrādātajā klasifikācijā SRT visatbilstošākā ir *sociālkulturālā tradīcija*, kura komunikāciju saista ar sociālās kārtības (re)producēšanu. Sociokulturālajā kontekstā indivīds tiek uzlūkots kā sabiedrības radīts *produkts*, savukārt sabiedrība – kā atsevišķa kultūra, kurā notiekošajām sociālajām darbībām nepiemīt ieprogrammēti mērķi. Vienlaikus SRT skatījumā uz komunikāciju, it īpaši – uz masu komunikāciju, var pamanīt kritiskās tradīcijas klātbūtni.

1.2. SRT kritika

Lai gan pētījums par psihoanalīzes tēlu Francijas sabiedrībā tika publicēts 1961. gadā, plašāku rezonansi ārpus frankofonās vides SRT izraisīja 80. gados, kad parādījās pirmie nozīmīgākie Moskovici darbu tulkojumi un interpretācijas angļu

⁷⁵ Sk. Jovchelovitch, S. (2001). Social representations, public life, and social construction. In: In: Deaux, K., Philogène, G. (eds.) *Representations of the Social*. P. 165–175. Jovčeloviča arī pasvīturo, ka tieši no tradīcijām un autoritātēm brīva publiskā telpa atšķir Moskovici teoretizētās *sociālās reprezentācijas no kolektīvajām reprezentācijām*, par kurām Dirkeims sprieda tradicionālo sabiedrību kontekstā.

⁷⁶ Sk. Sommer, M. C. (1998). Social representations and media communications. In: Flick, U. (ed.) *The Psychology of the Social*. Cambridge: Cambridge University Press. P. 195.

⁷⁷ Craig, T. R. (1999). Communication theory as a field. *Communication Theory*. 9(2): 144–146.

valodā.⁷⁸ Kopš šī brīža SRT ir pieredzējusi vairākkārtējus polemikas viļņus, kurus vērts aplūkot, lai identificētu galvenos ar teoriju saistītos problēmjautājumus.

Neatlaidīgākie SRT kritiķi līdz šim bijuši t. s. britu diskursīvās psiholoģijas pārstāvji, un daudz mērenāka polemika ir raisījusies pašu SRT piekritēju vidū.⁷⁹ Var izdalīt četrus būtiskākos un biežāk minētos sadursmes punktus, kas ir izkristalizējušies šajā kritikā.

Pirmkārt, runa ir par teorijas *konceptuālo nesakārtotību*, kas apgrūtina falsificēšanas iespējas. Proti, SRT ir pārāk daudz iekšēju pretrunu (piemēram, reprezentāciju visaptverošā ietekme neļauj nošķirt patiesās no nepatiesajām reprezentācijām, SRT sapludina konceptu un priekšstatu jēdzienus u. c.). *Reprezentācijām* trūkst konkrētas definīcijas, un tās tiecas aptvert daudzus citus jēdzienus: ideoloģiju, kultūru, identitāti u. c. Tādējādi tiek apgrūtināta sociālo reprezentāciju operacionalizācija. Otrkārt, SRT tiek pārmests *sociālais determinisms*, respektīvi, šī ir kārtējā teorija, kas tiecas radīt kaut ko līdzīgu *grupas prātam* vai *grupas apziņai*, kura indivīdu padara par sociālo attiecību marioneti. Kritiķiem nav saprotams, kurā brīdī preskriptīva reprezentācija kļūst par grupas rīcības rezultātu, kā to apgalvo Moskovici.

Treškārt, SRT ir raksturīgs *kognitīvais redukcionisms*, proti, sociālās reprezentācijas tiek traktētas tikai kā izteikti kognitīvs jēgveidojošs fenomens, kuru var izskaidrot ar psiholoģiskiem procesiem (noenkurošana un objektivācija), kas piedevām ir ļoti neskaidri saistīti ar sociālo ietekmi. Bez tam trūkst empīrisku pierādījumu, ka šādi kognitīvi mehānismi patiešām sāk darboties, cilvēkiem sastopoties ar svešo un nezināmo. Tādēļ kritiķi uzskata, ka kognitīvais redukcionisms apgrūtina sociālās rīcības analīzi. Ceturtkārt, tiek pārmesta metodoloģiska nevērība, SRT piemērojot visdažādākajiem izpētes līmeņiem un izmantojot empīriskos

⁷⁸ Moskovici pētījums par psihoanalīzes reprezentāciju vēl ilgi nebija zināms ārpus frankofonās valodas telpas, kas, kā uzskata atsevišķi pētnieki, ir radījis dažu lieku pārpratumu attiecībā uz SRT. Turklāt 1976. gadā franču valodā tika izdota pārstrādāta šī pētījuma versija, kurā Moskovici bija precizējis atsevišķus SRT elementus. Angļu valodā pētījums pirmo reizi parādījās tikai 2008. gadā.

⁷⁹ Salīdzinājumam sk. McKinlay, A., Potter, J. (1987). Social Representations: A conceptual critique. *Journal for the Theory of Social Behaviour*. 17(4): 472–487; Jahoda, G. (1988). Critical notes and reflections on 'social representations'. *European Journal of Social Psychology*. 18: 195–209; McKinlay, A., Potter, J., Wetherell, M. (1993). Discourse analysis and social representations. In: Breakwell, G. M., Canter, D. V. (eds.) *Empirical Approaches to Social Representations*. Oxford: Clarendon Press. P. 134–156; Potter, J., Edwards, D. (1999). Social representations and Discursive Psychology: from cognition to action. *Culture & Psychology*. 5(4): 447–458; Bertacco, M. (2003). Theory and experimental social psychology: a comment on Jaan Valsiner. *Papers on Social Representations*. 12: 9.1–9.9. Sk. internetā (2009. 6. augustā): <http://tinyurl.com/63pqk7g>

materiālus, it īpaši intervijas, kurās pētnieki ignorē savu lomu sociālo reprezentāciju konstruēšanā.

SRT pārstāvju reakcija uz šo kritiku, kas nereti tika izteikta ļoti kategoriskā veidā, ir bijusi samērā kūtra un faktiski tikai pēdējā desmitgadē pamanāmi izvērstāki atspēkojumi, kas faktiski balstās premisā, ka diskursīvā psiholoģija ir sistemātiski aplami atainojusi SRT pamatelementus un pieņēmumus, no kā arī radušies daudzi nevajadzīgi pārpratumi. Moskovici kopš 80. gadu beigām vairākkārt ir uzsvēris, ka *sociālā reprezentācija*, iespējams, ir visvairāk lietotais un visvairāk izkropļotais jēdziens filozofijas un psiholoģijas vēsturē.⁸⁰

Uz kritiķu iebildumu, ka netiek piedāvāta skaidra sociālo reprezentāciju definīcija, SRT aizstāvji atgādina: sociālās reprezentācijas izpratni nav jāiekaļ akmenī. Tās izskaidrojošais spēks slēpjas reprezentāciju deskriptīvajās un jutīgajās, nevis definitīvajās īpašībās. Sociālās reprezentācijas apraksta modernajās sabiedrībās noritošās mijiedarbības, kas vienlaikus parāda gan reprezentāciju preskriptīvo, gan uz pārmaiņām orientēto raksturu, tādēļ šim jēdzienam nav nepieciešama galīga definīcija. „Sociālās reprezentācijas ir fenomens, kas veidojas un atrodas nemitīgās sociālās pārmaiņās, nevis ir statisks objekts,” norāda I. Markova.⁸¹ Tā vietā, lai sekotu hipotētiski deduktīvam modelim, kas formulē skaidras vadlīnijas, ar kurām operacionalizēt un pārbaudīt teoriju, SRT piedāvā daudz induktīvāku, aprakstošāku un uz dialogiskām attiecībām ar citiem sociālo ģenēzi skaidrojošiem jēdzieniem orientētu pieeju.

SRT aizstāvji pieļauj, ka problēmas pamatā visdrīzāk ir arī reprezentācijas jēdziena dažādās izpratnes. Ja angļu valodā *reprezentācija* (*representation*) nozīmē atspoguļojumu, bildi vai reprodukciju, tātad drīzāk pabeigtu darbību, tad franču valodā šis vārds (*représentation*) ietver arī aktivitātes, sociāluma un dialogiskuma nozīmi.⁸² Līdzīgi pastāv viedoklis, ka tieši savas pieredzes telpas dēļ britu diskursīvās psiholoģijas pārstāvji nespēj saprast sociālo reprezentāciju polimorfiskumu, jo anglosakšu pasaulē psihosociālie pētījumi ir daudz ciešāk saistīti ar eksperimentālām mikroparadigmām, kuras ir mazāk atvērtas starpdisciplinārām pieejām. Paradoksāli gan, kā uzskata A. de Rosa, ir fakts, ka tieši SRT kritizējošā diskursīvā psiholoģija

⁸⁰ Citēts no: Marková, I. (2008). The Epistemological significance... P. 467.

⁸¹ Marková, I. (2000). Amédée or how to get rid of it... P. 433; sk. arī: Marková, I. (2008). The Epistemological significance... P. 272–274.

⁸² Voelklein, C., Howarth, C. (2005). A review of controversies about Social Representations Theory: a British debate. *Culture & Psychology*. 11(4): 436–437; Marková, I. (2005). Dialogicality and Social Representations... P. 119–120.

necenšas aprobežoties tikai ar laboratoriskiem pētījumiem.⁸³ Konceptuālās problēmas, ko izraisa *sociālo reprezentāciju* jēdziena pārvietošana no viena kultūras konteksta uz citu, ir pamanāmas arī latviešu valodā. Vismaz Latvijas psihologu vidū sociālās reprezentācijas tiek tulkotas kā *sociālie priekšstati*. Tas apgrūtina sociālo reprezentāciju kā sociāla (!) fenomena izpratni un var radīt pārpratumus, jo reprezentācija nenozīmē tikai kaut kā priekš-statīšanu, tā vispirms apzīmē kopradītu izpratni, kurā valda nepārtraukta uzskatu mijiedarbība un dialogiskums.

Runājot par sociālo reprezentāciju konceptuālo norobežošanu, Moskovici jau pašos SRT pirmsākumos ir skaidri pateicis, ka nedz ideoloģijas socioloģiskā interpretācija, nedz tādi jēdzieni kā zinātne, pasaules uzskats vai kultūra nespēj izskaidrot to, ko spēj sociālās reprezentācijas – aprakstīt sociāli radīto zināšanu psiholoģisko organizētību.⁸⁴ Sociālajās zinātnēs nereti ir grūtības diferencēt līdzīgus fenomenus aprakstošus jēdzienus, un attiecībā uz SRT tik tiešām pamatots var būt jautājums: ar ko sociālā reprezentācija atšķiras no ideoloģijas, mīta, stereotipa, attieksmes, sociālās identitātes, skripta, shēmas un citiem tuvu stāvošiem konceptiem? It īpaši šis jautājums aktualizējas, ja ņem vērā, ka sociālās reprezentācijas var aprakstīt kā mikrosociālās, tā makrosociālās norises. SRT šos tuvu stāvošos jēdzienus kvalificē kā sociālās reprezentācijas funkcijas, kuras var analizēt atsevišķi.⁸⁵ Kopumā SRT, kā uzskata G. Brīkvels, interesē aprakstīt reprezentāciju saturu, nevis prognozēt, ko šis saturs nozīmēs katras konkrētās grupas kontekstā, tādēļ „liela uzmanība tiek pievērsta, izskaidrojot reprezentāciju mērķi”.⁸⁶ Lai kopīgo zināšanu veidošanā aptvertu pilnu spektru, sociālās reprezentācijas integrē visus pārējos konstruktus un procesus (uzvedību, viedokļus, veselo saprātu, komunikāciju, zināšanas, rīcību, atmiņu u. c.), un līmeņus (individuālo un sociālo, interpersonālo un intrapersonālo, ārējo un iekšējo, pagātni-tagadni-nākotni, stabilitāti un pārmaiņas u. c.). Integrācija notiek tiktāl, cik „reprezentācijas ar šiem elementiem spēj izskaidrot dialogiskās attiecības sabiedrībā”.⁸⁷

⁸³ de Rosa, A. S. (2006). The “boomerang” effect of radicalism... P. 164.

⁸⁴ Moscovici, S. (2008). *Psychoanalysis*...

⁸⁵ Par līdzīgas attiecības aprakstošiem socioloģijas un sociālās psiholoģijas jēdzieniem vairāk sk. Wagner, W. Hayes, N. (2005). *Everyday Discourse and Common Sense*... P. 270–274.

⁸⁶ Breakwell, M. G. (1993). Social representations and social identity. *Papers on Social Representation Research*. 2(3): 12. Sk. internetā (2009. 11.dec.): <http://tinyurl.com/317k2zj>. G. Brīkvels gan pauz pārliecību, ka SRT, sadarbojoties ar sociālās identitātes teoriju, var attīstīt prognozēšanas spēju.

⁸⁷ de Rosa, A. S. (2006). The “boomerang” effect of radicalism... P. 179. Sk. arī: Bauer, W., M., Gaskell, G. (1999). *Towards a Paradigm for Research*... P. 173.

Atsevišķi pētnieki tomēr ir aicinājuši paplašināt SRT pielietojšanas iespējas, precizējot *kritiskās dienaskārtības potenciālu* sociālo reprezentāciju analīzē. Proti, svarīgi ir saprast, kā varas attiecības iespaido sociālo reprezentāciju veidošanos dažādos kontekstos un ko reprezentācijas *iesāk* ar šādām attiecībām (piemēram, kā attiecības veidojas starp hegemoniskām un opozicionārām reprezentācijām vai – kādas attiecības veidojas grupas iekšienē).⁸⁸ Tāpat pētnieki atzīst, ka SRT piemīt zināmas operacionalizācijas problēmas. Piemēram, M. Bauers un Dž. Gaskels uzskata, ka joprojām neatbildēts paliek jautājums par pētāmo sociālo grupu identificēšanu, t. i., kādus sociāldemogrāfiskos lielumus uzskatīt par nozīmīgiem sociālās vides segmentēšanā. Viņi arī līdzīgi diskursīvās psiholoģijas pārstāvjiem norāda uz neskaidrībām, kā reprezentācijas, kas atrodas konsensuālajā pasaulē, ietekmē zinātnieku reficēto pasauli.⁸⁹ G. Brīkvels šo problēmjautājumu ir formulējis vēl tiešāk: kādēļ konkrēta sociālā reprezentācija individuālā līmenī iegūst vienu formu, bet sociālā – citādāku?⁹⁰

Sociālo reprezentāciju pētnieki piekrīt arī atsevišķiem pārmetumiem par trūkumiem pētnieciskajā procesā, kas var negatīvi iespaidot sociālo reprezentāciju analīzes kvalitāti. A. de Rosa atzīmē, ka zinātnieki bieži ir izmantojuši pārlieku vienveidīgas datu ieguves metodes un – nepārdomāti operacionalizējuši SRT, tā veicinot šīs teorijas banalizēšanu, un tādēļ ir nobriedusi absolūta nepieciešamība pēc „metodes teorijas” (*theory of method*).⁹¹ Metodoloģiskos virzienus ieskicē V. Vāgnera un N. Heisas ieviestais dalījums, kas, balstoties uz M. Bauera un Dž. Gaskela agrāk izstrādāto modeli,⁹² eksponē trīs sociālo reprezentāciju analīzes līmeņus:

- 1) *individu un objektu attiecības*. Šajā līmenī tiek izmantoti eksperimenti, anketēšana, vārdu asociācijas, lai saprastu, kā indivīds rada vai kā viņš izmanto sociālās reprezentācijas;

⁸⁸ Howarth, C. (2006). A Social representation is not a quiet thing: Exploring the critical potential of social representations theory. *British Journal of Social Psychology*. 45: 65–86; Voelklein, C., Howarth, C. (2005). A Review of Controversies... P. 444–447.

⁸⁹ Bauer, M. W., Gaskell, G. (2008).). *Social Representations Theory*... P. 350.

⁹⁰ Breakwell, M. G. (1993). *Social representations and social identity*. P. 2.

⁹¹ de Rosa, A. S. (2006). The “boomerang” effect of radicalism... P. 185; Sk. arī: de Rosa, A. S. *Social representations and attitudes: problems of coherence between the theoretical definition and procedure of research*. *Papers on Social Representation Research*. 2(3). Sk. internetā (2009. 12.aug.): <http://tinyurl.com/3qhwco8>; Līdzīgs vērtējums ir pausts jau agrāk, sk. de Rosa, A. S., Farr, R. (2001). *Icon and symbol: Two sides of the coin in the investigation of social representations*. Sk. internetā (2009. 9.dec.): <http://tinyurl.com/3zaacv6>.

⁹² Sk. Bauer, W., M., Gaskell, G. (1999). *Towards a Paradigm for Research*... P. 170–172.

- 2) *indivīdu, grupu un objektu attiecības*. Šajā līmenī dominē etnogrāfiskie pētījumi, fokusgrupu diskusijas, teksta analīze un mediju pētniecība. Galvenais mērķis ir izzināt grupas lomu sociālo objektu un to reprezentāciju radīšanā;
- 3) *grupu un reprezentāciju vēsturiskā dinamika*. Salīdzinājumā ar iepriekšējiem diviem līmeņiem šajā pētījumi tiek retāk veikti; mēdz izmantot mediju un vizuālā materiāla pētniecību un plašāku sabiedrības un politikas analīzi, lai parādītu, kā laika gaitā ir mainījušies grupu priekšstati par kādu konkrētu sociālo objektu.⁹³

Viņpus metodoloģiskām nepilnībām SRT aizstāvji nepārprotami noraida pārmetumus sociālajā determinismā. M. Raudsepa gan uzsver, ka

„sociālā līmeņa fenomenu nevar reducēt līdz individuālā līmeņa fenomenam. Tieši otrādi – individuālā līmeņa fenomens tiek atvasināts no sociālā līmeņa. S[sociālās] R[reprezentācijas] ir nevis individuālo prātu summa (kopums), bet to sociālo procesu refleksijas, kas notiek sociālās grupas dalībnieku starpā.”⁹⁴

Tomēr šī teorija, lai arī izceļ makroreduktīvo epistemoloģiju, cenšas izvairīties no jebkādu sociālo mehānismu hegemonijas un par pamatprincipu pieņem indivīda dalību grupas dzīvē, kas eventuāli var nozīmēt reprezentāciju nomaiņu. Konsensuālā pasaule nav pārļaičīga *struktūra* vai *funkcija*, iepretim kurai indivīds ir tikai *automāts*; tā ir cilvēku savstarpējo attiecību piepildīta pasaule – atvērta novirzēm un fluktuācijām.

Savukārt atbildot uz pārmetumiem kognitīvajā redukcionismā, SRT aizstāvji norāda, ka kritiķi acīmredzot nav pareizi sapratuši noenkurošanu un objektivāciju, kas nav tikai kognitīvi, bet arī sociāli, kulturāli un ideoloģiski procesi.⁹⁵ SRT pasvītro, ka metodoloģiskajam individuālismam (t. sk. kognitīvajām teorijām) ierastais sabiedrības un prāta pretnostatījuma ir aplams un vairāk piemērots laboratorijas pētījumiem, nevis ikdienas sociālās dzīves analīzei. Tiesa, reprezentāciju pētniekiem tieši noenkurošanas un objektivācijas empīriskā izpēte vēl aizvien rada problēmas, un Denisa Žodelē (*Jodelet*) to pamatoti atzīst par pašu nopietnāko trūkumu līdzšinējā Moskovici

⁹³ Wagner, W., Hayes, N. (2005). *Everyday Discourse...* P. 322–354.

⁹⁴ Raudsepp, M. (2005). *Why Is It So Difficult to Understand...* P. 458.

⁹⁵ Voelklein, C., Howarth, C. (2005). *A Review of Controversies...* P. 441.

izstrādāto nostādņu attīstīšanā.⁹⁶ Un lielākās grūtības rodas, ar pētījumu dizainiem: brīžiem noenkurošana un objektivācija tiek attiecināti uz makrolīmeni, bet brīžiem – uz mikrolīmeni. Manuprāt, šīs operācijas ir lietderīgi pētīt tikai vienā līmenī – analizējot attiecības starp indivīdu un reprezentēto objektu (sk. 5.2. nodaļu). Tāpat nav saprotams, vai noenkurošanu un objektivēšanu vienmēr nepieciešams izmantot praktiskajā pētniecībā kā heuristiskus instrumentus (ļoti daudzos sociālo reprezentāciju pētījumos tas netiek darīts), vai arī tās ir noderīgākas kā teorētiskas kategorijas? Līdzīgi atklāts paliek jautājums, kā identificēt noenkurošanu un objektivēšanu atšķirīgos diskursa tipos, piemēram, dziļajās intervijās un preses publikācijās?

Diskursīvā psiholoģija par spīti zināmai nevērībai ir veicinājusi svarīgāko SRT konceptus pilnveidošanu, sevi gan vienlaikus nostādot ļoti neērtā radikāla sociālā konstruktīvisma pozīcijās. SRT ir formulēta pirms 50 gadiem (diskursīvā psiholoģija parādījās 80. gados), tādēļ šai teorijai neizbēgami nācās sastapties ar jauniem izaicinājumiem attiecībā uz sociālo pārmaiņu izskaidrošanu, kā arī paradigmu maiņu sociālajās zinātnēs. Iespējams, tieši nepiekāpīgās kritikas rezultātā SRT aizstāvji reprezentāciju izpratnē aizvien biežāk sāka akcentēt *dialogiskuma* un *tēmas* konceptus, tādējādi attālinoties no indivīda un pietuvojoties sabiedrības komunikatīvajam līmenim. Tāpat pieļaujams, ka šo pašu iemeslu dēļ laika gaitā ir nostiprinājusies SRT aizstāvju nostādne, kas aicina gan kritiķus, gan sociālo reprezentāciju pētniekus noraidīt *fundamentālistu* jeb *mehānisko epistemoloģiju*, jo „šāda pieeja, kurai raksturīgi teoriju uzlūkot kā pabeigtu un statisku objektu, aizmiglo skatu uz īstenajiem SRT mērķiem un pielietojamības iespējām”.⁹⁷

Tieši spēja mainīties, nezaudējot savu kodolu – kopīgo zināšanu veidošanos –, ir bijis galvenais priekšnosacījums SRT dzīvotspējai un popularitātei. Pēdējā dekādē ir parādījušies arī vērā ņemami signāli par SRT un diskursīvās psiholoģijas apvienošanu, jo abas teorijas tomēr sakņojas konstruktīvisma paradigmā.⁹⁸ Šis

⁹⁶ Jodelet, D. (2008). Social representation: The beautiful invention. P. 425.

⁹⁷ Marková, I. (2000). Amédée or how to get rid of it... P. 423. Moskovici ir rakstījis, ka „teorijas, kas parāda sevi kā nevainojamas un pabeigtas jau pašā empīrisko novērojumu sākumā, ir jāaplūko ar vislielāko piesardzību. Šādas teorijas var tikai būt rezultāts nevainīgām spekulācijām vai pārmērīgai realitātes vienkāršošanai, balstoties uz trafāretām konvencijām”. Moscovici, S. (1990). Social psychology and developmental psychology: extending the conversation. In: Duveen, G, Loyd, B. *Social representations and the development of knowledge*. Cambridge [etc.]: Cambridge University Press. P. 175.

⁹⁸ de Rosa, A. S. (2006). The “boomerang” effect of radicalism... P. 184–185. M. Raudsepa uzskata, ka SRT vajadzētu kooperēties ar dažādām sociālkulturālajām pieejām, jo pagaidām SRT nespēj atklāt, kā indivīds lieto sociālo reprezentāciju sistēmu, lai varētu domāt par sociāliem objektiem. Raudsepp, M. (2005). Why Is It So Difficult to Understand... P. 466.

samiernieciskums gan vairāk ir raksturīgs SRT, kas uzskata, ka diskursīvā psiholoģija, kura īpaši pievēršas diskursīvo repertuāru izmantošanai sociālajos mikrokontekstos, papildina un bagātina SRT ar savām atziņām par diskursu dinamiku. Kamēr diskursīvās psiholoģijas pārstāvji saglabā samērā kategorisku attieksmi pret sociālā ģenēzi, proti, ka visu sociālo attiecību pamatā ir pārlaicīgas diskursīvās prakses un nekas vairāk, tikmēr šī tuvināšanās vairāk gan atgādina vēlmju domāšanu, nevis reālu tuvināšanos. Turklāt jāņem vērā, ka arī pašas SRT ietvaros ir pamanāma fragmentācija un tematiska un/vai ģeogrāfiska reģionalizācija.

1.3. Secinājumi

Sociālo reprezentāciju teorija skaidro, kā sabiedrībā veidojas kopīgas zināšanas un kā cilvēki ar šo zināšanu palīdzību kļūst piederīgi konkrētai grupai. Šīs teorijas kontekstā varam aplūkot gan tagadnes procesus, gan pagātnes un nākotnes sociālās realitātes. Līdzīgi kā vairākas mūsdienu socioloģiskās teorijas (piemēram, Entonija Gidensa *strukturācijas teorija* vai Pjēra Burdjē *prakses teorija*) SRT tiecas apvienot mikro un makro procesus, tādēļ tā ir daudz vieglāk pakļaujama kritikai no to teoriju puses, kas ieņem skaidrāku (mikro vai makro) pozīciju. Taču šāda visaptveroša teorētiskā pieeja ļauj autobiogrāfijas konceptualizēt kā sociālus, nevis individuālus vēstījumus.

Promocijas darbā esmu akceptējis SRT epistemoloģisko koncepciju, kas paredz autobiogrāfiskā diskursa un tā dalībnieku saturacionālu aprakstīšanu un makroreduktīvu izskaidrošanu. Pētījumā pagātnes sociālās reprezentācijas tiek interpretētas jau kā *pabeigtas* sociālkulturālas konstrukcijas, kas nosaka latviešu autobiogrāfu attieksmi un identitāti. Tādēļ reprezentāciju ģenēzei, kas atainota 2. shēmā, darba empīriskajā daļā ir sekundāra loma, un tā nepilda heuristiskas funkcijas. Citiem vārdiem, teorētiskā līmenī tiek pieņemts, ka pēcpadomju autobiogrāfijas līdzdarbojas priekšstatu objektivēšanā un ka tās lasītāju prātos rosina pagātnes noenkurošanu. Turpretī *tēmas* un *dialogiskuma* jēdzieni ir izvirzīti promocijas darba priekšplānā. Šie jēdzieni, kas tieši pēdējās desmitgadēs nostiprinājušies SRT koncepcijās, ļauj analītiski runāt par biogrāfiskā diskursa dažādajiem līmeņiem: indivīdu un grupu attiecības ar padomju laiku, kā arī padomju perioda sociālo reprezentāciju dinamiku pēdējos 20 gados.

Par spīti vai pateicoties kritikai, kas ir izskanējusi pēdējos 30 gados, SRT proponenti ir pilnveidojuši heuristisko aparātu, tā lai varētu pārliecinošāk un dziļāk izprast modernās sabiedrības, t. sk., kādēļ to ikdienas dzīvē tik nozīmīga loma ir ierādīta biogrāfiskajam diskursam. Tiesa, SRT neiedziļinās daudzveidīgajos kontekstos, kas iespaido pagātnes reprezentēšanu. Šo ārkārtīgi komplekso jautājumu ir analizējuši citu teoriju un disciplīnu pārstāvji. Tālab nākamajā nodaļā uzmanība tiks pievērsta pagātnes sociālo reprezentāciju kontekstiem.

2. Pagātnes sociālo reprezentāciju ietvari

Sociālās reprezentācijas veido priekšstatus ne tikai par tagadnes vai nākotnes fenomeniem, bet arī par pagātņi. Grupas identitātei ilgtermiņā ir svarīgi saglabāt savu nepārtrauktības tēlu, tādēļ pagātnes sociālās reprezentācijas kļūst par būtisku resursu, ar kuru rīkojas grupas dalībnieki. Reprezentācijās iegulst atmiņas un leģendas par senu vai ne tik senu pagātņi. Iepriekšējā nodaļā analizētās *noenkurošanas* un *objektīvācijas* operācijas kā sociālo reprezentāciju rašanās pamatprincipi faktiski ilustrē veidus, kādos cilvēku atmiņa iesaistās realitātes veidošanā. Moskovici uzsver, ka noenkurošana iekustina atmiņu – būdama uz *iekšpusi vērsta*, tā vienmēr ievieto un paņem no atmiņas objektus, personas un notikumus. Objektīvācija turpretī ir orientēta uz *ārpusi*, un tā no atmiņas paņem konceptus un tēlus, lai tos iejauktu ārējā pasaulē, padarot lietas atpazīstamas.⁹⁹ Tomēr, ja runa ir par pagātnes kā sociāla objekta reprezentēšanu, noenkurošana un objektīvācija sabiedrības pētniekiem var radīt pārāk vienkāršotu ainu. Lai no tā izvairītos, nepieciešams iedziļināties atmiņas un sociālās sistēmas savstarpējās attiecībās.

Šo attiecību izpētē dominē *kolektīvās atmiņas paradigma*, kas sakņojas sociologa Morisa Halbvaksa (*Halbwachs*) kolektīvās atmiņas teorijā. Halbvakss uzskatīja, ka cilvēkam nepiemīt individuāla atmiņa *sui generis*, jo to vienmēr iespaido aktuālais sociālais ietvars, kas formē mūsu atmiņas par pagātņi:

„Nesenas atmiņas ir savstarpēji saistītas ne jau tādēļ, ka ir blakusesošas, bet gan drīzāk tādēļ, ka tās ir daļa no to domu kopuma, kas raksturīgs grupai – konkrētai cilvēku grupai, ar kuru mēs sastopamies noteiktā momentā vai ar kuru mums ir bijis sakars iepriekšējās dienās. [...] Mēs varam saprast ikkatru atmiņu, kas atrodas individuālās domās, tikai tad, ja to dislocējam attiecīgās grupas domās.”¹⁰⁰

⁹⁹ Moscovici, S. (2000). *Social Representations: Explorations in Social Psychology*. P. 54.

¹⁰⁰ Halbwachs, M. (1992). *On Collective Memory*. Chicago & London: The University of Chicago Press. P. 52, 53.

Kaut gan šāda perspektīva dažkārt bīstami pietuvinās *grupas prāta* konceptam, Halbvakss ar kolektīvo atmiņu vispirms saprata grupas pārstāvju diskursu par pagātnes notikumiem un pieredzēm. Kolektīvās atmiņas teorijā lielā mērā atbalsojās Halbvaksa pasniedzēja E. Dirkeima uzskati. Dirkeims gan savos darbos nepiedāvāja kolektīvās atmiņas konceptuālu skaidrojumu, tomēr viņa postulāti, ka ikvienai sabiedrībai ir nepieciešama nepārtrauktības sajūta un ka pagātne ir būtisks faktors solidaritātes radīšanai sabiedrībā, ir svarīgas premisas arī Halbvaksa koncepcijā.¹⁰¹

Sociologs Džefrijs Olicks (*Olick*) uzskata, ka tieši no Halbvaksa dažādajos laikos paustajām atziņām par grupas ietekmi uz pagātnes atcerēšanos ir izveidojušās divas kolektīvās atmiņas interpretēšanas tradīcijas. No vienas puses, var runāt par *individuālistisku perspektīvu*, kas kolektīvo atmiņu uztver kā individuālo atmiņu apkopojumu un galveno lomu tajā ierāda neiroloģiskiem un kognitīviem faktoriem. Šī pieeja atstāj novārtā citas ārpus prāta esošas atcerēšanās tehnoloģijas, kā arī veidus, kuros kognitīvos un pat neiroloģiskos modeļus daļēji veido sociālie procesi. No otras puses, kolektīvā atmiņa tiek uzlūkota kā pati par sevi eksistējoša, un tādējādi tiek uzsvērtā individuālo atmiņu sociālā un kulturālā iesakņotība, ignorējot veidus, kuros šos procesus daļēji iespaido psiholoģiskā dinamika.¹⁰² Tātad katras tradīcijas kontekstā kolektīvās atmiņas jēdziens iegūst citādāku nozīmi: ja *individuālisti* to uzlūko kā metonīmu (tāds, kas pārstāv daudzus savstarpēji saistītus gadījumus jeb individuālās atmiņas), tad *kolektīvistu* – kā metaforu (tādu, kas ir līdzīgs cilvēka atmiņai, bet ne tiešā veidā saistīts). Šīs tradīcijas ir arī novilkušas zināmu robežlīniju starp sociālo zinātņu disciplīnām, proti, individuālistu tradīciju iemieso kognitīvās zinātnes, sociālā psiholoģija, neiroloģija, savukārt kolektīvistu tradīcija parasti satopama socioloģijā, vēsturē, kultūras un mediju studijās. Katra tradīcija savā radikālākajā izpausmē draud ar aplamu reifikāciju – *individuālisti* pagātnes atcerēšanos reducē līdz atmiņas subjektam, bet *kolektīvistu* – līdz artefaktiem un makrolīmeņa procesiem. Tiesa, pēdējās desmitgadēs šīs striktās pozīcijas ir kļuvušas elastīgākas: aizvien biežāk priekšroka tiek dota integrētai pētniecības stratēģijai, jo tas ļauj pilnvērtīgāk izprast kopīgās pieredzes atcerēšanos.

Savā ziņā par starpdisciplināras pieejas nepieciešamību liecina arī visdažādākie jēdzieni, ar kuriem pētnieki pēc Halbvaksa teorijas rašanās ir centušies apstrīdēt vai

¹⁰¹ Vairāk par šo tēmu sk. Misztal, A. B. (2003). Durkheim on collective memory. *Journal of Classical Sociology*. 3(2): 123–143.

¹⁰² Olick, K. J. (1999). Collective memory: The two Cultures. *Sociological Theory*. 17(3): 333–348.

nostāties līdzās *kolektīvās atmiņas* konceptam. Vairāku sociālo un humanitāro disciplīnu pārstāvji ir uzskatījuši par būtisku izveidot jaunu pieeju, kas atbilstošāk aprakstītu kolektīvās atmiņas darbību vai specifiskus to veidojošos kontekstus. Tā, piemēram, akadēmiskajā literatūrā, lai izskaidrotu identiskus vai radniecīgus fenomenus, bez *kolektīvās atmiņas* tiek lietoti tādi jēdzieni kā *kulturālā atmiņa*, *sociālā atmiņa*, *mediētā atmiņa*, *publiskā atmiņa*, *komunikatīvā atmiņa*, *oficiālā atmiņa*, *vēsturiskā atmiņa*, *transaktīvā atmiņa*, *institucionālā atmiņa* u. c. Tomēr, neraugoties uz šiem mēģinājumiem definēt kopīgās pagātnes atcerēšanās mehānismus, alternatīvajās perspektīvās vēl aizvien dominē neparadigmatiskums, starpdisciplinārums un bezcentriskums.¹⁰³

Šādu jēdzienisko sazarojumu lielā mērā ir izraisījušas divas jau minētās tradīcijas. Taču SRT kontekstā tās nav viena otru izslēdzošas, jo, kā jau iepriekš esmu uzsvēris, sociālo reprezentāciju pamatā ir *dialogs* starp kognitīvo un kulturālo kontekstu. Tas gan nenozīmē, ka SRT atrisina visas ar kolektīvās atmiņas nenoteiktību saistītās problēmas, taču, no epistemoloģijas skatupunkta, šī teorija ļauj savietot atšķirīgās izpratnes. Jo SRT kontekstā centrālais uzdevums ir aprakstīt un skaidrot, kā dažādi atmiņu diskursi un to veidotāji iesaistās pagātnes sociālo reprezentāciju tapšanā.

Sociologs Herberts Blumers (*Blumer*) savulaik rakstīja, ka sociālās zinātnes balstās uz jutīgajiem (*sensitizing*) jēdzieniem, kas atšķirībā no definitīvajiem jēdzieniem, neparedz īpašību specifiskāciju un etalonus:

„Kamēr definitīvie jēdzieni piedāvā instrukcijas, uz ko skatīties, jutīgie jēdzieni tikai iesaka virzienus, kuros skatīties. [...] Jutīgo jēdzienu panākumi ir atkarīgi no pacietīgas, uzmanīgas un ar iztēli bagātinātas dzīves izpētes, nevis no ērtiem īsceļiem vai tehniskiem instrumentiem.”¹⁰⁴

Kolektīvā atmiņa, tāpat kā sociālā reprezentācija, ir uzskatāma par šādu jutīgu jēdzienu, kas apraksta kopīgās atcerēšanās fenomenu un kura lietošanas intensitāte 20. un 21. gadsimtā apliecina: tas nav zaudējis savu jutīgumu attiecībā uz sabiedriskajiem procesiem. Pēdējos 20 gados arī komunikācijas un mediju pētnieki ir pievērsuši

¹⁰³ Olick, K. J. & Robbins, J. (1998). Social memory studies: from “collective memory” to the historical sociology of mnemonic practices. *Annual Review of Sociology*. 24: 105–140. Sk. arī: Olick, K. J. (2008). 'Collective memory': A memoir and prospect. *Memory Studies*. 1(1): 23–29.

¹⁰⁴ Blumer, H. (1954). What is wrong with social theory? *American Sociological Review*. 19(1): 7, 10.

pastiprinātu uzmanību kolektīvās atmiņas fenomenam, un tas faktiski ir kļuvis par noturīgu pētījuma lauku (sk. 2.4. nodaļu). Jaunajā tūkstošgadē (acīmredzot kā reakcija uz sociālās atcerēšanās konceptuālo haosu) daudzi atšķirīgu disciplīnu pētnieki ir centušies rast kopsaucējus. Tādēļ arvien uzstājīgāk izskan aicinājumi pēc *atmiņu studiju* institucionalizēšanas un pētniecisko metožu precīzākas definēšanas.¹⁰⁵ Paralēli specializētu pētniecisko centru un periodisko akadēmisko izdevumu izveidošanai ASV (Vašingtonas Universitātē) ir pat parādījusies pirmā bakalaura programma atmiņu studijās, kas tiecas aptvert šo starpdisciplināro lauku; pēdējos gados tiek arī rīkotas neskaitāmas atmiņu jautājumiem veltītas starpdisciplināras konferences un vasaras skolas, kas nostiprina vienotu akadēmisku diskursu. Pašreizējās tendences vieš cerību, ka sociālās atcerēšanās sporādiskā pētīšana tiks nedaudz savaldīta, kaut gan tās pamatā neapšaubāmi saglabāsies starpdisciplinārums.

2.1. Autobiogrāfiskā atmiņa

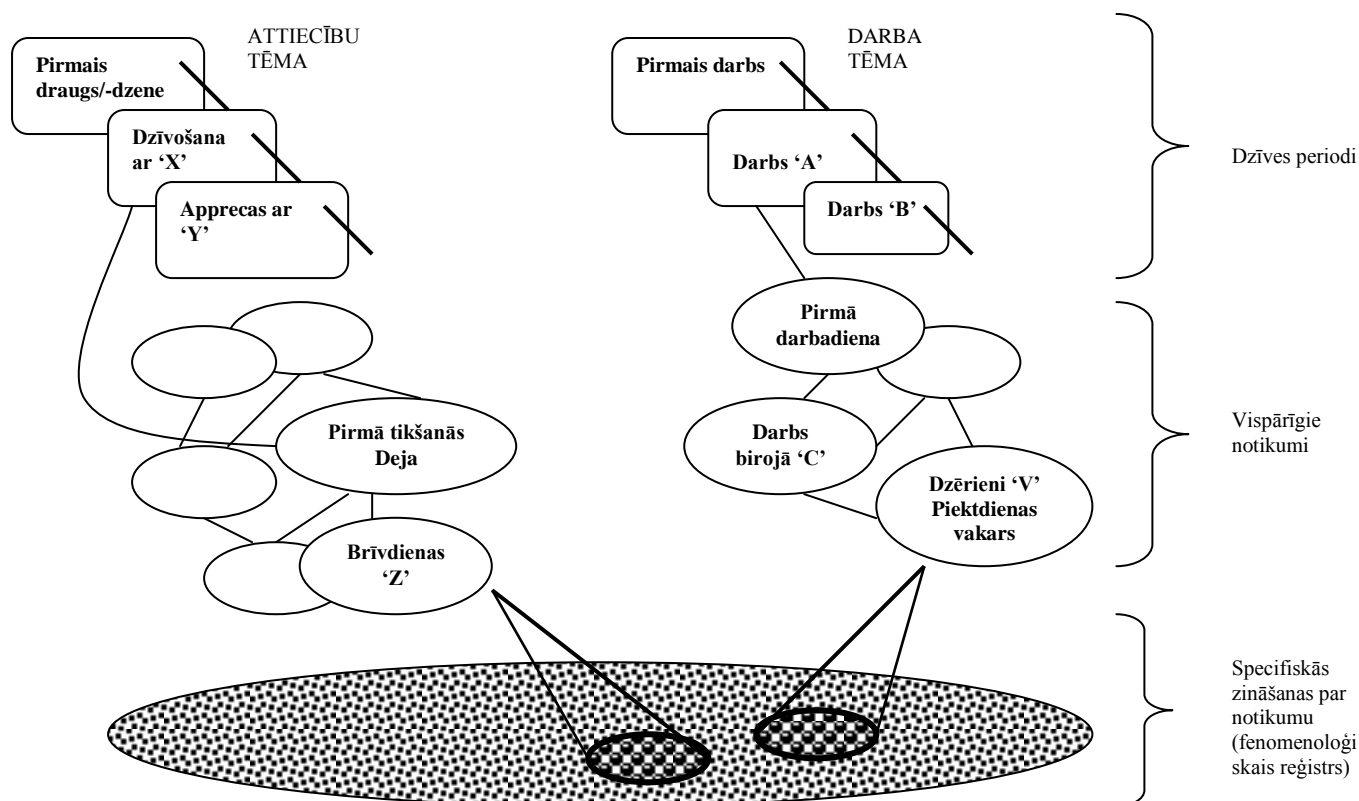
Kopīgā pagātnes pieredze nav skatāmas atrauti no konkrēta indivīda atmiņas, jo tieši tajā veidojas aizgājušā laika kognitīvās reprezentācijas, kas tālāk tiek ieaustas sociālajās attiecībās. Tādēļ autobiogrāfiskā atmiņa ir būtisks izejas punkts jautājumā par pagātnes sociālo reprezentāciju rašanos.

Saskaņā ar kognitīvo perspektīvu autobiogrāfisko atmiņu veido autobiogrāfiskās zināšanas. Individuālās atmiņas pētnieks Martins Konvejs (*Conway*) autobiogrāfiskās zināšanas līdzīgi Lourenca Barsaleu (*Barsalou*) agrāk postulētajai teorijai¹⁰⁶ ir strukturējis hierarhiskā modelī (3. shēma), kurā mijiedarbojas trīs autobiogrāfisko zināšanu tipi: dzīves periodi, vispārīgi notikumi un specifiskas zināšanas par notikumu. Ar *dzīves periodu* jāsaprot vispārīgākais, abstraktākais un visaptverošākais zināšanu tips, kas izdzīvotos laika periodus mēra gados. Savukārt *vispārīgie notikumi* reprezentē daudz konkrētākus notikumus, mērāmus mēnešos, nedēļās un dienās. Visbeidzot *specifiskas zināšanas par notikumu* attiecas uz zināšanām, kas ir unikālas konkrētā notikuma ietvaros un parasti tiek mērītas sekundēs, minūtēs un stundās.

¹⁰⁵ Sk. Roediger, L. H. & Wertsch, V. J. (2008.) Creating a new discipline of memory studies. *Memory Studies*. 1(1): 9–22; White, G. (2006). Epilogue: memory moments. *ETHOS*. 34(2): 325–341; Berliner, D. C. (2005). The abuses of memory: Reflections on the memory boom in anthropology. *Anthropological Quarterly*. (78)1: 197–211; Kansteiner, W. (2002). Finding meaning in memory: A methodological critique of collective memory studies. *History and Theory*. 41(2): 179–197.

¹⁰⁶ Barsalou, W. L. (1988). The content and organization of autobiographical memories. In: Neisser, U., Winograd, E. (eds.) *Remembering Reconsidered: Ecological and Traditional Approaches to the Study of Memory*. Cambridge [etc.]: Cambridge University Press. P. 193–243.

Dzīves periodi nav savrupi lielumi, jo tos apvieno tematiskās zināšanas, turklāt vienas un tās pašas zināšanas var parādīties saistībā ar dažādiem dzīves periodiem. Katrs periods reprezentē raksturīgās eksistenciālās problēmas un konsekventi – šim periodam specifiskās dzīves tēmas.¹⁰⁷

3. shēma

Autobiogrāfisko zināšanu hierarhiskā struktūra¹⁰⁸

Autobiogrāfisko zināšanu tematizēšana sabalsojas ar Moskovici tēzi, ka „tematizācijas procesi jebkurā diskursā tiecas stabilizēt nozīmes tēmas–īpašības (īpašības vārdu) attiecību veidolā”.¹⁰⁹ Respektīvi, autobiogrāfisko zināšanu

¹⁰⁷ Vairāk par šo modeli sk. Conway, A. M. (1996). Autobiographical knowledge and autobiographical memories. In: Rubin, C. D. (ed.) *Remembering our past: studies in autobiographical memory*. Cambridge, New York: Cambridge University Press. P. 67–92; Conway, A. M., Rubin, C. D. (1994). The structure of autobiographical memory. In: Collins, F. A. et al. (eds.) *Theories of memory*. Hove, Hillsdale: Lawrence Erlbaum Associates. P. 103–137.

¹⁰⁸ Conway, A. M. (1996). Autobiographical knowledge and autobiographical memories. Šī modeļa nedaudz modificētu versiju sk. arī Conway, M. (1996). A structural model of autobiographical memory. In: Conway, M. et al. (eds.) *Theoretical Perspectives on Autobiographical Memory*. London [etc.]: Kluwer Academic Publishers. P. 179.

¹⁰⁹ Moscovici, S. (2000). *Social Representations: Explorations in Social Psychology*. P. 166.

fenomenoloģiskie apraksti ir uzskatāmi par šīm *īpašībām*, kas *izrotā* noteiktas tēmas. Individuālās pagātnes tematizēšana gan nav jāuztver kā automatizēts process, jo to koordinē reflektēt spējīga cilvēka patība. Līdzās kognitīvajai spējai sakārtot pagātnes pieredzi būtisku lomu spēlē arī indivīda emocionālais stāvoklis, kas īsākā vai garākā laika posmā iespaido atsevišķu tēmu izcelšanu un citu noklusēšanu. Sakarības starp emocijām un autobiogrāfisko atmiņu ir plaši pētīts jautājums. Kā dabiskajos, tā laboratorijas apstākļos veiktie pētījumi liecina, ka izteikti negatīvi emocionāli notikumi tiek relatīvi labi saglabāti autobiogrāfiskajā atmiņā, un tas attiecas gan uz pašu notikumu, gan uz tā detaļām. Tiesa šādām atmiņām piemīt daudz zemāka precizitāte, nekā atceroties neitrālus notikumus.¹¹⁰

Autobiogrāfiskās zināšanas veido ne tikai tieši, bet arī pastarpināti iegūtā pieredze. Tieši pieredzētos un mediētos notikumus var iztēloties kā Mebiusa lenti – tie caurauž un papildina viens otru. Dāņu pētnieks Stīns Larsens (*Larsen*) notikumus, kas atrodas cilvēka atmiņā, klasificē četrās grupās (1. tabula). Viena no pamatpazīmēm, kas strukturāli nošķir pieredzētos no mediētajiem (reportētajiem) notikumiem, ir to atlases princips – pirmajā gadījumā, atlase ir individuāla, savukārt otrajā – atlasei ir sociāls raksturs.¹¹¹ Kopumā, atzīst Larsens, cilvēka atmiņā tomēr dominē autobiogrāfiskie notikumi un to idiosinkrētiskie apraksti; lai gan šo notikumu atcerēšanās nav ļoti precīza, atmiņas par tiem joprojām spēj būt pārākas par mediēto notikumu atmiņām.¹¹²

1. tabula

Notikumu iedalījums pēc informācijas pirmavota un saņemšanas veida¹¹³

Informācijas avots	Saņemšanas veids	
	<i>Pieredzētie notikumi (novērošana)</i>	<i>Reportētie notikumi (komunikācija)</i>
<i>Ārējs</i>	Autobiogrāfiskie notikumi	Publiskie notikumi, vēsture
<i>Iekšējs</i>	Personīgās domas, iztēle, fantāzijas, meli	Citu domas, meli u.c. Beletristika

¹¹⁰ Christianson, S. Á., Safer, A. (1996). M. Emotional events and emotions in autobiographical memories. In: Rubin, C. D. (ed.) *Remembering Our Past...* P. 226.

¹¹¹ Larsen, F. S. (1988). Remembering without experiencing: Memory for reported events. In: Neisser, U., Winograd, E. (eds.) *Remembering Reconsidered...* P. 341–342.

¹¹² Turpat. 348. lpp.

¹¹³ Turpat. 333. lpp.

Pieredzēto un mediēto notikumu nošķīrumā varam rast pamatojumu pagātnes publiskā un individuālā diskursa diferenciācijai. Proti, publiskā diskursa veidotāji objektivē notikumus un tādējādi nodrošina to uztveramību. Turklāt, kā apgalvo *avota amnēzijas hipotēzes* aizstāvji, pastarpināto, sociāli kopīgo notikumu iekļūšana autobiogrāfiskajās atmiņās mēdz noplicināt jebkādas strukturālās atšķirības, un publiskais jeb svešais diskurss pakāpeniski kļūst par daļu no individuālajām atmiņām.¹¹⁴ Savukārt individuālās atmiņas vienmēr saglabā zināmu idiosinkrētismu, tādēļ tas pilnībā nesaskan ar objektivēto pagātnes versiju(-ām).

2.2. Atmiņu kopienas

Katra *strukturēta grupa* (ģimene, mazpilsētas iedzīvotāji, etniskās minoritātes u. c.) ir arī atmiņu kopiena, kas glabā grupas identitātei nozīmīgos pagātnes notikumus. Atmiņu kopienas balstās gan uz indivīdu tiešo pieredzi, gan uz paaudzēs pārmantoto pagātnes izpratni. Pētnieks Jans Asmans (*Assmann*) šos dažādos atmiņas tipus dēvē par komunikatīvo un kultūras atmiņu. Ja *komunikatīvā atmiņa*, kuras būtiskākā īpašība ir “ierobežotais temporālais horizonts”, nesniedzas tālāk par dažām paaudzēm un izzūd līdz ar pēdējo dzīvo aculiecinieku, tad *kultūras atmiņa* attiecas uz tiem pagātnes artefaktiem, kas ir distancējušies no ikdienas temporālā horizonta (teksti, rituāli, monumenti) un tiek aktualizēti katrai nākamajai paaudzei.¹¹⁵ Asmana ieviestais nošķīrums faktiski akcentē un precizē jau Halbvaksa agrāk rakstīto par atšķirībām starp *kolektīvo atmiņu* un *vēsturisko atmiņu*. Pirmā konceptualizē noteiktā laiktelpā iegūtu sociālās grupas pieredzi, bet otra – pagātnes notikumus, kas ir zaudējuši savu aktuālo sociālo ietvaru un kļuvuši par vēstures artefaktiem.¹¹⁶

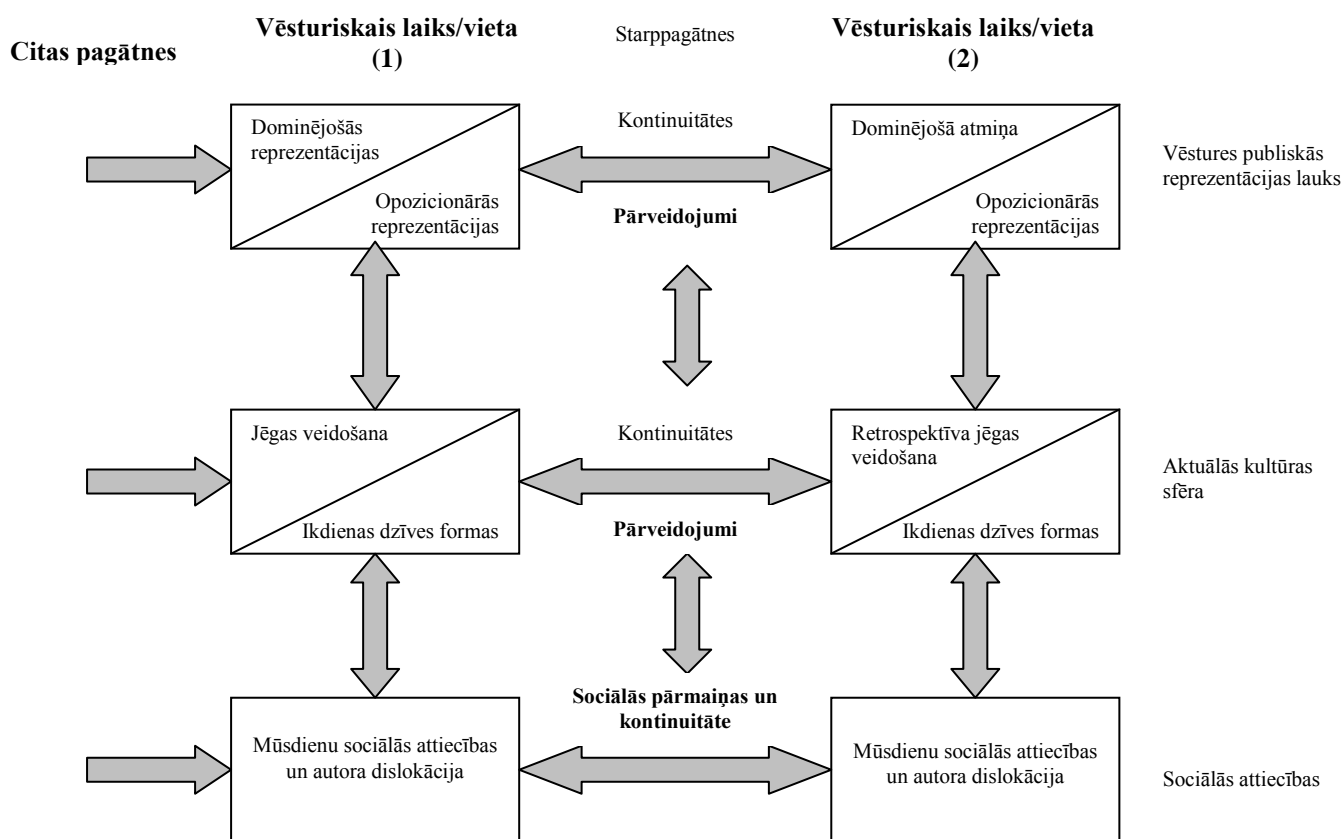
Ikdienā pagātnes sociālo reprezentāciju tapšanā svarīgāka loma ir komunikatīvajai atmiņai/kolektīvajai atmiņai, jo, kā jau bija redzams promocijas darba pirmajā daļā, sociālās reprezentācijas nav iespējamās viņpus komunikācijas un mijiedarbības. Daudzlīmeņu komunikācijas rezultātā atmiņu kopienas gan

¹¹⁴ Sk. Squire, R. L. (1997). Biological foundation of accuracy and inaccuracy in memory. In: Schacter, L. D. (ed.) *Memory Distortion: How Minds, Brains and Societies Reconstruct the Past*. P. 216–218. Uz to ir norādījis arī Dž. Tomsons: masu komunikācijas radītās informācijas *diskursīvā apstrāde* vēstījuma saņēmējā eventuāli (atkarībā no viņam raksturīgajām sociālajām īpašībām) uzurda *piesavināšanās vēlmi*, padarot svešo vai citādo par daļu no savām zināšanām. Thompson, B. J. (1999). *Media and Modernity...* P. 111, 112.

¹¹⁵ Sk. Assmann, J. (1995). Collective Memory and Cultural Identity. *New German Critique*. 65: 125–133.

¹¹⁶ Sk. Halbwachs, M. (1980). *The Collective Memory*. New York: Harper & Row. P. 50–87

institucionalizē, gan savlaicīgi izmaina saglabājamās un aizmirstamās pagātnes kritērijus un prakses. Ja pagātnes notikumi „neiederas ietvarā, ko piedāvā sociālās institūcijas, kurās kāds ir ticis socializēts, tad tie netiek pieminēti”.¹¹⁷ Šo procesu ietekmē veidojas kopienai raksturīga *atmiņu kultūra*, kas aptver „savstarpēji saistītu simbolu un reprezentāciju repertuāru. Tas ne tikai nosaka pakāpi, līdz kurai var iesaistīt jaunas reprezentācijas, bet arī satur konvencionālus faktus, kas var tikt izmantoti politiskiem nolūkiem”.¹¹⁸

4. shēma

Populārā atmiņa kā sociāls process¹¹⁹

¹¹⁷ Shotter, J. (1990). The social construction of remembering and forgetting. In: Middleton, D. & Edwards, D. (eds.) *Collective remembering*. London [etc.]: SAGE Publication. P. 131. Plašāk par dažādiem aizmiršanas tipiem sk. Connerton, P. (2008). Seven types of forgetting. *Memory Studies*. 1(1): 59–71.

¹¹⁸ Liu, H. J., Hilton, J. D. (2005). How the past weighs on the present: Social representations of history and their role in identity politics. *British Journal of Social Psychology*. 44(4): 543.

¹¹⁹ Popular Memory Group. (1982). Popular memory: theory, politics, method. In: Johnson, R. et al. (eds.) *Making Histories: Studies in history-writing and politics*. London [etc.]: Hutchinson. P. 242.

Sociālā nepieciešamība reprezentēt pagātņi un mainīgās tagadnes vajadzības pēc noteiktas pagātnes versijas ir divi būtiskākie faktori, kas atmiņu kopienās uztur sasprindzinājumu. To uzskatāmi ilustrē britu neomarksistisko vēsturnieku postulētais populārās atmiņas kā sociāla procesa modelis (4. shēma). Šis modelis skaidro mijiedarbību starp dažādiem *spēkiem*, kas iespaido pagātnes izpratnes nepārtrauktību vai transformāciju. Promocijas darba empīriskajā daļā uzmanība galvenokārt tiks pievērsta aktuālās kultūras sfērai un sociālajām attiecībām, jo tieši šajos līmeņos padomju laiks iegūst savu biogrāfisko *seju*. Lai precīzāk varētu ieskicēt *atmiņu kopienas* kategoriju, turpmākajās divās apakšnodalās tiks aplūkoti *sociālās grupas* un *paaudzes* jēdzieni, kas padziļina skatījumu uz sociālo attiecību lomu pagātnes reprezentāciju tapšanā.

2.2.1. Sociālās grupas

Pagātnes individuālās atmiņas nenovēršami iesaistās sociālajā mijiedarbībā. Atšķirīgos dzīves periodos ikviens indivīds identificējas ar dažādām grupām, kuru akceptētais skatupunkts ietekmē arī viņu pagātnes uztveri, un viņu individuālās atmiņas tiek atjaunotas un papildinātas atkarībā no identificēšanās pakāpes ar grupu.

Savstarpēji ilglaicīgi saistītu indivīdu vidū noritošā komunikācija rada kopīgu diskursu par pagātņi. Tas, Halbvaksa vārdiem, izraisa *pazaudēšanos sociālajā grupā* un paredz autobiogrāfisko zināšanu pielāgošanu grupas interesēm.¹²⁰ Tādēļ, salīdzinot vienas grupas locekļu dzīvesstāstus, bieži tajos var pamanīt diskursīvu līdzību.¹²¹ Šo fenomenu pagājušā gadsimta vidū kodolīgi noformulēja amerikāņu psiholoģijas klasiķi Gordons Olports (*Allport*) un Leo Poustmens (*Postman*):

„Līdz ko [stāsts] nokļūst aprītē, tas neizbēgami atbrīvojas no idiosinkrētiskiem rotājumiem. Kopīgi vārdi tiek lietoti, lai izteiktu kopīgas nozīmes. Nepazīstams vārdu krājums, specifiski verbāli savijumi, interpretācijas savdabība – tas viss izzūd. Kad atšķirīgas personības izplata stāstus, tikai kopsaucēji [tajos] izdzīvo.”¹²²

¹²⁰ Halbwachs, M. (1992). *On Collective Memory*. P. 82.

¹²¹ Salīdzinājumam sk. Polya, J., Laszlo, J., Forgas, P., J. (2005). Making sense of life stories: The role of narrative perspective in perceiving hidden information about social identity. *European Journal of Social Psychology*. 35: 785–796; Bruner, J. (1998). *Acts of meaning*. Cambridge [etc.]: Harvard University Press. P. 120–137; Bruner, J., Feldman, F. C. (1996). Group narratives as a cultural context of autobiography. In: Rubin, C. D. (ed.) *Remembering our past...* P. 291–319.

¹²² Citēts no: Kashima, Y. (2000). Maintaining cultural stereotypes in the serial reproduction of narratives. *Personality and Social Psychology Bulletin*. 26(5):601.

Taču šis *kopsaucējs* nav iepriekšdots – tas pirmām kārtām ir rezultāts integrējošam un dialogiskam procesam, nevis universālam *grupas prātam*. Proti, katra grupas locekļa rīcībā ir zināšanas, kas varētu noderēt arī citiem, un cilvēki, savstarpēji komunikējot, apmainās ar šīm *īpašajām zināšanām*, tā radot sinerģiju jeb kopīgās zināšanas, kas ir jaunas arī katram grupas dalībniekam atsevišķi. Pētnieks Daniels Wegners (*Wegner*) uzskata, ka no dažādām vietām grupas transaktīvajā sistēmā iekļuvusī informācija tiek sasaistīta ar kopīgiem apzīmējumiem un sastatīšanās laikā tiek pieņemts, ka šie nosaukumi attiecas uz kaut ko jaunu.¹²³ Tas zināmā mērā sabalsojas ar SRT proponēto objektivēšanas procesu, kad grupas dalībnieki rada jaunas zināšanas par sākotnēji svešu fenomenu.

Pati pirmā grupa, kas iespaido daudzu cilvēku domāšanu, ir ģimene. Iepretim citām grupām ģimene balstās uz *radniecības principu*, un tas nosaka unikālu sociālo ietvaru, kurā tiek absorbēti *ārējie* notikumi un procesi. Halbvaks ir norādījis: „Ja notikumi, kas pirmajā mirklī šķiet saistīti ar citu grupu, ir sastopami ģimenē, tad tas ir tālab, ka savā veidā tos var uzskatīt par ģimenes notikumiem.”¹²⁴ Tiesa, ģimenes vienmēr bijušas pakļautas strukturālām izmaiņām, kuras izraisījuši jauni sociālpolitiskie apstākļi un tehnoloģiskais progress. Piemēram, 19. gadsimta Rietumu pasaulē ģimenēs valdīja instrumentālas attiecības, bet 20. gadsimtā pakāpeniski ir nostiprinājusies moderna laulības dzīve (šķiršanās tiesības, saīsinājie bērnu audzināšanas laiks u. c.), kas iespaido ģimenes kā kolektīvās pieredzes *turētāja* lomu.

Atmiņas par kopīgiem notikumiem, kopīgos apstākļos gūtā pieredze, kopīgi prieki un bēdas – šī bieži tikai mutvārdos pastāvošā informācija kļūst par ļoti svarīgu kritēriju, kad runa ir par sociālās grupas saliedētību. Pols Kenerton (*Connerton*) norāda, ka viena no visspēcīgākajām sabiedrību pašinterpretācijām, ko tās veido un uzglabā, ir savas nepārtrauktības tēls.¹²⁵ To var panākt gan ar skaidru nākotnes perspektīvu un rīcības definēšanu, gan ar pārliecinošu pagātnes stāstu formēšanu. Grupas akceptētās pagātnes reprezentācijas ietekmē skatījumu uz nākotni. Piemēram, nācijās, kurās dominē Otrā pasaules kara uzvaras tēma un kas sevi uztver kā uzvarētāju, daudz biežāk mēdz atcerēties šo karu, un to attieksme pret notikušo nav

¹²³ Wegner, M. D. (1986). Transactive memory: A contemporary analysis of the group mind. In: Mullen, B., Gothals, R. G. (eds.) *Theories of Group Behavior*. New York: Springer-Verlag. P. 197.

¹²⁴ Halbwachs, M. (1992). *On Collective Memory*. P. 63.

¹²⁵ Connerton, P. (2007). *How Societies Remember*. Cambridge: Cambridge University Press. P. 12.

tik negatīva, turklāt šo nāciju pārstāvji pauž arī lielāku gatavību atkal cīnīties par tēvzemi, ja būtu tāda nepieciešamība.¹²⁶

Kopīgās pagātnes apjēgšana cilvēkos provocē attieksmes demonstrēšanu pret citām sociālajām grupām, un tās klātbūtne vienmēr ir redzama kolektīvās atmiņas stāstos. Sociālās atmiņas pētnieki Džeims Fentress (*Fentress*) un Kriss Vikams (*Wickham*) pasvīturo, ka ārējai pasaulei opozīcijā esošas kopienas atmiņa ir visspēcīgākais elements, kas stiprina grupas sociālo identitāti.¹²⁷ Šim pretstatīšanās fenomenam pamatā ir indivīdiem piemītošā sociālās salīdzināšanās vēlme. Starpgrupu attiecībās ir iespējama arī nosacīta saskaņa, kas ne vienmēr būs kauzāli saistīta ar starpgrupu atšķirību mazināšanos,¹²⁸ tomēr visumā sociālā salīdzināšanās veido augsni aizspriedumiem par svešo jeb ārgrupu. Tā mēģinājumi kognitivizēt kopīgo pieredzi autobiogrāfiju formā, sastopas gan ar interesi no ikviena, kas ar grupu identificējas, gan ar centieniem apstrīdēt stāsta patiesumu kā no iekšgrupas, tā no ārgrupas. Abstraktākā līmenī var runāt arī par nāciju un *atmiņas kultūru* salīdzināšanos. Pētījumi parāda, ka daudzviet dominē Eirocentrisks skatījums uz pasaules vēsturi un ka iepretim citām kultūrām *rietumniekiem* piemīt izteikti etnocentrisks skatījums uz svarīgākajiem pasaules vēstures notikumiem.¹²⁹ Līdz ar to nacionālās atmiņas kontekstā būtisks faktors ir globāli institucionalizētie vēstures naratīvi.

2.2.2. Paaudzes

M. Halbvakss, rakstot par izmaiņām Pirmā pasaules kara kolektīvajā atmiņā, sprieda, ka

„pienāks laiks, kad, paveroties sev apkārt, es pamanīšu tikai nedaudzus no tiem, kas dzīvoja un domāja tāpat kā es pirms kara un [...], kad es sapratīšu, ka [...] manu paaudzi ir apsteigusi

¹²⁶ Paez, D. *et al.* (2008). „Remembering” World War II and willingness to fight: Sociocultural factors in the social representation of historical warfare Across 22 societies. *Journal of Cross-Cultural Psychology*. 39(4): 373–380.

¹²⁷ Fentress, J., Wickham, C. (1994). *Social Memory*. Oxford, Massachusetts: Blackwell Publishers. P. 114.

¹²⁸ Sk. Park, B., Judd, M. J. (2005). Rethinking the link between categorization and prejudice within the social cognition perspective. *Personality and Social Psychology Review*. 9(2): 108–130.

¹²⁹ Salīdzinājumam sk. Madoglou, A., Melista, A., Liaris-Hochhaus, S. (2010). Greeks’ and Germans’ representations of world events: selective memory and voluntary oblivion. *Papers on Social Representation*. 19(1): 22.1–22.40. Sk. internetā (2011. 28. aug.): <http://www.psych.lse.ac.uk/psr/>; Liu, H. J. (2005). Social representations of events and people in world history across 12 cultures. *Journal of Cross-Cultural Psychology*. 36(2): 171–191.

jauna paaudze un ka to sabiedrību, ar kuru esmu cieši saistīts, ir nomainījusi sabiedrība, kuras nolūki un paradumi man lielā mērā ir sveši”.¹³⁰

Šī rezignētā atskārsmē liek paaudžu maiņu uztvert kā neapstādināmu mehānismu, kas darbojas tikai ar sev zināmu ātrumu un mērķi. Taču viņpus ikdienas lietojuma *paaudze* ir arī zinātnisks jēdziens, kas apraksta sabiedrības kopīgās pieredzes dinamiku un pārmaiņas pagātnes sociālajās reprezentācijās. Paaudzes kā socioloģiskas kategorijas loma ir īpaši palielinājusies pēc Otrā pasaules kara, kad daudzās sabiedrībās notika straujas sociālās pārmaiņas – transformējās vērtību sistēmas, patērniecības nostiprināšanās, sabiedrības novecošana. Šīs parādības sabiedrības pētnieku vidū rosināja domas par laiktelpas iespaidu uz cilvēka identitāti un piederību noteiktas vecumgrupai.

Paaudžu jautājumu sociālajās zinātnēs aktualizēja sociologs Karls Manheims (*Mannheim*). Ar *paaudzi* viņš saprata laiktelpā izklidētus indivīdus, kurus ietekmē līdzīgi sociālie procesi. Kad runā par paaudzi, nomināli svarīgākais ir bioloģiskais faktors (dzimšanas laiks). Tomēr ikviena vecuma grupa iekļaujas arī plašākos sociālajos un kultūras kontekstos, un tieši tie, kā uzskatīja Manheims, lielā mērā veido paaudzes *izskatu* (piemēram, būtiski vai konkrētā vecuma grupa ir dzīvojuši liberālisma vai konservatīvisma ietekmē). Tādējādi bioloģiskais konteksts ir pakārtots sociālajam.¹³¹ Atbilstoši Manheima pieejai arī kopīgie notikumi *per se* nav noteicošais faktors paaudzes definēšanā, jo nozīmīgāki var izrādīties *formējošie spēki*, kas veido faktus, piešķir tiem raksturojumu un kustību.¹³² Šie spēki veido pagātnes diskursu, un nereti tos iemieso literāti, filozofi vai žurnālisti, aiz kuriem stāv konkrētas sociālās grupas, kas viņus iedvesmo izteikt *laikmeta garu*. Tāpat svarīgi *spēlētāji* var būt sabiedrības politiskā elite, kas iemieso un leģitimē noteiktas vērtības un sociālo attiecību prakses.

¹³⁰ Halbwachs, M. (1980). *The Collective Memory*. P. 68.

¹³¹ Vairāki teorētiķi gan uzsver, ka Manheims un viņa sekotāji ir sapludinājuši dažādas *paaudzes dimensijas* – ģeoloģisko (vecāku un viņu pēcnācēju attiecības), kohortas (dzimšanas perioda efekts) un vecuma (institucionalizēta vecumposma iespaids uz *paaudzes apziņu*). Sk. Kertzer, I. D. (1983). Generation as a sociological problem. *Annual Review of Sociology*. 9: 125–149; Pilcher, J. (1994). Mannheim's sociology of generations: An undervalued legacy. *The British Journal of Sociology*. 45(3): 481–495.

¹³² Mannheim, K. (2005). The Problem of generations. In: Miller, R. (ed.) *Biographical Research Methods*. Vol. 1. London, Thousand Oaks, New Delhi: SAGE Publications. P. 179. Katrai šādai kopienai ir raksturīga sava iekšējā aktualizētā koncepcija jeb entelehija, uzskatīja Manheims, un šī koncepcija var būt pilnīgā pretrunā ar iepriekšējās paaudzes entelehiju vai arī īpaši no tās neatšķirties.

Formējošo spēku ideju ļauj konkretizēt Maikla Korstena (*Corsten*) konceptuālais uzstādījumu, ka paaudze vispirms ir cilvēki, kam, konstruējot biogrāfisko un vēsturisko horizontu, piemīt kopīgas *diskursīvās prakses*. Korstens pauž pārliecību, ka lielākoties paaudzes sevi dislocē caur „paštematizēšanu un kolektīvās pieredzes interpretācijas un drošticamības [*validation*] sistēmu identificēšanu diskursā”.¹³³ Citiem vārdiem, indivīds savā formatīvajā periodā apgūst paaudzes *kultūras loku*, kurā līdzīgā veidā tiek interpretētas un artikulētas noteiktas (jaunas) tēmas, kas, būdamas sociāli akceptētas, izmaina starppaaudžu diskursa struktūru. Šis loks, kurā notiek vienlaicīgas un sekojošas sastapšanās, kļūst par „paaudzes semantikas nesēju”.¹³⁴ Tādējādi publiskais diskurss vispārīgi un cilvēku dzīvesstāsti konkrēti ir uzskatāmi par vērtīgiem paaudzes izziņas avotiem.

Jebkurai paaudzei pirmā saskarsme rodas ar tuvākajām paaudzēm, jo tās nav pārlieku attālinājušās. Tieši līdzās esošo paaudžu attiecības izgaismo to, kā noteikta cilvēku grupa ir iesaistīta sociālajās pārmaiņās un kā tā atšķiras no citiem pārmaiņu aktoriem. Manheims gan pieļāva, ka potenciālajām paaudzēm ne vienmēr ir raksturīga kopīga apziņa, turklāt paaudze, kurai tā piemīt, nenozīmē viendabīgu veidojumu. Paaudzē ietilpst visdažādākās grupas jeb *paaudzes vienības*. Šīs vienības „veido ‘aktuālo’ paaudzi tieši tādēļ, ka tās ir orientētas viena uz otru, pat ja tas izpaužas kā cīņa vienam pret otru”.¹³⁵ Tādējādi tikai *paaudze kā aktualitāte*, nevis *iespējamība* iegūst savu sociālo spēku. Atšķirību starp aktuālo un potenciālo paaudzi uzskatāmāku ir padarījis Braiens Tērners (*Turner*), kas Manheima ieviesto dalījumu pārinterpretē aktīvās un pasīvās paaudzes nošķīrumā. Ar *aktīvo paaudzi* viņš saprot kohortu, kurai ir stratēģisks iespaids uz politisko, ekonomisko vai kultūras procesu. Piemēram, 60. gadu britu paaudze, Tērneraprāt, bija *stratēģiskā paaudze* tieši kultūras, bet ne tik ļoti politiskā vai ekonomiskā izpratnē.¹³⁶

Paaudzes identitāti var noteikt divējādi: (1) *eksogēni*, izvērtējot atsevišķu vēsturisko notikumu vai procesu lomu un (2) *endogēni*, konkrēti rekonstruējot paaudzes rašanos.¹³⁷ Katra pieeja atsevišķi sašaurina skatījumu, tādēļ paaudžu demarkācijā ieteicams izmantot abas perspektīvas. Turklāt analītiskā līmenī svarīgi

¹³³ Corsten, M. (1999). The Time of generations. *Time & Society*. 8(2–3): 261.

¹³⁴ Turpat. 262. lpp.

¹³⁵ Mannheim, K. (2005). The Problem of Generations. P. 177.

¹³⁶ Turner, B. (2002). Strategic generations: Historical changes, literary expression and general politics. In: Edmunds, J., Turner, S. B. (eds.) *Generational Consciousness, Narrative, and Politics*. Lanham [etc.]: Rowman & Littlefield Publishers, Inc. P. 13–29.

¹³⁷ Corsten, M. (1999). The Time of Generations. P. 265.

izvairīties no mākslīgām robežām. Pastāv dažādi pieņēmumi par dzīves posmu, kurā indivīdi uzkrāj pieredzi, kas vēlāk kalpo par pamatu paaudzes formēšanai. Manheims uzskatīja, ka tas ir vecums no 17 līdz 25 gadiem. Vairāki pētījumi tik tiešām apliecina, ka noteiktas vecuma grupas pārstāvju autobiogrāfiskā atmiņa faktiski vienmēr rekonstruēs kopīgu laika periodu, kas būs pieredzēts vecuma posmā no 15 līdz 30 gadiem.¹³⁸ Tomēr vienlaikus ir jāņem vērā virkne būtisku faktoru, kas iespaido noteiktas paaudzes sociālās reprezentācijas par pagātni.

Pirmkārt, pētījumi parāda, ka katra vecumgrupa par nozīmīgākajiem uzskata tiešā veidā pieredzētos notikumus. Turklāt tiešās pieredzes īpašnieki notikumus interpretē citādāk nekā mediētās pieredzes īpašnieki, kas mēdz akcentēt notikumu politiskās un sociālās sekas (nepastarpinātās pieredzes *nesēji* galvenokārt akcentē praktiskās sekas).¹³⁹ Tieši subjektīvajām nozīmēm, ko atmiņa piešķir publiskiem notikumiem un to sekām, ir izšķiroša loma paaudzes izpratnē, jo „ne jau tikai notikumu automātiska reģistrēšana norit jutīgajos gados – no svara ir arī tas, kādā veidā notikumi savienojas ar reālu cilvēku dzīvēm”.¹⁴⁰ Līdz ar to emocionālā sasaiste ar noteiktu vēsturisko periodu vai traumatisko notikumu veicina vecuma grupas solidaritāti un nereti pamudina apstrīdēt jaunākās paaudzes tiesības spriest par šo pieredzi. Jāņem gan arī vērā potenciālais masu mediju iespaids uz publisko notikumu kā paaudzi definējošu kategoriju, t. i., jebkuru kolektīvo pieredzi masu mediji turpina *izdekorēt* un paspīlgtināt ilgi pēc notikuma.

Otrkārt, paaudzes attieksmes apjēgšanā svarīga loma ir t. s. perioda efektam – brīdim, kurā tiek apkopota informācija par cilvēku pagātnes pieredzi un attieksmi pret vēsturiskiem notikumiem (piemēram, vai sabiedrībā kāds noteikts pagātnes posms tiek nosodīts vai slavināts); tas nozīmē arī apzināties katra vecumposma iespaidu uz atmiņām. *Perioda efekts* ne tikai nošķir, bet nereti vieno paaudzes, kā tas novērojams traumatisko pagātnes notikumu kontekstā, kad dažādas paaudzes iesaistās

¹³⁸ Sk. Conway, A. M. & Rubin, C. D. (1994). The structure of autobiographical memory. P. 114–125; Fitzgerald, M. J. (1996). Intersecting meanings of reminiscence in adult development and aging. In: Rubin, C. D. (ed.) *Remembering Our Past...* P. 360–383.; Schuman, H., Belli, F. R., Bischooping, K. (1997). The Generational basis of historical knowledge. In: Pennebaker, W. J., Paez, D., Rimé, B. (eds.) *Collective Memory of Political Events: Social Psychological Perspective*. Mahwah: Lawrence Erlbaum Associates. P. 47–78; Conway, A. M., et al. (2005). A cross cultural investigation of autobiographical memory: On the universality and cultural variation of the reminiscence bump. *Journal of Cross-Cultural Psychology*. 36(6): 739–749.

¹³⁹ Sk. Schuman, H. & Scott, J. (1989). Generation and collective memory. *American Sociological Review*. 54(3): 359–381.

¹⁴⁰ Schuman, H., Belli, F. R., Bischooping, K. (1997). The Generational basis... P. 75.

pārdarījumu pieminēšanā.¹⁴¹ Treškārt, paaudzei raksturīgās attieksmes veidošanos attiecībā uz konkrētiem notikumiem var iespaidot virkne situatīvo faktoru: atmiņu subjekta dzīvesvieta, izglītības līmenis, etnicitāte, rase un dzimums.¹⁴²

Paaudze kā atmiņu kopiena ir heterogēnāks lielums, jo aptver sociālo grupu atšķirīgās izpratnes par pagātņi, taču to būtu nepareizi konceptualizēt kā tikai demogrāfu un sociologu no *ārpuses* definētu *taksonomisko grupu*. M. Konvejs uzsver, ka izveidojušos paaudzes identitāti vairs nevar izmainīt: lai gan indivīdiem var būt dažādas attieksmes pret to – viņi var izvirzīt jaunus plānus un mērķus, kas spēj atņemt spēku imperatīviem, kuri nostiprinājušies identitātes veidošanās periodā –, tomēr ar sākotnējo paaudzei raksturīgo patību ir jārēķinās visām nākošajām patībām.¹⁴³ Katras paaudzes pārstāvjiem līdz ar to piemīt potenciāls publiskajā diskursā nostiprināt kopīgās pagātnes reprezentācijas, tā iespaidojot nākamās paaudzes un piešķirot vērtību savas pagātnes pieredzei.

2.3. Atmiņu politika

Kopīgā pagātne vienmēr, īpaši 20. gadsimtā, ir bijis kaujaslauks, kas var pārvērsties postažā, bet var arī iedvesmot cilvēkus pārvarēt savstarpējos pagātnes aizvainojumus, lai neatkārtotos jaunas konfrontācijas. Vēsturisko notikumu sociālās reprezentācijas kļūst par *ikonām*, tās kalpo kā „simbolisks šablons, saskaņā ar kuru tiek politiski veidotas šodienas starpgrupu attiecības un uzturētas starpgrupu jūtas”.¹⁴⁴ Šajā procesā svarīga loma ir valsts politiskās elites realizētajai *atmiņu politikai*, kas iespaido gan atsevišķas sociālās grupas, gan veselas paaudzes. Ideālā gadījumā atmiņu politika ir specifiska rīcībpolitika, kuru realizē valsts institūcijas, lai mazinātu kopīgās pagātnes iespējas vairo nesaskaņas tagadnes sociālajās attiecībās. Šāda politika, no vienas puses, instrumentalizē pagātņi un padara to par veidojamu un pakļaujamu tagadnes vajadzībām, bet, no otras puses, tā pati pakļaujas pagātnē sakņotiem imperatīviem.

¹⁴¹ Sk. Marques, J., Paez, D., Serra, F. (1997). A social sharing, emotional climate, and the transgenerational transmission of memories: the Portuguese colonial war. In: Pennebaker, W. J., Paez, D., Rimé, B. (eds.) *Collective Memory of...* P. 253–275.

¹⁴² Griffin, L. (2004). „Generation and collective memory” revisited: Race, region, and memory of civil rights. *American Sociological Review*. 69: 544–577; Sk. arī: Schuman, H. & Corning, D. A. (2000). Collective knowledge of public events: The Soviet era from the Great Purge to Glasnost. *American Journal of Sociology*. 105: 913–956.

¹⁴³ Conway, A. M. (1997). The Inventory of Experience: Memory and Identity. In: Pennebaker, W. J., Paez, D., Rimé, B. (eds.) *Collective Memory of...* P. 43.

¹⁴⁴ Wagner, W., Hayes, N. (2005). *Everyday Discourse and Common Sense...* P. 152.

Atmiņu politika tiecas radīt pastāvīgu, bet ne vienmēr akmenī iekaltu pagātnes izpratnes versiju. To vispirms nosaka atmiņu kopienu *iekšējā loģika*, kas paredz gan nostiprināt, gan savlaicīgi izmainīt saglabājamās un aizmirstamās pagātnes kritērijus un prakses. Saglabājamās pagātnes kontekstā jebkura nācija izveido svinamo dienu kalendāru ar svarīgākajiem notikumiem, bez kuriem noteiktu nacionālo identitāti būtu sarežģīti iztēloties. Tādēļ atzīmējamo dienu institucionalizēšana ir viens no atmiņu politikas centrālajiem uzdevumiem. Sociologs Eviatars Zerubavels (*Zerubavel*) uzskata, ka tieši komemoratīvo brīvdienu institucionalizēšana „palīdz radīt atceršanās ikgadējo ciklu, kura nolūks ir nodrošināt, ka [atmiņu kopienas] dalībnieki ik gadu atcerēsies konkrētus kolektīvās pagātnes „sagrālos” momentus”.¹⁴⁵ Parasti kalendāros mijiedarbojas ļoti seni pagātnes notikumi ar epizodēm, kuru liecinieki vēl ir dzīvo vidū.

Bez kalendāriem, protams, ir nepieciešami arī citi mehānismi, kas veido sabiedrības attiecības ar pagātni: par valsts budžeta līdzekļiem tiek atbalstīti komemorācijas rituāli un vēstures mācību programmas, uzturēti muzeji u. tml. Ja pieņemam, ka kopīgās pagātnes atcerēšanos šodien lielā mērā nosaka vēsturnieka Pjēra Norā (*Nora*) konceptualizētās *atmiņu vietas*,¹⁴⁶ tad atmiņu politika faktiski caurauž jebkuru kolektīvās atcerēšanās aktu.¹⁴⁷ Turklāt nereti valsts amatpersonas un politiķi atmiņu vietās vai ar to palīdzību cenšas mākslīgi iedzīvināt atcerēšanās rituālus (aizmirstas tradīcijas, piemiņas dienas, dziesmas, simboliski pasākumi u. c.). Šādas *izgudrotās tradīcijas*, kā atzīmējis vēsturnieks Ēriks Hobsbams (*Hobsbawm*), var stiprināt vai simbolizēt grupu sociālo saliedētību, leģitimēt institūcijas un varas statusu, kā arī vērtību sistēmas un uzvedības konvencijas.¹⁴⁸

Gan tikko radītas, gan pārmantotas tradīcijas ne vienmēr ir orientētas uz pretēju interešu samierināšanu, tādēļ daļa politiķu un citas interešu grupas (kara veterāni, nacionālistiski noskaņotas organizācijas, masu mediji) demokrātiskās sabiedrībās visai bieži popularizē alternatīvu atmiņu politikas versiju. Šo domu trāpīgi ir

¹⁴⁵ Zerubavel, E. (2003). Calendars and history: A comparative study of the social organization of national memory. In: Olick, J. (ed.) *Continuities, Conflicts, and Transformations in National Retrospections*. Durham, London: Duke University Press. P. 317.

¹⁴⁶ Nora, P. (1989). Between memory and history: *Les lieux de mémoire. Representations*. 26:7–24.

¹⁴⁷ Norā šīs atmiņu vietas ir iedalījis četrās grupās: simboliskās (piemiņas vietas, svētceļojumi, gadskārtas, simbolika), funkcionālās (reglamenti, autobiogrāfijas, biedrības), monumentālās (kapi, ēkas) un topogrāfiskās (arhīvi, bibliotēkas, muzeji). Nora, P. (1996). General introduction: Between memory and history. In: Nora, P. (ed.) *Realms of memory: Rethinking the French Past*. Vol. 1. New York: Columbia University Press. P. 20.

¹⁴⁸ Hobsbawm, E., Ranger, T. (eds.) (1992). *The Invention of Tradition*. Cambridge [etc.]: Cambridge University Press. P. 9.

formulējis pētnieks Jans-Verners Millers (*Müller*): „[D]emokrātija kā tāda ir savaldīta konflikta forma, un kamēr atmiņas būs diskutablas, nebūs vienkāršas aizmiršanas vai apspiešanas *tout court*.”¹⁴⁹ Jāpiemēta, ka līdzās lokālajām interešu grupām alternatīvas atmiņu politikas īstenošanā var būt ieinteresēta arī cita valsts, ja tā uzskata, ka esošā politika kaut kādā veidā aizskar tās intereses, piemēram, deleģitimējot šīs *trešās puses* izpratni par vēsturi. Trešo pusi šodien var pārstāvēt arī starptautiskas organizācijas, kas rūpējas par cilvēktiesību ievērošanu.

Par acīmredzamu demokrātiskas atmiņu politikas galveno mērķi kļūst dažādo pagātnes reprezentāciju savietošana, tā lai maksimāli tiktu respektētas gan vairākuma, gan mazākuma intereses. No tā izriet: jo kompleksāka ir sabiedrība un jo lielāks konkurējošu elītu skaits, jo vairāk pagātne kļūst par iemeslu stratēģiju meklēšanai, lai „iemiesotu pagātnes reprezentācijas, kas apmierina vairumu dominējošo interešu”.¹⁵⁰ Šāda atmiņu politika ietiecas identitāšu un atzīšanas politikā, kuras mērķis ir veicināt iecietību pret minoritāšu pagātnes pieredzi. Pēdējie piecdesmit gadi ir devuši iespējas t. s. apspiestajām grupām (sievietes, seksuālās un etniskās minoritātes u. c.) nostiprināt pagātnes reprezentācijas, kas ilgstoši bija atradušās ārpus sabiedrības dienaskārtības. Rezultātā daudzviet publiskajā telpā ir parādījušās alternatīvas tēmas, kas sabiedrībā veicina pagātnes emancipāciju no hegemoniskām reprezentācijām. Kolektīvās atcerēšanās pētniece Aivona Irvina-Zarecka (*Irwin-Zarecka*) uzskata, ka uz traumatiskās pieredzes bāzes izveidojušās atmiņu kopienas laika gaitā mēdz iekļauties plašākās nacionālās vai etniskās kolektivitātēs, un agrāk diskriminētās atmiņas var ierosināt kolektīvās identitātes pārdefinēšanu.¹⁵¹ Iekams šāda iekļaušanās nav notikusi, harmoniska pagātnes reprezentēšana ir apgrūtināta.

Spilgtu liecību par atmiņu politikas nozīmi sniedz Eiropa, kas 20. gadsimtā ir pieredzējusi ne tikai traģiskus notikumus ar miljoniem cilvēku upuru, bet arī centienus atsvabināties no šīm pagātnes ainām. Atsvabināšanās nenotika spontāni – to lielā mērā ietekmēja Eiropas valstu īstenotā politika (piemēram, denacifikācijas politika Vācijā), kas izcēla ciešanu un/vai varonības stāstu un ilgāku laiku noklusēja neērtos jautājumus, t. sk. kolaborāciju ar nacistiem, kā tas, piemēram, bija Francijā. Atšķirīga situācija bija Austrumeiropā pēc komunistisko režīmu sabrukuma. Raksturojot šīs

¹⁴⁹ Müller, J-W. (2002). Introduction: the power of memory, the memory of power and the power over memory. Müller, J-W. (ed.) *Memory and Power in Post-War Europe*. Cambridge: Cambridge University Press. P. 33.

¹⁵⁰ Jedlowski, P. (2001). Memory and sociology: Themes and issues. *Time & Society*. 10(1): 33–34.

¹⁵¹ Irwin-Zarecka, I. (1994). *Frames of Remembrance: The Dynamics of Collective Memory*. New Brunswick & London: Transaction Publishers. P. 51.

situācijas komplicētību, vēsturnieks Tonijs Džads (*Judt*) pagājušajās desmitgades sākumā rakstīja: „Ja Rietumi aizmirst savu neseno pagātņi, tad Austrumi to nedarīs.”¹⁵² Līdz ar to Eiropas nacionālais sadrumstalojums un nāciju dažādās lomas Otrajā pasaules karā un pēc kara ir nopietni šķēršļi vienotai izpratnei par jaunāko laiku vēsturi, un tie uzskatāmi par būtisku izaicinājumu eiropēiskās identitātes kontekstā.

2.4. Masu mediji

Masu mediji 20. gadsimtā ir kļuvuši par ļoti ietekmīgu pagātnes komunikatoru, kas formē priekšstatus par kolektīvu pagātņi un rada apstākļus, kuros nostiprinās komunikatīvi ietekmīgākās atmiņas. Tas lielā mērā ir saistīts ar mediju svarīgo lomu modernās sabiedrības ikdienas dzīvē un indivīdu zināšanu un sociālo priekšstatu, t. sk. par vēsturi, veidošanā.

Lai iekļūtu mediju diskursā un nonāktu līdz vēstījuma saņēmējam, *pagātnes epizodēm* ir jāpārvar institucionalizēti šķēršļi jeb dažādu līmeņu *vārtu sargātāji* (redaktori, producenti, korektori, video inženieri, izdevēji), kas atbild par *pagātnes stāsta* kvalitāti vai pagātnes īpatsvaru *tagadnes stāstā*. Šos iekšējās kontroles kritērijus vismaz daļēji, ja ne galvenokārt, ietekmē *vārtu sargātāju* izpratne par auditorijas vajadzībām, kuru apmierināšanai viņi pagātņi mēdz *iepakot* atraktīvākās formās (filmas, seriāli, mūzikli, spēles) un aizrautīgos naratīvos.

Amerikāņu pētniece Elisone Lansberga (*Landsberg*) norāda, ka liela daļa kultūras produktu (filmas, daiļliteratūra, teātris u. c.) reprezentē pagātņi, kuru cilvēki nekad tiešā veidā nav pieredzējuši, līdz ar to tie pilda savdabīgu *protēzes funkciju*, aizvietojot dabīgā veidā funkcionēt nespējīgo atmiņu. Šādus artefaktus un to patērēšanu Lansberga dēvē par *protēzisko atmiņu* (*prosthetic memory*).¹⁵³ Nereti *protēžu* izveidē kā padomniekus vai *ekspertu balsis* mediji izmanto profesionālus vēsturniekus, kas tādējādi arī caur populārzinātnisko diskursu iesaistās pagātnes sociālo reprezentāciju veidošanā. Tādēļ nošķīrums starp vēsturi kā zinātņi un atmiņu, ko šodien aktualizē atsevišķi pētnieki, ir drīzāk teorētiski nekā empīriski pamatots.¹⁵⁴

¹⁵² Judt, T. (2002). The past is another country: myth and memory in post-war Europe. Müller, J-W. (ed.) *Memory and Power in Post-War Europe*. P. 181.

¹⁵³ Landsberg, A. (2004.) *Prosthetic Memory: The Transformation of American Remembrance in the Age of Mass Culture*. New York: Columbia University Press.

¹⁵⁴ Nora, P. (1989). Between Memory and History: *Les Lieux de Mémoire*; Wertsch, V. J. (2002). *Voices of Collective Remembering*. Cambridge: Cambridge University Press.

Apgalvojot, ka masu komunikācijas mediji jau vismaz 200 gadus ir ietekmīgi pagātnes sociālo reprezentāciju veidotāji, nenozīmē runāt tikai par memuāriem vai vēsturiskām drāmām, jo pat žurnālisti, kas iepretim vēsturniekiem tiek uzskatīti par tagadnes sargsuņiem, bieži aktualizē pagātņi, izmantojot *mnemoniskās žurnālistikas* formas – salīdzinājumi, analogijas, nostalgiski atskati, atceres dienas.¹⁵⁵ Žurnālisti gan apzināti, gan neapzināti atsaucas uz pagātņi, lai strukturētu tagadnes stāstus par katastrofām, valstīm un slavenībām; viņi, ekspluatējot konkrētā kultūrā atpazīstamas aizgājušā laika epizodes, vienlaicīgi attīsta saglabājamās un aizmirstamās pagātnes taksonomiju, kā arī līdzdarbojas dažādu atmiņu kopien un paaudžu identificēšanā un dažkārt arī konfrontēšanā.¹⁵⁶

Spilgts mediju ietekmes pierādījums ir t. s. zibspuldzes atmiņas (*flashbulb memory*) fenomens. Par tā esamību 20. gadsimta 70. gadu beigās sāka teoretizēt Rodžers Brauns (*Brown*) un Džeims Kjuliks (*Kulik*). Zibspuldzes atmiņas ļauj aprakstīt cilvēka zināšanas par savu rīcību brīdī, kad viņš uzzināja par ārkārtēja rakstura publisku notikumu. Brauna un Kjulika pētījumā šis notikums bija atentāts pret ASV prezidentu Džonu Kenediju 1963. gadā.¹⁵⁷ Zibspuldzes atmiņas teorija gan ir izpelnījies samērā pamatotu kritiku. Viens no redzamākajiem oponentiem ir bijis Ulriks Nīzers (*Neisser*), kurš iebilst pret *zibspuldzes* kā metaforas lietošanu un pret to, kā tiek interpretēta spilgtu notikumu atcerēšanās. Nīzers uzskata, ka atmiņas, par kurām runā Kjuliks un Brauns, ir ne tik daudz *momentuzņēmumi*, cik *ilglaicīgi etaloni*, kas veidojas noteiktā sociālajā kontekstā, kura neatņemama sastāvdaļa ir pastiprināta un rekursīva masu mediju uzmanība. Tādējādi atsevišķi publiski notikumi iegūst neikdienišķu spilgtumu un kļūst par vietām, kurās „mēs savienojam mūsu pašu dzīves ar vēstures ritumu un sakām „Es tur biju””.¹⁵⁸

¹⁵⁵ Mediju pētniece Bārbija Zelaizera (*Zelizer*) norāda, ka līdzšinējie kolektīvās atmiņas teorētiķi ir ignorējuši žurnālistu iespaidu uz *darbu ar atmiņu*. Zelizer, B. (2008). Why memory's work on journalism does not reflect journalism's work on memory. *Memory Studies*. 1(1): 80.

¹⁵⁶ Par šo tēmu plašāk sk. Lang, K., and Lang, G. E. (1989). Collective memory and the news. *Communication*. 11(2): 123–139; Zelizer, B. (1992). *Covering the Body: The Kennedy Assassination, the Media, and the Shaping of Collective Memory*. Chicago: University of Chicago Press; Kitch, C. (2003). Generational identity and memory in American newsmagazines. *Journalism*. 4(2): 185–202; Kitch, C. (2005). *Pages from the Past: History and Memory in American Magazines*. Chapel Hill: University of North Carolina Press; Edy, J. (1999). Journalistic uses of collective memory. *Journal of Communication*. 49(2): 71–85.

¹⁵⁷ Brown, R., Kulik, J. (1977). Flashbulb memories. *Cognition* 5: 73–99. Vēlāk citi pētnieki pievērsās līdzīga tipa pētījumiem, kuros zibspuldzes atmiņas fenomens tika testēts saistībā ar japāņu uzbrukumu Perlhaborai 1941. gadā, Olafa Palmes noslepkavošanu 1986. gadā, atentātu pret Ronaldu Reiganu 1981. gadā, kosmosa kuģa *Challenger* eksploziju 1986. gadā u.c.

¹⁵⁸ Neisser, U. (1982). Snapshots or benchmarks? In: Neisser, U., Hyman, I. E. (eds.) *Memory Observed: Remembering in Natural Contexts*. San Francisco: W. H. Freeman & Company. P. 48.

Taču notikuma neparastums nav vienīgais faktors, kas nosaka mediēto un tiešā veidā pieredzēto zināšanu sasaisti. Savos *personīgajos kalendāros* indivīdi spēj identificēt arī mazāk spilgtas publiskās pagātnes epizodes, vienīgi veids, kā viņi tās atceras, visdrīzāk ir atkarīgs no notikumu satura. Piemēram, cilvēki daudz biežāk izmanto personisko pieredzi, datējot neparastos mediētos notikumus (ko es darīju, kad notika 1969. gada Vudstokas festivāls u. tml.). Turpretī plašu publicitāti guvušiem politiskiem notikumiem ir tendence saglabāties kā masu komunikācijas radītiem, ārpus personīgās pieredzes mītošiem *produktiem*, kas cilvēku atmiņās tiecas saliedēties vienotā naratīvā.¹⁵⁹

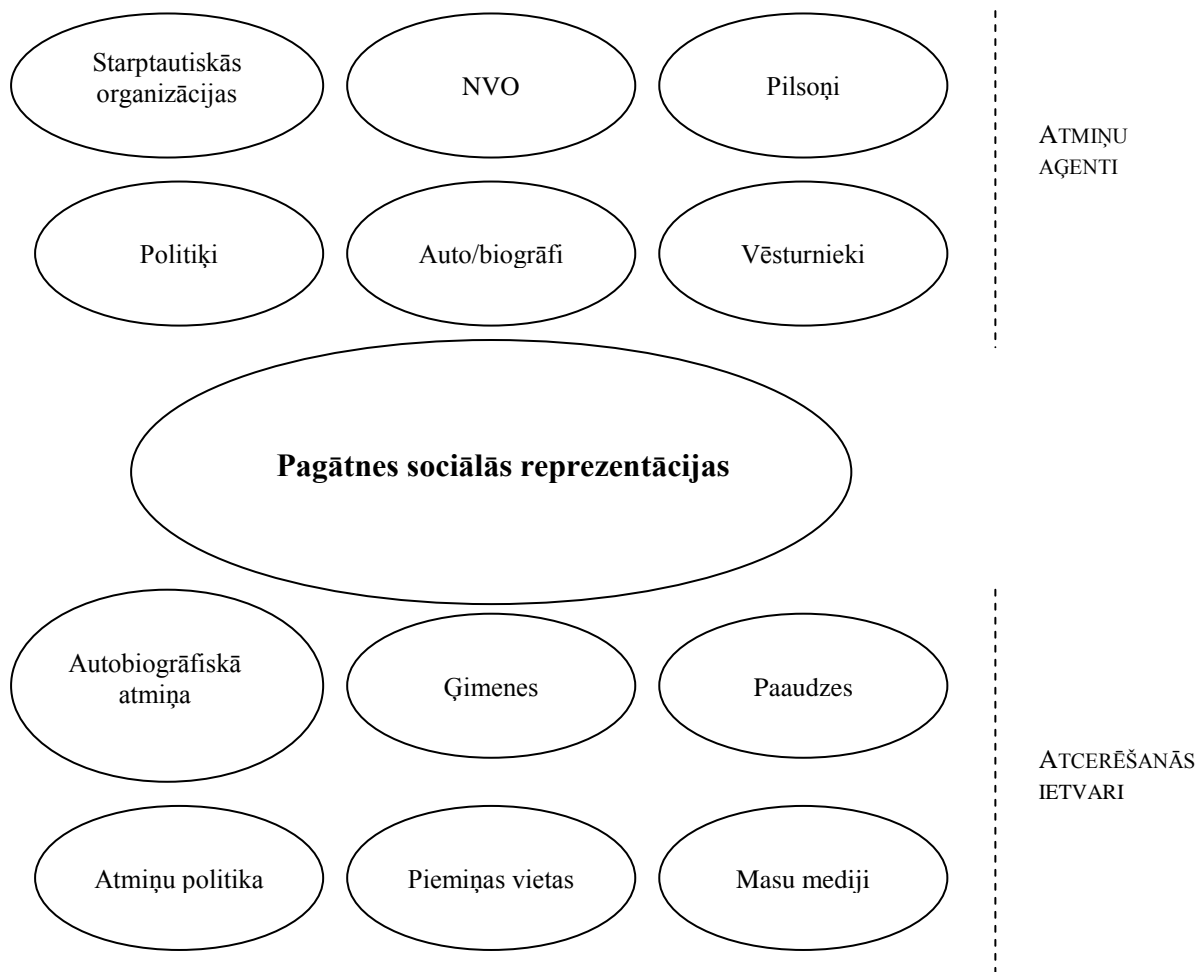
Patērējot masu medijus, cilvēki veido laiktelpā neierobežotas *mediēto atmiņu kopienas*, kas katrā paaudzē atdzīvina pretrunīgas pagātnes epizodes. Rezultātā daudzi īri joprojām atceras to, kas notika 12. gadsimtā, ebreji vēl aizvien vaino ukraiņus par 17. gadsimta grautiņiem, melnādainie amerikāņi turpina runāt par verdzību nepastarpinātas pieredzes valodā, daļa krievu joprojām ļoti dzīvi spēj identificēties kā Eiropas atbrīvotāji/iekarotāji, bet latvieši nereti piemin *labos Ulmaņlaikus*. Zīmīgi, ka kopienas locekļi var pat nebūt mērķtiecīgi mācījušies mediētās zināšanas, taču, identificējoties ar kopienā dominējošajiem uzskatiem un līdzdarbojoties kolektīvajās aktivitātēs, viņi parasti akceptē mediju ielogotās zināšanas.

2.5. Secinājumi

Pagātnes sociālās reprezentācijas rodas institucionalizētu atcerēšanās ietvaru un atmiņu aģentu mijiedarbībā (5. shēma). Tādēļ atsevišķi faktori spēj tikai daļēji izskaidrot, kā veidojas indivīdu zināšanas par aizgājušo laiku, kā sociālās prakses sasaista individuālo atmiņu un sociālo sistēmu un kā kolektīvā pieredze tiek aizmirsta. Ikkatrs skaidrojums, kas ignorē šo daudzveidīgo mijiedarbību, nozīmē nerēķināšanos ar modernās sabiedrības komplicētību. Tas gan nav šķērslis, lai kopīgās pagātnes reprezentācijas izmantotu makroreduktīvai atmiņu aģentu rīcības skaidrošanai.

Pārskatu par dažādiem *zibspuldzes atmiņas* modeļiem sk. Finkenauer, C., Gisle, L., Luminet, O. (1997). When individual memories are socially shaped: Flashbulb memories of sociopolitical events. In: Pennebaker, W. J., Paez, D., Rimé, B. (eds.) *Collective Memory of...* P. 191–207.

¹⁵⁹ Brown, R. N., Shevell, K. S., Rips, J. L. (1989). Public memories and their personal context. In: Rubin, C. D. (ed.) *Autobiographical memory*. Cambridge [etc.]: Cambridge University Press. P. 137–158.

5. shēma

Pagātnes sociālo reprezentāciju veidojošie spēki

Atceršanās ietvari ir organizēti pēc savas *iekšējās loģikas*, un tas pagātnes izpratnē var arī veicināt iecietību pret atšķirīgām reprezentācijām; iecietības priekšnosacījums ir kognitīvā polifāzija, kuru esmu aplūkojis iepriekšējā promocijas darba daļā. Atmiņu aģenti, tostarp autobiogrāfi, parasti iesaistās publiskā diskursa veidošanā, kļūstot par pagātnes sociālo reprezentāciju tulkotājiem, kas atkārto vai rada jaunas *metodoloģiskās tēmas*. Tomēr atmiņu aģenti ne tikai nostiprina, bet arī pakāpeniski izmaina *konceptuālās tēmas*, jo jebkura sociāla kustība laiktelpā (no vienas grupas uz citu, paaudžu nomaiņa, politisko režīmu maiņa) izraisa dialogu starp pagātņi, tagadni un nākotni, starp dominējošo un alternatīvo pagātnes reprezentāciju. Transformācijas momentos skaidrāk nekā sociālās stabilitātes brīžos izgaismojas konkurējošas konceptuālās tēmas.

3. Biogrāfiskais diskurss

Pēdējie divarpus gadsimti ir pieredzējuši autobiogrāfiju ekspansiju. Rietumu pasaulē autobiogrāfijas ir reprezentējušas visdažādākos sabiedrības slāņus, šādi kļūstot par ikdienas publiskā diskursa sastāvdaļu. Individuālo atmiņu uzplaiksnījums, kā uzskata P. Norā, ir izraisījis pavērsieni no vēsturiskā uz psiholoģisko, no sociālā uz individuālo, no objektīvā vēstījuma uz tā subjektīvo saņemšanu, no atkārtošanas uz atkal-atcerēšanos (*rememoration*).¹⁶⁰ Savukārt kritiskās pieejas pārstāvji individuālās pieredzes nokļūšanu publiskajā telpā vērtē vēl optimistiskāk – tā ir atveseļojoša tendence, kas izaicina buržuāzisko pagātnes traktējumu.¹⁶¹ Tādējādi autobiogrāfija kā analīzes objekts ir piesaistījusi gan literatūras, gan sabiedrības pētnieku uzmanību. Sociālo zinātņu *biogrāfiskais pagrieziens*, kas datējams ar pagājušā gadsimta 20. gadiem, ir pārinterpretējis autobiogrāfiju lomu: būdama individuālās dzīves saprašanas modelis, autobiogrāfija ir arī uzskatāma par „privilģētu pieeju vēsturiskajai un sociālajai realitātei.”¹⁶²

Šo pagriezienu radīja sociologi Viljams Tomass (*Thomas*) un Florians Znaņieckis (*Znaniiecki*), kas sarakstīja fundamentālu piecsējumu pētījumu „Poļu zemnieks Amerikā un Eiropā”, kurš tika izdots laikā no 1918. līdz 1922. gadam un kļuva par pamatu *dzīves vēsturei* kā kvalitatīvajai metodei. Kaut gan biogrāfiskie pētījumi vēl labu laiku netika plaši izmantoti sabiedrības un tās komunikācijas procesu pētniecībā, kopš pagājušā gadsimta 70. gadiem, kad Tomasa un Znaņiecka darbu ietekmē izveidojās jaunas pieejas, tie ir nostiprinājušies kvalitatīvo metožu arsenālā un mūsdienu sociālajās teorijās.¹⁶³

Žanriski autobiogrāfija bieži tiek pretstatīta biogrāfijai: ja pēdējās stāstījumu veido *novērotājs*, tad autobiogrāfijas centrālā *balss* ir pieredzes subjekts. Taču sociālajās zinātnēs šis nošķīrums ir izzudis, un parasti tiek lietots *biogrāfijas* jēdziens,

¹⁶⁰ Nora, P. (1989). *Between Memory and History: Les Lieux de Mémoire*. P. 15.

¹⁶¹ Bommers, M. & Wright, P. (1982). 'Charms of residence': the public and the past. In: Johnson, R. *et al.* (eds.) *Making Histories...* P. 252–303.

¹⁶² Kohli, M. (1981). *Biography: account, text, method*. Bertaux, D. (ed.) *Biography and Society: The Life History Approach in the Social Sciences*. Beverly Hills: Sage. P. 64.

¹⁶³ Koncentrētu pārskatu par biogrāfiskās pētniecības institucionalizēšanos sk. Denzin, K. N. (1989). *Interpretive Biography*. Qualitative Research Methods series 17. Newbury Park: SAGE Publications. P. 49–58.

attiecinot to uz jebkādu stāstījumu par cilvēka/artefakta dzīvi.¹⁶⁴ Bez tam autobiogrāfa stāstījums nereti nozīmē runāt par sevi it kā trešajā personā, kā to dara biogrāfi. Šī auto/biogrāfijas sintēze gan ir nosacīta, jo biogrāfiskajā pētniecībā tomēr saglabājas robeža starp *dzīvesstāstu* un *dzīves vēsturi*. Proti, ar pirmo tiek saprasts tas, ko kāds citam izklāsta par savu dzīvi (par visu dzīvi vai par kādu atsevišķu dzīves periodu vai aspektu), bet ar pēdējo – pētnieka apkopotā rakstiskā vai mutiskā informācija par personas dzīvi.¹⁶⁵ Būtībā šis nošķīrums parāda divas komplementāras epistemoloģiskas koncepcijas, kuras sociālie zinātnieki izmanto, lai iegūtu kvalitatīvos datus – dzīvesstāsts uzsver pieredzes subjekta pašrefleksiju, bet dzīves vēsture – pieredzes subjekta ārēju novērtējumu. Promocijas darbā autobiogrāfijas jēdziens tiek vienādots ar dzīvesstāstu, bet biogrāfijas jēdziens – ar dzīves vēsturi. Savukārt no *biogrāfijas* atvasinātais īpašības vārds apzīmē kā dzīvesstāstu, tā – dzīves vēsturi kā mutvārdu, tā rakstiskajā izpausmē.

Turpmākajās apakšnodaļās mans nolūks ir apskatīt svarīgākos principus, kas organizē autobiogrāfisko naratīvu un palīdz mediēt autobiogrāfiskās zināšanas, kā arī ieskicēt konceptuālās attiecības starp autobiogrāfijām un pagātnes sociālo reprezentāciju.

3.1. Autobiogrāfiskais naratīvs

Ikvienu biogrāfiskā materiāla pamatā ir naratīvs jeb stāstījums. Naratīvs ir cilvēka apziņas struktūra, kurā sakņojas noteikts domāšanas veids. Kultūrpshologs Džeroms Bruners (*Bruner*) norāda, ka cilvēka doma tiek organizēta divos atšķirīgos veidos – *naratīvajā*, kas paredz iesaistīšanos secīgā, uz darbību orientētā, detalizētā domāšanā, un *paradigmatiskajā*, kas vispārina detaļas, lai iegūtu sistematizētas un kategoriālas zināšanas.¹⁶⁶ Līdzīgi autobiogrāfijām arī *naratīvs* kā zinātniska kategorija līdz 20. gadsimta vidum atradās literatūras pētnieku interešu laukā. Tomēr, attīstoties kvalitatīvās pētniecības metodēm, naratīvu analīze ir kļuvusi par neatņemamu sociālo zinātņu sastāvdaļu. Interpretācijas līmenī joprojām gan pastāv nošķīrums starp humanitārajām un sociālajām disciplīnām: viens ceļš ved uz literatūras teritoriju, kas aptver naratīvus atkarībā no to garuma, žanra un kompleksitātes pakāpes, bet otrs – uz

¹⁶⁴ Janet H., Gelya F. (2007). Biography. In: Manstead, S. R. A., Miles H. (eds.) *The Blackwell Encyclopedia of Social Psychology*. Sk. internetā (2007. 16. maijā): <http://tinyurl.com/3su5rdg>.

¹⁶⁵ Roberts, B. (2002). *Biographical Research*. Buckingham, Philadelphia: Open University Press. P. 176, 177.

¹⁶⁶ Bruner, J. (1986). *Actual Minds, Possible Worlds*. Cambridge: Harvard University Press. P. 11–44.

stāstu dabisko lietojumu ikdienas komunikatīvajos apstākļos.¹⁶⁷ Dažkārt minētās atšķirības parādās epistemoloģiskā līmenī – rakstītā un mutvārdu naratīva nošķīrumā, taču taisnība ir arī Džeimsam Verčam (*Wertsch*), kas šajā dualitātē saskata divas naratīva pamatfunkcijas. Pirmā ir *references funkcija*, ar kuru naratīvs izsaka *pats sevi* (personāžus, notikumus, laiktelpu), bet otra – *dialogiskā funkcija*, kura naratīvu iesaista komunikācijā starp dažādiem stāstītājiem un kura veido dialogu ar citiem naratīviem.¹⁶⁸

Autobiogrāfiskajā naratīvā, kā nedaudz provokatīvi ir uzsvēris Dž. Bruners, „ikviena cilvēka dzīves forma drīzāk rodas no iztēles nekā no pieredzes”.¹⁶⁹ Drukātās autobiogrāfijas un to dažādie apakšžanri (autobiogrāfiskais romāns, autobiogrāfija 3. personā) tam ir spilgts apliecinājums. Tomēr iztēle nenozīmē tikai dzīves *beletrizēšanu*, tā jāsaprot plašāk – kā spēja improvizēt atbilstoši konkrēta sociālā konteksta (grupas, vecumposma, atmiņu politikas) un diskursa prasībām. *Biogrāfiskais darbs* paredz, ka improvizēšana ir dialogisks un interaktīvs process, kas veido tiltu starp indivīda ārējo un iekšējo pasauli.¹⁷⁰

Autobiogrāfiskā naratīva kompozīcija var daudz ko pastāstīt par *biogrāfiskās improvizācijas* nolūkiem, bet vienlaikus gan jāņem vērā, ka naratīva struktūra ir atkarīga no vispārīgākiem stāstīšanas principiem, kurus indivīds nav spējīgs kontrolēt. Šie principi parādās sociālo prakšu kontekstā, kas autobiogrāfiskajā naratīvā atbalsojas kā noteiktai sabiedrībai piemītoši *longue durée* stāstīšanas principi. Dž. Bruners apgalvo, ka katra kultūra atbalsta specifisku autobiogrāfiskā stāstījuma kanonisko formu. Rietumos, piemēram, tā ir izkārtota hronoloģiski, orientēta uz zīmīgākajiem notikumiem un dzīves periodiem un fokusēta uz voluntāriem, bet *dzīves krīzēm* apzīmogotiem ceļojumiem no privātās uz publisko sfēru (mājas-skola-darbs).¹⁷¹ Arī ikviena sociālā šķira un grupa mēdz lietot savam laikam raksturīgas stāstīšanas prakses. Piemēram, sociologu Izabellas Berto Vaiemas (*Bertaux-Wiame*) un Daniela Berto (*Bertaux*) pētījumi liecina, ka strādnieku atmiņa fokusējas uz

¹⁶⁷ Herman, D. (2004). Toward a transmedial narratology. In: Ryan, M-L. (ed.) *Narrative Across Media: The Language of Storytelling*. Lincoln: University of Nebraska Press. P. 49.

¹⁶⁸ Wertsch, V. J. (2002). *Voices of collective remembering*. Cambridge: Cambridge University Press. P. 55-60.

¹⁶⁹ Bruner, J. (1995). The Autobiographical process. *Current Sociology*. 41: 176

¹⁷⁰ Fischer-Rosenthal, W. (1995). The problem with identity... P. 259.

¹⁷¹ Bruner, J. (1995). The Autobiographical process... P. 170. Līdzīgu domu pauž ievērojamais autobiogrāfiju pētnieks Filips Ležēns (*Lejeune*), kas uzskata, ka Eiropā pastāv atšķirīgas autobiogrāfiskās kultūras. Lejeune, Ph. *Towards a guide of autobiographical Europe*. Npublicēts referāts. Prezentēts konferencē *Life writing in Europe*. Amsterdama. 2009. gada 29. oktobrī.

cikliskiem notikumiem (fabrika, vakariņas, brīvdienas, bērnu audzināšana), nevis uz lineāru politisko apziņu, kas ir šķiru un strādnieku līderu priekšrocība. Turklāt vīriešu dzimuma strādniekiem ir raksturīgāk runāt par savu darba pieredzi nekā par privāto dzīvi.¹⁷² Tāpat novērots, ka autobiogrāfiskie naratīvi atšķiras pēc stāstītāja dzimuma. Džons Freksero (*Freccero*) uzskata, ka vīriešu dzīvesstāsti ir apsēsti ar kārtību, linearitāti, konfliktu un cīņu pret varas figūrām, bieži – tēvu vai māti. Turpretī sievietes mazāk aizraujas ar nošķiršanos no kāda vai ar cīņu pret kādu.¹⁷³ Vēl viens būtisks kontekstuāls faktors minams vecumposms, kurā tiek formulēts biogrāfiskais naratīvs. Proti, katru vecumposmu visās sabiedrībās caurauž institucionalizētas prakses un gaidas, kas iespaido stāstījumu, tā pieredzes epizodes un vērtības. Tomēr Luks van Langenhovs (*Langenhove*) un Roms Harē ir aprādījuši, ka dzīves posmu dinamikas izpēti nevar vienādot ar auto/biogrāfiju izpēti: „Drīzāk ir jāpēta tas, kā un kādēļ cilvēki dažādos vecuma posmos lieto autobiogrāfiskos stāstus.”¹⁷⁴

Stāstīšanas principu vispārīgums izriet arī no universāliem, neatkarīgi no konkrētas grupas vai kultūras pastāvošiem naratīva elementiem, bez kuriem narācija būtu apgrūtināta. Strukturālists Algirds Greimass (*Greimas*) tos ir nosaucis par *naratīvās gramatikas elementiem*,¹⁷⁵ Līvija Polenai (*Polanyi*) – par *novērtēšanas mehānismiem*, kas sniedz metainformāciju par tekstu,¹⁷⁶ bet sociologs Fricis Šice (*Schütze*) – par *kognitīvajām figūrām*, kas parādās caur stāstīšanas, deskripcijas un argumentācijas faktu komunikatīvajām shēmām.¹⁷⁷

Viens no šādiem elementiem ir narators jeb vēstījošā instance, bez kuras naratīvs faktiski nav iedomājams. Autobiogrāfisko naratīvu ietvaros to mēdz dēvēt arī par autobiogrāfu, biogrāfijas turētāju, pieredzes subjektu u. c. Ja mutvārdu dzīvesstāstos identitāte starp naratoru kā vēstītāju un naratoru kā sava stāstījuma varoni ir sekundārs jautājums, tad drukāto autobiogrāfiju kontekstā tas tiek ļoti plaši apcerēts. Literatūras pētnieku vidū jau vismaz divus gadsimtus norit diskusijas par

¹⁷² Citēts no: Fentress, J., Wickham, C. (1994). *Social Memory*. P. 121, 123.

¹⁷³ Freccero, J. (1986). *Autobiography and narrative*. In: Heller, C. T., Sosna, M., Wellbery, A. D. (eds.) *Reconstructing Individualism: Autonomy, Individuality, and the Self in Western Thought*. Stanford: Stanford University Press. P. 18.

¹⁷⁴ Langenhove, L. van, Harré, R. (1990). *Positioning and autobiography: Telling your life*. In: Coupland, N., Nussbaum, J. (eds.) *Discourse and Lifespan Identity*. Newbury Park: Sage. P. 86.

¹⁷⁵ Greimas, J., A. (1971). *Narrative Grammar: Units and Levels*. *Modern Language Notes*. 86(6): 793–806.

¹⁷⁶ Polanyi, L. (1981). *What stories can tell us about their teller's world*. *Poetics Today*. Narratology III. 2(2): 100.

¹⁷⁷ Shütze, F. (2007). *Cognitive figures of autobiographical extempore narration*. In: Miller, R. (ed.) *Biographical Research Methods*. Vol. 2. London, Thousand Oaks, New Delhi: SAGE Publications. P. 292.

tāpatību starp autoru un autobiogrāfisko tekstu – vai pastāv identitāte starp autoru, naratoru un centrālo personāžu? Poststrukturālisma iespaidā ir nostiprinājies uzskats, ka indivīds nav spējīgs ar teksta starpniecību atklāt savu patību un subjektivitāti, tādēļ naratoram un galvenajam personāžam nav nekā kopīga jeb kopīgais ir tikai šķietamība, no kā jāsecina, ka autobiogrāfija ir tāda pati daiļliteratūra, kā citi literārie teksti.¹⁷⁸ Tajā pašā laikā starp lasītāju un autobiogrāfu pastāv nerakstīta vienošanās jeb, F. Ležēna vārdiem, *autobiogrāfiskais kontrakts*, kas paredz: autors un galvenais autobiogrāfiskā naratīva varonis ir viena un tā pati persona.¹⁷⁹ Tas gan nenozīmē, ka autobiogrāfijas nesatur fikcionalitātes pazīmes un citu žanru ietekmi (piemēram, autobiogrāfisko naratīvu papildina dienasgrāmata vai iztēlē radīti dialogi), kas izaicina šo kontraktu. Līdz ar to autobiogrāfijai kā literatūras žanram allaž piemīt zināma hibriditāte. Tiesa, sociālās izziņas līmenī žanru robežas nav tik būtisks jautājums, jo ikviens naratīvs teksts tiek kvalificēts kā sociāls vēstījums, nevis autonomas mākslas darbs.

Cits *pārļaicīgs* naratīvu elements ir notikumi. Tie liecina par temporālā stāvokļa izmaiņām, kas ir būtisks stāstīšanas priekšnosacījums. Narācija vienmēr paredz notikumu atlasu, kas, kā to tēlaini atainojis naratologs Volfs Šmids, ir saistīta ar bezgalīgu telpisko paplašināšanos, bezgalīgu pēdu dziļšanu pagātnē, bezgalīgu iekšējo šķelšanos un bezgalīgu konkretizāciju.¹⁸⁰ Naratīvu pētnieks Viljams Labovs (*Labov*) analītiski nošķir *objektīvos* un *subjektīvos* notikumus. Pirmie apzīmē trešās puses jeb liecinieka pieredzi, bet otrie – pieredzi, kuru narators apzinājās ar atmiņas, emocionālu reakciju un iekšēju sajūtu starpniecību, un tie parasti ir saistīti ar izteikumiem, kā narators jutās, kad kaut kas notika.¹⁸¹ Tātad biogrāfiskie stāstījumi satur gan privātus un intīmus notikumus, gan publiskās dzīves peripetijas, kam nav tieša sakara ar indivīda dzīvi, bet kurus viņš ir netieši pieredzējis vai kas ir kļuvuši par daļu no autobiogrāfa identitātes. Notikumu atlase var aptvert visu cilvēka dzīvi vai arī koncentrēties ļoti ierobežotā laiktelpā, un atsevišķu notikumu noklusēšana vai neskaidrs raksturojums var būt apzināta retoriska tehnika, ar kuras palīdzību narators izvairās runāt par jutīgām atmiņām.

¹⁷⁸ Plašāk par literatūras pētnieku pēdējo desmitgažu diskusijām par autobiogrāfisko subjektu sk. Marcus, L. (1994). *Auto/biographical Discourses: Criticism, Theory, Practice*. Manchester, New York: Manchester University Press. P. 179–228.

¹⁷⁹ Lejeune, Ph. (1989). *On Autobiography*. Minneapolis: University of Minnesota Press. P. 3–30.

¹⁸⁰ Шмид, В. (2003). *Нарратология*. Москва: Языки славянской культуры. 158 с.

¹⁸¹ Labov, W. (1997). Some further steps in narrative analysis. Sk. internetā (2010. 23. febr.): <http://www.ling.upenn.edu/~wlabov/sfs.html>.

Notikumiem nav vienāds *svars* – dažiem ir krietni lielāka ietekme uz dzīves aprakstīšanu un uz citu mazāk nozīmīgu notikumu izskaidrošanu. Autobiogrāfiskā naratīva pētnieki atzīst, ka dzīvesstāstā var izdalīt divas notikumu grupas: viena attiecas uz stabilitātes, pastāvīguma un ruftinas atainošanu, bet otra reflektē pārmaiņas un mobilitāti. Piemēram, F. Šice runā par (1) notikumus kondensējošiem dzīves aprakstiem, kam trūkst dramatisma un kas ieskicē dzīves periodus to veselumā, un par (2) dramatiskumā sakņotas pieredzes izklāstu, kam raksturīgi pagrieziena punktu detalizēti un gleznaini apraksti.¹⁸² Amerikāņu pētnieks Dens Makadams (*McAdams*) uzskata, ka cilvēku dzīvesstāstus pirmām kārtām veido nepārtrauktības un pārmaiņu kodolepizodes (*nuclear episodes*). Pirmās attiecas uz pieredzes materiālu, kas līdzdarbojas patības saliedēšanā laiktelpā, bet otrās – uz *lūzuma punktiem*, kas ir kardināli mainījuši indivīda dzīves virzienu.¹⁸³ Savukārt sociologa Normana Denzina (*Denzin*) koncepcija izceļ mijiedarbības momentus jeb *epifānijas*, kas iespaido cilvēku dzīves, tādēļ itin bieži tie ir krīzes momenti. Denzins izšķir četrus epifāniju veidus: (1) nozīmīgās epifānijas, kas skar ikkatru personiskās dzīves daļu, (2) kumulatīvās epifānijas, kas apzīmē izvirdumu vai reakciju uz pieredzi, kura veidojusies ilgākā laika periodā, (3) maznozīmīgās jeb izgaismojošās epifānijas, kas simboliski pārstāv nozīmīgos problemātiskos momentus, (4) atkal-pārdzīvotās epifānijas, kurām jēga tiek piešķirta, domās izdzīvojot iegūto pieredzi.¹⁸⁴

Saturiski līdzīgie notikumi nosaka naratīvā diskursa *tēmas* (paralēles ar Koneveja modeli, sk. 2. shēmu), kas kļūst par atsevišķo epizožu un personāžu saistvielu. D. Makadama pētījumi parāda, ka dzīvesstāstu strukturē divas tematiskās līnijas. Pirmā ir dēvējama par *varas motīvu*, kas akcentē atmiņu subjekta centienus sasniegt autonomiju un izvirzītos mērķus, pārvietoties pa karjeras kāpnēm u. tml., bet otrā – par *intimitātes motīvu*, kas ietver sadarbību un sociālo mijiedarbību atainojošus notikumus.¹⁸⁵ Nereti abi motīvi ir tik ļoti savijušies, ka to norobežošana ir iespējama tikai analītiskā līmenī. Krietni komplicētāku un no makrolīmeņa atvasinātu pieeju naratīvu vienojošajām tēmām piedāvā F. Šice. Viņaprāt, pastāv četras nereti konkurējošas *procesa struktūras* jeb attieksmju tipi, ar kuriem, vērtējot savu pieredzi, rīkojas *biogrāfijas turētājs*, bet kuru klātesamību viņš lielākoties neapzinās:

¹⁸² Shütze, F. (2007). Cognitive figures of autobiographical extempore narration. P. 303.

¹⁸³ McAdams, P. D. (1993). *The Stories We Lived By: Personal Myths and the Making of the Self*. New York: The Guilford Press.

¹⁸⁴ Denzin, K. N. (1989). *Interpretive Biography*. P. 71.

¹⁸⁵ Sk. Macadams, D. P. (1988). *Power, Intimacy, and the Life Story: Personological Inquiries into Identity*. New York: Guilford Press. P. 69–104.

- 1) darbības biogrāfiskie modeļi. Tajos dominē plānošana, iniciatīva un darbība (sauktas arī par „darbības shēmām”). Pieredzes ritumu veido šo nodomu sekmīga vai nesekmīga ieviešana praksē;
- 2) biogrāfijas institucionālo modeļu procesi. Tie priekšplānā izvirza institucionālās gaidas un orientācijas;
- 3) uzvedības pagriezieni. Tie uzrāda potenciālu vai reālu kontroles zaudēšanu pār biogrāfijas turētāja dzīvi ārēju apstākļu iespaidā. Citviet Šice padziļina šīs biogrāfiskā procesa struktūras izpratni, lietojot *trajektorijas* jēdzienu, ar ko viņš saprot indivīda padošanos ārējiem apstākļiem;¹⁸⁶
- 4) transformācijas procesi. Tie attiecas uz negaidītiem vai nereflektējamiem pavērsieniem, kas izraisa biogrāfijas radošu transformēšanu un ietver sistemātisku pārmaiņu pieredzi.¹⁸⁷

Taču bagātīgu informāciju par autobiogrāfisko naratīvu sniedz arī tā kopējais veidols. Vienojošais naratīva pavediens nereti parādās t. s. fona informācijā, kas apstrādā savrupās pieredzes daļas, piešķirot tām jēgu autobiogrāfiskā naratīva kā veseluma kontekstā. Līdz ar to par neizvietojamu kognitīvo figūru ir uzskatāmi ne tikai notikumi, bet arī deskriptīvās un argumentējošās *dekorācijas*, kas palīdz raksturot sociālos tīklojumus un situatīvus personāžus, kā arī orientē lasītāju/klausītāju biogrāfiskajos un ne-biogrāfiskajos procesos, tādējādi izskaidrojot un attaisnojot pieredzes subjekta rīcību un ļaujot novērtēt biogrāfiskā procesa gaitu.¹⁸⁸

V. Lebovs un Džošuā Valetskis (*Waletzky*) uzskata, ka bez šādas *novērtēšanas funkcijas* nav iedomājams neviens personiskās pieredzes stāsts. Novērtējums atklājas gan naratora refleksijās, uzsverot neparasto notikumā, gan atkārtojumos, tā parādot notikuma svarīgumu.¹⁸⁹ Šāda it kā atemporāla informācija faktiski glabā autobiogrāfiskās komunikācijas centrālos motīvus un galvenos stāstījuma pavedienus, kas ļauj spriest par naratīvu kā traģisku vai episku, traumatisku vai dziedējošu,

¹⁸⁶ Sk. Riemann, G., Shütze, F. (2007). “Trajectory” as a basic theoretical concept for suffering and disorderly social processes. In: Miller, R. (ed.) *Biographical Research Methods*. Vol. 3. London, Thousand Oaks, New Delhi: SAGE Publications. P. 107–155.

¹⁸⁷ Shütze, F. (2007). Cognitive Figures of Autobiographical Extempore Narration. P. 306–307.

¹⁸⁸ Kā atzīmē nīderlandiešu naratoloģe Mike Bela (*Bal*), deskriptīvais un argumentējošais materiāls ir uzskatāms par ne-naratīvo teksta daļu, kas izgaismo robežu starp acīmredzamo ideoloģiju un slēpto vai naturalizēto ideoloģiju, kura ir ieausta naratīvajās reprezentācijās. Bal, M. (2002). *Narratology: Introduction to the Theory of Narrative*. 2nd ed. Toronto: University of Toronto Press. P. 33.

¹⁸⁹ Labov, W., Waletzky, J. (2003). Narrative analysis: oral versions of personal experience. Paulston, B. C., Tucker, R. G. (eds.) *Sociolinguistics: The Essential Readings*. Malden [etc.]: Blackwell Publishing. P. 94–99.

konfliktējošu vai samierniecisku, atklājošu vai noklusējošu, apsūdzozo vai attaisnojošu.

Cita būtiska *kognitīvā figūra* ir personāži, kas darbojas jebkurā stāstījumā. Tieši personāži piešķir naratīvam dialogiskumu. Var nošķirt *centrālos personāžus* no *perifērajiem*, turklāt noteikta personāžu grupa var būt dinamiska un stāstījuma gaitā kvalitatīvi izmainīties, kurpretī citi paliek statiskās pozīcijās. Tāpat var nodalīt personāžu konstrukcijas, kurās ir saskanīgas personības īpašības, un tādas, kurās tās konfrontējas. Īsi sakot, personāžu iedalījums ir ļoti dažāds, un par noteicošo kritēriju tādējādi kļūst naratīvu analīzes mērķi, t. i., ko vēlamies noskaidrot. Dž. Fentress un K. Vikams spriež, ka personāži sociālajā atmiņā galvenokārt uzvedas kā personificētas nozīmes, nevis miesiskas būtnes.¹⁹⁰ Turklāt sociālās identitātes kontekstā šīs nozīmes no personificētām kļūst par kolektīvām – to referents ir sociālā grupa. F. Šice norāda, ka tieši sociālās grupas jeb *sociālās vienības* (ģimene, sociālās kustības) ir īstie *notikumu turētāji*, t. i., cilvēcisko attiecību tīklojums un tā pārveidošanās ir būtisks naratīvais pavediens, kas veicina gan sociālo rekatēģizēšanu, gan jauna dzīves posma apgūšanu.¹⁹¹

Sociālo attiecību sazarojumu parāda mutvārdu vēstures pētnieks Alesandro Porteli (*Portelli*), akcentējot trīs savstarpēji saistītus vēsturiskā naratīva slāņus. Pirmkārt, viņš izdala institucionālo slāni, kurā naratīvs tiek stāstīts bezpersoniski, no trešās personas pozīcijām; tas attiecas uz nacionāla līmeņa notikumiem un procesiem un acīmredzot sabalsojas ar Labova definētajiem *objektīvajiem notikumiem* stāstījumā. Otrkārt, izdalāms kopienas (*communal*) slānis, kas atklāj naratora tuvāko kopienu, kurā viņš pavada ikdienu un darba dzīvi; parasti tam raksturīgs stāstījums daudzskaitļa pirmajā personā. Treškārt, Porteli runā par personīgo līmeni naratīvā, kas aptver ģimeni un privātās dzīves notikumus, kas atklājas vienskaitļa pirmajā personā.¹⁹² Narators, veidojot stāstījumu, rada šo trīs līmeņu dažādas kombinācijas, kas naratīvam piešķir jēgu un motīvus. Porteli atzīmē, ka stāstos par izšķirīgiem notikumiem visi trīs līmeņi it kā saplūst vienā veselumā.¹⁹³

Cilvēka dzīvesstāsts vienmēr ir ielogots arī noteiktā laiktelpā, par ko nemitīgi atgādina atsaucis uz *pašlaik* un *toreiz*. V. Lebovs un Dž. Valetsķis šīs attiecības ir

¹⁹⁰ Fentress, J., Wickham, C. *Social Memory*. (1994). P. 58.

¹⁹¹ Shütze, F. (2007). Cognitive Figures of Autobiographical Extempore Narration. P. 297–299.

¹⁹² Portelli, A. (1997). *The Battle of Valla Giulia: Oral History and the art of Dialogue*. Madison, Wisconsin: University Wisconsin Press. P. 27.

¹⁹³ Turpat. 33. lpp.

konceptualizējuši ar *kodas (coda)* jēdzienu, kas apzīmē funkcionālu mehānismu, kurā verbālā perspektīva no pagātnes tiek atgriezta tagadnes situācijā.¹⁹⁴ Koda lielā mērā ir atkarīga no naratora aktuālajām vajadzībām, un īpaši spilgti tās ieraugāmas, kad starp *toreiz* un *tagad* veidojas fundamentāls kontrasts. Telpa savukārt lielā daļā autobiogrāfisko naratīvu parādās ne tikai fiziskajā līmenī. Protams, sākotnēji telpu raksturo konkrēta fiziskā vieta, taču, ja runā par atsevišķiem notikumiem, tad šī vieta it kā izšķīst sociālos segmentos, pa kuriem vai kuros *pārvietojas* pieredzes subjekts un citi personāži. Tādējādi nomināli fiziskā telpa kļūst par nozīmveidojošu sociālo vidi.

Kopumā jāteic, ka sociālajās zinātnēs autobiogrāfiskā naratīva izpratne svārstās. No vienas puses, dzīvesstāsti tiek sijāti, izmantojot grodus kritērijus, un tas galvenokārt ir raksturīgs pozitīvisma jeb reālistu paradigmā tapušajām koncepcijām. Turpretī pieejas, kas autobiogrāfisko naratīvu analīzē uzsver interpretācijas un konstruktīvisma nozīmi, necenšas izvirzīt priekšplānā jebkādas iepriekš definētas kategorijas – tās galvenokārt rodas pētījuma gaitā. Promocijas darbā autobiogrāfiskā naratīva analīze balstās abās izpratnēs – tiek izmantotas iepriekš definētas analīzes vienības, tomēr tās ir pietiekoši elastīgas un atvērtas pārdefinēšanai datu apkopošanas un analīzes procesā (sk. 5.2. nodaļu).

3.2. Autobiogrāfijas un sociālās reprezentācijas

Raugoties uz autobiogrāfijām plašāk – autobiogrāfiskās komunikācijas kontekstā –, indivīdu dzīvesstāsti kļūst par daļu no esošās/topošās pagātnes sociālās reprezentācijas. Un autobiogrāfiskais naratīvs līdz ar to iesaistās šīs reprezentācijas strukturēšanā.

Uzskatot autobiogrāfisko refleksiju par svarīgu elementu sociālo reprezentāciju ģenēzē, teorētiķis Uve Fliks (*Flick*) 90. gados papildināja Moskovici klasisko *noenkurošanas-objektīvēšanas koncepciju* ar *retrospektīvās noenkurošanas* jēdzienu. Tas apzīmē procesu, kad pieredzes subjekts,

„atskatoties pagātnē, noenkuro noteiktas pieredzes, objektus un pārmaiņas [...]. Šo procesu var pētīt saistībā ar konkrētām grupām un konkrētiem sociāliem, kulturāliem vai pat vēsturiskiem

¹⁹⁴ Labov, W., Waletzky, J. (2003). Narrative analysis... P. 100.

kontekstiem. [...] Retrospektīvā noenkurošana parāda tos situatīvos kontekstus, kuros cilvēki atceras konkrēto pieredzi, vai arī –, kuros cilvēki konstruē sasaistē ar noteiktu pieredzi”.¹⁹⁵

Ieviešot *retrospektīvo noenkurošanu*, Fliks faktiski tā savulaik reaģēja uz *naratīvo pagriezienu* sociālajās zinātnēs. Naratīvi ir galvenie *instrumenti* konsensuālajā pasaulē, un biogrāfiskie stāsti kā viens būtisks publiskajā telpā pastāvīgi klātesošs *naratīvās domāšanas* paveids objektivē abstraktas zināšanas un veic retrospektīvas noenkurošanas.¹⁹⁶ Tādējādi sociālās reprezentācijas veidojošie diskursi pirmām kārtām ir jāuztver kā *naratīvi diskursi*, t. i., šie diskursi ir organizēti stāstījumā.

Jebkurai autobiogrāfijai ir sava *auditorija*, kas, tāpat kā autobiogrāfs, līdzdarbojas pagātnes objektivēšanā un noenkurošanā un kas eventuāli nosaka, ko autobiogrāfam atcerēties un ko labāk aizmirst. Spilgti šīs attiecības tiek ietonētas strauju sociālo pārmaiņu laikā, kad cilvēki cenšas pielāgoties jaunām konceptuālām tēmām. Piemēram, izmaiņas sociālās kārtības reprezentācijā cilvēkus mudina pārformulēt savus *curriculum vitae*, īpaši ja tas ļauj palielināt simbolisko un ekonomisko kapitālu.¹⁹⁷

Piekļuve publiskā diskursa veidošanai vienmēr bijusi ierobežota, tādēļ drukātās autobiogrāfijas parasti nozīmē atmiņu subjekta nosacītu ekskluzivitāti, kas to atšķir no mutvārdu vēstures projektiem, kuros daudz lielāka uzmanība tiek pievērsta *cilvēkiem bez biogrāfijām*, kā viņus ir nosaucis semiotiķis Jurijs Lotmans.¹⁹⁸ Autobiogrāfijas samērā elitārais statuss neapšaubāmi ir veicinājis biogrāfiskās literatūras kļūšana par industriju, kuras tirgus loģika ir vērsta uz populāru cilvēku (mūziķu, rakstnieku, aktieru, politiķu) dzīvesstāstiem, jo no tiem izdevējam iespējams gūt lielāku peļņu nekā no mazpazīstamu cilvēku atmiņām. Literatūrzinātnieks Roberts Elbāzs (*Elbāz*) ir trāpīgi atzīmējis,

„autobiogrāfiskās prakses ietver produkta formu – patību kā precī ar maiņas vērtību. Un patības pārdošana mūsu sabiedrībā padara autobiogrāfiju par produktīvu literāro formu, kas pārņem visu literatūras lauku. Katrs politiķis, aktieris un mediju cilvēks raksta savu dzīvesstāstu, retāk – autobiogrāfiskos romānus. Vairs nav jāsasniedz sirmgalvja vecums, lai to

¹⁹⁵ Flick, U. (1995). Social representation. In: Smith, J. A., Harré, R. & Van Langhove, L. (eds.) *Rethinking Psychology*. London: Sage. P. 86, 87.

¹⁹⁶ Laszlo, J. (1997). Narrative organization of social representations. *Papers on Social Representations*. 6(2): 155–172. Sk. internetā (2010. 3. martā): <http://tinyurl.com/3jz7q7a>.

¹⁹⁷ Sk. Kaprāns, M., Zelče, V. (2009). Vēsturiskie cilvēki un viņu biogrāfijas. Viktora Arāja *curriculum vitae* Latvijas Valsts vēstures arhīva materiālos. *Latvijas Arhīvi*. 3: 166.–193.

¹⁹⁸ Sk. Лотман, Ю. (2005). *О русской литературе*. Санкт-Петербург: Искусство-СПБ. С. 804–816.

paveiktu; šķiet, ka drīzāk autobiogrāfija gaida pēc vīrieša (sievietes), nevis vīrietis (sieviete) pēc autobiogrāfijas”.¹⁹⁹

Tas gan nenozīmē, ka lasītājos vienmēr ir jāvalda patikai pret atmiņu subjektu, jo pats svarīgākais tomēr ir pagātnes stāstu *absorbēšana*, kas atkarīga no lasītāja empātiskas, nevis burtiskas identificēšanās ar personāžu, un no autobiogrāfa prasmes neuzmācīgi pārliecināt par savu taisnību. Ja indivīda prātā, pirms sākt lasīt autobiogrāfiju, nedominē īpašas attieksmes vai aizspriedumi pret autobiogrāfu, tad pastāv lielāka varbūtība, ka uzmanība tiks pievērsta sižetiskajām līnijām un personāžu darbībai, un līdz ar to – cilvēks atradīsies tuvāk receptīvai, nevis analītiskai lasīšanai; skepse vai aizdomas, kas ir pamatā analītiskajai perspektīvai, tiek it kā atliktas uz vēlāku laiku.²⁰⁰

Autobiogrāfiju ietekme uz pagātnes sociālo reprezentēšanu ir arī atkarīga no auditorijas spējas un vēlmes atcerēties un reflektēt izlasīto tekstu, jo tas nosaka tekstuālās kopienas saliedētību un aktivitāti. Psiholoģe Sjūzena Engela (*Engel*) spriež, ka, lasot autobiogrāfijas, cilvēka prātā, no vienas puses, veidojas kombinācijas starp uztverto naratīvu, tēliem un nozīmēm, bet, no otras, – ar citām domām un asociācijām:

„Kad vien lasītāja atskatās uz šo tekstu [autobiogrāfiju], viņa domā par savu interpretāciju, kas nav tā pati, kura atrodas autora prātā vai pat lapaspusē. Cilvēki bieži sapludina kaut ko no lasītā ar atmiņām no savas dzīves. Abi informācijas tipi tiek integrēti nepārtraukto domu ietvarā. Šādā veidā autobiogrāfija kļūst gan par lasītāja, gan par rakstnieka materiālu.”²⁰¹

Tieši lasītāju/klausītāju identifikācija un *kvazilīdzdalība* noteiktā dzīvesstāstā veido kopēju kontekstu starp *sūtītāju* un *saņēmēju*. Nereti tas izpaužas kā emocionāla saikne un solidaritātes apziņa, kas, stāstot un pārstāstot *manu stāstu*, pamudina to kļūt par *mūsu stāstu*. Attiecīgos apstākļos šim *kopstāstam* piemīt politiskā resursa spēks – tas var izcelt vienas *balsis*, bet noklusēt citas, tādējādi kļūstot par iekšējas sociālās kontroles mehānismu.²⁰²

¹⁹⁹ Elbaz, R. (1987). *The changing nature of the self: A critical study of the autobiographical discourse*. Iowa City: University of Iowa Press. P. 152–153.

²⁰⁰ Sk. Slater, D. M. & Rouner, D. (2002). Entertainment-education and elaboration likelihood: Understanding the processing of narrative persuasion. *Communication Theory*. 12(2): 173–191.

²⁰¹ Engel, S. (2000). *Context is Everything: The Nature of Memory*. New York: W. H. Freeman and Company. P. 138–139.

²⁰² Davis, E. J. (2002). Narrative and social movements. In: Davis, E. J. (ed.) *Stories of change: Narrative and Social Movements*. New York: State University of New York Press. P. 19, 25.

Sociālo reprezentāciju ietvaros autobiogrāfija *pārvieto* no individuālā diskursa uz grupas diskursu, tā kļūstot par konceptuālo tēmu interpretējošajām atslēgām. Ikviens biogrāfiskais vēstījums reflektē noteiktu ideoloģisko kārtību sabiedrībā vai šaurākā sociālajā grupā. Un sociālās pārmaiņas šai ziņā uzskatāmas par svarīgiem brīžiem, kuros transformējas konceptuālā tēma, kas sabiedrību mudina meklēt aizvien jaunas, t. sk. ar autobiogrāfiju starpniecību, interpretējošas atslēgas, ar kurām tematizēt un noenkurot pagātņi.

3.3. Secinājumi

Publiska biogrāfiskā diskursa klātesamība ikdienas dzīvē liecina par šī komunikācijas lauka institucionālo raksturu un sociālo nozīmību pagātnes reprezentēšanā. Tā kā drukātās autobiogrāfijas iesaistās cilvēku mijiedarbībās, tās neizbēgami kļūst par vienu no simboliskajiem resursiem, kas tiek izmantots sociālo reprezentāciju radīšanā. Turklāt runa nav tikai par pagātnes, bet arī par tagadnes un nākotnes sociālo objektu reprezentēšanu. No šāda skatupunkta raugoties, individuālie dzīvesstāsti nenoliedzami pazaudē idiosinkrētismu, kad kļūst par daļu no publiskas komunikācijas, toties, pateicoties šādam *upurim*, tie kaut kādā mērā iemanto kopīgo zināšanu statusu. Tādējādi autobiogrāfijas kļūst par būtisku sabiedrībā nostiprināto sociālo reprezentāciju izziņas avotu.

Nedz drukātais, nedz mutvārdu biogrāfiskais diskurss nav tikai ahistorisks sociālo reprezentāciju avots. Lai kā arī zinātnieki necenstos atrast universālas un latentas struktūras, kas veido autobiogrāfisko naratīvu, katrs laikmets un katra kultūra izaicina jebkuru universāliju, attaisnojot noteiktas stāstīšanas prakses. Tādēļ dzīvesstāstu vispārīgie principi veidojas dialogiskās attiecībās starp indivīda pieredzes unikalitāti un pagātnes sociālo reprezentāciju kontekstiem.

4. Postkomunistisko sabiedrību atmiņu diskursa pētniecība

Postkomunistisko sabiedrību attiecības ar savu neseno pagātņi, un tas, kā šajās sabiedrībās nostiprinās aizgājušā laika sociālās reprezentācijas, ir samērā plaši analizēta tēma. Pamatu daudzslāņainajām zināšanām par pagātnes un tagadnes mijiedarbību ir veidojušas postkomunistisko sabiedrību studijas, kas ir izteikti starpdisciplinārs pētniecības virziens. Postkomunisma studijās savu ieguldījumu devušas daudzas sociālo zinātņu nozares, sākot ar ekonomiku un politoloģiju un beidzot ar sociālantropoloģiju un kultūras studijām. Tādējādi šim pētniecības virzienam, kas sāka veidoties 90. gadu sākumā, ir raksturīga vērā ņemama nenoteiktība. Nākamo nodaļu uzdevums ir aplūkot postkomunisma studiju *disciplinārās identitātes* jautājumus, paralēli ieskicējot promocijas darba paradigmatisko ietvaru, kā arī postkomunistisko sabiedrību²⁰³ atmiņas diskursa izpētes stāvokli Austrumeiropā un Baltijas valstīs.

4.1. Disciplinārais ietvars

Postkomunistisko sabiedrību pētniecība ir izaugusi no komunistisko sabiedrību pētniecības. Rietumu pasaulē, īpaši ASV, komunistisko sabiedrību pētniecība nostiprinājās tūdaļ pēc Otrā pasaules kara, un disciplinārā līmenī tā tika nodēvēta par sovetoģiju. Tā pamatā pievērsās PSRS analīzei. Sociologs Vladimirs Šlapentohs (*Slapentokh*) *et al.* atzīmē, ka

„sovetoģija kā akadēmisks lauks nekad nav atradies zem vienas teorijas vai pieejas lietussarga. Šī lauka attīstību allaž ir iespaidojuši valdošo uzskatu paisumi un bēgumi, kā arī

²⁰³ Šeit un turpmāk, ja nav īpaši norādīts, ar *postkomunistiskajām sabiedrībām* tiek saprastas gan bijušās PSRS, gan Austrumeiropas satelītvalstu sabiedrības. Ārpus šī jēdziena ir atstātas citas specifiskas sociālistiskās valstis, ar kurām PSRS veidoja ciešu sadarbību (Ķīna, Kuba, Kongo u. c.). Lai gan virkne zinātnieku pamatoti uzskata, ka *sociālisma* un *komunisma* jēdzieni ir nošķirami, šajā nodaļā tie tiek lietoti kā sinonīmi. Savukārt citviet tiek lietots *(post)komunisma* jēdziens, izņemot gadījumus, kad *(post)sociālisma* jēdziens parādās citātos. Par šo jēdzienu lietojumu sk. Herrschel, T. (2007). Between difference and adjustment – The re-/presentation and implementation of post-socialist (communist) transformation. *Geoforum*. 38(3): 439–444.

modes tendencies. Noteiktā laikposmā atsevišķi uzskati ir bijuši daudz „politkorektāki” nekā citā”.²⁰⁴

Sovetoloģijā var izšķirt trīs nosacīti secīgas paradigmas. Vispirms minama *totalitārisma koncepcija*, kurā pārstāvošie zinātnieki²⁰⁵ ir uzsvēruši vardarbīgas varas centienus veidot padomju sabiedrību ar iebaidīšanas un represiju palīdzību; līdz ar to pētniecībā tika akcentēts varas un sabiedrības pretnostatījums. Šāds skatījums ir cieši saistīts ar Aukstā kara noskaņojumu un ar Rietumu kapitālistisko valstu vēlmi demonstrēt pārkumu pār komunistiskajām sabiedrībām. Lai gan totalitārisma skola pastāvēja līdz pat Berlīnes mūra krišanai, jau 70. gados tai radās nopietns intelektuāls konkurents – *revizionistu skola*, kas akcentēja sociālā atbalsta un konformisma lomu komunistisko sabiedrību pastāvēšanā. Revizionisti noraidīja uzskatu, ka padomju režīms ir noturējies tikai lietojot klaju terorū.²⁰⁶ Tā vietā viņi piedāvāja aplūkot padomju režīmu kā varas un sabiedrības mijiedarbību. Revizionistu paradigma saglabāja ietekmi arī pirmajā desmitgadē pēc Aukstā kara beigām, tiesa, daudz vairāk akadēmiķu sāka interesēties par pretošanās un izdzīvošanas stratēģijām un padomju ikdienas dzīvi. Līdzās klasiskajām pētniecības metodēm uzplaukumu piedzīvoja mutvārdu vēstures projekti. Vēsturniece Š. Ficpatrikas vērtējumā 90. gadu pētījumi liecina par paradigmātiskām pārmaiņām virzienā uz *post-revizionismu*, kam svarīgākais darbības lauks ir kultūra un intelektuālā vēsture, kā arī ideoloģija, kas bieži tiekot maskēta aiz *diskursa* jēdziena. Turklāt arhīvu datiem šī jaunā paradigma piešķir sekundāru nozīmi, lielāku uzmanību veltot drukātiem avotiem, piemēram, preses izdevumiem, memoāriem, dienasgrāmatām.²⁰⁷ Tāpat tiek norādīts, ka, mazinoties interesei par vēsturisko kontekstu, mūsdienā pētnieki priekšroka nereti dod kvantitatīvajām metodēm un abstraktai teoretizēšanai.²⁰⁸

Totalitārisma un revizionisma perspektīvas faktiski bija divas galējības, kas nereti veicināja ļoti šabloniskus priekšstatus par padomju sabiedrību, proti, tajā vai nu nepastāvēja nekādas brīvības, vai arī valdīja ievērojams atbalsts režīmam un

²⁰⁴ Slapentokh, V., Shiraev, E., Carroll, E. (2008). *The Soviet Union: Internal and External Perspectives on Soviet Society*. New York: Palgrave Macmillan. P. 39.

²⁰⁵ Merls Feinsods (*Fainsod*), Leonards Šapiro (*Schapiro*), Zbigņevs Bžezinskis (*Brzezinski*), Karls Fridrihs (*Friedrich*) u. c.

²⁰⁶ Šo paradigmu pārstāv, piemēram, tādi zinātnieki kā Stīvens Koens (*Cohen*), Šīla Ficpatrika (*Fitzpatrick*), Džerijs Hogs (*Hough*), Ketrina Klarka (*Clark*).

²⁰⁷ Fitzpatrick, S. (2007). The Soviet Union in the twenty-first century. *Journal of European Studies*. 37(1): 60, 61.

²⁰⁸ Hanson, E. S. (2003). Sovietology, post-sovietology, and the study of postcommunist democratization. *Demokratizatsiya*. 11(1): 146.

pietiekoši augsts labklājības līmenis. Tomēr abas koncepcijas bija vienotas jautājumā par PSRS nākotni, t. i., vēl 80. gadu nogalē to pārstāvji atzina, ka padomju sistēma – ar lielākām vai mazākām reformām – saglabāsies. Tālab daudziem sovetologiem komunistiskā režīma izjukšana 80. gadu beigās bija milzīgs pārsteigums.²⁰⁹ Komunisma kapitulācija radīja dabisku nepieciešamību pēc plašākas postkomunistisko sabiedrību izpētes. Par populārākajiem pētījumu virzieniem kļuva cilvēku (ne)spēja pielāgoties jaunajiem apstākļiem un pagātnē palikušā nedemokrātiskā režīma ietekme uz kapitālisma un liberāldemokrātijas veidošanos. Jaunā *dienaskārtība* neatvairāmi aktualizēja sovetoloģijas lomu, proti, vai šīs disciplīnas uzkrātā pieredze ļauj pilnvērtīgi skaidrot postkomunisma pārmaiņas? Vai sovetoloģijas radītās zināšanas, kas galvenokārt ir iegūtas, pētot Krieviju un krievisko, noder citu postkomunisma sabiedrību analīzei?

90. gados par vienu no sovetoloģijas disciplinārajām alternatīvām kļuva tranzitoloģija, kas, sakņodamās Latīņamerikas autoritāro režīmu transformācijas analīzē, pievērsās pārejas procesam postkomunistiskajās sabiedrībās. Tranzitologi publiskajā diskursā nostiprināja tādus jēdzienus kā tranzītrežīmi, tranzītdemokrātijas, pārejas laika taisnīgums. Tomēr kopumā tranzitologu pētījumi ir ieguvuši konceptuāli ietilpīgāku nosaukumu – postkomunisma studijas, kas aptver ne tikai ekonomistu un politologu pētījumus, bet arī sociologu un antropologu interesējošās tēmas. Postkomunisma studiju misiju 90. gadu vidū ieskicēja sociologs Pjotrs Štompka (*Sztompka*), runājot par pārejas procesu dualitāti, kas izpaužas gan kā jaunu institūciju veidošana, gan kā kultūras un civilizācijas pārmaiņas.²¹⁰ Abu līmeņu aptveršana rada zināmu neskaidrību par *disciplināro kodolu*, jo ar postkomunisma apstākļu analīzi būtībā nodarbojas kā ekonomists, tā literatūrpētnieks. Tomēr, kā norāda politologs Ričards Sakva (*Sakwa*), tieši postkomunisma studijas ar tām piemītošo plašo interešu loku ir atbilstošākais sovetoloģijas attīstības ceļš:

„Tas [postkomunisma jēdziens] saglabā ‘post’ elementu, jo mēs tik tiešām darbojamies komunistiskā eksperimenta ēnā, cenšoties saprast šī eksperimenta filozofiskās saknes, vēsturisko trajektoriju, sociālās transformācijas, antropoloģiskos smalkumus un

²⁰⁹ Vairāk par apstākļiem, kas veicināja šādu *akadēmisku aklumu*, sk. Cox, M. (1998). Whatever happened to the USSR? Critical reflections on soviet studies. In: Cox, M. (ed.) *Rethinking the Soviet Collapse: sovietology, the death of communism and the new Russia*. London, New York: Pinter. P. 13–31.

²¹⁰ Sztompka, P. (1996) Looking back: The years 1989 as a cultural and civilizational break. *Communist and Post-Communist Studies*. 29(2): 116–120.

etnogrāfisko konfigurāciju, ekonomiskos principus un darbību, politiskās un starptautiskās prakses un – pāri visam – tā atstāto mantojumu šajās sfērās.”²¹¹

Kritiķi gan aizrāda, ka 90. gadu postkomunisma studijas – un tranzitoloģija tam ir uzskatāmākais piemērs – pārāk bieži paļāvās uz Rietumu liberāldemokrātisko režīmu pieņemtajiem un modernizācijas diskursā sakņotajiem standartiem, uz kuru fona izgaismojusies postkomunistisko sabiedrību atpalcība; šāds trafarets skatījums nostiprinājās arī mācību grāmatās.²¹² Bez tam zinātnieki, jo sevišķi ASV strādājošie, nereti ir ignorējuši vietējo pētnieku devumu, nepamatoti tiekušies vispārināt un tādējādi trivializēt secinājumus par atšķirīgajām postkomunistiskajām sabiedrībām, kas pirmām kārtām dzīvo pēc savas iekšējās, nevis no ārpus uzspiestās loģikas.²¹³ Šos trūkumus var uzskatīt par mantojumu no Aukstā kara un totalitārisma skolas, bet tie visdrīzāk liecina arī par fundamentālāku problēmu, kuru izraisa postmodernisms kā dominējošā paradigma un uzskatu sistēma. Tieši Rietumu kultūrā sakņotajam postmodernismam, kā uzskata Ketrīna Heršelmane (*Hörschelmann*), bijusi raksturīga hierarhiskā laiktelpas konstruēšana un universālisma pretenzijas, un tā rezultātā *komunisma nāve* pētnieku vidū ir uztverta kā pašsaprotama parādība, ignorējot dažādās sistēmas un prakses, kas ikdienā izaicina postsociālistisko sabiedrību *status quo*, kad „postsociālistisko pārmaiņu ‘subjekts’ atgūst atmiņas par pagātņi, kas savā neizbēgami nepilnīgajā un atjauninātajā veidolā turpina iespaidot tagadnes vērtējumu”.²¹⁴ Citiem vārdiem, pārāk šablonisks un iepriekšdotās kategorijās ieslogots skatījums, kas caurauž daļu postkomunisma studiju, traucē izprast zināšanas par pagātņi kognitīvās polifāzijas kontekstā. Rodas virspusēji priekšstati, piemēram, ka cilvēki ir vīlušies vai – cilvēki ir apmierināti ar PSRS izjukšanu; tiek nonivelēta

²¹¹ Sakwa, R. (1999). Postcommunist studies: once again through the looking glass (darkly)? *Review of International Studies*. 25:709.

²¹² Sk. Dimou, A. (2010). Changing certainties: Socialism in German history textbooks. In: Todorova, M. (ed.) *Remembering Communism: Genres of Representations*. New York: Social Science Research Council. P. 293–316.

²¹³ Sk. Flynn, M., Oldfield, J. (2006). Trans-national approaches to locally situated concerns: Exploring the meanings of post-socialist space. *Journal of Communist Studies and Transition Politics*. 22(1):3–23; Buchowski, M. (2004). Hierarchies of knowledge in Central-Eastern European anthropology. *Anthropology of East Europe Review*. 22(2): 5–14; Hann, C. (2002). Farewell to the socialist ‘other’. In: Hann, C. M. (ed.) *Postsocialism: Ideals, Ideologies and Practices in Eurasia*. London, New York: Routledge. P. 1–11. Tökés, R. L. (2000). “Transitology”: Global dreams and post-communist realities. *Central Europe Review*. 2(10). Sk. internetā (2010, 5. apr.): <http://www.ce-review.org/00/10/tokes10.html>; Cohen, S. F. (1999). Russian studies without Russia? *Post-Communist Affairs*. 15(1): 37–55.

²¹⁴ Hörschelmann, K. (2002). History after the end: post-socialist difference in a (post)modern world. *Transactions of the Institute of British Geographers*. 27(1): 63.

jebkāda šādu apgalvojumu kontekstualitāte (teritoriālā, sociāldemogrāfiskā, politiskā). Tāpēc Krievijas un Austrumeiropas vietējo pētnieku iekļaušanās postkomunisma studiju diskursā ir padziļinājusi izpratni un pilnveidojusi analītisko instrumentāriju postkomunisma sabiedrību pētniecībā.

Pēdējā desmitgadē ir parādījušies mēģinājumi postkomunisma studijas iekļaut postkoloniālisma paradigmā.²¹⁵ Tādējādi tiek uzsvērts, ka postkomunisms attiecas uz to pašu sociālo realitāti, par kuru jau krietni agrāk ir runājušas postkoloniālisma studijas. Citiem vārdiem, koloniālisms, kuru realizēja Lielbritānija, Beļģija, Spānija, Francija un citas valstis, savā dziļākajā būtībā neatšķiras no PSRS īstenotās politikas (kolonizatoru valodas uzspiešana, kolonizēto valstu resursu izmantošana u. tml.). Vienīgi, kā uzskata Deivids Čaioni Mūrs (*Chioni Moore*), iepretim Rietumu kolonizatoriem, kas pakļautās valstis uztvēra kā nastu, kuru nepieciešams civilizēt, Padomju Krievija Austrumeiropu un Baltijas valstis drīzāk vērtēja kā koloniālās dāvanas. Bet Krievija šajās teritorijās itin bieži tika asociēta ar aziātisko, nevis civilizāciju simbolizējošo.²¹⁶ Savukārt Deivids Plats (*Platt*) atzīmē, ka salīdzinājumā ar klasisko postkoloniālismu Indijā vai Ziloņkaula Krastā Austrumeiropai un Baltijas valstīm pēc PSRS sabrukuma nebija grūtības atjaunot autentisku identitāti vienlaicīgi ar turpmāku sabiedrības modernizāciju.²¹⁷

Postkoloniālisma koncepciju izmantošana mēdz piedāvāt svaigu skatījumu uz postkomunisma reālijām, tomēr tas arī rada heirstiskas problēmas. Proti, postkomunisma vienādošanai ar postkoloniālismu draud pārāk šablonisks skatījums uz postkomunistiskajām sabiedrībām un komunistisko valstu bloka iekšējām attiecībām, jo nereti tiek nekritiski pārņemti postkoloniālisma jēdzieni un piemēroti postkomunisma sabiedrību analīzei. Iespējams, ka nekritiskums pret postkoloniālismu liecina par zinātnieku pakļaušanos (pakļaušanu?) Rietumu konjunktūrai, jo (post)komunisma specifiku daudz ērtāk ir izstāstīt caur atpazīstamo postkoloniālisma diskursu nekā – mazāk zināmo postkomunisma studiju prizmu. Izeju šāda potenciāla strupceļa apstākļos piedāvā sociālantropologi Ketrina Verderī (*Verdery*) un Šarads

²¹⁵ Salīdzinājumam sk. Kelertas, V. (ed.) (2006). *Baltic Postcolonialism*. Amsterdam, New York: Rodopi; Kuzio, T. (2002). History, memory and nation building in the post-soviet colonial space. *Nationalities Papers*. 30(2): 241–264.

²¹⁶ Chioni Moore, D. (2001). Is the post- in postcolonial the post- in post-Soviet? Toward a global postcolonial critique. *PMLA*. 116(1): 121.

²¹⁷ Платт, М. Ф. К. (2010). Оккупация vs. колонизация: история, постколониальность и географическая идентичность. Случай Латвии. *Неприкосновенный запас*. 74(6). Sk. internetā (2010. 13. jūl.): <http://tinyurl.com/5uu4ndu>

Čari (*Chari*), postsociālismu un postkoloniālismu definējot kā komplimentāras, nevis vienādas paradigmas, kas radušās Aukstā kara apstākļos. Pētījumi, kas tapuši šo paradigmu ietvaros, ir vienoti tajā ziņā, ka parāda daudzveidīgās aukstā kara sekas. Respektīvi, postsociālisms un postkoloniālisms ir daļa no pēc-Aukstā kara studijām:

„Ir pienācis laiks atbrīvot Auksto karu no padomju telpas izpētes geto un postkoloniālo domu no Trešās pasaules un koloniālās pētniecības geto. Šis atbrīvošanas ceļš, kuru mēs piedāvājam, ir atsvabināšanās no diviem *post* par labu vienam visaptverošam: pēc-Aukstais karš.”²¹⁸

Verderī un Čarī aicinājums sabalsojas ar P. Štompkas uzskatu, ka jebkuru komunistisko sabiedrību veidoja trīs nevienlīdzīgi sadalītas kultūras: sociālistiskā bloka, nacionālā un Rietumu (globalizētā) kultūra.²¹⁹ Tas nozīmē, ka pēc-Aukstā kara telpas pētniekiem, lai iegūtu pilnvērtīgu ainu, ir jādomā *glokāli*, analītiski pārvietojoties starp dažādiem, nereti savstarpēji konfliktējošajiem kultūras līmeņiem.

Latvijas padomju un pēcpadomju sabiedrību pētniecība ir bijusi neatraujami saistīta ar iepriekš aprakstītajiem procesiem un to kritiku. Pašmāju pētnieki, izvērtējot padomju periodu Latvijas vēsturē, arī ir diskutējuši par totalitārisma un revizionisma koncepciju piemērotību.²²⁰ Latvijas sabiedrības pētnieki samērā bieži ir aktualizējuši postkomunisma kontekstu, īpaši analizējot tagadējās demokrātijas nepilnības. Postkomunisma konteksts, piemēram, bieži parādījies pētījumos par mediju sistēmas attīstību,²²¹ kā arī – par korupciju, zemo pilsonisko aktivitāti un etniskajām nesaskaņām – problēmām, kuru cēloņi daļēji meklējami padomju laika sociālajās

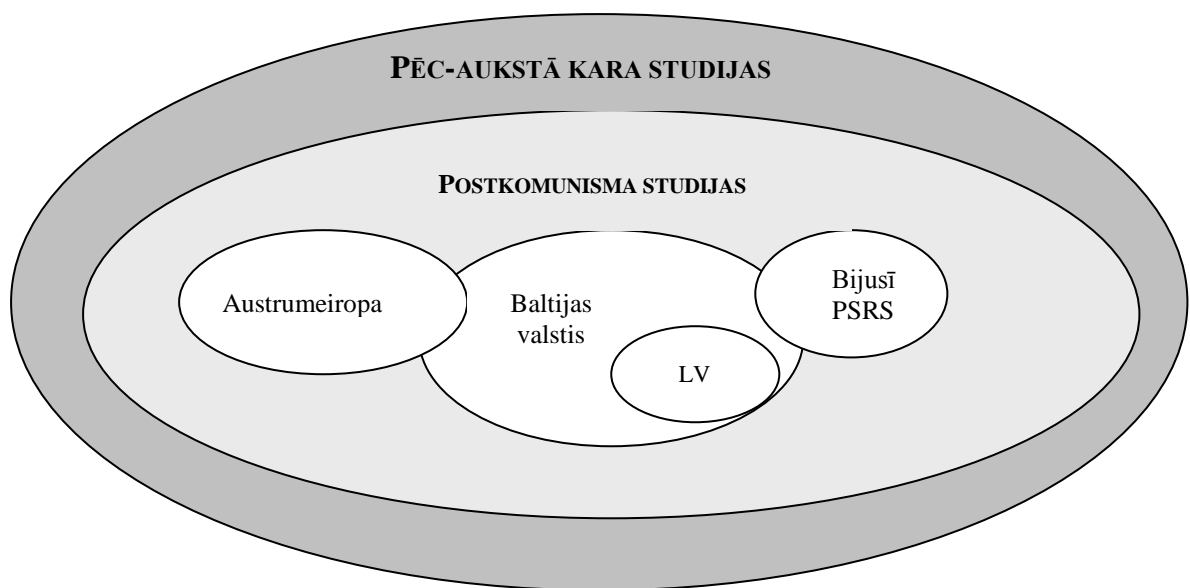
²¹⁸ Chari, S., Verdery, K. (2009). Thinking between the posts: Postcolonialism, postsocialism, and ethnography after the Cold War. *Comparative Studies in Society and History*. 51(1): 29; sk. arī: Verdery, K. (2002). Whither postsocialism? Hann, C. M. *Postsocialism: ideals...* London, New York: Routledge. P. 15–21.

²¹⁹ Sztompka, P. (1996). Looking Back... P. 121; sk. citviet šo pašu Štompkas domu saistībā ar Austrumeiropiešu identitāti. Sztompka, P. (2004). From East Europeans to Europeans: Shifting collective identities and symbolic boundaries in the new Europe. *European Review*. 12(4): 487–493.

²²⁰ Sk. Rozenvalds, J. (2005). Piezīmes par Latvijas nacionālās elites veidošanos pēc Otrā pasaules kara. *Latvijas Arhīvi*. 4: 75.–76.; Zelče, V. (2005). Par dažām (iz)dzīvošanas praksēm pēckara Latvijā. Grām. Zelče, V. (proj. vad.) *Agora*. 3 sēj. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds. 16. lpp.; Jansons, R. (2004). Totalitārā režīma represīvo institūciju mijiedarbība un nozīme sabiedrības pārvaldē. Caune, A. (atb. red.) *Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti*. 13. sēj. Rīga: Latvijas Vēstures institūta apgāds. 453.–455. lpp.

²²¹ Sk. Dupuis, I. (2003). *Journalism in Post-Communist Latvia: A Profession in Transition*. Working Paper. Gdańsk, Berlin: BaltSeaNet. Sk. Internetā (2011. 22. okt.): <http://tinyurl.com/43xbf77>; Svennik, H., Lauk, E., Vihalemm, P. (eds.) (1993). *Towards a Civic Society: The Baltic Media's Long Way to Freedom*. Tartu: Baltic Association for Media Research

praksēs.²²² Šajos pētījumos lielā mērā ir atbalsojušās tranzitoloģijas pamatnostādnes, retāk gan ir bijuši mēģinājumi konceptualizēt un vispārināt sociālo pārmaiņu procesus.²²³ Pēdējā desmitgadē teorētiskās perspektīvas, kas tiek izmantotas pēcpadomju sabiedrības analīzē, ir dažādojušās, īpaši jāuzsver kvalitatīvās pētniecības nostiprināšanās (kritiskā diskursa analīze, biogrāfiskā pētniecība u. c.). Tāpat jāatzīmē, ka Latvijas humanitārajās zinātnēs ir bijuši mēģinājumi izmantot postkoloniālisma perspektīvu, aplūkojot gan padomju režīmu kopumā, gan padomju kultūras izpausmes un transformāciju pēcpadomju periodā.²²⁴

6. shēma

Postkomunistisko sabiedrību pētniecība: analītiskie līmeņi

Baltija allaž ir bijis Latvijai tuvākais reģionālais konteksts, kas ļāvis veikt zināmus vispārinājumus un salīdzinājumus starp (pēc)padomju sabiedrībām, lai gan, neapšaubāmi, pat šajā līmenī svarīgi ņemt vērā atšķirības, jo Baltijas valstīs padomju

²²² Sk. Kārklīņa, R. (2006). *Korupcija postkomunisma valstīs*. Rīga: Valters un Rapa; Tabūns, A. (red.) (1998). *Sabiedrības pārmaiņas Latvijā*. Rīga: Jumava; Dreifelds, J. (1997). *Latvia in transition*. Cambridge: Cambridge University Press.

²²³ Sk. Skudra, O. (2002). Sistēmtransformācija Latvijā un tās periodizācija. *Latvijas Vēsture*. 2002. 1: 37.–43.

²²⁴ Sk. Kalnačs, B. (2011). *Baltijas postkoloniālā drāma*. Rīga: LU Literatūras, folkloras un mākslas institūts; Платт, М. Ф. К. (2010). *Оккупация vs. Колонизация...*; Kelertas, V. (ed.) (2006). *Baltic Postcolonialism*.

režīmi nebija identiski.²²⁵ Baltijas studijas kā reģionālās pētniecības virziens ir institucionalizējies samērā nesen – 20. gadsimta 60. gadu beigās, kad trimdas baltieši ASV nodibināja Amerikas Baltijas studiju veicināšanas asociāciju (AABS), un 1968. gadā Merilendas Universitātē noorganizēja pirmo Baltijas studiju konferenci. Līdz pat neatkarības atgūšanai tieši trimdā mītošie baltieši, kā arī citu Rietumu valstu akadēmiķi sekmēja Baltijas studiju attīstību.²²⁶ Kopš PSRS izjukšanas Baltijas studijas ir nostiprinājušās gan Eiropā, gan ASV. Piemēram, AABS četrrēiz gadā izdod „*The Journal of Baltic Studies*” un organizē starptautiskas konferences, bet starptautiskā izdevniecība „*Rodopi*” ir specializējusies Baltijas studiju literatūras publicēšanā. Arī Eiropā arī virkne augstskolu (Tartu Universitāte, Kauņas Vītauta Dižā universitāte, Sodertonas Universitāte u. c.) organizē regulāras starpdisciplināras Baltijas studiju konferences. Baltijas valstis iekļaujas arī plašākā reģionālajā ietvarā, kurš gan ir visai svārstīgs. Uz to norādījusi vēsturniece Vita Zelče, kas, analizējot 90. gados iznākušo Baltijai veltīto vēstures literatūru, ir fiksējusi trīs teritoriāli reģionālās pieejas – Austrumeiropa (no tās izslēdzot Krieviju), Krievijas pārvaldē ietilpstošā teritorija un Baltijas jūras piekrastes zemes.²²⁷ Līdz ar to Latvijas postkomunistiskās/pēcpadomju sabiedrības pētniecība ir neizbēgami iesaistīta daudzlīmeņu dialogā, ko ilustrē 6. shēma.

Rezumējot vēlreiz jāuzsver, ka postkomunistisko sabiedrību pētnieki nedrīkst ignorēt pagātnes reālījas, un viņiem ir jāpatur prātā it kā aplama doma, ka nošķīrums starp *komunistisko* un *postkomunistisko* ne vienmēr nozīmē pretnostatījumu. Turklāt bieži zinātniski vispārinājumi pieprasa atrunas un piebildes, ka nedz *komunistiskās*, nedz *postkomunistiskās* sabiedrības nav viendabīgs un no t. s. Rietumu pasaules izolēts veidojums – cik sazarots bija komunistisko valstu bloks, tikpat daudzveidīgas ir sekas pēc tā izjukšanas.

²²⁵ Sk. Bennich-Björkman, L. (2007). Between Resistance and Opposition: Development after Stalinism. Grām. Caune, A. (atb. red.) *Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti*. 20. sēj. Rīga: Latvijas Vēstures institūta apgāds. 45.–72. lpp.

²²⁶ Vairāk par Baltijas studiju institucionalizāciju sk. Parming, T. (1987). „Baltic studies”: the emergence, development, and problematics of an area studies specialization. *Journal of Baltic Studies*. 18(2): 133–166.

²²⁷ Zelče, V. (2000). Dažas tendences Baltijas pētniecībā Rietumos 20. gadsimta noslēgumā. *Latvijas Arhīvi*. 3: 114.

4.2. Postkomunistisko sabiedrību atmiņu diskurss

Daudzās valstīs komunistisko režīmu kapitulācija nozīmēja fundamentālus strukturālus pārkārtojumus: no plānveida ekonomikas uz tirgus ekonomiku, no vienas partijas uz daudzpartiju sistēmu, no kolektīvisma uz individuālismu. Tomēr, pielāgojoties jaunajiem apstākļiem, postkomunisma sabiedrības nevarēja vienkārši atteikties no nesenās pagātnes. Tā saglabājās gan atmiņās, gan sociālajās praksēs.

Jau pēc Mihaila Gorbačova kļūšanas par PSKP vadītāju komunistisko valstu blokā aizsākās nebijis atklātības process. Cilvēki uzdrošinājās diskutēt par pagātnes pieredzi, kuru vairums komunisma cēlāju bija desmitgadēm centušies noklusēt un aizmirst. Diskusijās par neērto pagātnei pseidovēsturnieku lomu bieži pildīja žurnālisti un autobiogrāfi, kuriem, ņemot vērā vēsturnieku diskreditēto statusu, uzticējās krietni lielāka sabiedrības daļa. Padomju un Krievijas atmiņu kultūras pētniece Keslīna Smita (*Smith*) norāda, ka, sākot ar 1988. gadu, tautā pieņemtā, bet ne padomju vēsturnieku atbalstītā vēstures koncepcija „pakāpeniski izpletās, aptverot atmiņas, dokumentus un intervijas ar vienkāršajiem cilvēkiem. Kolektīvās atmiņas pārveidošana kļuva par nespeciālistu – amatiervēsturnieku, prozaiķu, žurnālistu, memuāristu un vienkāršo cilvēku – uzdevumu”.²²⁸ Tas notrauca putekļus no nežēlīgākajiem notikumiem, kas bija saistīti ar cilvēku represēšanu un pretestības apspiešanu un apslāpēja jebkādas mēģinājumus izcelt PSRS pozitīvos aspektus. Zināmu lomu, protams, spēlēja negatīvais PSRS tēls, kas jau ilgstoši bija dominējis Rietumeiropā un ASV un nu kalpoja par simbolisku sabiedroto pašmāju komunisma kritiķiem.²²⁹ Turklāt līdz ar Gorbačova uzsākto *pārbūvi* Rietumu priekšstatus aktīvi tīrīja cilvēki, kas savulaik bija emigrējuši no komunistiskajām valstīm. Daudzās valstīs šie procesi sagatavoja augsni postkomunisma atmiņu diskursam.

Sabrūkot komunistiskajam režīmam, Austrumeiropas un Baltijas valstis realizēja visnoteiktāko atmiņu politiku, kuras mērķis bija nodrošināt pārmaiņu laika taisnīgumu (*transitional justice*). Šo uzdevumu sarežģītāku padarīja konkurējošas atcerēšanās paradigmas. No vienas puses, cilvēki tika mudināti runāt par komunistiskā režīma pārdarījumiem, bet no otras, – prioritāra bija liberāldemokrātiskā režīma nostiprināšana, tādēļ pastāvēja uzskats, ka pēc iespējas ātrāk vajag aizmirst komunisma periodu, kuru leģitimēja tik daudzi cilvēki. R. Sakva atzīmē, ka tieši

²²⁸ Smith, E. K. (1996). *Remembering Stalin's Victims: Popular Memory and the End of the USSR*. Ithaca, London: Cornell University Press. P. 153.

²²⁹ Sk. Slapentokh, V., Shiraev, E., Carroll, E. (2008). *The Soviet Union...*

pretrunas starp cilvēkiem, kas tiecas pārvilkt treknu līniju pagātnei, un tiem, kas uzskata, ka komunistiskās vardarbības īstenotājus vajag sodīt, ir uzskatāmas par vienu no postkomunismu raksturojošām pazīmēm.²³⁰

90. gados attiecības ar komunistisko režīmu galvenokārt izpaudās kā vēstures pārrakstīšana, represīvo noziegumu dokumentēšana un upuru pieminēšana, ko pastiprināja vēlme ātrāk kļūt par liberāldemokrātisku valsti, t. i., totalitāro noziegumu izvērtēšana bija svarīgs solis ceļā uz liberālo demokrātiju. Piemēram, Vācijā pēc Berlīnes mūra krišanas un apvienošanās tika izveidota t. s. patiesības komisija, kuras uzdevumos ietilpa komunistiskā režīma nodarījumu izvērtēšana. Komisija uzklaušīja simtiem liecinieku, izdeva vairākus ekspertu ziņojumus un beigās – arī gala ziņojumu uz 15378 lapām. Vērtējot šī apjomīgā darba rezultātus, vēsturnieks Timotijs Gartons-Ešs (*Garton Ash*) ir norādījis, ka *patiesības komisijas* apkopotie dokumenti Austrumvācijas diktatūras pētniekiem nozīmē to pašu, ko Trešā reiha pētniekiem Nirnbergas tribunāla materiāli.²³¹ Lai gan citās postkomunistiskajās sabiedrībās arī izveidojās līdzīgas valstiskas un nevalstiskas institūcijas, to darbība un rezultāti nebija tik visaptveroši.²³²

Bez šīm *maigajām* metodēm Austrumeiropas valstis pieņēma likumus, kas dažādās bardzības pakāpēs sodīja bijušo komunistisko režīmu amatpersonas par kolaborāciju (ierobežotas vai atņemtas tiesības piedalīties valsts pārvaldē, amatpersonu tiesāšana u. c.). Dažviet (Čehijā, Vācijā, Polijā) notika pretrunīgi vērtētā lustrācija jeb informācijas publiskošana par cilvēkiem, kas komunisma periodā bija sadarbojušies ar drošības iestādēm. Lustrācijas vai radniecīgu ideju atbalstītāji ignorēja uzskatu, ka vairums cilvēku noteiktā pakāpē sadarbojās ar komunistisko režīmu. Austrumeiropas atmiņu politikas pētniece Ksilla Kisa (*Kiss*) gan atzīmē, ka morāli vissarežģītākā pozīcija bija tieši tiem, „kas vai nu izpildīja [komunistiskā režīma] rīkojumus bez ideoloģiskās pārliecības, vai nekad neatteicās no adaptācijas stratēģijas – parasti tā bija lielākā daļa iedzīvotāju”.²³³

²³⁰ Sakwa, R. (1999). *Postcommunism*. Buckingham, Philadelphia: Open University Press. P. 6.

²³¹ Garton Ash, T. (2002). Trials, purges and history lessons: treating a difficult past in post-communist Europe. Müller, J-W. (ed.) *Memory and Power in Post-War Europe*. P. 273.

²³² Tiesa, šādas *arbitrāžas* institūcijas neparādījās visā Austrumeiropā vienlaicīgi. Piemēram, ja Vēsturiskā taisnīguma komiteja Ungārijā sāka darboties 90. gadu sākumā, tad Rumānijas prezidenta komisija komunistiskās diktatūras analīzei tika izveidota 2006. gadā.

²³³ Kiss, C. (2009). Transitional justice: The (re)construction of Post-Communist memory. In: Kõresaar, E., Lauk, E., Kuutma, K. (eds.) *The Burden of Remembering: Recollections and Representations of the 20th Century*. Helsinki: Finnish Literature Society. P. 127.

Jaunajos apstākļos absolūti lielākā daļa Austrumeiropas politisko elitu nosodīja komunisma periodu, un nacionālistisko politiku ielogotais diskurss par *tumšo komunisma laiku* pozitīvi ietekmēja jauno demokrātiju leģitimitāti: vismaz pārejas posmā šādas atmiņas bija daudz spēcīgāks faktors nekā zemais labklājības līmenis.²³⁴ Tas faktiski saglabāja dialektiku starp nepieciešamību aizmirst vai atcerēties pagātņi. Politiskie uzstādījumi 90. gadu sākumā kļuva par tēmām, ap kurām veidojās nesenās pagātnes sociālā reprezentācija – pēc būtības negatīva, hegemoniska un pagātņi vienkāršojoša, tādēļ politiskajām cīņām parocīga. Šādas reprezentācijas disfunkcionālo iedabu kodolīgi ir izteicis pazīstamais poļu disidents Adams Mihņiks (*Michnik*). Viņš 90. gadu antikomunisma izkārtņes salīdzina ar komunisma periodā bieži ekspluatēto antifašisma mantru, t. i., komunisma apspriešana ar šantāžas un politisko pretinieku diskriminācijas palīdzību bija kļuvusi par instrumentu cīņā par politisko varu.²³⁵ Bez tam ārpus politiskajiem disputiem šī izteikti neelastīgā reprezentācija publiskajā diskursā maksimāli sašaurināja alternatīvu skatījumu iespējas uz komunisma periodu; tajā neiekļāvās pozitīva vai neitrāla komunisma ēras pieredze. Vienīgā nosacīti pozitīvā pieredze tika asociēta ar pretošanos režīmam. Negatīvā reprezentācija dominēja arī vēstures mācību grāmatās. Tajās, vienkāršojot skatījumu, bija akcentēta tikai komunistiskā perioda politiskā dimensija.²³⁶

Kļūstot par dalībniecēm Eiropas starptautiskajās organizācijās (Eiropas Padome, Eiropas Savienība), postkomunisma valstis ir centušās šo negatīvo reprezentāciju iekļaut arī Eiropas kopīgās vēstures naratīvā, vienādojot staļinisma un nacisma upurus.²³⁷ 2006. gada 25. janvārī EPPA pieņēma rezolūciju par totalitāro komunistisko režīmu izdarīto noziegumu nosodīšanu; 2008. gada 22. septembrī EP pieņēma deklarāciju „Par 23. augusta pasludināšanu par Eiropas staļinisma un nacisma upuru atceres dienu”, bet gadu vēlāk – 2009. gada 25. martā – EP pieņēma

²³⁴ Sk. Hofferbert, R. I., Klingemann, H-D. (1999). Remembering the bad old days: Human rights, economic conditions, and democratic performance in transitional regimes. *European Journal of Political Research*. 36: 155–174.

²³⁵ Michnik, A. (2002). Mantra rather than discourse. *Common Knowledge*. 8(3):519.

²³⁶ Salīdzinājumam sk. Dimou, A. (2010). Changing certainties? Socialism in German history textbooks. In: Todorova, M. (ed.) *Remembering Communism...* P. 293–316; Kaprāns, M. Represīvās sistēmas savaldīšana: padomju laika reprezentācijas Latviešu autobiogrāfijās un vēstures mācību grāmatās. Npublicēts referāts, kas tika prezentēts konferencē *Twenty Years After the Fall of the Berlin Wall: The Politics of Memory and Democratization in Europe*. Rīga: 2009. gada 12. septembris.

²³⁷ Sk. Rostoks, T. (2011). Debating 20th century history in Europe: the European Parliament and the Parliamentary Assembly of the Council of Europe Compared. In: Muižnieks, N. (ed.) *The Geopolitics of History in Latvian–Russian Relations*. Rīga: Academic Press of the University of Latvia. P. 191–218; par iemesliem, kādēļ Austrumeiropas vēstures versijām ir grūtības iekļauties kopējā Eiropas vēsturē, sk. arī Snyder, T. (2009). The historical reality of Eastern Europe. *East European Politics and Society*. 23(1): 7–12.

rezolūciju „Par Eiropas sirdsapziņu un totalitārismu”, kurā aicināja veikt konkrētas darbības komunistiskā totalitārisma upuru izpētei un piemiņai. Tomēr līdzās negatīvajai reprezentācijai un tās starptautiskai leģitimēšanai aizgājušajā desmitgadē ir aktualizējies postkomunisma nostalgijas jautājums, kas pozitīvo reprezentāciju.

Postkomunisma nostalgija ir kļuvusi par plaši pētītu fenomenu. Itin bieži šai kontekstā tiek minēta Krievijas sabiedrība, kurā pretēji 90. gadu kritiskajam diskursam ir dominējusi pozitīva attieksme pret padomju laiku un tā simboliem.²³⁸ Taču arī Austrumeiropas sabiedrībās atrodamas atmiņu kopienas, kurās tagadējā situācija veicina nostalgiju pēc komunisma perioda. Ja piekrītam P. Štompkam, tad nostalgiskie pagātnes tēli, ko šīs grupas uztur, parāda sociālo pārmaiņu radītās kultūras traumas, kas izpaužas nespējā pielāgoties jaunajiem apstākļiem.²³⁹ Bet augsni nostalgijai, neapšaubāmi, veido arī noteikta atmiņu kultūra. Atšķirībā no Krievijas, kur oficiālā politika bijusi orientēta uz padomju perioda humanizēšanu un integrēšanu nacionālā lepnuma koncepcijā, Austrumeiropā šī nostalgija visdrīzāk atklāj cilvēku neapmierinātību ar demokrātijas funkcionēšanu, nevis noturīgu sentimentu un bēgšanu no postkomunistiskās realitātes.²⁴⁰

Pētnieki pieļauj, ka nostalgiskus vaibstus vairākās postkomunistiskajās sabiedrībās izraisīja 90. gadu atskārsme, ka Rietumi kā patvēruma simbols ir zuduši.²⁴¹ Tāpat tiek minēta cilvēku vēlme pasargāt personīgo vēsturi un grupas identitāti no jaunajiem ideoloģiskajiem naratīviem, vēstures revizionisma un

²³⁸ Sk. Nikolayenko, O. (2008). Contextual effects on historical memory: Soviet nostalgia among post-Soviet adolescents. *Communist and Post-Communist Studies*. 41: 243–259; Adler, N. (2005). The future of the Soviet past remains unpredictable: The resurrection of Stalinist symbols amidst the exhumation of mass graves. *Europe-Asia Studies*. 57(8): 1093–1119; Mendelson, E. S., Gerber, P. T. (2005). Soviet nostalgia: An impediment to Russian democratization. *The Washington Quarterly*. 29(1): 83–96.

²³⁹ Sztompka, P. (2004). The trauma and social change: A case of post-communist societies. In: Alexander, J. C. et al. (eds.) *Cultural Trauma and Collective Identity*. London [etc.]: University of California Press. P. 180; sk. arī. Brooke Straughn, J. (2009). Culture, memory, and structural change: explaining support for “socialism” in a post-socialist society. *Theory and Society*. 38(5): 485–525.

²⁴⁰ Salīdzinājumam sk. Ekman, J., Linde, J. (2005). Communist nostalgia and the consolidation of democracy in Central and Eastern Europe. *Journal of Communist Studies and Transition Politics*. 21(3): 359–361; Klumbytė, N. (2010). Memory, identity, and citizenship in Lithuania. *Journal of Baltic Studies*. 41(3): 306; Petrović, T. (2010). “When we were Europe”: Socialist workers in Serbia and their nostalgic narratives. In: Todorova, M. (ed.) *Remembering Communism...* P. 147–149; Struck, O. (2003). Trajectories of coping strategies in Eastern Germany. In: Miller, R., Zdravomyslova, E. (eds.) *Biographical Research in Eastern Europe: Altered Lives and Broken Biographies*. Aldershot: Ashgate. P. 221.

²⁴¹ Nadkarni, M., Shevchenko, O. (2004). The Politics of nostalgia: A case for comparative analysis of post-socialist practices. *Ab Impero*. 2: 487–519.

uzspiestas amnēzijas.²⁴² Postkomunistiskās nostalgijas kontekstā par vērā ņemamu parādību ir kļuvusi komunistiskās pagātnes pārvēršana populārās kultūras produktos (komunisma simbolu un prakšu stilizēšana dažādās izklaides vietās, tematisko parku un restorānu atvēršana u. tml.). Tas simbolizē ne tik daudz vēlmi restaurēt pagātņi, bet gan ironiju pret pagātņi un kritisku noskaņojumu pret tagadni. Kulturoloģe Svetlana Boima (*Boym*) to dēvē par reflektīvo, nevis restaurējošo nostalgiju.²⁴³ Pētnieces Maja Nākarni (*Nadkarni*) un Olga Ševčenko (*Shevchenko*) gan iebilst tik striktam noskaidrumam, norādot, ka atjaunošanas vai reflektēšanas komponentes var būt vienlaicīgas jebkurā nostalgiskajā praksē, un noteiktas komponentes izvirzīšanos priekšplānā, kā arī to savstarpējās attiecības nosaka paaudzes identitāte un sabiedrībā realizētā atmiņu politika.²⁴⁴ Tādējādi aiz postkomunistiskās nostalgijas var slēpties atšķirīgi motīvi, kas formējušies gan kolektīvā, gan individuālā līmenī, turklāt par nostalgijas subjektiem kļūst gan dažādu statusu (rūpnīcas strādnieks, politiskās elites pārstāvis), gan dažādu vecumu indivīdi.

Postkomunistiskās nostalgijas fenomens liecina par konkurējošas sociālās reprezentācijas klātbūtni, kuru saskaņā ar SRT vismaz Austrumeiropā un Baltijas valstīs var kvalificēt kā polemisko reprezentāciju, kas konfrontējas ar vispāri pieņemto negatīvo reprezentāciju. Tieši pēdējā daudzās sabiedrībās ir apgrūtinājusi refleksijas par komunisma ēras priekšrocībām. Jo sevišķi problemātiski tas ir valstīs, kurās atmiņu politikas līmenī dominē kategoriski negatīvs aizgājušā laika vērtējums un nacionālistiskās politikas lozungi.

Pēdējos 20 gados akadēmiskajā literatūrā bieži ir izmantots paaudžu nomainīšanas arguments, runājot par atsvabināšanos no komunistiskā mantojuma. Cilvēki ar katru gadu arvien attālinās no komunisma ēras kā vairāku paaudžu formatīvā perioda, un tas neizbēgami iespaido priekšstatus par aizgājušo laiku. Sociologs P. Štompka 90. gadu vidū optimistiski sprieda, ka jauniem cilvēkiem, kas uzauga laikā, kad „sociālistiskā sistēma jau tika drupināta un tuvojās savai nāvei, ir paveicies izvairīties no visefektīvākās un visaptverošākās indoktrinācijas un pielāgošanās. Jauni cilvēki rada neatkarības [no komunisma kultūras] iespēju”.²⁴⁵ Pētījumi tik tiešām apstiprina, ka

²⁴² Velikonja, M. (2009). Lost in transition: Nostalgia for socialism in Post-socialist countries. *East European Politics and Societies*. 23(4): 547.

²⁴³ Boym, S. (2001). *The Future of Nostalgia*. New York: Basic Books. P. 41–56.

²⁴⁴ Nadkarni, M., Shevchenko, O. (2004). The politics of nostalgia...

²⁴⁵ Sztompka, P. (1996). Looking back: The years 1989 as a cultural and civilizational break. P. 127; pēc desmit gadiem Štompka gan aprāda, ka postkomunistisko valstu (ar to pirmām kārtām saprotot Austrumeiropas sabiedrības) jaunākās paaudzes darbībā svārstis ir sasniedzis otru galējību – tagad „mēs

jauni cilvēki nesirgst ar *postkomunisma sindromu*, kas parādās vecākajās paaudzēs, un ka šodien viņiem ir ne tikai miglaināks un šabloniskāks priekšstats par neseno pagātņi vai citādāka vēstures *dienas kārtība*, bet viņiem arī vairs nepiemīt tik izteikta ideoloģiskā polarizācija, vērtējot pagātņi. Respektīvi, šī sabiedrības daļa ir vairāk orientēta uz tagadni un nākotni.²⁴⁶ Tomēr 22 gadus pēc Berlīnes mūra krišanas un 20 gadus pēc PSRS izjukšanas vēl ir pārāgri spriest par to, kā paaudžu nomaiņa mazina sabiedrības simbolisko sasaisti ar komunisma periodu. Šī laika sociālās reprezentācijas joprojām spēlē svarīgu lomu pozitīvas vai negatīvas identitātes konstruēšanā. Tās tiek *atražotas* gan ģimenes, gan atmiņu politikas līmenī. Bez tam komunistisko pagātņi publiskajā telpā regulāri atdzīvina masu mediji ar interesantiem stāstiem par aizgājušajiem laikiem.

4.2.1. Biogrāfiskais darbs

Līdz ar komunistisko režīmu kapitulāciju virknē sabiedrību ir noritējis intensīvs *biogrāfiskais darbs*. Jau Hruščova politikas izraisītā *atkušņa* laikā padomju cilvēki atļāvās runāt par staļiniskajām represijām, publicēt Staļina laikā neierastos memoārus. Tomēr šis liberalizācijas periods bija pārāk īss, lai sabiedrībā izveidotos alternatīvs publiskais diskurss par padomju vēsturi. Turklāt jāņem vērā, ka, neskatoties uz liberalizāciju, „pēcstaļinisma vēsturisko atmiņu kopumā formēja cilvēki un sociālās grupas, kas izveidojās un nokļuva pie varas, pateicoties [staļiniskā] terora politikai un bija šīs politikas tālāki izplatītāji”.²⁴⁷ Tikai M. Gorbačova īstenotās *pārbūves* un atklātības politikas iespaidā pētnieki sāka aktīvāk apkopot komunistisko valstu iedzīvotāju atmiņas. K. Smita uzsver, ka

esam kļuvuši kapitālistiskāki nekā kapitālisti un rietumnieciskāki nekā rietumi”. Sztompka, P. (2004). From East European to Europeans: shifting collective identities and symbolic boundaries in the new Europe. *European Review*. 12(4): 493.

²⁴⁶ Sk. *Евразийский монитор*. (2009). Восприятие населением и молодежью новых независимых государств истории советского и постсоветского периодов. 47 с. Sk. internetā (2011. 5. okt.): <http://tinyurl.com/3usk68r>; Vajda, J. (2007). Politiskā pāreja, identitātes meklējumi un vēsturisko zināšanu zudumi. Grām. Zirnīte, M. (sast.) *Dzīvesstāsti: vēsture, kultūra, sabiedrība*. Spogulis. Rīga: LU Filozofijas un socioloģijas institūts. 105.–111. lpp.; Schuman, H., Corning, D. A. (2000). Collective knowledge of public events: The Soviet era from the Great Purge to Glasnost. P. 943; Klicerpová, M., Feierabend, I. K., Hofstetter, R. C. (1997). In the search for a post-communist syndrome: A theoretical framework and empirical assessment. *Journal of Community & Applied Social Psychology*. P. 39–52; Schuman, H., Rieger, C., Gaidys, V. (1994). Collective memories in the United States and Lithuania. In: Schwarz, N., Sudman, S. (eds.) *Autobiographical Memory and the Validity of Retrospective Reports*. New York [etc.]: Springer-Verlag. P. 313–333.

²⁴⁷ Копосов, Н. (2011). *Память строгого режима: История и политика в России*. Москва: Новое литературное обозрение. 96 с.

„Hruščova laikā vēsturnieki centās izrauties no komandsistēmas, kuras ietvaros viņi veica pētījumus pēc pieprasījuma un stingrā saskaņā ar politiskajām vadlīnijām; Gorbačova laikā cilvēki novērtēja savu kompetenci un pārvērtēja individuālās atmiņas vērtību iepretim sagrozītajai oficiālajai atmiņai.”²⁴⁸

Biogrāfiskais darbs 80. gadu beigās pavēra jaunus un neapgūtus laukus ikvienam cilvēkam (kolhozniekam, inteliģences pārstāvim, nomenklatūras darbiniekam, represētajam), ļaujot izstāstīt personīgo versiju par oficiāli nosodīto pagātnei vai – attaisnot savu pagātnes rīcību.²⁴⁹ Roberts Millers (*Miller*) *et al.* atzīmē, ka dzīvesstāstu tūkstoši, publicētās biogrāfijas un elites pārstāvju memuāri, ģenealoģiskie pētījumi un izveidotie dzimtas koki, dažādu mutvārdu vēstures projektu rašanās, autobiogrāfiju konkursi u. c. apliecina postkomunistisko sabiedrību *biogrāfiskā darba* spraigumu un produktivitāti.²⁵⁰ Turklāt šis darbs vēl aizvien turpinās.

Pirmajā desmitgadē pēc PSRS izjukšanas biogrāfisko diskursu daudzviet vēl iespaidoja spēcīgais padomju laika negatīvās reprezentācijas efekts. To pastiprināja arī pašu pētnieku šaurās intereses, kas sakņojās negatīvajā reprezentācijā un ignorēja individuālās pieredzes sarežģītību un pretrunīgumu. Pat izsūtīto pieredze ieguva trafaretas, Rietumu sabiedriskajai domai pielāgotas, interpretācijas, kā to savā hermeneitiskajā analizē par franču filozofa Cvetana Todorova (*Todorov*) rediģēto grāmatu „*GULAG: Life and Death in Communist Bulgaria*” uzsver pētniece Nadja Kaņeva (*Kaneva*).²⁵¹ Postkomunistisko sabiedrību publiskais diskurss daudzviet akceptēja cilvēku identificēšanos ar režīma pretiniekiem vai upuriem, bet marginalizēja neitrālu vai pozitīvu skatījumu uz komunisma periodu. Tas nevarēja neietekmēt biogrāfisko darbu – cilvēki rēķinājās ar dominējošo attieksmi. Šo ainu hiperbolizētā veidā ilustrē vācu socioloģe Marianna Šulca (*Schulz*): pēc Berlīnes mūra

²⁴⁸ Smith, E. K. (1996). *Remembering Stalin's Victims...* P. 153.

²⁴⁹ Akadēmiķu vidū savulaik pat mēdza jokot, ka 90. gadu sākumā VDR iedzīvotāji bija visintervētākā tauta pasaulē. Ostow, R. (1993). Reconstructing our lives: national unification and German biographies. *Oral History Review*. 21(2): 1.

²⁵⁰ Miller, R., Humphrey, R., Zdravomyslova, E. (2003). Biographical research and historical watersheds. In: Miller, R., Zdravomyslova, E. (eds.) *Biographical Research in Eastern Europe: Altered Lives and Broken Biographies*. Aldershot: Ashgate. P. 16.

²⁵¹ Kaneva, N. (2007). Remembering communist violence: the Bulgarian Gulag and the conscience of the West. *Journal of Communication Inquiry*. 31(1): 44–61.

krišanas starp 16 miljoniem Austrumvācijas iedzīvotāju bija 16 miljoni režīma pretinieku un 16 miljoni upuru.²⁵²

Šodien pētnieki gan atzīst, ka biogrāfiskās komunikācijas veidošanos ietekmēja arī komunismu pieredzējušo cilvēku dubultā izpratne par autobiogrāfiju, kur viena bija pareizā, publiski stāstāmā, bet otra – tikai sev un tuvākajiem zināmā.²⁵³ Vecāka gadagājuma cilvēkos joprojām valdīja no padomju perioda mantots aizdomīgums pret sava patiesā dzīvesstāsta publiskošanu. Piemēram, pētniece Ruta Hinrikusa atceras, ka vēl 1997. gadā tika uzdots jautājums: kas notiks, ja es iesniegšu muzejam atmiņas un pēc tam atkal atgriezīsies *krievi*? Un šāda neziņa saglabājās par spīti tam, ka Igaunijā intensīva dzīvesstāstu vākšana aizsākās jau 80. gadu beigās.²⁵⁴ Tāpat pētnieki ir pamanījuši avota amnēzijas fenomenu (sk. 2.1. nodaļu): memuāru un dzīvesstāstu autori nereti piesavinājās publiskajā diskursā pieejamo komunisma pieredzes aprakstīšanas repertuāru, kuru bija radījuši politiķi, vēsturnieki un masu mediji.²⁵⁵

Postkomunistiskajās sabiedrībās apkopotā biogrāfiskā materiāla analīze atklāj atšķirīgus paaudžu kontekstus. Piemēram, dažādās vecumgrupās parādās zināmas nesakrītības izpratnē par sadarbību ar režīmu²⁵⁶ un bijušās politiskās elites identitāti²⁵⁷ vai komunisma laika privāto dzīvi un seksuālo pieredzi.²⁵⁸ Biogrāfisko vēstījumu ainu sarežģī arī pieredzes subjektu pirmskomunisma, komunisma un postkomunisma atšķirīgie sociālie statusi, kas nosaka attieksmi gan pret šodienas, gan pret pagātnes sociālo kārtību. Cilvēki, kuru agrākais statuss bija ievērojami cietis no komunistiskā režīma, savos dzīvesstāstos pasvītro negatīvo pieredzi un relatīvos šodienas

²⁵² Citēts no: Andrews, M. (2000). Texts in a changing context: reconstructing lives in East Germany. In: Chamberlayne, P., Bornat, J., Wengraf, T. (eds.) *The Turn to Biographical Methods in Social Science: Comparative Issues and Examples*. London: Routledge. P. 184.

²⁵³ Oswald, I., Voronkov, V. (2004). The public-private sphere in soviet and post-soviet society. *European Societies*. 6(1): 100.

²⁵⁴ Hinrikusa, R. (2007). Par igauņu dzīvesstāstu kolekciju. Grām. Zirnīte, M. (sast.) *Dzīvesstāsti: vēsture, kultūra, sabiedrība*. Spogulis. Rīga: LU Filozofijas un socioloģijas institūts. 77. lpp. Par mutvārdu vēstures pētniecību PSRS, it īpaši Padomju Krievijā, sk. Khubova, D., Ivankiev, A., Sharova, T. (1992/2008). After Glastnost: Oral history in the Soviet Union. In: Passerini, L. (ed.) *Memory & Totalitarianism*. New Brunswick, London: Transaction Publishers. P. 89–101.

²⁵⁵ Par šo problēmu sk. Bertaux, D., Rotkirch, A., Thompson, P. (2004). Introduction. In: Bertaux, D., Rotkirch, A., Thompson, P. (eds.) *On Living Through Soviet Russia*. London, New York: Routledge. P. 9; Miller, R., Humphrey, R., Zdravomyslova, E. (2003). Biographical Research and Historical Watersheds. P. 28–30; Khubova, D., Ivankiev, A., Sharova, T. (2008). After Glastnost: Oral History in the Soviet Union. P. 96.

²⁵⁶ Sk. Jõesalu, K. (2005). “The right to happiness”. Echoes of Soviet ideology in biographical narratives. *Berliner Osteuropa Info*. 23: 91–99.

²⁵⁷ Sk. Marcheiva, I. (2010). Recollections as alternative history. In: Todorova, M. (ed.) *Remembering Communism...* P. 253–274.

²⁵⁸ Sk. Rotkirch, A. (2004) ‘What kind of sex can you talk about?’: acquiring sexual knowledge in three Soviet generations. In: Bertaux, D., Rotkirch, A., Thompson, P. (eds.) *On Living Through Soviet Russia*. P. 93–119.

sasniegums. Turpretī tie, kuru statusa vērtība un paštēls necieta no pārmaiņām, nebija sajūsmā par postkomunisma ieguvumiem un itin bieži izturējās iecietīgi pret oficiāli nosodīto pagātņi un tās varoņiem.²⁵⁹

4.2.2. Baltijas valstis: pēcpadomju atmiņu diskursa īpatnības

Salīdzinājumā ar Austrumeiropu Baltijas valstīs negatīvās reprezentācijas iespaids uz ikdienas politisko diskursu ir bijis daudz tiešāks un noturīgāks. Kopš neatkarības atjaunošanas baltiešu attiecības ar komunistisko pagātņi faktiski ir kļuvušas par antinostalgiskuma prototipu.²⁶⁰ Tas skaidrojams gan ar pilnīgu valstiskuma zaudēšanu atšķirībā no Austrumeiropas *satelītvalstīm*, gan ar krietni ierobežotāku rīcības brīvību kā sociālā, tā politiskā līmenī, atrodoties PSRS sastāvā.

Baltijas valstīs atmiņu politikas veidotāji padomju periodu iesprostoja šaurā diskursā, kura pamatā bija pirmskara valstiskuma atjaunošanas ideja, kā arī ciešanu un pretestības motīvi, proti, komunisma laikā cilvēki vai nu pārcieta lielus pārdarījumus, vai parādīja neticamu varonību, pretojoties režīmam.²⁶¹ Uz šiem motīviem balstījās arī Baltijas valstu pēcpadomju vēstures izglītības programmas.²⁶² Jaunās vēstures interpretēšanas shēmas, kas ne vienmēr guva atbalstu Rietumu vēsturnieku vidū, 90. gados mudināja cilvēkus attīrīties no komunisma paliekām, kas, citējot etnoloģi E. Koresāri, piespieda izvairīties no savu dzīvesstāstu izvērtējuma.²⁶³

²⁵⁹ Par to, kā dažādas sociālās identitātes ietekmē komunisma perioda un ar to saistīto notikumu uztveri, salīdzinājumam sk. Yakushko, O. (2008). The impact of social and political changes on survivors of political persecutions in rural Russia and Ukraine. *Political Psychology*. 29(1): 119–130; Mark, J. (2005). Remembering Rape: Divided social memory and the Red Army in Hungary 1944–1945. *Past and Present*. 188: 133–161; Aarelaid-Tart, A. (2003). Estonian-inclined Communists as Marginalized. In: Miller, R., Zdravomyslova, E. (eds.) *Biographical Research in Eastern Europe...* P. 71–99; Słomczyński, K. M., Wilk, K. M. (2002). Who still likes socialism and why? Time variation of political opinions in Poland. *International Journal of Sociology*. 32(3): 64–77.

²⁶⁰ Sk. Ekman, J., Linde, J. (2005). Communist Nostalgia... 21(3): 359–361.

²⁶¹ Sk. Onken, E.-C. (2007). The Baltic States and Moscow's 9 May commemoration: Analysing memory politics in Europe. *Europe-Asia Studies*. 59(1): 31; Aarelaid-Tart, A. (2003). Estonian-inclined Communists... P. 81; Budryte, D. (2002). "We call it genocide": Soviet deportations and repression in the memory of Lithuanians. *Bridges* 9(3/4): 223–253.

²⁶² Salīdzinājumam sk. Бутулис, И. (2003). Россия/СССР XX века в латышских учебниках истории. С. 139–148; Вишняускас, А. Россия в литовских учебниках истории. С. 149–164; Адамсон, А. Россия в эстонских учебниках истории. С. 165–176. Visi raksti publicēti krājumā Бомсдорфа, Ф., Бордюгов, Г. (ред.) (2003). *Старые и новые образы в современных учебниках истории*. Библиотека либерального чтения. 15. Москва: Фонд Фридриха Науманна.

²⁶³ Kõresaar, E. (2004). *Memory and History in Estonian Post-Soviet Life stories*. Doctoral dissertation submitted at the University of Tartu. Tartu: Tartu University Press. Līdzīgu vērtējumu pauž arī lietuviešu pētniece Neringa Klumbīte. Sk. Klumbytė, N. (2010). Memory, identity, and... P. 296.

Pētnieks Tomass Šerloks (*Sherlock*) ir norādījis, ka Baltijas nacionālistisko spēku radikālais diskurss ieguva hegemonisku statusu jau 1989. gadā.²⁶⁴ Pēc suverenitātes atjaunošanas šāda diskursa galvenais mērķis bija taisnīguma nodrošināšana visiem, kas cietuši no padomju režīma. Jaunā politiskā elite pieprasīja atbildību no amatpersonām, kas, darbojoties komunistiskā režīma labā, bija pretojušās neatkarības atgūšanai vai īstenojušas represijas pret Baltijas tautu pamatiedzīvotājiem.²⁶⁵ Tam neapšaubāmi bija nopietns attaisnojums: no padomju režīma cieta tūkstošiem baltiešu un daudziem, spītējot necilvēciskajiem apstākļiem (gulagi, bads, draudošās represijas), izdevās izdzīvot.²⁶⁶ Katrā Baltijas republikā tika pieņemti likumi un izveidotas attiecīgas specializētas institūcijas, kas apzināja padomju upurus, noziedzīgos nodarījumus un pāridarītājus.²⁶⁷ Vēsturiskā taisnīguma uzvarai bija ne tikai simbolisks, bet arī materiāls veidols: īpašumu denacionalizācija, piemaksas vai atlaides politiski represētajiem u. c. Savukārt ārpolitiski 90. gados aktualizējās jautājums par kompensāciju pieprasīšanu no PSRS mantnieces Krievijas par Baltijas valstīm nodarītajiem zaudējumiem padomju laikā.²⁶⁸

Nacionālā līmenī šāda atmiņu politika arī šķēla sabiedrību, ielogojot atsevišķas cilvēku grupas kā zaudētājus vai uzvarētājus. Tā 90. gadu sākumā Latvijas un Igaunijas pilsonības likumi no atjaunoto valstu pilsoņu kopuma izslēdza lielu daļu padomju imigrantu, kas bija ieradušies pēc 1940. gada jūnija. Tāpat hrestomātisks piemērs ir Sarkanās armijas karavīri, kuru loma vēstures naratīvā strauji mainījās un diferencējās – līdzās tradicionālajam *atbrīvotāju un uzvarētāju tēlam*, nostājās *okupantu un varmāku tēls*. Šo konfrontējošo vēstures interpretāciju sadursme izgaismojās 2008. gadā pavasarī Tallinā, *bronzas naktī*, kad pilsētā izcēlās grautiņi, jo atbrīvotāja tēlu iemiesojošais piemineklis t. s. Bronzas kareivis pretēji vietējās

²⁶⁴ Sherlock, T. (2007). *Historical Narratives in the Soviet Union and Post-Soviet Russia*. New York: Palgrave Macmillan. P. 130.

²⁶⁵ Jaskovska, E., Moran, J. P. (2006). Justice or police? Criminal, civil and political adjudication in the newly independent Baltic States. *Journal of Communist Studies and Transition Politics*. 22(4): 485–506.

²⁶⁶ Par padomju režīma radītajām kultūras traumām sk. Aarelaid-Tart, A. (2010). The theory of cultural trauma as applied to the investigation of the mindset of Estonians under Soviet rule (based on the biographical method). In: Metuzāle-Kangere, B. (ed.) *Inheriting the 1990s: the Baltic Countries*. *Studia Uralica Upsaliensia*. 37. Upsala: Edita Västra Aros. P. 38–64; Kaprāns, M., Zelče, V. (2011). *Pēdējais karš: traumas komunikācija*. Rīga: LU SZF SPPI, Mansards.

²⁶⁷ Izvērstu pārskatu par šo institūciju darbību Baltijas valstīs un Austrumeiropā sk. Montero, C. C. (2010). *Study on how the memory of crimes committed by totalitarian regimes in Europe is dealt with in the Member States*. Madrid: Institute for Public Goods and Policy Centre of Human and Social Sciences. Sk. internetā (2011. 1. jūn.): <http://tinyurl.com/3z8sxxl>

²⁶⁸ Sk. Ijabs, I. (2011). The issue of compensations in Latvian–Russian relations. In: Muižnieks, N. (ed.) *The Geopolitics of History in Latvian–Russian Relations*. P. 183–185.

krievvalodīgās minoritātes gribai tika pārvietots no pilsētas centra uz Bruņoto spēku kapsētu. Igaunijas gadījums parādīja, ka padomju laiks un ar to cieši saistītie notikumi no (mediētām) atmiņām vēl aizvien var ātri pārtapt efektīvā mobilizēšanas resursā, kad pamatos tiek apdraudēta padomju perioda pozitīvā reprezentācija, uz kuras balstās veselas grupas identitāte.²⁶⁹

Baltiešu realizētā atmiņu politika ne visiem bija un ir pa prātam, arī starptautiski. Tā, sākot ar 90. gadu otro pusi, pakāpeniski ieguva spilgtu oponentu Krievijas personā.²⁷⁰ Krievijā līdzīgi citām bijušajām PSRS republikām, kas tagad veido NVS, attiecības ar komunistisko pagātņi nebija tik striktas. Tas laika gaitā dažādoja attieksmi pret padomju periodu. Saskaņā ar starptautiskās aģentūras *Eirāzijas monitorings* īstenoto pētījumu par padomju vēstures uztveri šodien faktiski var izdalīt trīs valstu grupas. Pirmajā, dominē pretpadomju noskaņojums, un tas ir raksturīgs Baltijas valstīm un Gruzijai; otrajā grupā prevalē padomju iekārtu atbalstoša attieksme (Vidusāzijas republikas, Krievija, Baltkrievija, Armēnija), bet trešajā grupā ietilpst valstis, kurās pastāv spilgta uzskatu diferenciācija un attieksme pret padomju periodu ir nenoteikta (Moldova, Ukraina, Azerbaidžāna).²⁷¹

1998. gadā visās trīs republikās tika izveidotas t. s. vēsturnieku komisijas, kas nodarbojās ar nacistisko un komunistisko noziegumu izmeklēšanu. Vēsturnieks Kārlis Kangeris uzskata, ka komisiju vienlaicīga izveide visās Baltijas valstīs balstījās politiskos apsvērumos – vēlmē iestāties NATO un Eiropas Savienībā. Šīs organizācijas mudināja kandidātvalstis sakārtot savas attiecības ar neseno pagātņi, jo pretējā gadījumā neatrisinātie pagātnes jautājumi varēja kļūt par nopietnu šķērslī integrācijai transatlantiskajās struktūrās.²⁷² Līdztekus apjomīgajam darbam vēsturnieku komisiju veikums nereti atsedza atšķirīgos priekšstatus par pagātņi un tās pētīšanu Baltijas un Rietumu (ASV un Rietumeiropas) ekspertu vidū. Vairāki akadēmiķi norāda, ka Baltijas vēsturnieku kopienā vēl nav notikusi paaudžu maiņa, un pēdējos 20 gadus vēstures rakstīšanā ir dominējuši padomju laikā izglītību

²⁶⁹ Sk. Kattago, S. (2009). War memorials and the politics of memory: the Soviet war memorial in Tallinn. *Constellations*. 16(1): 150–166.

²⁷⁰ Sk. Zelče, V. (2011). Latvia and the Baltic in Russian historiography. In: Muižnieks, N. (ed.) *The Geopolitics of History...* P. 48–58.

²⁷¹ *Евразийский монитор*. (2009). Восприятие населением и молодежью... 44 с.

²⁷² Kangeris, K. (2010). Western pressure in the writing of Latvian history. *Inheriting the 1990s...* P. 192.

ieguvušie vēsturnieki, kas dzimuši 20. gs. 50. gados un kas lielākoties ir pievērsušies tikai politiskās vēstures izpētei.²⁷³

Neskatoties uz negatīvās reprezentācijas dominanci, Baltijas valstu atmiņu kultūra pēdējā desmitgadē tomēr ir mainījusies. It īpaši tas vērojams biogrāfiskajā un populārās kultūras diskursā, kur atšķirībā no 90. gadiem cilvēki aizvien vairāk uzdrošinās runāt par emocionāli neitrālāku padomju laika pieredzi. Nosacītas svārstības pat pamanāmas staļinisko deportāciju pieredzes atainojumā. Lietuviešu politoloģe Dovilja Budrīte (*Budryte*), analizējot padomju represiju diskursu Baltijas valstīs, secina, ka

„politiskā nacionālisma samazināšanās [jaunās tūkstošgades sākumā – M.K.] sakrīt ar būtiskām izmaiņām staļinisma deportāciju pieminēšanā. Kaut gan Baltijas nāciju kā ciešanas kopienas redzējumu bijis grūti izdzēst, tomēr ir noticis pavērsiens no vēsturiskās atmiņas, kas saistīta ar padomju deportācijām un citām vēsturiskām pārestībām, uz individualizāciju”.²⁷⁴

Šī individualizācija nozīmē arī nācijas/personas pārkvalificēšanu no upura un pasīva komunistiskā režīma novērotāja uz līdzdalībnieku un darītāju. Tāpat pārinterpretēšana novērojama citos kontekstos. Piemēram, Lietuvā atsevišķu bijušās padomju nomenklatūras darbinieku memuāri ir konfrontējušies ar historiogrāfijā un politiskajā retorikā sastopamo tradicionāli negatīvo un stigmatizējošo nomenklatūras vērtējumu, pasvītrojot nomenklatūras darbošanos tautas labā.²⁷⁵ Savukārt igauņu pētnieku novērojumi liecina, ka pēdējā desmitgadē pretošanos un represijas kā dominējošās tēmas cilvēku dzīvesstāstos aizstāj padomju un pēcpadomju laika salīdzinājumi un atmiņas par padomju ikdienu, turklāt ir samazinājusies cilvēku vēlme reflektēt par padomju laika mentalitāti.²⁷⁶ Līdzīgas izmaiņas akcentē atmiņu politikas pētniece Eva-Klarita Onkena/Petai (*Onken*), atzīstot, ka pēdējā desmitgadē Baltijas atmiņu

²⁷³ Sk. Pettai, E-C. (2011). The convergence of two worlds: historians and emerging histories in the Baltic States. In: Housden, M., Smith, J. D. (eds.) *Forgotten Papers in Baltic History. Diversity and Inclusion*. Amsterdam, New York: Rodopi. P. 272–275; Grönholm, P., Wulf, M. (2010). Generating meaning across generations. The role of historians in the codification of history in Soviet and post-Soviet Estonia. *Journal of Baltic Studies*. 41(3): 351–382.

²⁷⁴ Budryte, D. (2005). Taming Nationalism? Political Community Building in the Post-Soviet Baltic States. Aldershot: Ashgate. P. 188.

²⁷⁵ Ivanauskas, V. (2008). *Lithuanian nomenclature in the bureaucratic system: between stagnation and dynamics (1970–1988)*. Doctoral dissertation. Abstract. Vilnius: Lithuanian Institute of History. P. 5–6.

²⁷⁶ Aareleid-Tart, A. (2010). The theory of cultural trauma... P. 45; Jõesalu, K. (2005). “The Right to Happiness”... P. 92.

kultūras ir demokratizējušās un tajās ir nostiprinājies atcerēšanās stratēģiju plurālisms attiecībā uz padomju periodu. Tiesa, vēl aizvien šim plurālismam ir konfliktējošs raksturs, un tas nav tik raksturīgs vēsturniekiem.²⁷⁷ Tas liecina, ka Baltijas sabiedrības akceptē dažādu atmiņu diskursu tiesības pastāvēt publiskajā telpā.

4.3. Padomju perioda sociālo reprezentāciju konteksti Latvijā

Pirmajos gados pēc Latvijas neatkarības atjaunošanas sabiedrības uzskati par padomju periodu netika detalizēti un sistemātiski pētīti. Bija nepieciešams zināms noilgums, lai akadēmiķi sāktu iedziļināties, kā veidojas un transformējas Latvijas iedzīvotāju priekšstati par šo neseno pagātnes posmu. Pēdējā desmitgadē interese par padomju laiku kā tagadnes sociālo attiecību objektu ir pastiprinājusies un paplašinājusies – sabiedrisko domu aptaujas papildina mutvārdu vēstures pētījumi, fokusgrupu diskusijas, masu mediju analīze u. c. Turpmākajās apakšnodaļās, balstoties šajos pētījumos, es iztīrāšu būtiskākos kontekstus, kuros veidojas Latvijas iedzīvotāju priekšstati par padomju periodu.

4.3.1. Atmiņu politika

Padomju laika sociālās reprezentācijas tapšanā svarīga loma ir bijusi Latvijas atmiņu politikai, kuras pamatu veido Atmodas laika metodoloģiskās tēmas (padomju okupācija, rusifikācija, genocīds u. c.). M. Gorbačova realizētās atklātības politikas iespaidā Latvijā aizsākas procesi, kurus V. Zelče dēvē par vēstures demokratizācijas pirmo vilni: iedzīvotāji uzzināja un uzdrīkstējās runāt par padomju režīma pārdarījumiem un pieminēt staļinisko deportāciju upurus, tāpat aizsākās masveidīga starpkaru Latvijas simbolu atjaunošana.²⁷⁸ 90. gadu sākumā sabiedrībā jau bija izkristalizējusies jaunās sociālās realitātes definīcija, kas, no vienas puses, sakņojās Rietumu liberāldemokrātiskajos ideālos, bet, no otras, – mītā par pirmskara Latviju, it īpaši *labajiem Ulmaņlaikiem*. Uz šiem diviem vaļiem, kā norāda socioloģe Daina Eglīte, balstījās politiskās elites un ievērojamas iedzīvotāju daļas izpratne par Latvijas

²⁷⁷ Onken, E-C. (2010). Memory and democratic pluralism in the Baltic States – rethinking the relationship. *Journal of Baltic Studies*. 41(3): 277–294.

²⁷⁸ Salīdzinājumam sk. Zelče, V. (2009). Vēsture – atbildība – atmiņa. Grām.: Rozenvalds, J., Ijabs, I. (galv. red.) *Latvijas. Pārskats par tautas attīstību, 2008/2009: Atbildīgums*. Rīga: LU Sociālo un politisko pētījumu institūts. 43.–44. lpp.; Gundare, I. (2002). Sociālās atmiņas atjaunošana un veidošana Latvijā. Grām. Ķikāns, V. (galv. red.) *Atmiņa kultūrvēsturiskā kontekstā*. 2. sēj. Daugavpils: Saule. 35.–43. lpp.

postkomunistisko normalitāti.²⁷⁹ Vienlaikus tas radīja auglīgu augsni, kurā zelt Atmodas publiskajā diskursā izauklētajai padomju laika negatīvajai sociālajai reprezentācijai. 90. gadu sākumā padomju periods publiskajā diskursā tika ielogots kā absolūti ļauns un drūms posms Latvijas vēsturē, kas veidoja pārrāvumu starp pirmskara un atjaunoto Latvijas Republiku.

Pēcatmodas laikā valdošās politiskās elites akceptētā attieksme atbalsojās Latvijas atmiņu politikā, kurai bija izteikti nacionālistisks raksturs.²⁸⁰ Kopš 90. gadu sākuma padomju laika negatīvā reprezentācija pakāpeniski institucionalizējās. Piemēram, 1992. gadā tika izveidots Totalitārisma seku dokumentēšanas centrs, 1993. gadā – nodibināts Latvijas Okupācijas muzejs. Lai pieminētu no padomju režīma cietušos, daudzviet turpināja rasties attiecīgas memoriālās vietas un piemiņas rituāli. Deportāciju pieminēšanai vairs gan nepiemita Atmodas laika masveidīgums, tomēr tā joprojām spēlēja būtisku lomu latviešu dzīvē.²⁸¹ Traumatiskās pieredzes publiskošana²⁸² un dalība piemiņas pasākumos, kā arī represēto cilvēku dzīvesstāstu pētniecība²⁸³ publiskajā diskursā sekmēja negatīvās reprezentācijas nostiprināšanos. Taču, iespējams, tas vienlaikus veicināja represiju radītās kultūras traumas dziedēšanu, tā apliecinot, „ka latviešu atmiņa ir uzņēmusies vēsturisko atbildību par šo [izsūtīto] cilvēku likteņiem, cenšas maksāt simbolisko parādu par viņu zaudētajām dzīvēm un dzīves gadiem”.²⁸⁴

Padomju perioda negatīvās reprezentācijas raksturs un sekas ir redzamas vairākos Latvijas tiesu spriedumos pret cilvēkiem, kas, būdami lojāli komunistiskajai

²⁷⁹ Stukulis-Eglītis, D. (2002). *Imagining the Nation: History Modernity and Revolution in Latvia*. Pennsylvania: The Pennsylvania State University Press. P. 16–17.

²⁸⁰ Kodolīgi šis politikas saturs ir noformulēts vairākos oficiālos dokumentos. Tā, piemēram, Saeima 1996. gada 22. augustā pieņēma deklarāciju *Par Latvijas okupāciju*, kurā paziņoja, ka „visā okupācijas laikā PSRS mērķtiecīgi īstenoja genocīdu pret Latvijas tautu”. Ar šo deklarāciju Saeima Latvijas Republikas vārdā arī apņēmas, neturot naidu un neprasot atreibību pagātnes dēļ, vienmēr neatlaidīgi atgādināt un aicināt saprast savas tautas traģisko likteni. Savukārt pēc deviņiem gadiem, 2005. gada 12. maijā Saeima pieņēma deklarāciju *Par Latvijā īstenotā Padomju Sociālistisko Republiku Savienības totalitārā komunistiskā okupācijas režīma nosodījumu*, kura vērsās pret Latvijā īstenoto PSRS totalitāro komunistisko okupācijas režīmu.

²⁸¹ Sk. Kaprāns, M., Procevska, O., Uzule, L. (2010). Deportāciju pieminēšanas atainojums Atmodas laika preses izdevumos. Grām. Kaprāns, M., Zelče, V. (red.) *Pēdējais karš: traumas komunikācija*. 157.–181. lpp.;

²⁸² Pēc neatkarības atjaunošanas tika izdoti vairāki daudzsējumu atmiņu krājumi, kuros cilvēki turpināja reflektēt deportāciju pieredzi. Sk., piemēram, Freimanis, G. (sast.) (1993–1996). *Es sapņi par dzimteni pagālvē likšu: latvieši padomju vergu nomētēs un izsūtījumā*. sēj. 3. Rīga: [b. i.]; Līce, A. (1990–2008). *Via dolorosa: staļinisma upuru liecības*. sēj. 6. Rīga: Liesma; Geka, Dz. (2007). (proj. vad.) *Sibīrijas bērni: mums bija tas jāizstāsta*. 2 sēj. Rīga: Fonds Sibīrijas bērni.

²⁸³ Skultans, V. (1998). *The Testimony of Lives: Narrative and Memory in Post-Soviet Latvia*. London: Routledge; Vidnere, M. (1997). *Ar asarām tas nav pierādāms*. Rīga: Latvijas Universitāte.

²⁸⁴ Zelče, V. (2009). *Vēsture – atbildība – atmiņa*. 53. lpp.

iekārtai, bija realizējuši represijas pret Latvijas iedzīvotājiem vai vērsušies pret neatkarības atjaunošanu (Alfrēds Noviks, Mihails Farbtuhs, Vasīlijs Kononovs, Alfrēds Rubiks). Krimināltiesiskie, civiltiesiskie vai politiskie lēmumi Latvijā nodrošināja pārejas laika taisnīgumu, tomēr faktisko taisnīgumu ne vienmēr varēja panākt, jo bija cietušais jeb upuris, bet nevarēja identificēt konkrētu ļaundari. Šādas situācijas, kuras uzkurināja jutīgās publisko diskusiju tēmas (*čekas maisi*, Abrenes jautājums, kompensācijas par padomju laikā radītajiem zaudējumiem), ir nepārtraukti atsvaidinājušas padomju laika negatīvo reprezentāciju. Tieši negatīvo reprezentāciju uzurdošās tēmas 90. gados no publiskā diskursa *izstūma* vai neļāva aktualizēties pēcpadomju nostalgijai kā vispārējam sabiedrības noskaņojumam.

Latvijas atmiņu politika piedzīvoja zināmu transformāciju 90. gadu beigās, kad aktualizējās jautājums par latviešu leģionāriem Otrā pasaules kara laikā. Leģionārus atmiņu politikas veidotāji faktiski bija interpretējusi ciešanu/varonības kontekstā, piešķirot 16. martam jeb leģionāru piemiņas dienai oficiālas atceres dienas statusu.²⁸⁵ Vairāki pētnieki par pagrieziena punktu uzskata 1998. gada 16. marta leģionāru gājieni, kuru Krievijas augstākās amatpersonas un masu mediji traktēja kā pierādījumu, ka Latvija atbalsta bijušos *Waffen-SS* karavīrus un nacistisko ideju aizstāvjus.²⁸⁶ Radītā ažiotāža tiešā veidā gan neizmainīja valsts atmiņu politikā nostiprināto padomju perioda izpratni, tomēr pastāvēja draudi, ka Latvijas kā nacistiskās ideoloģijas atbalstītājas tēls var starptautiski aizēnot padomju laika ciešanu un varonības tēmas. 1998. gada notikumu rezultātā oficiālā vara turpmāk sāka distancēties no 16. marta piemiņas pasākumiem. Vienlaikus politiskajā elitē nobrieda nepieciešamība argumentēti skaidrot Latvijas 20. gadsimta pretrunīgo vēsturi. Tādēļ pēc toreizējā Valsts prezidenta Gunta Ulmaņa iniciatīvas 1998. gadā tika izveidota Latvijas Vēsturnieku komisija, kas pievērsās Latvijas teritorijā pastāvējušo nacistisko un komunistisko režīmu izpētei. Principiālu atbalstu sarežģītās vēstures šķetināšanai puda arī 1999. gadā jaunievēlētā Valsts prezidente Vaira Vīķe-Freiberga.

Kopumā gan padomju periods Latvijas vēsturniekiem nav bijis pats aktuālākais pētniecības virziens. Šai tēmai laika periodā no 1990. līdz 2006. gadam ir veltītas 17

²⁸⁵ Par 16. martu kā leģionāru piemiņas dienas veidošanos Latvijā sk. Zelče, V. (2010). Latviešu leģiona piemiņas dienas Latvijā sākotne. Sk. internetā (2010, 11. jūl.): <http://tinyurl.com/3uf47bk>.

²⁸⁶ Sk. Zelče, V. (2009). Vēsture – atbildība – atmiņa. 46. lpp.; Onken, E.-C. (2007). The Baltic States... P. 34.

procenti no Latvijas vēsturnieku sarakstītajām grāmatām par 20. un 21. gadsimtu.²⁸⁷ V. Zelče spriež, ka padomju laiks pēc Otrā pasaules kara ir Latvijas vēsturnieku nākotnes uzdevums.²⁸⁸ Savukārt vēsturnieka L. Dribina skatījumā Latvijā vēl nav uzrakstīta „atsevišķa vēstures grāmata par padomju okupācijas 50 gadiem, kura zinātniski, objektīvi, bez eksaltēta naida frāzēm sniegtu patiesībai pietuvinātu tā laika vēstures atspoguļojumu”.²⁸⁹ Turklāt lielākā daļa pēc neatkarības atgūšanas publicētie pētījumi ir ignorējuši padomju laika ikdienas dzīvi un cilvēku pielāgošanos, akcentējot tikai politiskos aspektus. Jaunajā tūkstošgadē ir redzami mēģinājumi lauzt šo praksi, aplūkot padomju periodu ne tikai vēsturiskā, bet arī kulturoloģiskā un socioloģiskā kontekstā.²⁹⁰

E-K. Onkena uzskata, ka noteiktā rīcība, kas sekoja 1998. gada *vēstures kariem*, vairoja perspektīvu daudzveidību vēsturnieku, skolotāju un pilsoniskās sabiedrības pārstāvju vidū attiecībā uz Latvijas pagātnes izvērtēšanu.²⁹¹ Tiesa, tas visdrīzāk izcēla, nevis noklusināja padomju laika negatīvo reprezentāciju. Papildus impulsu deva arī Latvijas un Krievijas attiecībās noritošā diskursīvā cīņa par PSRS lomu.²⁹² Jo sevišķi šī asimetriskā PSRS izpratne aktualizējās 2005. gadā, kad daudzviet pasaulē atzīmēja Otrā pasaules kara beigu atceres 60. gadadienu, kas Baltijas valstīs tiek asociēta ar atkārtotas padomju okupācijas sākšanos. Toreizējā prezidente V. Vīķe-Freiberga pretēji pārējo Baltijas valstu prezidentiem apmeklēja 9. maija svinības Maskavā, kur izmantoja izdevību starptautiski atgādināt, ka Latvijai kara beigas nozīmēja jaunu okupāciju.²⁹³ E-K. Onkena 60. gadadienas svinības vērtē kā vēl vienu būtisku pavērsienu, kas sekmēja kritiskas publiskās un politiskās debātes par esošo pagātnes definīciju un „varētu liecināt par sākumu jaunai, daudz integrētākai Eiropas

²⁸⁷ Dribins, L. (2007). Latvijas vēstures faktors sabiedrības integrācijas procesā. Grām.: Dribins, L. (proj. vad.) *Pretestība sabiedrības integrācijai: cēloņi un sekas*. Rīga: Latvijas Universitātes Filozofijas un socioloģijas institūts. 46. lpp.

²⁸⁸ Zelče, V. (2009). Vēsture – atbildība – atmiņa. 53. lpp. Līdzīgu domu pauž arī E-K. Onkena. Sk. Onken, E-K. (2010). Between reconstruction and myth-making: history writing in Latvian in the 1990s. In: Metzāle-Kangere, B. (ed.) *Inheriting the 1990s...* P. 186

²⁸⁹ Dribins, L. (2007). Latvijas vēstures faktors sabiedrības integrācijas procesā. 50. lpp.

²⁹⁰ Sk. piemēram, LU Komunikācijas studiju nodaļas izdotā rakstu krājuma *Agora* 2. un 3. sējumu.

²⁹¹ Onken, E-C. (2007). The Baltic States... P. 34. 2011. gada publicētajā rakstā E-K. Onkena/Petaja (*Petta*) vismaz attiecībā uz Latvijas vēsturniekiem apšaubā šo demokratizāciju. Sk. Pettai, E-C. (2011). The convergence of two worlds... P. 263–281.

²⁹² Vairāk par šo tēmu sk. Muižnieks, N. (ed.) (2011). *The Geopolitics of History in Latvian–Russian Relations*; Denisa, S. (2008). The Story with History. In: Muižnieks, N. (ed.) *Manufacturing Enemy Images? Russian Media Portrayal of Latvia*. Rīga: Academic Press of the University of Latvia. P. 79–108.

²⁹³ Par V. Vīķes Freibergas vizīti Maskavā plašāk sk. Caune, A., Zunda, A., Pildegovičs, A. (red.) (2005). *Latvija un Otrā pasaules kara beigas Eiropā: atzīmējot nacistu kapitulācijas 60. gadadienu*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds.

vēsturiskajai apziņai”.²⁹⁴ Citi pētnieki gan uzskata, ka Latvijas versiju par padomju okupāciju izaicina ne tikai Krievija, bet arī ES lielvalstis, kas radušas Austrumeiropu uzlūkot kā zināmā mērā neeiropisku valstu kopumu, kas vēl nav pārvarējis komunisma sekas.²⁹⁵ Tāpat pastāv uzskats, ka gan Eiropas Parlamenta deputātiem, gan Eiropas Cilvēktiesību tiesas tiesnešiem trūkst elementāra izpratne par Latvijas vēsturisko kontekstu un cilvēku negatīvo pieredzi no komunisma perioda.²⁹⁶ Šādi apstākļi, kā uzskata starptautisko attiecību pētniece Marija Malkso (*Mālksoo*), ir veicinājuši gan Latvijas, gan citu Baltijas valstu un Polijas pretenzijas norobežot savu vēstures versiju no kopīgās Eiropas atmiņas.²⁹⁷

Kaut arī Latvijas atmiņu politikas pamatpostulāti par padomju režīmu nav mainījušies, politiskās elites retorika pēdējos gados ir kļuvusi mērenāka un pragmatiskāka. Par līdzsvarotākas attieksmes aizmetņiem liecina arī Latvijas iedzīvotāju aptaujas: lai gan cilvēki nelepjas ar padomju periodu, tā vērtējums lielākoties ir neitrāls vai pat pozitīvs (sk. 2. tabulu). Taču Latvijas politikā attieksmei pret padomju laiku, īpaši pret padomju okupāciju 1940. gadā, vēl aizvien saglabājas svarīga simboliska loma, kas iespaido starppartiju attiecības.

Oficiālā atmiņu politika un negatīvā reprezentācija ne reizi vien ir konfrontējusies ar Latvijā dzīvojošo cittautiešu izpratni par padomju periodu. Ja lielākā daļa latviešu kopš *perestroikas* sākšanās publiski (!) parāduši kritizēt padomju periodu, tad ievērojama daļa Latvijas krievvalodīgo (krievi, baltkrievi, ukraiņi u. c.) ir bijuši pretējos ieskatos. Jau Atmodas laikā veiktā sabiedriskās domas izpēte, kā arī pirmo neatkarības gadu aptaujas ļāva sociologiem secināt: lai gan citu tautību pārstāvji pakāpeniski ir pieņēmuši Latvijas jauno valstisko statusu, tomēr, „vērtējot

²⁹⁴ Onken, E.-C. (2007). *The Baltic States...* P. 44.

²⁹⁵ Платт, М. Ф. К. (2010). *Оккупация vs. Колонизация...* Sociālantropoloģe Dace Dzenovska uzskata, ka latvieši ES prasības par politisko un kultūras noteikumu ievērošanu, arī attiecībā uz dažādām minoritātēm, uztver kā vēsturiskā (PSRS) pārdarījuma neatzīšanu no ES puses, un tas savukārt rada jaunu pārdarījuma sajūtu. Dzenovska, A. D. (2009). *Provoking Tolerance: History, Sense of Self, and Difference in Latvia*. Unpublished PhD thesis. Berkley: University of California. P. 32. Spilgti šāda Eiropa-mūs-nesaprot nostāja parādās Eiroparlamenta deputātes Sandras Kalnietes 2007. gadā publicētajā rakstā, sk. Kalniete, S. (2007, 28. sept.) Neērtā pagātne. *Diena* [piel. *Kultūras Diena*], 16.–17. lpp.

²⁹⁶ Muižnieks, N. (2001). Latvian-Russian memory battles at the European Court of Human Rights. In: Muižnieks, N. (ed.) *The Geopolitics of History...* P. 238; Rostoks, T. (2011). Debating 20th century history... P. 205.

²⁹⁷ Mālksoo, M. (2009). The memory of becoming European: The East European subalterns and the collective memory of Europe. *European Journal of International Relations*. 15(4): 653–680.

padomju laika sociāli ekonomiskās norises un politiskos stereotipus, latviešiem un krieviem ir krasi atšķirīgi viedokļi”.²⁹⁸

2. tabula

**Attieksme pret PSRS un padomju periodu Latvijā
(2008–2010)**

Kā jūs vērtējat šādus Latvijas vēstures posmus: Padomju laiks (1945–1990) ²⁹⁹	Labs	54.5%
	Slikts	29.4%
	Nav viedokļa	16.1%
1940. gads un Latvijas okupācija un iekļaušana PSRS ³⁰⁰	Labākais notikums 20.gs. Latvijas vēsturē	0.6%
	Sliktākais notikums 20.gs. Latvijas vēsturē	11.4%
Kā vērtējat padomju varas nodibināšanu Latvijā 1940. gadā ³⁰¹	Vērtējums skalā no -1 līdz 1	-0.22
Kā vērtējat Padomju Savienības izjukšanu ³⁰²		0.12
Austrumeiropas tautām PSRS uzvara 2. pasaules karā nozīmēja vienas okupācijas nomaiņu ar citu okupāciju ³⁰³	Piekrītu	35%
	Nepiekrītu	28%
	Grūti pateikt	19%
Attieksme pret Latvijas PSR kā vienu no PSRS republikām ³⁰⁴	Lepojos	9.2%
	Kaunos	6.1%

90. gadu pirmajā pusē Latvijas krievvalodīgo kopiena zināmā mērā vēl bija dezorientēta, un tādēļ nepievērsa uzmanību Latvijas oficiālajai attieksmei pret neseno vēsturi, tomēr 90. gadu nogalē šis jautājums lēnām atguva aktualitāti. Vēstures jautājumi atbalsojās arī 2001. gadā valdības pieņemtajā valsts programmā „Sabiedrības integrācija Latvijā”, kurā latviešu un krievvalodīgo atšķirīgās izpratnes par padomju režīma nodibināšanu Latvijā tika atzītas par būtisku problēmu, kas

²⁹⁸ Zepa, B. (1995). Valsts statusa maiņa un pilsoniskā apziņa. *Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis*. 7/8: 37; sk. arī: Boldāne, I. (2007). Latviešu etniskā identitāte un tās loma sabiedrības integrācijas procesā Latvijā. Grām.: Jāne, A. (red.) *Pretestība sabiedrības integrācijai: cēloņi un sekas*. Rīga: Latvijas Universitātes Filozofijas un socioloģijas institūts. 77.–83. lpp.

²⁹⁹ SKDS (2010). *Latvijas iedzīvotāju aptauja*. Npublicēti dati. Aptauja veikta no 6. līdz 16. novembrim. Pasūtītājs: LU Sociālo zinātņu fakultāte.

³⁰⁰ Turpat.

³⁰¹ *Евразийский монитор*. (2009). Восприятие населением и молодежью новых независимых государств истории советского и постсоветского периодов. Npublicēti dati.

³⁰² Turpat.

³⁰³ Turpat.

³⁰⁴ Rozenvalds, J., Ijabs, I. (galv. red.) (2009). *Pārskats par tautas attīstību, 2008/2009: Atbildīgums*. 187.–188. lpp.

jārisina, lai „vēsturiskā apziņa nekļūtu par šķērslī integrācijas procesam”.³⁰⁵ Tiesa, šī problēma nākamajos desmit gados faktiski tā arī netika risināta.³⁰⁶

Rezumējot atmiņu politikas un atmiņu kultūras veidošanās tendences Latvijā pēc neatkarības atgūšanas, jāuzsver šī jautājuma aktualitātē Latvijas tautas attīstības kontekstā. Zīmīgi, ka sociālās atmiņas problemātika ir izcelta arī pēdējos divos *Tautas attīstības pārskatos*. Tajos faktiski tiek norādīts, ka sašķelta sociālā atmiņa, tostarp par padomju periodu, mazina Latvijas sabiedrības saliedētību un apdraud nacionālās identitātes nepārtrauktību.³⁰⁷

4.3.2. Masu mediji un populārā kultūra

Ietekmīgs pozitīvo un negatīvo reprezentāciju formējošs spēks ir bijuši Latvijas masu mediji, kas, ja lietojam Moskovici piedāvāto metaforu, daudzas ar PSRS saistītās tēmas ir padarījuši par pašsaprotamu *nebeidzamās kņadas* iemeslu. Latvijā par aksiomātisku tiek uzskatīta divu informatīvo telpu pastāvēšana. Tas atbalsojas arī mediju attieksmē pret padomju periodu.

Latviešu presē dominē negatīvā reprezentācija. Taču kritiskā attieksme pret padomju laiku ir raksturīgāka nacionālajiem medijiem, turpretī lokālajos laikrakstos biežāk parādās neitrāls vai pat pozitīvs aizgājušā laika novērtējums, it īpaši biogrāfiskajos vēstījumos.³⁰⁸ Savukārt Latvijas krievvalodīgā prese lielā mērā nodarbojas ar Krievijā dominējošā vēstures diskursa reproducēšanu vai lokalizēšanu.³⁰⁹ Abu lingvistisko kopienu mediji nereti iesaistās atšķirīgo vēstures skaidrojumu konfrontēšanā, un uz padomju pieredzi raugās no izteikti etnocentriskām pozīcijām, neiecietīgi izturoties pret pretēju skatījumu.³¹⁰ Tādējādi mediji veido un

³⁰⁵ (2001). Valsts programma „Sabiedrības integrācija Latvijā”. Rīga. 10. lpp. Sk. internetā (2011. 1. sept.): <http://tinyurl.com/3p8p967>.

³⁰⁶ Sk. Kunda, I. (2010). Vai sabiedrības integrācijas fonda atbalstītie projekti ir sekmējuši etnisko integrāciju Latvijā. Grām.: Muižnieks, N. (red.) *Cik integrēta ir Latvijas sabiedrība? Sasniegumu, neveiksmju un izaicinājumu audits*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds. 61.–92. lpp.

³⁰⁷ Sk. Kaprāns, M., Zelče, V. (2011). Nacionālā identitāte, vēsture un sociālā atmiņa. Grām.: Zepa, B., Kļave, E. (galv. red.) *Latvijas. Pārskats par tautas attīstību 2010/2011. Nacionālā identitāte, mobilitāte un rīcībspēja*. 37.–47. lpp.; Zelče, V. (2009). Vēsture – atbildība – atmiņa. Grām.: Rozenvalds, J., Ijabs, I. (galv. red.) *Latvijas. Pārskats par tautas attīstību, 2008/2009: Atbildīgums*.

³⁰⁸ Sk. Kaprāns, M. (2009). Padomju pieredzes (re)konstrukcija... 162.–194. lpp.

³⁰⁹ Sk. Skudra, O. (2011). Historical themes and concepts in the newspapers *Diena* and *Vesti Segodnya* in 2009. In: Muižnieks, N. (ed.) *The Geopolitics of History...* P. 139. – 174; Skudra, O. (2006). Politiskās vēstures konstrukcijas Latvijas paralēlajās informatīvi lingvistiskajās telpās. *Latvijas Arhīvi*. 4: 138.–160. Par krievijas vēstures diskursu sk. Zelče, V. (2011). *Latvia...* P. 31–58.

³¹⁰ Sk. Dribins, L. (2007). Latvijas vēstures faktors... 50.–52. lpp.; Skudra, O. (2005). Latvijas mūsdienu vēstures „tēli” un „gleznas” žurnāla „Nedēļa” 2004. gada publikācijās. Grām. Brikše, I.

nostiprina grūti pārvaramus šķēršļus vēstures interpretēšanas demokratizācijā. Par simboliskās sadursmes visspilgtāko ilustrāciju kalpo ikgadējie 16. marta un 9. maija pasākumi Rīgā, kuru kontekstā krievvalodīgie un latviešu mediji aktualizē un aizstāv negatīvo vai pozitīvo padomju laika reprezentāciju.³¹¹ Pateicoties šim agresīvajam diskursam, abi datumi ir kļuvuši par neatņemamiem atmiņas kultūras notikumiem un par padomju perioda sociālo reprezentāciju *interpretēšanas atslēgām*. Un zīmīgi, ka tie ir izpelnījušies pastiprinātu mediju uzmanību tieši pēdējā desmitgadē, kas sakrīt ar Krievijas atmiņu politikas aktivizēšanos.

Kopš 1991. gada Latvijā ir radītas arī vairākas dokumentālās filmas, kas pārsvarā vēsta par okupāciju, cilvēku likteņiem Otrajā pasaules karā un 40. gadu deportācijām, kā arī neatkarības atgūšanu. Šajās filmās dominē negatīvā padomju laika reprezentācija. Pēdējā desmitgadē dokumentālajām filmām ir bijusi būtiska loma diskursīvajās sadursmēs starp Latviju un Krieviju. Latvijā publisku rezonansi ir izpelnījušās Krievijā uzņemtās dokumentālās filmas, kas Latviju un citas Baltijas valstis apsūdz fašisma atbalstīšanā vai glorificē padomju periodu šajās valstīs.³¹² Reaģējot uz šīm filmām, režisors Edvīns Šnore 2008. gadā laida klajā pretrunīgi vērtēto dokumentālo filmu *Padomju stāsts*, kas bija veltīta padomju režīma īstenotajām represijām un upuriem. Filma *Padomju stāsts* ir uzskatāma par komunistiskā režīma negatīvās reprezentācijas kopsavilkumu, tās tapšanu finansiāli atbalstīja arī vairāki no Latvijas Eiropas Parlamentā ievēlēti deputāti. Šī filma izraisīja lielu starptautisku rezonansi, un tā vēl aizvien piesaista daudzu pētnieku uzmanību.³¹³

Kaut gan 90. gados daudzi cilvēki ir publicējuši dokumentālu vai autobiogrāfisku prozu par komunisma laikā pieredzēto, šī literatūra nav izpelnījies

(galv. red.) *Komunikācija. Latvijas Universitātes raksti*. 683. sēj. Rīga: Latvijas Universitāte. 32.–49. lpp.

³¹¹ Sk. Zajančauska, Z. (2011). Kā nepamanīt 9. maiju. *Foto Kvartāls*. Sk. internetā (2011. 10. maijs.): <http://tinyurl.com/3ej2xxk>; Ločmele, K., Procevska, O., Zelče, V. (2011). Celebrations, commemorative dates and related rituals: soviet experience, its transformation and contemporary Victory Day celebrations in Russia and Latvia. In: Muižnieks, N. (ed.) *The Geopolitics of History...* P. 123–128; Ločmele, K. (2010). 8./9. maija reprezentācija latviešu presē (1991–2009). Sk. internetā (2010. 11. jūl.): <http://tinyurl.com/3r6vgqd>; Procevska, O. (2010). Devītā maija reprezentācija Latvijas krievvalodīgajā presē. Sk. internetā (2010. 11. jūl.): <http://tinyurl.com/3l73tfc>; Denisa, S. (2007). Vēsture, kura šķir: Latvijas mediju analīze. Grām. *Savējie un svešie: sabiedrības radikalizācijas tendences Latvijā, Eiropā un pasaulē*. Zinātniski pētnieciskie raksti. 5(16): 278.–313.

³¹² Petrenko, D. (2011). The interpretation of Latvian history in Russian documentary films: the struggle for historical justice. In: Muižnieks, N. (ed.) *The Geopolitics of History...* P. 87–106.

³¹³ Piemēram, 2011. gada aprīlī *British Association for Slavonic and Eastern European Studies* (BASEE) rīkotajā konferencē filmai *Padomju stāsts* tika veltīta pat vesela sekcija. Konferences programmu sk. internetā (2011. 10. maijā): <http://tinyurl.com/6y9t3vb>. Sk. arī: Wezel, K. (2009). Latvia's „Soviet story”. *Transitional justice and the politics of commemoration*. *Keywords*. 2. Sk. internetā (2011. 10. maijā): <http://tinyurl.com/67lch8j>

lielu publikas ievēriību.³¹⁴ Turpretī jaunajā tūkstošgadē padomju laiks ir piesaistījis plašāku daiļliteratūras lasītāju uzmanību, jo šai tēmai ir pievērsušies ne tikai jau padomju laikā slavu ieguvuši latviešu rakstnieki (Andris Kolbergs, Vladimirs Kaijaks), bet arī rakstnieki, kas pārstāv vēlīno komunisma paaudzi (Gundega Repše, Dace Rukšāne, Pauls Bankovskis). Rakstnieku darbos var pamanīt sāncensību starp negatīvās reprezentācijas klišejiem un centieniem tās pārvērtēt; tā ir arī sāncensība starp sociālo un politisko pagātnes kadrējumu, starp homogēnām un heterogēnām pagātnes epizožu un sociālo grupu konstrukcijām.³¹⁵

Kopš neatkarības atjaunošanas Latvijā ir radītas tikai dažas mākslas filmas, kas cenšas iztēles līmenī runāt par padomju laiku, bez tam tās galvenokārt ir tapušas aizgājušajā desmitgadē. Lielu interesi publikā izraisīja *Baiga vasara* (režisors Aigars Grauba), kas stāsta par pirmās padomju okupācijas laiku – 1940. gadu – Latvijā jeb t. s. Baigo gadu. Šajā filmā PSRS tiek parādīts kā agresors. Tāpat skatītāju atsaucību izpelnījās daudzseriju televīzijas seriāls *Likteņa līdumnieki* (režisore Virdžīnija Lejiņa), kas ataino 20. gadsimta Latvijas vēstures notikumus. *Likteņa līdumnieki* ir uzskatāms par vienu no pirmajiem mēģinājumiem mazināt negatīvās reprezentācijas iespaidu uz naratīva veidošanu, parādot padomju laika sarežģītību.³¹⁶ Līdzās mākslas filmām minami Latvijas teātri, kas arī ir piedalījušies priekšstatu reflektēšanā un veidošanā par padomju laiku. Lai gan teātros būtiska ietekme ir bijusi negatīvajai reprezentācijai (teātra *TT* izrāde *Pieskarties baltajam lācim*, Nacionālā teātra izrādes *Vadonis*, *Lācis* un *Veļupes krastā*), tie ir arī iestudējuši lugas, kas centušās vai nu samierināt pretrunīgās interpretācijas vai arī piedāvāt alternatīvu skatījumu. Kā spilgtus piemērus var minēt Jaunā Rīgas teātra izrādi *Vectēvs* (režisors Alvis Hermanis), kas 2009. gadā tika atzīta par gada labāko latviešu autora iestudējumu, un Valmieras Drāmas teātra izrādi *Atvari* (režisors Varis Brasla).³¹⁷

³¹⁴ Salīdzinājumam sk. Balode, L. (1997). *Mēs satikāmiens ezera krastā*. Rīga: SIA „NC”; Krūmiņš, A. (1995). *Kurzemes atspulgi*. B.v.; Tēdis. (1994). *DOSA AF rajona komiteja*. B.v.: Preiļu raj. pašvaldības uzņēm. „Novadnieks”; Kalniņš, G. (1992). *Ak šie bērniņas gadi*. Rīga: Garā Pupa.

³¹⁵ Sk. Kaprāns, M. (2010). Padomju laika reprezentācija jaunākajā latviešu prozā (2000–2006). Grām. Proskurova, O. (sast.) *Laiku atšalkas: žurnālistika, kino, politika*. Rīga: LU SPPI. 189.–202. lpp. Sk. internetā (2011. 15. febr.): <http://tinyurl.com/6bzewuo>

³¹⁶ Zelče, V. (Re)interpretation of history in the television film *Likteņa līdumnieki*. Npublicēts referāts, kas prezentēts 20. Baltijas studiju konferencē “Re-Imagining the Baltic Region: Perspectives on the past, present, and future”, Vašingtonā, 2006. gadā no 15. līdz 17. jūnijam.

³¹⁷ Par šīm izrādēm sk. Ardava, L., Siliņa, G., Rozenšteine. (2011). Alvja Lapiņa drāma „Atvari” – zemsvētras atskats latvieša sāpē: rezonanse, sajūtas, interpretācijas. Grām.: Kaprāns, M., Zelče, V. (red.) *Pēdējais karš...* 233.–253. lpp.; Čakare, V. (2010). Between drama and epic: memories of World War II in *Grandfather* (2009) by Vilis Daudziņš and Alvis Hermanis (The New Riga Theatre). *Performing History from 1945 to the Present. Art History & Criticism*. 6: 39–43;

Kopumā vērtējot, populārā kultūra un masu mediji tieši pēdējā laikā ir iesaistījušies daudz balsīgāku un emancipētāku diskursu radīšanā par padomju laiku, un tas ir veicinājis alternatīvu interpretāciju nostiprināšanos.

4.3.3. Biogrāfiskais diskurss

Padomju perioda reprezentāciju nostiprināšanās iespaidoja arī biogrāfisko diskursu, kas Atmosfēras laikā bija nozīmīgs mobilizējošs spēks. Sociologs Tālis Tisenkopfs norāda, ka M. Gorbačova sludinātā atklātības kursa iespaidā

atklājās jauns mutvārdu un rakstītās kultūras slānis, kas balstījās uz līdz šim nevēlamu un pat aizliegtu individualizētu domāšanu, runāšanu, stāstīšanu, lasīšanu un klausīšanos. [...] Dzīves stāsti tika translēti radio un televīzijas raidījumos, publicēti laikrakstos un žurnālos, apspriesti ikdienas sarunās. Tā bija jauna tipa komunikācija, kas radīja un izplatīja jaunas idejas un izjūtas”.³¹⁸

90. gados turpinājās un paplašinājās biogrāfiskā materiāla apgūšana. Šīs desmitgades sākumā aktīvi cilvēku dzīvesstāstu publicēšanā iesaistījās Latvijas Kultūras fonds. Savukārt pētnieki vairākkārt devās mutvārdu vēstures ekspedīcijās, lai vāktu cilvēku dzīvesstāstus, kuros būtiska vieta bija atvēlēta padomju pieredzei. Latvijas iedzīvotāji arī paši iesūtīja savas autobiogrāfijas vai jau izveidotās dzīvesstāstu, tostarp trimdinieku, kolekcijas. Rezultātā Nacionālās mutvārdu vēstures arhīvā, kuru veido LU Filozofijas un socioloģijas institūts, šobrīd ir apkopoti ap 3500 dzīvesstāstu. Apjomīgs biogrāfiskais materiāls rakstītā, audio vai video formātā glabājas Latvijas Kultūras fonda kolekcijā *Likteņgaitas*, Daugavpils Universitātes Mutvārdu vēstures centrā, Latvijas Okupācijas muzejā un fondā *Sibīrijas bērni*.³¹⁹ Vienlaikus kopš 1991. gada attīstījās latviešu biogrāfiskās literatūras žanrs, kurā parādījās gan trimdinieku, gan izsūtīto atmiņas. 90. gados par visredzamāko memuārliteratūras izdevēju kļuva izdevniecība *Likteņstāsti*, kas pamatā publicēja Latvijas inteliģences pārstāvju dzīvesstāstu krājumus. Biogrāfiskās literatūras kvalitāte ne vienmēr bija augstākajā līmenī,

³¹⁸ Tisenkopfs, T. (1993). Dzīve un teksts: biogrāfiskā pieeja sociālajās zinātnēs. *Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis*. 5(550): 3, 4.

³¹⁹ Vairāk sk. internetā (2009. 20. febr.): <http://www.dzivesstasts.lv>; <http://tinyurl.com/6ct6y22>; <http://tinyurl.com/6bgs1fp>; <http://www.sibirijasberni.lv/>.

„tobrīd nevērtēja izdevuma nostrādātību, dziļumu vai māksliniecisko noformējumu”.³²⁰

80. gadu beigās un 90. gadu sākumā padomju pieredze cilvēku dzīvesstāstos ieguva izteikti politizētu ielogojumu ar tam raksturīgajām traumatiskajām tēmām. Šo noskaņojumu ieskicē antropoloģes Viedas Skultānes piezīmes par savu lauka darbu 1992. un 1993. gadā Latvijā:

„Informanti nevēlējās runāt par tagadni, bet gan par arestiem, ieslodzīšanu, deportācijām un piespiedu kolektivizāciju. [...] Tomēr atmiņas par vardarbību radīja problēmas šiem autobiogrāfiskajiem stāstījumiem [...]. Paši sarežģītākie un sāpīgākie gadi, kas bija pavadīti darba nometnēs, tika pārstāstīti tikai dažos teikumos, atsaucoties uz tiem vai nu implicīti, vai trešajā personā.”³²¹

Mazinoties dzīvesstāstu politiskajai un etniski mobilizējošajai funkcijai un parādoties pēcpadomju jaunajiem apstākļiem un frustrācijai, ciešanu naratīvi zaudēja savu ideoloģisko lomu. Ja 90. gadu vidū veiktā padomju režīma represēto personu aptauja vēl parāda, ka 36% (N=630) ir gatavi dalīties pieredzētājā,³²² tad vēlākajos gados šī interese strauji sarūk.³²³ Tiesa, negatīvās reprezentācijas dominance 90. gadu biogrāfiskajā diskursā saglabājās, un visdrīzāk gan pētnieki, gan pieredzes subjekti apzināti izvairījās no atmiņām, kas potenciāli varētu mīkstināt padomju laika kritiku. NMVP pētnieks Edmunds Šūpulis pieļauj, ka pirmajā neatkarības desmitgadē apkopotajā biogrāfiskajā materiālā

„dzīvesstāstu teicēji, iespējams, zinādami un nojaušot vispārējo interesi par Ulmaņlaikiem, kara, pretošanās un represiju pieredzi, kā arī zināmā mērā intervētāju skubināti akcentēt šīs tēmas, bieži vien neatrod daudz vārdu, lai raksturotu tā saucamo atkušņa un stagnācijas laikposmu”.³²⁴

Tomēr 90. gadu nogalē līdzās Latvijas valstiskuma zaudēšanai un deportāciju pieredzei parādījās ikdienišķākas tēmas. Socioloģe Baiba Bela, analizējot 1996. un

³²⁰ Intervija ar izdevniecības *Pētergailis* vadītāju Ingunu Cepīti. 06.09.2011. Rīga.

³²¹ Skultans, V. (1997). Theorizing Latvian lives: The quest for identity. *The Journal of the Royal Anthropology Institute*. 3(4): 763, 766.

³²² Vidnere, M. (1997). *Ar asarām tas nav pierādāms*. 211. lpp.

³²³ Karpova, Ā. et al. (2001). Represēto ģimeņu pārdzīvojumu pieredze. *Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis*. 1/2(612/613): 12.

³²⁴ Šūpulis, E. (2007). Atmiņu politika... 167. lpp.

2002. gadā NMVP ietvaros ierakstītās biogrāfiskās intervijas, norāda, ka dominējošās tēmas daudzos dzīvesstāstos ir pielāgošanās un kontinuitātes stratēģijas. Ja pirmās liecina par elementārāko vajadzību apmierināšanu, t. sk. pēc drošības, tad otrās parāda veidus, kādos pieredzes subjekti centās uzturēt pirmspadomju identitāti, neiesaistīties padomju politizētajā ikdienā un ievērot baznīcas tradīcijas. Individuālajos naratīvos gan varēja pamanīt noklusējumus par sadarbību ar padomju režīmu vai arī tā tika pasniegta kā piespiedu rīcība.³²⁵ Zīmīgi, ka iepretim kontinuitātes stratēģijai, kas attiecināma uz pasīvu pretošanos, aktīvā pretestība šajos dzīvesstāstos izrādījās samērā margināla tēma. Pie līdzīgiem secinājuma ir nonākusi arī socioloģe Dagmāra Beitnere: nacionālās mutvārdu vēstures arhīvā ir maz stāstu par cilvēkiem, kuriem bija drosme pretoties padomju varas izrīcībai.³²⁶ Tas varētu liecināt par 90. gadu biogrāfiskā diskursa pakāpenisku atteikšanos no ciešanu/varonības motīviem, lielāku uzmanību pievēršot indivīdu centieniem (iz)dzīvot padomju periodā.

B. Bela ir konstatējusi, ka 1996. gadā vairums dzīvesstāstu vēl aizvien ir izteikti politizēti vēstījumi, kuros pretnostatīta mierīgā un sakārtotā dzīve Latvijā pirms 1940. gada un vēlākie vardarbīgie haotiskie notikumi, turpretī 2002. gadā ierakstītajās biogrāfiskajās intervijās pretnostatījums nav tik krass, turklāt dzīve padomju periodā tiek raksturota izvērstāk, iegūstot ne tikai traģiskas un komiskas, bet arī izteikti pozitīvas nokrāsas.³²⁷ Tāpat akcentu maiņa parādās Latvijas lokālajā presē publicētajos biogrāfiskajos vēstījumos – ir tendence pieaugt neitrālam vai pat pozitīvam padomju perioda vērtējumam.³²⁸ Turklāt pēdējā laikā, kā atzīst vairāku izdevniecību vadītāji, ir palielinājusies lasītāju interese par memuārliteratūru, kurā parādās padomju laiks. Piemēram, izdevniecības *Jumava* vadītājs Juris Visockis norāda, ka pieprasījums pēc šādas literatūras ir pat augstāks nekā iespējas piedāvāt. Tiesa, Visockis arī piemetina: „Neskatoties uz to, ka represētie lēnām aiziet, deportācijas būs mūžīgā tēma Latvijā.”³²⁹

Kaut gan ciešanu un varonības motīvi tik tiešām aizvien ir klātesoši, it īpaši starpkaru periodā dzimušo cilvēku dzīvesstāstos, padomju laika negatīvajai reprezentācijai, kā parāda latviešu biogrāfiskā diskursa pētījumi, ir izveidojusies

³²⁵ Bela-Krūmiņa, B. (2004). *Dzīvesstāsti kā sociāli vēstījumi*. 141.–154. lpp.; sk. arī: Bela-Krūmiņa, B. (2003). Relationship between personal and social: Strategies of everyday life in the process of radical social changes. *Pro Ethnologia*. 16: 9–19.

³²⁶ Beitnere, D. (2007). Pretestības tēma dzīvesstāstos. 56. lpp.

³²⁷ Bela-Krūmiņa, B. (2004). *Dzīvesstāsti kā sociāli vēstījumi*. 165–167. lpp.

³²⁸ Kaprāns, M. (2009). Padomju pieredzes... 171. lpp.

³²⁹ Intervija ar J. Visocki. 19.09.2011. Rīga.

alternatīva, kuru varam saukt par *pragmatisko reprezentāciju*. Tā paralēli padomju perioda destruktīvajiem procesiem ataino cilvēku individuālos sasniegumus un salīdzinoši pozitīvās pārmaiņas privātajā dzīvē (izglītības iegūšana, kāpšana pa karjeras kāpnēm, ģimenes izveidošana, labklājības pieaugums). Protams, pragmatiskā reprezentācija lielākoties ataino pēckara vai pat konkrētāk – vēlīno padomju periodu (60.–80. gadi), kura aprakstīšanai „nedarbojas mēraukla „tas bija labi” un „tas bija slikti””.³³⁰ Pragmatiskajai reprezentācijai piemīt augstāka individualizācijas pakāpe, taču tā atšķiras no *pozitīvās reprezentācijas*, kas leģitimē *rekonstruējošo nostalgiju*. Pragmatiskā reprezentācija apvieno atsevišķas negatīvās un pozitīvās reprezentācijas metodoloģiskās tēmas, taču tās kodolu jeb konceptuālo tēmu veido izdzīvošanas, pielāgošanās un profesionālās izaugsmes motīvi.

Nobeigumā gan jāpiebilst, ka Latvijas biogrāfiskā diskursa pētījumiem piemīt virkne problēmu, kas iegūtās zināšanas par sociālo reprezentāciju iespaidu uz cilvēku dzīvesstāstiem padara nepilnīgas. Pirmkārt, biogrāfisko pētījumu skaits, kas aplūko Latvijas sabiedrības pārstāvjus, ir samērā neliels un dažkārt pieteiktās tēmas nav pietiekoši izvērstas; galvenokārt tiek analizēti tikai latviešu dzīvesstāsti, novārtā atstājot Latvijas sabiedrības krievvalodīgo daļu. Otrkārt, biogrāfiskie pētījumi parasti aprobežojas ar mutvārdu vēsturi un ignorē to, kā tagadnes sociālie konteksti iespaido biogrāfiskās zināšanas par padomju laiku. Respektīvi, vairums šo pētījumu ir drīzāk vēsturiski, nevis socioloģiski, un tajos netiek analizēta dzīvesstāstu komunikatīva dimensija. Treškārt, biogrāfiskajiem pētījumiem pietrūkst precīzākas konceptuālās bāzes un kvalitatīvajai pētniecībai raksturīgā datu interpretēšana, kas, manuprāt, ir galvenais iemesls, kādēļ dzīvesstāstu pētījumos, kā to norāda B. Bela, ir pietrūcis analītisks dziļums.³³¹

4.4. Secinājumi

Postkomunistisko sabiedrību atmiņu diskurss nav viendabīgs un statisks sociālais fakts. Tomēr tajā saskatāmas līdzīgas tendences, kas veidojušās kopš komunistisko režīmu izjukšanas. Pēdējos 22 gados notikušās pārmaiņas ir radījušas vai padarījušas skaidrākas robežlīnijas agrākajā komunistisko valstu blokā, un attiecības ar kopīgo komunistisko pagātņi tam ir uzskatāms piemērs. Austrumeiropā

³³⁰ Zelče, V. (2009). *Vēsture – atbildība – atmiņa*. 53. lpp.

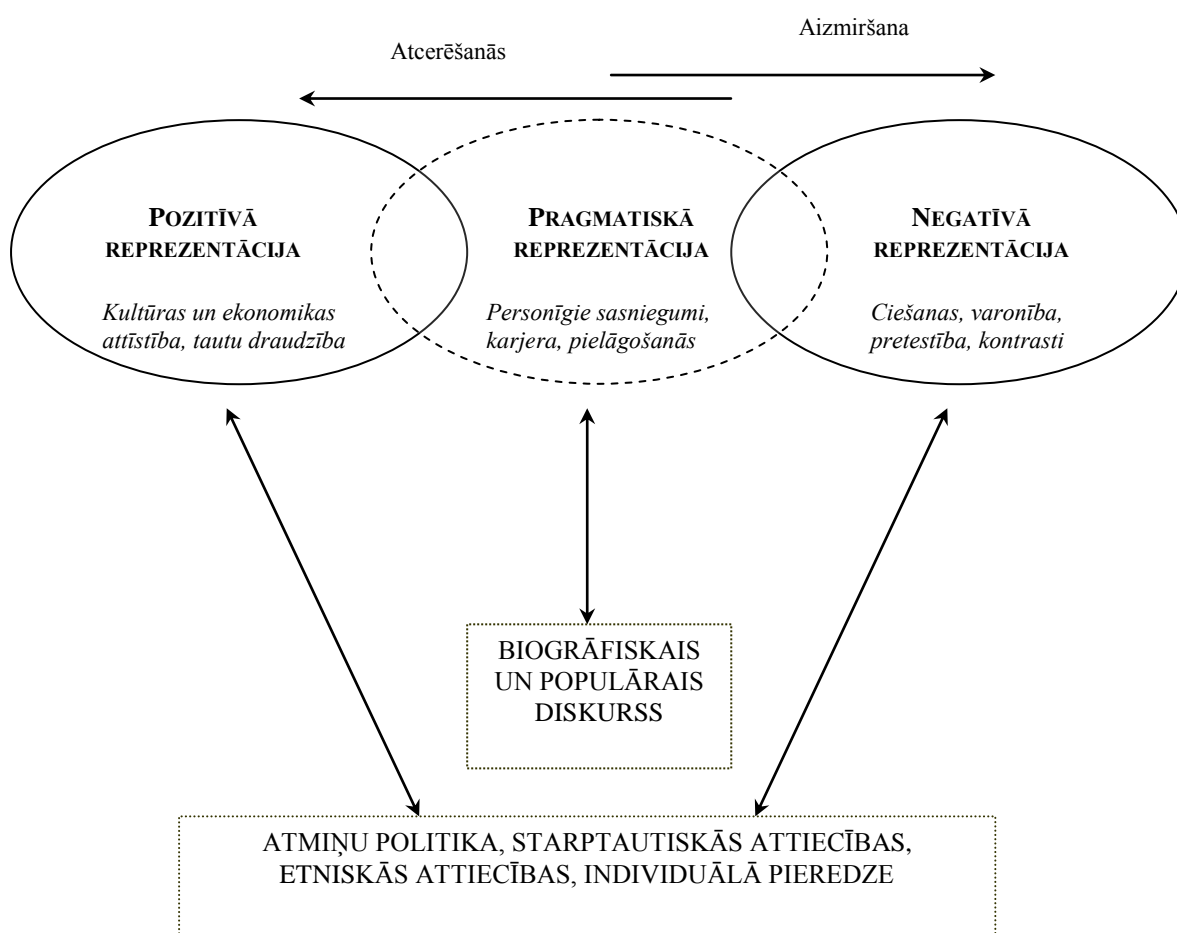
³³¹ Bela, B. (2010). *Dzīvesstāsti kā resurss sabiedrības izpētē: Nacionālās mutvārdu vēstures projekts*. Grām.: Tisenkopfs, T. (zin. red.). *Socioloģija Latvijā*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds. 400. lpp.

komunisma perioda izpratni ir iespaidojuši vētrains politizācijas uzplaiksnījumi un nesenās rutinizētās pieredzes aizmiršana. Tas lika pamatus negatīvajai komunisma perioda reprezentācijai, kas ilgu laiku ietekmēja publisko diskursu. Ja 80. gadu beigās šāda reprezentācija pildīja kolektīvas mobilizācijas funkciju un leģitimēja cīņu pret komunistisko režīmu, tad, sabrūkot komunismam, tās loma mazinājās, atbrīvojot vietu alternatīvam individuālās pieredzes diskursam, t. sk. postkomunisma nostalgijai. Postkomunistisko sabiedrību kontekstā var runāt ne tikai par dažādām atmiņu politikām, bet arī par vispārīgāku fenomenu – atšķirīgām atmiņu kultūrām, piemēram, viens kultūras tips piemīt Austrumeiropai un Baltijas valstīm, cits – NVS dalībvalstīm. Atšķirīgās atmiņu kultūras apgrūtina kopīgu skatījumu uz postkomunistisko atmiņu diskursu.

Latvijā padomju laika sociālo reprezentāciju pētniecība bijusi kā *blakusprodukts* citas ievirzes pētījumiem. Pārsvarā ir dominējuši etnisko attiecību analīze, kas devusi vērtīgas zināšanas, kā formējas un kādas ir sociālās sekas latviešu un krievvalodīgo diskursiem par padomju periodu Latvijā. Etnisko attiecību konteksts izgaismo pozitīvās (prosovetiskās) un negatīvās (pretpadomju) reprezentācijas kareivīgo iedabu, tomēr vienlaikus tas ir mazinājis interesi par citiem sociāldemogrāfiskajiem faktoriem, kas ietekmē attieksmi pret padomju periodu. Tādēļ mums ir diezgan aptuvenas zināšanas, kā padomju laika uztveri Latvijā iespaido paaudžu nomaiņa, cilvēka sociālais statuss un izglītība. Līdz ar to rodas pārāk vienkāršots uzskats, ka padomju perioda sociālajām reprezentācijām ir tikai viena – etniskā – dalījuma līnija. To, ka tā gluži nav, kopš 90. gadiem ir centušies parādīt gan Latvijas, gan citvalstu biogrāfiskā diskursa pētnieki. Viņiem ir izdevies atklāt dialogiskās attiecības starp autobiogrāfiskajām atmiņām un atmiņu politiku, zināmu dinamiku cilvēku priekšstatos un konceptuālo tēmu pakāpenisku transformāciju. Līdzās paveiktajam Latvijā ir pamanāmi arī vēl neizpētītie diskursīvie lauki, kas veido padomju laika sociālo reprezentāciju. Joprojām zinātnieku vidū pārāk maz tiek iztirzāti dažnedažādie populārie diskursi (daiļliteratūra, kino, televīzija), kuri reprezentē padomju laiku. Tāda pati diagnoze ir attiecināma uz memuārliteratūras izpēti, kas bijusi nepilnīga kā konceptuāli, tā arī metodoloģiski.³³² Ignorance pret šīm sociālās reprezentācijas

³³² Salīdzinājumam sk. Buhanovska, S. (2008). Reliģija uz 1940.–1960. gadu fona: ieskats memuārliteratūrā. Grām. Cimdiņa, A. (Galv. red.). *Latvijas Universitātes raksti. Literatūra, folkloristika, māksla*. 732. sēj. 165.–171. lpp.; Buhanovska, S. (2007). Fakti un fikcija: totalitārisma literatūra un mūsdienu memuāri. Kursīte, J. (atb. red.). *Kultūra un vara...* 149.–155. lpp.; Kreituse, I., Ieviņa, S. (2000). Atmosferas perioda atmiņas kā vēstures avots. *Latvijas Vēsture*. 3(39): 55.–67.

rašanās *vietām* neļauj saprast, kā ar padomju laiku operē virkne ikdienas saskarsmi formējošu mediju. Taču tā nav tikai Latvijas problēma, jo postkomunistisko sabiedrību atmiņas diskursa pētnieki ilglaicīgi nav pievērsušies šodienas „estētiskajām reakcijām” (mākslas darbi, filmas, teātra izrādes u. c.) uz komunismu un tā krīzi.³³³ Šai kontekstā Latvijā jāizceļ komunikācijas zinātnes pārstāvju veiktos pētījumus, kas, izmantojot starpdisciplināras pieejas, ir atseguši vēsturniekiem mazāk interesējošo jautājumu par publiskā diskursa lomu padomju laika iztēlošanā. Tas ļāvis paplašināt izpratni par padomju laika sociālo reprezentāciju avotiem.

7. shēma

Padomju laika sociālo reprezentāciju deskriptīvais modelis

Tāpat kā citviet Austrumeiropā, padomju laika atmiņu diskurss Latvijā ir piedzīvojis gan radikalizācijas uzplūdus, gan zināmu atslābumu. Publisko un privāto

³³³ Scribener, C. (2005). *Requiem for Communism*. London, Cambridge, MI: The MIT Press. P. 9.

diskursu mijiedarbība veicināja noteiktus atcerēšanās un aizmiršanas procesus, kā mijiedarbības rezultātā nostiprinājās trīs padomju laika sociālās reprezentācijas, kas joprojām nosaka indivīdu un sociālo grupu attieksmi un rīcību dažādos sociālajos kontekstos (7. shēma).

Pirmkārt, var runāt par padomju laika negatīvo reprezentāciju, kuras konceptuālo tēmu veido ciešanu un pretestības motīvi, kā arī padomju perioda pretnostatīšana starpkaru Latvijai. Negatīvā reprezentācija radās kā opozīcija PSRS valdošajai ideoloģijai, un pēc neatkarības atgūšanas tā ieguva hegemonisku statusu, kura ietekme uz Latvijas publisko diskursu vēl aizvien ir jūtama. Otrkārt, jāizceļ pozitīvā reprezentācija, kas konceptuālās tēmas pārmantoja no oficiālās padomju ideoloģijas un kļuva par nozīmīgu identitātes resursu Latvijā dzīvojošajiem krievvalodīgajiem, īpaši tiem, kas bija ieradušies pēc Otrā pasaules kara. Tās atdzimšanu būtiski ietekmēja un turpina ietekmēt Krievijas mediju piedāvātās padomju laika interpretācijas shēmas. Zīmīgi, ka pozitīvajai un negatīvajai reprezentācijai ir kopīgi izcelsmes avoti – valsts realizētā atmiņu politika, starptautiskās attiecības, etniskās attiecības un privātā pieredze. No oficiāli akceptētās izpratnes raugoties, padomju laika negatīvā reprezentācija ir vērtējama kā hegemoniska, bet pozitīvā – kā polemiska.

Treškārt, var identificēt arī padomju laika pragmatisko reprezentāciju, kas ir mazāk pētīta gan Latvijā, gan citās postkomunistiskajās valstīs. Šī reprezentācija sakņojas idejā par cilvēku spēju izdzīvot padomju režīmā un sasniegt privātus un/vai sabiedrībai svarīgus mērķus. Pragmatiskajai reprezentācijai piemīt emancipācijas pazīmes, jo tā pieļauj pretrunīgu tēmu klātesamību attiecībās ar padomju laiku. Pragmatiskā reprezentācija galvenokārt ir novērojama populārajā diskursā, un, iespējams, to akceptē gan latvieši, gan krievvalodīgie. Līdz šim pētnieki pārāk maz ir pievērsuši uzmanību stratēģijām, ar kurām mazināt plaisu starp latviešiem un krievvalodīgajiem, kad runa ir par padomju periodu Latvijā. Lielākoties tiek akcentēta izglītības loma, t. i., nepieciešamība skolās mācīt plurālistisku skatījumu uz Latvijas vēsturi. Tas faktiski nozīmē negatīvās un pozitīvās reprezentācijas tuvināšanos, ļaujot vēstures mācību grāmatām vienlaikus runāt gan par padomju režīma politiskajiem aspektiem, gan par ikdienas dzīvi un sasniegumiem, kas devuši labumu visai Latvijas

tautai.³³⁴ Tātad priekšplānā izvirzās pragmatiskā reprezentācija, tomēr pagaidām šāds normatīvs uzstādījums nav oficiāli ieviests padomju laika vēstures mācīšanā un izpētē.

Šim deskriptīvajam modelim, protams, ir hipotētisks statuss, un tā heuristisko un izskaidrojošo vērtību nepieciešams pārbaudīt, kas ir viens no promocijas darba centrālajiem uzdevumiem.

³³⁴ Makarovs, V. (2009). Pretrunīgā Latvijas vēsture: ko un kāpēc par to domā latviešu un krievu skolēni? Grām. Hanovs, D. (red.) *Atcerēties, aizmirst, izdomāt*. Rīga: Dialogi.lv. 102. lpp. Dribins, L. (2007). Latvijas vēstures faktors... 58. lpp.; Kleckins, Ā. (2005). Cilvēka laiks un vēstures laiks (Pārdomas par Latvijas 20. gadsimta vēstures zinātnisko un publisko diskursu). Grām.: Brikše, I. (red.) *Latvijas Universitātes Raksti. Komunikācija: Kultūras un vēstures diskurss*. 683: 28.

5. Metodoloģija

Promocijas darba metodoloģija ir balstīta sociālā konstruktīvisma paradigmā. Tas nozīmē atteikšanos no pretenzijām, ka sociālais zinātnieks var radīt universālas zināšanas. Tā vietā tiek piedāvāta interpretējoša, kontekstuāla, bet vienlaikus arī pārbaudāma pieeja, kas apraksta pēcpadomju biogrāfiskajā diskursā notiekošos procesus un izskaidro padomju laika sociālo reprezentāciju darbību.

5.1. *Empīriskā materiāla raksturojums*

Promocijas darba pētījumu veido trīs atšķirīgi empīriskie materiāli: pēcpadomju autobiogrāfijas, laikrakstu publikācijas un intervijas.

Kopš 1991. gada var *de facto* runāt par pēcpadomju autobiogrāfijām, ar to saprotot jebkuru Latvijā izdotu memuārliteratūras vienību, kurā tiek reflektēta padomju laika pieredze. Promocijas darbā pēcpadomju autobiogrāfiju kā atsevišķa latviešu memuārliteratūras lauka norobežošanai esmu izmantojis vairākus specifiskus kritērijus, kuru nepieciešamība izriet gan no sociālo reprezentāciju teorijas, gan metodoloģiskiem apsvērumiem:

- 1) autobiogrāfija nav izdota pirms 1991. gada. Tas ļauj formāli nošķirt Atmodas biogrāfisko diskursu no Pēcatmodas diskursa. Šāds nošķīrums, bez šaubām, ir patvaļīgs, un, kā jau agrāk esmu uzsvēris, Atmodas ietekme uz biogrāfisko diskursu saglabājās vēl vairākus gadus pēc neatkarības atgūšanas;
- 2) nedz intratekstuāla, nedz paratekstuāla informācija neliecina, ka darbs ir sarakstīts pirms 1991. gada. Tā kā sociālās reprezentācijas vispirms veidojas un parādās aktuālajā sociālajā kontekstā, tad jebkura autobiogrāfija, kas tapusi pirms 1991. gada, iemieso padomju Latvijas vai Atmodas laika, nevis pēcpadomju noskaņojumus;
- 3) dominējošā laiktelpa autobiogrāfiskajā naratīvā ir padomju periods, tādējādi par pēcpadomju autobiogrāfijām nav uzskatāmas memuārliteratūras vienības, kuru autori galvenokārt dalās pieredzē par pirmspadomju vai pēcpadomju laiku;
- 4) promocijas darba ietvaros par pēcpadomju autobiogrāfijām tiek atzītas arī t. s. kopdarbības autobiogrāfijas, proti, tās ir tapušas ar kādas citas personas

līdzdalību.³³⁵ Šāda pieeja ir raksturīga cilvēkiem, kas visdrīzāk nav apveltīti ar autobiogrāfa spējām vai arī viņam/viņai nav vēlēšanās pašai rakstīt savus memuārus, kaut gan sabiedrībā pēc tiem ir pieprasījums;

- 5) autobiogrāfs nebija miris vismaz trīs gadus pirms memuāru publicēšanas. Šis kritērijs balstās uz pieņēmumu, ka noteiktā laika periodā sociālās attiecības izmainās, un tām līdzī mainās arī sociālās reprezentācijas. Līdz ar to, no epistemoloģijas viedokļa raugoties, svarīgi ir ievērot biogrāfiskā diskursa un sociālo attiecību sasaisti. Promocijas darbā esmu pieņēmis, ka trīs gadu intervālā sociālo attiecību un biogrāfiskā diskursa sinhronizācija nevar kardināli izmainīties. Citiem vārdiem, ja memuāru autors ir jau miris, bet viņa sarakstītais tiek izdots ne vēlāk kā pēc trim gadiem, tad šis darbs un pastāvošās sociālās attiecības ir sinhronisks;
- 6) autobiogrāfs nav trimdinieks, kas Otrā pasaules kara laikā uz Rietumu valstīm emigrēja no Latvijas. Šis kritērijs ir ieviests, lai nošķirtu pēcpadomju autobiogrāfijas no trimdinieku autobiogrāfijām. Lai gan nav izslēgts, ka pēdējās arī var parādīties pārdomas par padomju periodu Latvijā, tomēr pats autobiogrāfs sava mūža lielāko daļu ir dzīvojis ārpus LPSR, un tādēļ viņa zināšanas ir iegūtas pastarpinātā, nevis tiešas pieredzes ceļā;
- 7) nav autobiogrāfija 3. personā, autobiogrāfisks romāns, atmiņu krājums, dienasgrāmata vai šo un citu (t. sk. fikcionālo) žanru sajaukums, kā, piemēram, sērijā *Likteņstāsti* izdotās grāmatas. Šī kritērija uzdevums ir nošķirt postpadomju autobiogrāfijas no citiem tuvu stāvošiem, taču citādāk interpretētiem un citādāk interpretējamiem publiskā diskursa laukiem;
- 8) biogrāfiskais naratīvs nav veidots kā ģimenes vai dzimtas vēsture.³³⁶

Izmantojot šo kritēriju tīklu, esmu aplūkojis memuārliteratūru, kas reģistrēta Latvijas Nacionālās bibliotēkas Bibliogrāfijas institūta kartotēkā un kuras oriģināli glabājas LNB. Par promocijas darbam atbilstošām pēcpadomju autobiogrāfijām, izdotām laika periodā no 1991. gada līdz 2008. gadam, var uzskatīt 192 memuārliteratūras vienības (sk. avotu sarakstu).³³⁷ Iepretim citiem memuārliteratūras

³³⁵ Arī izdevniecību vadītāji intervijās piekrīt, ka kopdarbības autobiogrāfijas jēdzieniski precīzi definē šo žanru.

³³⁶ Katram kritērijam, atsevišķi ņemtam, nav būtiska ietekme uz pēcpadomju autobiogrāfiju lauka apjomu.

³³⁷ Šo skaitu ļāva precizēt un papildināt arī LU prof. Viestura Zandera izveidotais saraksts „Atmiņu publikācijas latviešu grāmatniecībā (1989–2009)”, kas gan publiski nav pieejams. Tāpat atsevišķas

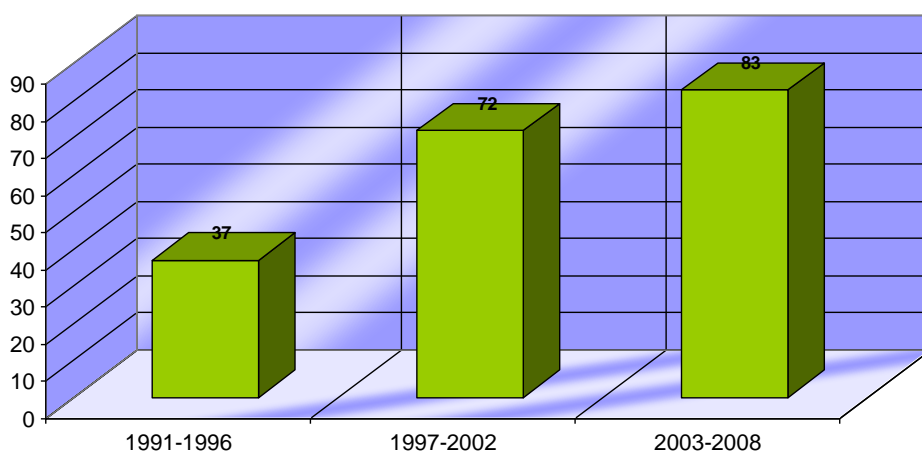
tipiem pēcpadomju autobiogrāfiju dinamika kopš 1991. gada ir bijusi samērā pastāvīga (sk. 1. un 2. diagrammu). Taču šī tendence attiecas uz latviešu memuārliteratūru, jo Latvijā izdotā memuārliteratūra krievu valodā, kurā tiek reflektēts padomju laiks, ir visai margināla parādība. Bez tam daļu šī nomaļā grāmatniecības lauka veido krievu valodā tulkotās latviešu pēcpadomju autobiogrāfijas (G. Ulmanis, D. Īvāns u. c.).

1. diagramma

2. diagramma

Postpadomju autobiogrāfiju dinamika sešu gadu griezumā
(N=192)

pēcpadomju autobiogrāfijas, kas neparādās Bibliogrāfijas institūta kartotēkā, esmu identificējis gan masu medijos, gan biogrāfiskajos pētījumos; pārsvarā šīs grāmatas ir izdotas Latvijas reģionos.

Kopš 1991. gada ir dominējušas izdevniecību izdotās autobiogrāfijas, un kopumā ir reģistrētas 25 kopdarbības autobiogrāfijas. Tomēr izdevēju loks ir ļoti sadrumstalots un daudzas izdevniecības ir publicējušas vienu vai divas memuārliteratūras vienības. Intervētie izdevēji šādu situāciju skaidro ar Latvijas grāmatu tirgus marginālo raksturu. Visbiežāk autobiogrāfiju autori pārstāv bijušo padomju radošo inteliģenci (rakstnieki, mākslinieki, aktieri, u. tml.). Nākamā nozīmīgākā autobiogrāfu grupa ir deportētie, kuru īpatsvars kopš neatkarības atgūšanas ir samazinājies, taču tas lielākoties noticis uz inteliģences autobiogrāfiju pieauguma rēķina, un absolūtajos skaitļos represēto autobiogrāfijas faktiski ir saglabājušas nemainīgus rādītājus. Turklāt jāņem vērā, ka virknē autobiogrāfiju, kurās parādās deportāciju pieredze, tas nav dominējošais stāstījuma pavediens. Kopdarbības autobiogrāfijās autobiogrāfiskajam subjektam savas atmiņas parasti palīdz izklāstīt žurnālisti (Inga Utena, Gunta Strautmane), rakstnieki (Nora Ikstena, Gundega Repše) un mākslas zinātnieki (Tatjana Suta, Laima Slava). Nereti kopdarbības autobiogrāfijās var pamanīt, ka gan narators, gan autobiogrāfiskais subjekts pārstāv vienu paaudzi. Uz to arī norāda I. Cepīte, sakot, ka bieži vien šo autobiogrāfisko kopdarbu rada draugi un paziņas, kuriem ikdienā ir ciešas attiecības.³³⁸

Pēdējā desmitgadē kā autobiogrāfi ir aktivizējušās bijušās padomju amatpersonas (nomenklatūras pārstāvji, ierēdņi), tomēr šajā grupā vēl aizvien, īpaši segmentā, kas reprezentē padomju politisko eliti, ir jūtama zināma piesardzība. Izdevniecību vadītāji apstiprina, ka daudzas bijušās padomju amatpersonas izvairās publicēt savus atmiņu stāstus. Tie lasītājiem varētu nelikties interesanti, bet pie vainas, uzskata izdevniecības *Sol Vita* vadītāja Veronika Lāce, arī esot paš aizsargāšanās instinkts: „Nevienam negribas būt nosodītam, nomētātam.”³³⁹ Savukārt izdevniecības *Atēna* vadītājs Pēteris Jankavs norāda, ka padomju amatpersonu memuāru klāsts nav tik plašs, jo „bijušie padomju funkcionāri lielākoties bija cilvēki ar zemu kultūras un izglītības līmeni, šauru redzesloku, turklāt latviešu valoda jau viņu oficiālajā un publiskajā dzīvē, kā arī lietišķajā sarakstē netika lietota”³⁴⁰.

Autobiogrāfu grupas ne vienmēr ir jāuztver kā savstarpēji izslēdzošas, jo padomju inteliģences pārstāvis var būt bijis arī deportēts, bet deportētais – strādājis

³³⁸ Intervija ar I. Cepīti.

³³⁹ Intervija ar V. Lāci.

³⁴⁰ E-pasta intervija ar izdevniecības *Atēna* vadītāju Pēteri Jankavu. Atbildes saņemtas 11.10.2011.

padomju iestādēs. Respektīvi, autobiogrāfi, kas apraksta visu savu dzīvi, nevis tikai kādu tās posmu, saskaras ar vairākām sociālajām identitātēm. Bez tam gandrīz piektdaļu autobiogrāfu nav iespējams iedalīt jebkādā nozīmīgākā grupā, tādēļ viņi ir kvalificējama kā individuāli gadījumi (piemēram, skolotājs, mācītājs, mežsargs u. c.). Šo atsevišķo gadījumu īpatsvars kopš 1991. gada ir pakāpeniski pieaudzis, kas varētu liecināt par daudzveidības un demokrātiskuma palielināšanos autobiogrāfiskajā komunikācijā.

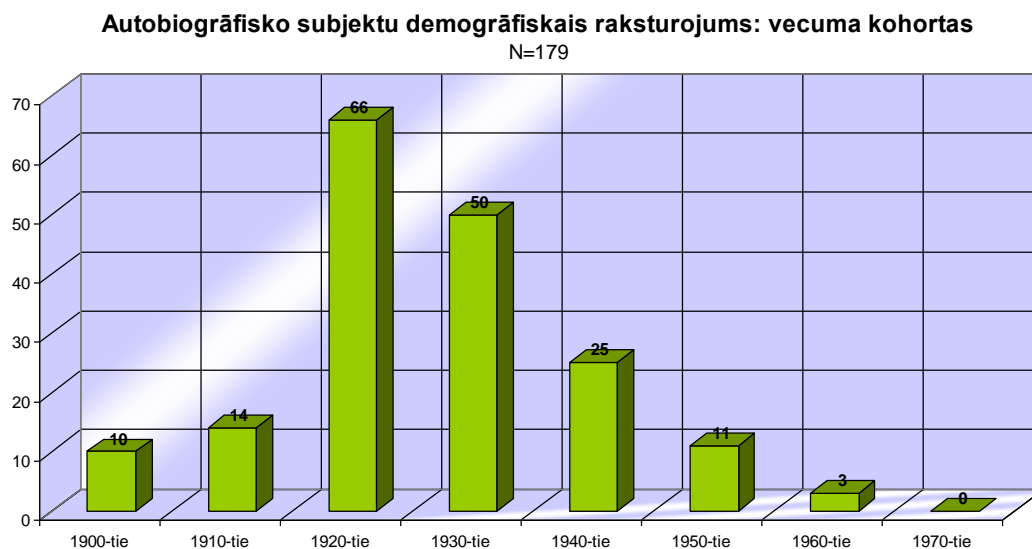
Starp autobiogrāfiem vairāk ir vīriešu (70%) nekā sieviešu (30%), bet laika gaitā pamanāms sieviešu īpatsvara pieaugumu. Autobiogrāfu demogrāfiskā struktūra liecina, ka padomju periodu visaktīvāk atceras tie, kas dzimuši laikā no 1920. līdz 1950. gadam; paši rosīgākie gan ir 20. gadsimta 20. un 30. gados dzimušie autobiogrāfi (3. diagramma). Kaut gan trūkst precīzu datu, lai spriestu par vecumu, kādā tika sarakstītas autobiogrāfijas, visdrīzāk tas ir noticis vecumā no 60 līdz 70 gadiem. Katrā ziņā grāmatas izdošanas brīdī autobiogrāfi ir atradušies minētajā vecumposmā. Pēdējo divu desmitgažu tendences parāda, ka pēcpadomju pieredzi reflektējošie autobiogrāfi kļūst arvien vecāki; ja kopš 1991. gada ir novērojama mērena sociālo identitāšu loka paplašināšanās, tad vienlaikus nav pamata uzskatīt, ka autobiogrāfu vidū ir notikusi paaudžu nomaiņa (4. diagramma). Tas nozīmē, ka padomju periodu reflektē tās pašas kohortas, kas 90. gados, vienīgi autobiogrāfi kļūst aizvien vecāki. P. Jankavs gan uzskata, ka šajā desmitgadē daudz redzamākas varētu kļūt 50. un 60. gados dzimušo cilvēku autobiogrāfijas: „Šie cilvēki būs sasnieguši vecumu, kad radīsies vēlēšanās atskatīties uz noieto dzīves ceļu, izdarīt kopsavilkumu, un viņi to spēs, jo atmiņa vēl nebūs pilnībā pazudusi.”³⁴¹

Pēcpadomju autobiogrāfiju stilistika svārstās no izteikti personiskām un intīmām pašrefleksijām (piemēram, Bīruta Baumanē, Skaidrīte Kaldupe) līdz atmiņām par publiskajiem procesiem un notikumiem (Edmunds Johansons, Sandra Kalniete). Samērā bieži parādās žanriski sajaukumi, t. i., retrospektīvo vēstījumu papildina dienasgrāmatu fragmenti, vēstules, īsas citu personu biogrāfijas un fikcionālie teksti (proza, dzeja). Vairāki autobiogrāfi mēģina atdarināt vēsturnieku retorisko stilu, atsaucoties uz privātiem vai publiskiem dokumentiem, citējot citas autobiogrāfijas vai

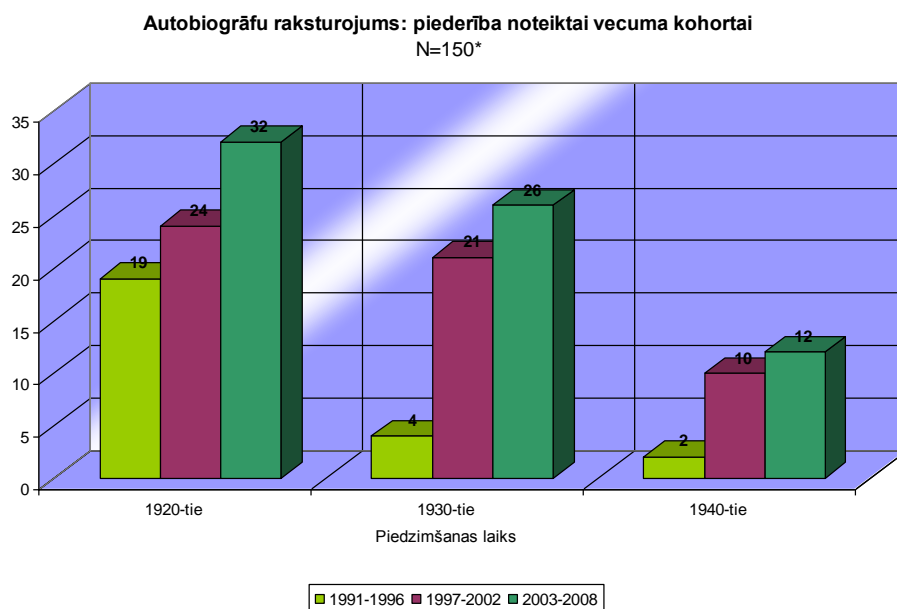
³⁴¹ Intervija ar P. Jankavu.

grāmatu pielikumos pievienojot bibliogrāfiju, kas acīmredzot tiek darīts, lai vairotu uzticamību savām atmiņām un vērtējumiem.³⁴²

3. diagramma

4. diagramma

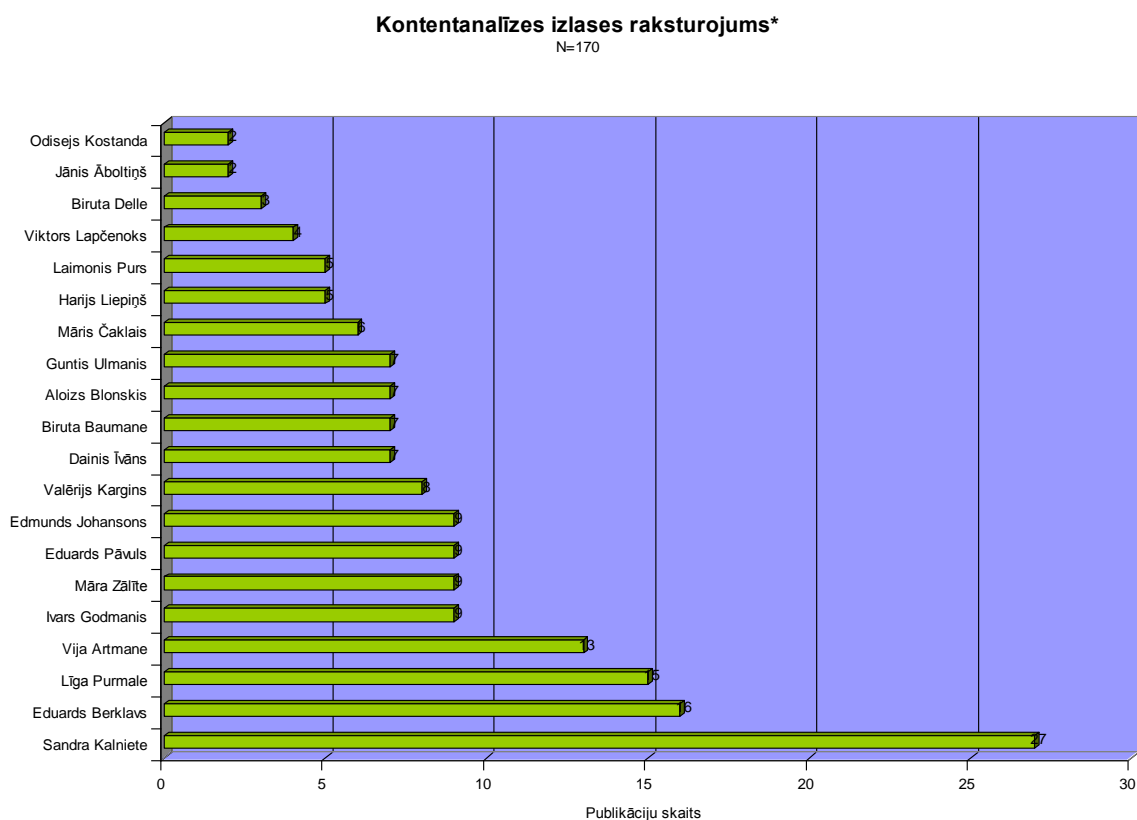

*Virksne autobiogrāfu aplūkotajā periodā ir publicējuši vairākas autobiogrāfijas, taču šajā diagrammā katra viņu autobiogrāfija ir reģistrēta kā atsevišķs gadījums. Līdz ar to autobiogrāfu kopējais skaits neatbilst faktiskajam skaitam (136) konkrētajās kohortās.

³⁴² Uz līdzīgu tendenci bulgāru postkomunistiskajā memuārliteratūrā, it īpaši politiskajos memuāros, norāda arī vēsturniece Iljana Marčeva. Sk. Marčeva, I. (2010). *Recollections as alternative history*. P. 266–268.

Promocijas darbā pēcpadomju autobiogrāfiju kvalitatīvās analīzes izlasi veido 50 memuārliteratūras vienības, kas atlasītas proporcionāli pētnieciskā lauka struktūrai (sk. 1. pielikumu). Izlasē dominē bijušās padomju inteligences pārstāvji, represētie un bijušās padomju laika amatpersonas. Autobiogrāfi lielākoties ir dzimuši 20., 30. un 40. gados. Proportionalums ir ievērots arī attiecībā uz autobiogrāfiju publicēšanas intensitāti noteiktā laika posmā (sk. 1. diagrammu), tādēļ vairums autobiogrāfiju reprezentē pagājušo desmitgadi. Daļu autobiogrāfu nav iespējams asociēt ar vienu noteiktu sociālo kategoriju, raksturīgi tas ir Atmodas perioda līderiem, kuru sociālie statusi ir krasi izmainījušies (piemēram, I. Godmanis, V. Kargins, O. Kostanda). Šādos gadījumos ir reģistrēti divi – padomju un pēcpadomju – statusi, kas visizteiksmīgāk atklājas autobiogrāfiskajā naratīvā un paratekstuālajā informācijā.

5. diagramma

* Atsevišķas publikācijas ir reģistrētas divas reizes, jo tajās parādās un tiek *diskursīvi apstrādātas* vairākas autobiogrāfijas. Līdz ar to izlases lielums neatbilst faktiskajam publikāciju skaitam.

Otro empīriskā materiāla grupu veido preses publikācijas par 50 iepriekšminētajām pēcpadomju autobiogrāfijām. Publikāciju izlase tika veidota, izmantojot divlīmeņu stratēģiju. Sākotnēji ar *Lursoft* Laikrakstu bibliotēkas un LNB

periodikas kataloga palīdzību tika atlasīti 20 autobiogrāfi, kuru atmiņu stāstiem ir bijusi visaugstākā publicitāte latviešu laikrakstos no 1991. gada līdz 2011. gada 1. augustam. Visbiežāk publikācijas parādījās trīs lielākajos nacionālajos laikrakstos – *Diena*, *Neatkarīgā*, *Latvijas Avīze*. Šo laikrakstu publikācijas veidoja kontentanalīzes izlasi (N=165), kas ļāva iegūt kvantitatīvus datus par autobiogrāfiju *diskursīvo apstrādi* nacionālajos preses izdevumos (5. diagramma). Kontentanalīzes izlasē iekļuva publikācijas, kas atbilda šādiem kritērijiem:

- publikācija nav afišas veida informācija par tuvojošos notikumu (autobiogrāfijas atvēršana, tikšanās ar autobiogrāfu u. tml.);
- autobiogrāfijas nosaukums publikācijā neparādās tikai nosaukšanas līmenī, respektīvi, autobiogrāfijai tajā ir kāda plašāka funkcionāla nozīme (vērtēšanas objekts, atsauce, avots);
- par publikāciju nav uzskatāmi lasītāko vai pirtāko grāmatu saraksti;

Lai bagātinātu kvalitatīvo informāciju, tika apkopotas arī citos laikrakstos publicētās recenzijas un vērtējošas publikācijas par 20 pēcpadomju autobiogrāfijām ar visaugstāko publicitāti (kopumā 54 publikācijas).

Trešo empīriskā materiāla grupu veido intervijas ar izdevniecību vadītājiem. Uzmanību pievērsu piecām izdevniecībām, kas pēdējos 20 gados bijušas visaktīvākās pēcpadomju autobiogrāfiju publicēšanā: *Jumava* (izdotas 16 pēcpadomju autobiogrāfijas), *Likteņstāsti* (11), *Sol Vita* (10), *Atēna* (6), *Pētergailis* (5).³⁴³ Interviju galvenais uzdevums bija iegūt kvalitatīvu papildinformāciju par latviešu memuārliteratūras izdošanu. Tās tika veiktas 2011. gada septembrī.

5.2. Analīzes principi un procedūras

Sociālo reprezentāciju pētniecība nepadz noteiktu datu ieguves un analīzes metožu privileģēšanu. Pētnieku vidū valda uzskats, ka daudzas sociālo zinātņu metodes, lai arī tiek izmantotas citiem nolūkiem, kaut kādā mērā paralēli veic sociālo reprezentāciju izpēti.³⁴⁴ Šāda nostāja dod samērā plašu pētniecisko brīvību, tomēr tas arī liek saglabāt ciešu saikni ar SRT epistemoloģiskajiem principiem.

³⁴³ Diemžēl divas aktīvas pēcpadomju autobiogrāfiju izdevniecības – *Antēra* un *Preses nams* – vairs nepastāv.

³⁴⁴ Breakwell, G. M., Canter, D. V. (1993). Aspects of methodology and their implications for the study of social representations. In: Breakwell, G. M., Canter, D. V. (eds.) *Empirical Approaches to Social Representations*. Oxford: Clarendon Press. P. 6.

Sociālo reprezentāciju pētnieki akcentē nepieciešamību pēc *datu triangulācijas* jeb dažādības.³⁴⁵ Triangulācija nenozīmē tikai kvalitatīvo un kvantitatīvo metožu kombinēšanu, tā attiecas arī uz datu daudzveidību kvalitatīvo vai kvantitatīvo pētījumu ietvaros. Tas ļauj aptvert atšķirīgus diskursus, prakses un veselā saprāta zināšanas, no kurām, uzsver I. Markova, pētnieka uzdevums *izvilkt* sociālās reprezentācijas.³⁴⁶ Promocijas darbā tiek izmantoti gan kvalitatīvie, gan kvantitatīvie dati, kas iegūti no iepriekšējā nodaļā raksturotā empīriskā materiāla. Tāpat kā būtisku epistemoloģisku principu, kas izriet no triangulācijas idejas, jāmin pastāvīga *datu salīdzināšana*, kas ļauj – it īpaši kvalitatīvos pētījumos – norobežot atšķirīgas sociālās reprezentācijas. Sistemātiska datu salīdzināšana palīdz izgaismot konceptuālās un metodoloģiskās tēmas, kas *savalda* sociālo objektu.

Autobiogrāfijai kā izziņas avotam ir *nereagējoša iedaba*, un šāda tipa (komunikatīvie) dati nodrošina, „ka sociālās reprezentācijas, kas rodas analīzes procesā, nemainās pētniecības ietekmē”.³⁴⁷ Pēcpadomju autobiogrāfiju izpēte balstās kvalitatīvajā teksta analīzes pieejā. Tekstuālo datu ieguvē ir izmantotas vairākas *tematiskajā analīzē* apbētas procedūras, kas atrodamas arī citās kvalitatīvās pētniecības pieejās, piemēram, pamatotajā teorijā vai kvalitatīvajā kontentanalīzē.³⁴⁸ Taču, kā atzīmē Virdžīnija Brauna (*Braun*) un Viktorija Klarka (*Clarke*), tematiskā analīze nav tikai ekstrakts no citām kvalitatīvās analīzes pieejām, tā ir uzskatāma par atsevišķu, ar konkrētu teoriju nesaistītu un elastīgu metodi, kas palīdz identificēt, analizēt un ziņot par datos esošo struktūru (tēmām).³⁴⁹ Promocijas darba pētījumā tematiskās analīzes mērķis ir identificēt pastāvīgus tematiskos tīklojumus, kas caurauž pēcpadomju biogrāfisko diskursu un liecina par noteiktu sociālo reprezentāciju klātbūtni. Iepretim sociālo reprezentāciju divdaļīgajam modelim, kas apraksta centrālās un perifērās tēmas tematiskā tīklojuma analīzē izšķir trīs līmeņus: pamatēmas, organizējošās tēmas un globālās tēmas.³⁵⁰ Šie līmeņi palīdz izvairīties no empīrisko materiālu vienkāršojošas dihomijas, bet tajā pašā brīdī nav pretrunā ar

³⁴⁵ Salīdzinājumam sk. Flick, U., Foster, J.L.H. (2007). Social representations. P. 201–202; Wagner, W., Hayes, N. (2005). *Everyday Discourse and Common Sense*... P. 350–351.

³⁴⁶ Marková, I. (2005). Dialogicality and Social Representations... P. 145.

³⁴⁷ Farr, R. (1993). Theory and method in the study of social representations. In: Breakwell, G. M., Canter, D. V. (eds.) *Empirical Approaches*... P. 25.

³⁴⁸ Vairāk par šīm tematiskās analīzes procedūrām sk. Ryan, G. W., Russell Bernard, H. (2003). Techniques to identify themes. *Field Methods*. 1(15): 85–109.

³⁴⁹ Braun, V., Clarke, V. (2006). Using thematic analysis in psychology. *Qualitative Research in Psychology*. P. 78, 79.

³⁵⁰ Sk. Attride-Stirling, J. (2001). Thematic networks: an analytical tool for qualitative research. *Qualitative Research*. 1(3): 385–405.

SRT skatījumu. Proti, organizējošās tēmas ir ekvivalentas metodoloģiskajām tēmām un globālās – konceptuālajām tēmām, savukārt pamattēmas šeit un turpmāk saprotamas kā metodoloģisko tēmu indikatori. Tēmu identificēšanā parasti izmanto induktīvu pieeju, taču gadījumos, kad empīriskais materiāls ir pārāk plašs un/vai pētnieku interesē tikai konkrēti teksta segmenti, induktīvo pieeju papildina deduktīvā pieeja, t. i., tēmu atrašanā tiek izmantoti iepriekš definēti kritēriji.³⁵¹

Ievērojot augšminētos principus, datu ieguvei tika izstrādāta *pamattēmu matrica* (sk. 7. pielikumu), kas sākotnēji balstījās uz piecām analīzes vienībām: autobiogrāfa dzīvesgājums, spilgtākie notikumi, aktori, laiks un telpa. Šie elementi aptver jebkura biogrāfiskā naratīva struktūru. Pārbaudot analītiskās matricas piemērotību pētnieciskajiem mērķiem, tā tika modificēta un precizēta, atsakoties no *autobiogrāfa dzīvesgājuma*, jo šī analīzes vienība izrādījās pārāk nebūtiska pētnieciskā mēroga un mērķu kontekstā. Tāpat matricas testēšana atklāja, ka *telpa* kā analīzes vienība ir pārāk plaša un, sašaurinot to līdz sociālās telpas izpratnei, tā lielā mērā pārklājas ar sociālās grupas kategoriju, kas savukārt iekļaujas *aktoru* analīzes vienībā. Precizēta tika arī *laika* analīzes vienība, pārdefinējot to kā padomju un pēcpadomju *pieredzes salīdzināšana*. Rezultātā matricas gala versijā ir saglabātas trīs tematiskās analīzes vienības – spilgtākie notikumi/pieredze, kolektīvās identitātes un pieredzes salīdzinājums.

Datu iegūšanā vispirms tika veikta padziļināta 10 autobiogrāfiju analīze, piefiksējot biežāk minētās tēmas, kuras lielākoties reģistrēju kā *in vivo* kodus, t. i., tēmu nosaukumi tika atvasināti nevis no kādas teorētiskas koncepcijas, bet gan – no paša teksta kā biežāk lietoto nozīmju kondensāti.³⁵² *In vivo* kodiem un atslēgvārdiem tika norādītas lapaspuses, kurās atrodas spilgtākie tos raksturojošie piemēri un plašāks pamattēmas izvērsums. Paralēli individuāli svarīgiem notikumiem ar katru nākamo memuārliteratūras vienību tika identificētas autobiogrāfu grupām kopīgās un atšķirīgās tēmas, tādējādi radot zināmu mērauklu datu ieguvei no atlikušajām 40 autobiogrāfijām.

Pēc pamattēmu identificēšanas visās autobiogrāfijās sekoja to šķirošana un tālāka sistematizēšana, ar mērķi atrast kādas plašākas organizējošās tēmas, kuras kopā ar daudziem un dažādiem piemēriem tika apkopotas atsevišķās tabulās. Šādas tabulas

³⁵¹ Sk. Fereday, J., Muir-Cochrane, E. (2006). Demonstrating rigor using thematic analysis: A hybrid approach of inductive and deductive coding and theme development. *International Journal of Qualitative Methods*. P. 80–92.

³⁵² Charmaz, K. (2006). *Constructing Grounded Theory*. London [etc.]: SAGE Publications. P. 55.

atviegloja arī t. s. noklusēto tēmu identificēšanu. Spilgtāko notikumu līmenī reģistrētās pamattēmas tika sadalītas publiskajos jeb pastarpināti pieredzētajos un autobiogrāfiskajos notikumos.³⁵³ Grupu pamattēmas smalkāk tika iedalītas sociālajās grupās un paaudžu grupās, turklāt sociālo grupu pamattēmās esmu nošķīris iekšgrupu un ārgrupu raksturojumus.

Formulējot organizējošās tēmas, tika caurskatīti *in vivo* kodi. Tie, kas sākotnējā datu vākšanas posmā bija šķītuši svarīgi, bet organizējošo tēmu kontekstā zaudējuši savu nozīmi, tika izņemti no datu kopas. Tāpat organizējošo tēmu formulēšanā tika izmantoti sekundārie kvalitatīvie dati, kas iegūti biogrāfiskajos pētījumos gan Latvijā, gan citās postkomunisma valstīs. Šī procedūra ir līdzīga pamatotajā teorijā izmantotajai *aksiālajai kodēšanai*, ar kuras palīdzību tiek padziļināts iegūto teorētisko kategoriju saturs.³⁵⁴ Bez iepriekš definētajām dimensijām, kam ir svarīga loma sociālo reprezentāciju funkcionēšanā, analīzes gaitā, tika izvirzītas arī citas specifiskākas dimensijas, kas palielināja atsevišķu organizējošo tēmu analītiskumu. Tā, piemēram, kopīgās pieredzes tēmas ieguva detalizētāku izvērsumu, kad tās iztirzāja no koda pozīcijām (precīzāk, tie naratīvu segmenti, kuros parādās padomju un pēcpadomju pieredzes salīdzinājumi).

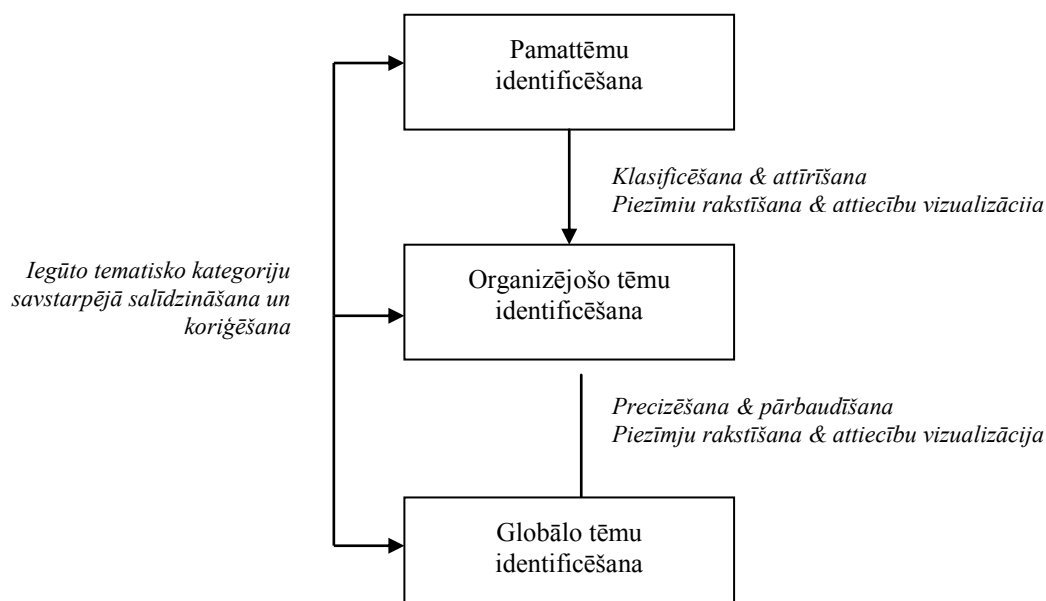
Pamattēmu un organizējošo tēmu identificēšanu un apkopošanu pavadīja regulāra metodoloģisko un empīrisko piezīmju rakstīšana. Šī procedūra tiek praktizēta *pamatotajā teorijā* un ļauj pētniekam nospraust analītiskos un konceptuālos virzienus, kā arī izvairīties no vienkāršas datu aprakstīšanas.³⁵⁵ Datu analīzes un sintēzes gaitā attiecības starp dažādām organizējošajām tēmām bieži tika arī vizualizētas, un daļa no šī vizualizētā materiāla parādās promocijas darba empīriskajā daļā. Piezīmju rakstīšana un tematisko attiecību vizualizēšana deva vērtīgu ieguldījumu precīzākā un atbilstošākā biogrāfiskā diskursa tematiskā tīklojuma noteikšanā. Daļa empīrisko piezīmju pakāpeniski esmu transformējis konferenču referātos un zinātniskajās publikācijās, kas arī ir mudinājis precizēt atsevišķas sākotnēji formulētas organizējošās tēmas. Lai paaugstinātu kvalitatīvās analīzes rezultātu uzticamību, promocijas darba 5. pielikumā ir pievienotas svarīgākās organizējošās tēmas

³⁵³ Par notikumu *spilgtumu* liecināja vai nu to akcentēšana noteiktas autobiogrāfijas ietvaros, vai arī to atkārtošāns dažādos autobiogrāfiskajos naratīvos.

³⁵⁴ Strauss, A., Corbin, J. (1998). *Basics of Qualitative Research: Techniques and Procedures for Developing Grounded Theory*. Thousand Oaks [etc.]: SAGE Publications. P. 123–142.

³⁵⁵ Turpat. 217.–244. lpp.

skaidrojošas vizītkartes. To izveidošanā esmu ņēmis vērā Ričarda Bojatzis (*Boyatzis*) ieteiktos tematisko kodu izveides kritērijus.³⁵⁶

8. shēma

Autobiogrāfisko naratīvu analīzes procedūra

Reģistrējot tekstuālos datus, analīzes vienības aptvēra kopīgās autobiogrāfisko naratīvu izpausmes, līdz ar to netipiskais un indeosinkrātiskais ieguva fona informācijas statusu un netika reģistrēts. Šāda analītiska pieeja izceļ biogrāfisko naratīvu faktūru un to ietekmējošās sociālās reprezentācijas, taču tas arī rada ierobežojumus, jo tiek ignorēta konkrētā autobiogrāfa unikalitāte.

Apkopojot organizējošās tēmas, kas parādās trijās analīzes vienībās, esmu ieskicējis globālo tēmu kontekstus, kā arī atšķirīgo kontekstu pārklāšanos. Ņemot vērā laika un apjoma iespējamības principu (*feasibility*), datu analīzē galvenokārt tiek aplūkotas organizējošās tēmas un to iespaids uz globālo tēmu veidošanos. Gadījumos, kad radās šaubas par organizējošās vai globālās tēmas izskaidrojošo spēku vai atbilstību empīriskajam materiālam, tās tika atkārtoti pārskatītas pamattēmu kontekstā un, ja nepieciešams, pārdefinētas.

Laikrakstu publikāciju analīzē tika kombinēta kvantitatīvā un kvalitatīvā datu ieguves metodoloģija. Kvantitatīvajā analīzē izmantoju kontentanalīzi, kuras dizains

³⁵⁶ Sk. Boyatzis, E. R. (1998). *Transforming Qualitative Information: Thematic Analysis and Code Development*. Thousand Oaks, London, New Delhi: SAGE Publications. P. 48–49.

sakņojās pēcpadomju autobiogrāfiju tematiskās analīzes rezultātos. Kontentanalīzes dizainu veidoja septiņas analīzes vienības:

- balss (kas runā par autobiogrāfiju);
- publikāciju žanrs (ziņas, intervijas, recenzijas,³⁵⁷ viedoklis, vēstule, apraksts³⁵⁸);
- atsauce uz autobiogrāfiju (faktoloģiska, vērtējoša);
- autobiogrāfiju vērtējums (pozitīvs, neitrāls,³⁵⁹ negatīvs)
- motīvi (viktimizācija, stigmatizācija, pretošanās, neitralizācija);
- paaudzes identitāte (vai parādās skaidras norādes uz kādu konkrētu paaudzes identitāti?);
- memuāru funkcionālais skaidrojums (vai publikācijā tiek ieskicēta memuāru jēga un uzdevumi?).

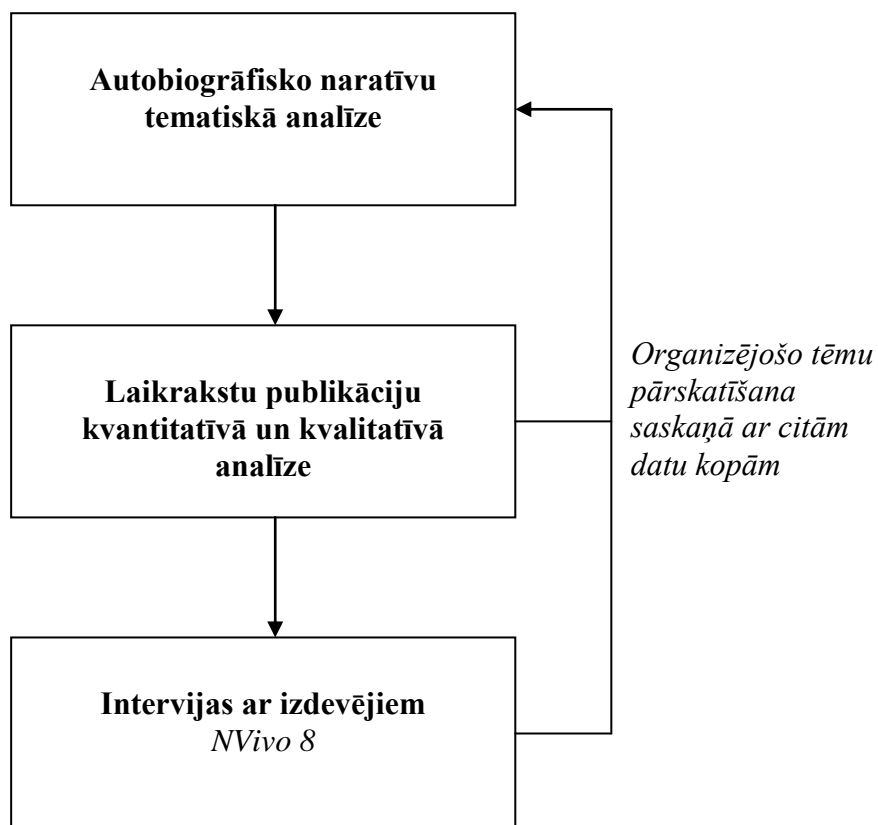
Kontentanalīzes mērķis bija iegūt datus, kas ilustrētu, kā Latvijas nacionālajos medijos notiek pēcpadomju autobiogrāfiju diskursīvā apstrāde. Līdztekus kvantitatīvajiem datiem apkopāju arī kvalitatīvos datus, t. sk. no kontentanalīzes izlasē neietilpstošiem laikrakstiem. Kvalitatīvās analīzes izlasi veidoja recenzijas, kurās uzmanība tika pievērsta motīviem, kas parādās vai tiek izcelti pēcpadomju autobiogrāfiju vērtējumā.

Interviju saturu noteica divas jautājumu grupas (sk. 4. pielikumā). Pirmā sastāvēja no jautājumiem, kuru uzdevums bija izzināt izdevēju skatījumu uz latviešu memuārliteratūras attīstību kopš 1991. gada un tās izdošanas nosacījumiem. Otrā jautājumu grupa attiecās uz latviešu pēcpadomju autobiogrāfijām un cilvēku vēlmi tās lasīt. Intervijas bija daļēji strukturētas, tās tika veiktas 2011. gadā no 6. līdz 13. septembrim, vidējais ilgums – 30 minūtes. Interviju transkriptu kodēšanā tika izmantota kvalitatīvās analīzes datorprogramma *NVivo* 8. Gadījumos, kad intervējamais lūdza neizpaust sniegto informāciju, tā netika kodēta. No intervijām iegūtie dati ir integrēti gan empīriskā materiāla raksturošanā, gan autobiogrāfiju un laikrakstu analīzē.

³⁵⁷ Ar recenzijām tika saprastas arī minirecenzijas un vērtējošas anotācijas.

³⁵⁸ Apraksta žanrs tika interpretēts plašāk nekā tradicionāli. Kā apraksts tika reģistrēti arī fragmenti no grāmatas ar žurnālistes rakstītu vērtējošu ievadu.

³⁵⁹ Kā *neitrāls vērtējums* tika reģistrēti tie gadījumi, kuros par autobiogrāfiju tika pausts neskaidrs viedoklis vai arī publikācijā vienlaikus parādījās gan kritizējošs, gan slavinošs vērtējums.

9. shēma

Promocijas darba pētījuma dizains

Visas trīs datu ieguves metodes esmu pielietojis hronoloģiskā secībā (9. shēma). Turklāt preses publikāciju analīzē un intervijās iegūtie dati ļāva precizēt autobiogrāfisko naratīvu organizējošās tēmas kā analītiskas kategorijas.

6. Latviešu pēcpadomju autobiogrāfiju tematiskā analīze

Šīs promocijas darba daļas uzdevums ir padziļināti analizēt autobiogrāfiju naratīvus, kas *iedzīvina* padomju laika sociālās reprezentācijas. Balstoties uz trīs analīzes vienībām (aktori, spilgtākie notikumi, pieredžu salīdzināšana), kas noteica kvalitatīvo datu iegūvi, turpmākajā izklāstā aplūkošu, kā tiek tematizētas autobiogrāfu kolektīvās identitātes un kādas organizējošās tēmas parādās, gan runājot par padomju laiku, gan salīdzinot padomju un pēcpadomju pieredzi.

6.1. *Autobiogrāfu kopienu identitātes tipi*

Kad autobiogrāfi runā par iekšgrupu vai ārgrupu attiecībām, viņi ne tikai retrospektīvi noenkuro savu sociālo identitāti – viņi arī atsedz padomju laika sociālās reprezentācijas. Eksplicīti sociālās identitātes vērtējumi parāda, kā noteiktas reprezentācijas iespaido piederības sajūtu grupai vai tieši otrādi – nošķiršanos no tās. Šie (paš)vērtējumi vienlaikus latviešu autobiogrāfus raksturo kā atmiņu aģentus, kas iesaistās padomju laika sociālo reprezentāciju (re)konstruēšanā. Nākamajās divās apakšnodaļās mans nolūks ir ieskicēt sociālo grupu un paaudžu identitātes tipus, kas caurauž latviešu pēcpadomju autobiogrāfijas. Abas identitātes veic strukturējošu lomu autobiogrāfiskajos naratīvos, tādēļ pie tām neizbēgami nāksies atgriezties arī turpmākajās nodaļās.

6.1.1. Sociālā identitāte

Lasot pēcpadomju autobiogrāfijās, tika reģistrēti kvalitatīvie dati par biežāk sastopamo sociālo grupu identitātēm. Ģimene kā sociālā grupa netika pakļauta analīzei, jo tai autobiogrāfi pievērsās samērā sporādiski. Līdz ar to analīzes materiālu lielākoties veidoja profesionālo vai plašāku simbolisko grupu atainojums. Turpmākajā analīzē esmu izdalījis divas organizējošo tēmu dimensijas: pozitīvā un negatīvā identitāte.

6.1.1.1. Pozitīvā identitāte

Pozitīva sociālā identitāte indivīdam piešķir simbolisku vērtību un pašapziņu. Redzamākās grupas, kas pēcpadomju biogrāfiskajā diskursā cenšas *noenkurot* pozitīvu sociālo identitāti, ir bijusī padomju laika inteliģence un amatpersonas, kā arī Atmodas laika politiķi, bet represētie iemieso specifisku pozitīvās identitātes tipu.

Bijusī padomju inteliģence (turpmāk arī – inteliģence) pašrefleksijas ziņā ir viena no aktīvākajām autobiogrāfu grupām, kas tiecas nostiprināt savu identitāti. Pēc Harrē klasifikācijas, inteliģenci varētu uzskatīt par taksonomisku jeb *no ārpusēs* definētu kolektivitāti, kuru veido mazākas strukturētās grupas. Vienlaikus dažādi inteliģences pārstāvji ik pa laikam autobiogrāfijās pieņem ar šo *uzspiesto* identitāti. Tas liek domāt, ka inteliģence tomēr ir strukturēta grupa, taču tās identitāte ir vairāk simboliska nekā dabiski pastāvoša. Padomju laikā inteliģence tika iedalīta tehniskajā un radošajā, un tā veidoja sociālu starpslāni, kurā ietilpa dažādu sabiedrības šķiru pārstāvji.³⁶⁰ Šo dalījumu var nosacīti attiecināt arī uz pētījuma izlasē iekļautajiem autobiogrāfiem. Kopumā kā ģenerālajā kopā, tā izlasē radošās inteliģences priekšplānā izvirzās aktieri, rakstnieki un mākslinieki, savukārt tehnisko inteliģenci veido dažādu jomu akadēmiķi, arhitekti un skolotāji. Tādējādi inteliģences sociālā identitāte ir ļoti sazarota, un tai var būt dažādi izcelsmes avoti.

Viena no īpašībām, ko autobiogrāfi izceļ pozitīvās identitātes konstrukcijā, ir inteliģences solidaritāte. Solidaritāte vissistemātiskāk parādās rakstnieku autobiogrāfijās, kurās būtiska loma ir atvēlēta Rakstnieku savienībai (RS). Tā kļūst par kaujas lauku dažādu uzskatu cilvēkiem un – par forumu profesionālām diskusijām. Plašāk raugoties, RS veido fonu gan pretestībai (rakstnieku aizstāvēšana, cīņa par ietekmi RS u. tml.), gan arī sadarbībai ar esošo režīmu (pakļaušanās ideologu prasībām). Šo duālo iedabu uzskatāmi atklāj dzejnieka Māra Čaklā vērtējums:

„Rakstnieku savienība ar visu tās raibo sastāvu, kastu sistēmu un CK uzraudzību ilgus gadus bija tāds kā inteliģences patvērums. Kādas batālijas gan te izcīnītas ar partijas vosbosiem un vienkāršiem funkcionāriem, kuri bija „pagodinājuši” mūs ar savu ierašanos! Cik daudz dzejas un prozas grāmatu te aizstāvēts, cik daudz lugām palīdzēts izlauzties līdz teātru skatuvēm!”³⁶¹

³⁶⁰ Petrovs, F. (Galv. red.). (1978). *Svešvārdu vārdnīca*. Rīga: Liesma. 321. lpp. Vairāk par inteliģences klasifikāciju sk. Гудков, Л., Дубин, Б. (2009). *Интеллигенция*. Санкт-Петербург: Издательство Ивана Лимбаха.

³⁶¹ Čaklais, M. (2000). *Laiks iegravē sejas*. Rīga: Jāņa Rozes apgāds. 44. lpp.

Faktiski rakstnieki ir vienīgā grupa, kuras paštēlā piederība profesionālajai organizācijai spēlē tik būtisku lomu. Pārējie inteliģences pārstāvji savu sociālo identitāti pamatā ietonē ar individuālu rīcību, kas tiks analizēta turpmākajās nodaļās, aplūkojot autobiogrāfiskos naratīvus organizējošās tēmas. Ja arī profesionālās organizācijas parādās citu *radošo cilvēku* dzīvesstāstos, tām salīdzinājumā ar RS ir ievērojami niecīgāks iespaids uz pozitīvās identitātes nostiprināšanu. Tēlnieces Vijas Mikānes vērtējumā literāti savā ziņā

„rādījās labāki nekā mēs, mākslas akadēmijas studenti – nelabojami individuālisti. [...] Mākslinieku savienībai nebija tāda vienojošā spēka kā Rakstnieku savienībai. Mēs pārstāvējām diezgan atšķirīgas darbības formas, kamēr rakstītāji [...] tomēr rīkojās ar vienu izteiksmes līdzekli – vārdu, kurā arī sapratās.”³⁶²

Izpaliekot šādai profesionālai organizācijai, citu inteliģences grupu dzīvesstāstos par pozitīvās identitātes stūrakmeni kļūst profesionālā izaugsme, kuras ceļā ik pa laikam ir nolikti ideoloģiskie šķēršļi. Tā akadēmiķi izceļ sasniegumus zinātnes laukā, mākslinieki – tiekšanos pēc augstas kvalitātes mūzikā, glezniecībā u. c.

Atsevišķa inteliģences grupa, kas itin bieži parādās autobiogrāfijās un iegūst pozitīvu identitāti, ir *skolotāji un augstskolu pasniedzēji*. Lai gan personāžu līmenī autobiogrāfi norāda uz konkrētu šīs grupas pārstāvju klajo pakļaušanos padomju ideoloģijai, tam līdztekus tiek minēti arī gadījumi, kas neitralizē negatīvo identitāti un kā ārgrupai skolotājiem un mācībspēkiem piešķir drīzāk pozitīvu vērtējumu. Par *neitralizējošiem* piemēriem kļūst brīvvalsts laika skolotāji, kā arī principiāli un viltīgi jaunie skolotāji, kas ideoloģizēto patiesību „skaidroja ar smīnu, bez pieklājīgas pārliecības”.³⁶³ Vienlaikus skolotāju autobiogrāfijās būtībā tiek noklusēts ideoloģiskais darbs, piemēram, ar oktobrēniem un pionieriem.

Pozitīvās identitātes konstruēšanā inteliģences pārstāvji mēdz izmantot sociālās sāncensības stratēģiju. Tomēr nozīmīgāku lomu autobiogrāfijās iegūst drīzāk netieša un rafinēta, nevis atklāta bezkompromisa konfrontācija ar varu. Tālab aktīvas un gudras opozīcijas tēmai ir pašsaprotama vieta inteliģences paštēlā (sk. 6.2.3. apakšnodaļu). Uz to norāda konfrontāciju implicītais raksturs, kas caurauž, piemēram,

³⁶² Mikāne, V. (2005). *Modelstunda*. Rīga: Zinātne. 20., 29. lpp.

³⁶³ Īvāns, D. (1995). *Gadījuma karakalps*. Rīga: Vieda. 19. lpp. Salīdzinājumam par padomju laika skolotāju pozitīvo identitāti un tās veidošanas praksēm sk. Britāne, A. (2007). *Vēji dzied, vēji raud*. Rīga: Jumava; Kostanda, O. (2002). *Atklāti par sevi un politiskajiem mītiem*. Rīga: Nordik; Zelmenis, V. (2001). *Zelta caune ozolā*. Rīga: RaKa.

atmiņas par aizliegtās literatūras lasīšanu vai tikšanos ar padomju varai nelojāliem cilvēkiem. Paralēli šai sāncensībai autobiogrāfijās ir pamanāma arī reljefa iekšgrupas salīdzināšanās stratēģija, kas padomju inteliģences darbībā norobežo pozitīvo identitāti no negatīvi vērtētām ideoloģiskām izpausmēm. Tā literāts Laimonis Purs pretstata prozaiskus un dzejniekus, atzīmējot, ka pirmie apkārt notiekošo vērtēja daudz kritiskāk un reālistiskāk, tādēļ viņi „atturējās iebāzt sarkano biedra karti krūšu kabatā pie sirds” un „atšķirībā no redzamākajiem dzejniekiem, palika bezpartejisko rindās”.³⁶⁴ Līdzīgi aktieris Harijs Liepiņš nošķir aktierus, kas iestājās kompartijā, no tiem, kas no tās izvairījās.³⁶⁵ Tiesa, laikrakstos publicētajās recenzijās šāda inteliģences savstarpējo rēķinu kārtošana nereti izpelnās kritisku vērtējumu (sk. 7. nodaļu).

Retais inteliģences pārstāvis identificējas ar padomju *disidentiem*, lai gan pēcpadomju Latvijā, īpaši publiskajā diskursā, šī pagātnē eksistējusī sociālā kategorija pilda pozitīvas references funkciju. Vairākas autobiogrāfijās parādās pozitīvs novērtējums vai pat autobiogrāfa ciešās attiecības ar disidentiem, par kuru simbolu kļūst Gunārs Astra.³⁶⁶ Taču pat autobiogrāfi, kurus varētu uzskatīt par piederīgiem padomju disidentu lokam (Edvards Berklavs, Helēna Celmiņa), sevi eksplicīti neasociē ar to. Biogrāfiskā pētniece Aili Ārelaida-Tarta (*Aarelaid-Tart*) atzīst, ka „vienkāršie [padomju] cilvēki disidentus uzlūkoja kā citas planētas iemītniekus. Lielākā daļa sabiedrības nespēja saprast šādas [disidentiskas] rīcības motivāciju”.³⁶⁷ To arī apliecina 1989. gadā veiktā Viskrievijas sabiedriskās domas pētniecības centra aptauja, kurā 70 procenti respondentu nekad nebija dzirdējuši par PSRS disidentiem.³⁶⁸ Turklāt, kā uzskata zviedru pētniece Li Benniha-Bjerkmane (*Bennich-Björkman*), padomju Latvija uz pārējo Baltijas valstu fona izcēlās ar viskuslāko pretestību un opozīciju nedemokrātiskajam režīmam.³⁶⁹ Tādējādi, lai arī oficiālais diskurss akceptē disidentus, Latvijas pēcpadomju sabiedrībai visdrīzāk ir visai

³⁶⁴ Purs, L. (2006). *Aizejot atskaties*. 2. sēj. Rīga: autora izdevums. 27. lpp. Šāds pretnostatījums parādās arī citu rakstnieku autobiogrāfijās.

³⁶⁵ Liepiņš, H. (1997). *Pēr, tu melo!* Rīga: Preses nams. 98. lpp.

³⁶⁶ Sk. Kalvāns, R. (2006). *Atklusējumi*. 76. lpp.; Ulmanis, G. (1995). *No tevis jau neprasa daudz...* Rīga: Likteņstāsti. 143. lpp. Uzmanības vērts gan ir fakts, ka 20 gadus pēc PSRS izjukšanas G. Astras devums sabiedrībā netiek sevišķi augstu novērtēts. 2010. gada novembrī veiktajā SKDS aptaujā tikai 0,9% respondentu G. Astru atzina par vispozitīvāk vērtējamo personību 20. gadsimta Latvijā.

³⁶⁷ Aarelaid-Tart, A. (2010). *The theory of cultural trauma...* P. 58.

³⁶⁸ Slapentokh, V., Shiraev, E., Carroll, E. (2008). *The Soviet Union...* P. 154.

³⁶⁹ Bennich-Björkman, L. (2007). *Between Resistance and Opposition: Development after Stalinism*. 66. lpp.

miglaini priekšstati par šo grupu, un, iespējams, tādēļ tās klātbūtne inteliģences autobiogrāfijās ir tik neizteiksmīga.

Centieni nostiprināt pozitīvu sociālo identitāti ir pamanāmi arī bijušo padomju amatpersonu (turpmāk arī – amatpersonu) autobiogrāfijās. Latvijā salīdzinājumā ar citām postkomunistiskajām valstīm (piemēram, Bulgārija, Lietuva) praktiski nav publicētas vēlīna padomju perioda LKP sekretāru memuāri, tas raksturo latviešu pēcpadomju atmiņu kultūras specifiku.³⁷⁰ Tomēr vairākus memuārus ir izdevuši padomju nomenklatūras pārstāvji (Jānis Āboltiņš, Jānis Liepiņš, Edmunds Johansons), kurus mēdz uzskatīt par sociālistiskās sabiedrības politisko eliti ar sev raksturīgu īpašā statusa apzināšanos.³⁷¹ Pozitīvās identitātes veidošanas stratēģijas autobiogrāfijās nosaka daudzveidīgie mijiedarbības konteksti. Šo kontekstu ietekmi ļauj labāk izprast etnoloģes Kirsti Joesalū (*Jõesalu*) biogrāfiskais pētījums par tipisku igauņu padomju ierēdņa karjeru. Joesalū parāda, kā padomju amatpersonu savstarpējo pozicionēšanos un līdz ar to šodienas identitāti strukturē horizontālās un vertikālās (hierarhijas) attiecības; katrs attiecību līmenis eksponē citādākas tēmas un identitātes.³⁷²

Latviešu pēcpadomju autobiogrāfijās horizontālajā līmenī nereti tiek izmantotas grupas pārvērtēšanas stratēģijas, piešķirot jaunas nozīmes potenciāli stigmatizējošai pieredzei, kā arī uzsverot sava paveiktā darba sociālo vērtību (augstā profesionalitāte, paveiktā sabiedriskais nozīmīgums). To labi ilustrē bijušo iekšlietu struktūru darbinieku memuāri (Aloizis Blonskis, Anrijs Kavalieris, Nikolajs Zlakomanovs). Jānis Dzenītis pauž neslēptu gandarījumu par iespēju strādāt LPSR tieslietu ministra amatā: „Es aizrāvos ar savu darbu, jutos pietiekami tam sagatavots un man bija sajūta, ka arī citi to prot novērtēt. Visos līmeņos. Arī tajā grūti precizējamā kopumā, ko sauc par tautu.”³⁷³ Līdzīgi tiek ielogota darbība komjaunatnē, kad tā tiek saistīta ar praktisku darbošanos sabiedrības interešu vārdā.³⁷⁴ Turklāt komjaunatnes lietišķums, jo sevišķi vēlīnajā padomju periodā, parādās arī ārgrupas novērtējumā. Piemēram,

³⁷⁰ 1997. gadā krievu valodā tika publicēta pēdējā LKP CK pirmā sekretāra Alfrēda Rubika memuāri, taču tie sabiedrībā neizraisīja īpašu rezonansi, lai gan izdošanas gadā Rubiks tika priekšlaicīgi atbrīvots no ieslodzījuma. Visdrīzāk tas skaidrojams ar autobiogrāfijas publicēšanu krievu, nevis latviešu valodā. Рубикс, А. (1997). *Голосовали цветами...* Рига: б.и.

³⁷¹ Sk. Laķis, P. (1997). *Vara un sabiedrība: varas maiņa Latvijā astoņdesmito un deviņdesmito gadu mijā*. Rīga: Zvaigzne ABC. 21.–46. lpp.

³⁷² Jõesalu K. (2003). What people tell about their working life in the ESSR, and how do they do it? Sourcecentred study of a civil servant's career biography. *Pro Ethnologia*. 16: 61–88.

³⁷³ Dzenītis, J. (2002). Dzenītis, J. (2002). *Sava laikmeta vilnī: valsts justīcijas padomnieka memuāri*. Rīga: Autora izd. 133. lpp.

³⁷⁴ Salīdzinājumam sk. Kargins, V. (2005). *Nauda un cilvēki*. Rīga: Atēna. 67. lpp.; Āboltiņš, J. (1992). *Biju biedrs, tagad kungs*. Rīga: Neatkarīgā Cīņa. 12.–13. lpp.

bijušais LTF vadītājs Dainis Īvāns atceras: „Tā kā komjaunatnes līderus, kas bija godīgi karjeristi, ne psihiski slimi idejas kalpi [...] sen vairs neinteresēja šīs organizācijas cēlie komunistiskās audzināšanas mērķi, viņi varēja parosīties, darot kaut ko derīgu jaunajam laikam.”³⁷⁵ Viņpus šīs pragmatiskās attieksmes atsevišķas amatpersonas akcentē sava statusa ekskluzivitāti. Pēdējais Latvijas Valsts drošības komitejas priekšsēdētājs Edmunds Johansons vairākkārt uzsver VDK darbinieku piederību elitārajai sabiedrības daļai, pie tam VDK aģentu motivāciju sadarboties viņš skaidro ar patriotismu un lojalitāti dzimtenei, nevis ar bailēm no sankcijām.³⁷⁶

Savukārt amatpersonu vertikālo attiecību pieredze sekmē iekšgrupas salīdzināšanās stratēģiju izmantošanu. Šādos gadījumos autobiogrāfi parasti izmanto kritiski vērtētās augstākstāvošās amatpersonas kā fonu, uz kura izcelt savu pozitīvo identitāti. Tas arī veicina izolēšanos no ideoloģizētajiem mijiedarbības kontekstiem, priekšplānā izvirzot profesionalitātes tēmu. Piemēram, Uldis Lasmanis, kas ilgu laiku strādājis padomju mazumtirdzniecības sistēmā, norāda, ka viņa darbs esot bijis smags, zināšanas, izveicību un fizisku izturību prasošs, tādēļ pēc šādiem amatiem „netīkoja partijas nomenklatūras ļaudis”.³⁷⁷

Izteikti pozitīva sociālā identitāte parādās LTF dalībnieku autobiogrāfijās. Memuāru autori izceļ LTF demokrātiskumu, neatkarīgumu un nosvērtību kā savas references grupas raksturlielumus.³⁷⁸ Protams, atšķirībā no iepriekš aplūkotajām grupām LTF gadījums liecina par laiktelpā precīzi izolējamu sociālo identitāti (LTF dibināta 1988. gada oktobrī). Atsevišķi autobiogrāfi, kas identificējas ar LTF, vienlaikus reprezentē arī citas bieži pozitīvi vērtētas references grupas, kā zinātniekus (Jānis Freimanis, Ivars Godmanis). Tomēr, abstrahējoties no pārējiem kontekstiem, LTF kā *retrospektīvās noenkurošanas* objekts parāda: piederības apliecināšana šai organizācijai/kustībai nozīmē pozitīvu identitāti, jo LTF ir padomju laika negatīvās reprezentācijas simbols. LTF kontekstā sociālā salīdzināšanās parasti notiek divos virzienos. Pirmkārt, tas neapšaubāmi ir pretnostatījums padomju varai, ko iemieso arī Interfronte, bet, otrkārt, – radikālām nacionālistiskām organizācijām, piemēram,

³⁷⁵ Īvāns, D. (1995). *Gadījuma karakalps*. 53. lpp.

³⁷⁶ Johansons, E. (2006). *Čekas ģenerāļa piezīmes: Atmoda un VDK*. Rīga: 1991. gada barikāžu dalībnieku biedrība. 39. lpp.

³⁷⁷ Lasmanis, U. (2006). *Dēla gadsimts*. Rīga: autora izdevums. 274. lpp.

³⁷⁸ Salīdzinājumam sk. Freimanis, J. (2002). *Visu vēju virpuļi*. Rīga: Nacionālais apgāds; Kalniete, S. (2000). *Es lauzu, tu lauzi, mēs lauzām, viņi lūza*. Rīga: Jumava.; Īvāns, D. (1995). *Gadījuma karakalps*.

LNNK, uz kuru fona LTF tiek iekadrēta kā pragmatisks Atmosas spēlētājs, kam pieder izšķirošais vārds fundamentālu jautājumu izlemšanā.³⁷⁹

Par specifisku pozitīvās identitātes paveidu var uzskatīt *upura identitāti*. Tās pirmtēlu formē politiski represēto cilvēku autobiogrāfijas, kas detalizēti apraksta indivīdu ciešanas un izsūtījuma laikā pieredzēto pazemojumu. Šī pieredze autobiogrāfiem piešķir īpašas tiesības, kuras, kā norādījis filozofs C. Todorovs, rada kārdinājumu cietušajiem ilgtermiņā identificēties ar parocīgo upura identitāti. Tā nodrošina ne tikai materiālu, bet arī noturīgu simbolisko kompensāciju: „Gados vecajam upurim ir neierobežotas tiesības paust savas pretenzijas un pieprasīt savu daļu; ieņemot šādu pozīciju, viņš sev nodrošina gandarījumu.”³⁸⁰ Pētījuma izlasē iekļautās *izsūtījuma autobiogrāfijas* apstiprina jau vairāku pētnieku slēdzienu, ka deportāciju stāstiem ir līdzīga struktūra (tostarp stāstījumus papildina reliģiskie un folkloras motīvi), kas rezultējas monolīta un kolektīva diskursa tapšanā.³⁸¹ Tomēr analizētajās autobiogrāfijās var pamanīt diezgan krasas stilistiskas atšķirības, aprakstot traumatisko pieredzi. Viņpus tipiskās deportācijas naratīvu izteiksmes atklājas sarkastisks vai samērā romantizēts stāstījums, kā tas, piemēram, ir režisora Oļģerta Krodera vai dzejnieka Olafa Gūtmaņa autobiogrāfijās.³⁸² Bez šaubām, šādas stilistiskas novirzes ir uzskatāmas par izņēmumiem, jo deportāciju diskursā dominē traģiskā perspektīva, kurā variējas ciešanu un izdzīvošanas tēmas. Taču pats fakts, ka parādās arī citādāks skatījums, liecina par deportāciju biogrāfiskā diskursu un upura identitātes atvērtību daudzveidīgākai pieredzei un attieksmēm.

Bez deportētajiem vairākās pēcpadomju autobiogrāfijās var novērot epizodisku upura identitāti, kas dominē noteiktā dzīvesstāsta posmā un, lietojot Denzina terminoloģiju, sakņojas *kumulatīvajās epifānijās* – šī identitāte sakņojas autobiogrāfu iteratīvajās atmiņās par pretestību padomju režīmam (3.1. nodaļu). Inteliģences vēstījumos upura identitāti noenkuro atmiņas par *ideoloģiskajiem žņaugiem*, kas traucējuši strādāt un traumējuši radošus cilvēkus. Viktimizācijas tēma dažkārt ļauj arī

³⁷⁹ Sk. Freimanis, J. (2002). *Visu vēju virpuļi*. 125., 145. lpp.; Īvāns, D. (1995). *Gadījuma karakalps*. 180, 234. lpp.

³⁸⁰ Todorov, T. (1995). Communist camps and its aftermath. *Representations*. 49: 131.

³⁸¹ Salīdzinājumam sk. Skultans, V. (1998). *The Testimony of Lives...*; Kirss, T. (2004). Three generations of Estonian women: Slevs, lives, texts. In: Lauristin, M. (eds.) *She Who Remembers, Survives: Interpreting Estonian Women's Post-Soviet Life Stories*. Tartu: Tartu University Press. P. 112–143; Солюед, В. К. (2010). Психологические последствия репрессий 1917–1953 годов в судьбах отдельных людей и в обществе. *Журнал практической психологии и психоанализа*. Sk. internetā (2011. 16. okt.): <http://tinyurl.com/3s32uwl>

³⁸² Gūtmanis, O. (2005). *No klaidoņa par svētceļnieku*. Liepāja: LiePA; Kroders, O. (1993). *Mēģinu būt atklāts*. Rīga: Māksla.

pārinterpretēt atsevišķus negatīvi vērtētus personāžus. Kā spilgts gadījums minams dzejnieks Jāni Sudrabkalns, kas vairākās autobiogrāfijās no *sadarbnieka* (L. Pura radīts neoloģisms) tiek pārkvalificēts par sistēmas upuri. O. Kroders atzīmē, ka

„Sudrabkalna garīgā izsmalcinātība, nespēja stāties pretī brutalitātei, arī bailes no varmācības bija par iemeslu viņa vēlākajām traģiskajām metamorfozēm, kas pazudināja viņu ne tikai kā dzejnieku. [...] Bet nekad man nav gribējies viņu nosodīt, žēl gan viņa – pārāk trauslais dzejnieks neizturēja spiedienu, kas viņu māca. Viņš salūza un pēcgalā nobeidza savu mūžu kā dziļi nelaimīgs cilvēks”.³⁸³

Upura identitāte epizodiski parādās arī amatpersonu vēstījumos, kad tiek reflektētas iekšgrupas vertikālās attiecības. Bijušie padomju iekšlietu struktūru darbinieki kā būtisku pagrieziena punktu atceras pret viņiem vērstās pazemojošās *tīrīšanas*, kuras 80. gadu sākumā, Andropova laikā, iniciējusi Maskava; šo noskaņojumu ilustrē A. Blonska sacītais:

„Bijušie Drošības komitejas ģenerāļi, tās darbinieki, kas Maskavā pamazām ieņēma visus vadošos amatus, turēja mūs aizdomās gan par nacionālismu, gan par saistību ar noziedzniekiem, gan par kukuļņemšanu. Intrigu, visvisādu kaislību, pārmetumu, apvainojumu kļuva arvien vairāk, bet strādāt – arvien grūtāk. Līdz beigu beigās to vairs nevarēja izturēt.”³⁸⁴

Tādējādi daudzveidīgā upura identitāte ļauj autobiogrāfiem iekļauties padomju laika negatīvajā reprezentācijā, kur cilvēku ciešanas ir viens no konceptuālās tēmas elementiem.

6.1.1.2. Negatīvā identitāte

Līdztekus sociālo grupu pozitīvajai identitātei biogrāfisko diskursu strukturē arī negatīvās identitātes tēmas. Tās, kā jau iepriekš bija redzams, visbiežāk rodas, autobiogrāfam izmantojot iekšgrupu salīdzināšanās stratēģiju.

Viena no tipiskākajām negatīvās identitātes izpausmēm ir grupu iekšējās nesaskaņas un konflikti, kam mēdz būt ideoloģiski cēloņi. Inteliģences autobiogrāfijās

³⁸³ Kroders, O. (1993). *Mēģinu būt atklāts...* 97., 98. lpp. Līdzīgu vērtējumu sk. arī Auziņš, I. (2003). *Piecdesmit gadi bez televizora*. 2. sēj. Rīga: Sol Vita. 122., 124. lpp.; Čaklais, M. (2000). *Laiks iegravē sejas*. 244. lpp.

³⁸⁴ Blonskis, V. A. (2000). *No ierindnieka līdz ģenerālim*. Rīga: Likuma Vārdā. 155.–156. lpp.

negatīvā identitāte brīžiem, šķiet, pat ir izteismīgāka par pozitīvās identitātes konstrukcijām. Piemēram, aktieru autobiogrāfijās atklājas nemitīgie savstarpējie strīdi, kas gan lielākoties sakņojas personiskajās ambīcijās. Šis motīvs ir bieži sastopams aktrises Vijas Artmanes atmiņu stāstījumā, tomēr bez personiskām antipātijām viņa arī akcentē padomju laika kolektīvismu un kliķu veidošanos, kas, viņasprāt, grāva aktieru solidaritāti:

„Kolektīvs no domubiedriem, kā toreiz tos sauca, savilkās dūrē. Un domubiedri varēja pasauli sagāzt un iznīcināt, ja vien turējās kopā. Un to, pret ko viņi nostājās, varēja pilnīgi noslaucīt no zemes virsas. Tie ir padomju laika morāles principi, kas iekaroja sev vietu visatļautības vārdā. Tas ir visatbaidošākais, ko es pārmetu padomju režīmam. Turklāt mākslas iestādēs, kur cilvēkiem jābūt kā ģimenei, kur režisors un aktieri ir viens vesels.”³⁸⁵

Solidaritātes trūkums un kolēģu gremdēšana, karjeras vārdā izmantojot padomju režīma sniegtās priekšrocības, parādās ne tikai aktieru, bet arī citu inteliģences pārstāvju stāstījumā. Tomēr var pamanīt atšķirības priekšstatos par dažādu inteliģences grupu politisko aktivitāti nedemokrātiskā režīma ietvaros. Radošā inteliģence biežāk nekā citas grupas akcentē savu pilsonisko stāju, bet zinātnieku autobiogrāfijās tas faktiski neparādās, un šāda pasivitāte kļūst arī par negatīvās identitātes resursu. Piemēram, akadēmiķis J. Freimanis atzīst, ka „viss lielais zinātnieku vairākums bijām neaktīvi un politiskā ziņā *guloši* līdz pat 1987. gadam”.³⁸⁶

Atsevišķi autobiogrāfi metodiski cenšas atmāskot cilvēku oportūnismu, radot režīmam pieņemamus mākslas darbus, līdzdarbojoties režīma ideoloģisko uzdevumu īstenošanā vai kļūstot par kompartijas biedru.³⁸⁷ Par šādas negatīvās identitātes paraugu uzskatāma L. Pura autobiogrāfija divos sējumos ar zīmīgo nosaukumu „Aizejot atskaties: atmiņu atspulgas par noklusēto un viltniecisko”. Neviena cita pētījuma izlasē iekļautā autobiogrāfija nesatur tik sistemātisku inteliģences pārstāvju *atmaskošanu* un kritiku. Kopumā autobiogrāfijās kā inteliģences negatīvo *varoņu* prototipi visbiežāk tiek izcelti rakstnieki (Vilis Lācis, Arvīds Grigulis, Jānis Sudrabkalns, Jānis Peters). Pamanāmi negatīvās identitātes *nesēji* ir arī padomju laika *žurnālisti*. Viņi tiek asociēti ar cinisku attieksmi pret apkārt notiekošo, iesīkstējušu

³⁸⁵ Artmane, V. (2004). *Ziemcieši. Mirkļi no manas dzīves*. Rīga: Pētergailis. 217. lpp.

³⁸⁶ Freimanis, J. (2002). *Visu vēju virpuļi*. 10. lpp.

³⁸⁷ Salīdzinājumam sk. Delle, B. (2007). *Mans ceļš*. Rīga: Atēna. 57. lpp.; Auziņš, I. (2006). *Piecdesmit gadi bez televizora*. 3. sēj. 59. lpp.; Liepiņš, H. (1997). *Pēr, tu melo!* 98. lpp.

domāšanu un konformismu. Laikrakstu redakcijas tiek atainotas kā ideoloģisks kaujaslauks. Tas uzskatāmi redzams žurnālista un radio diktora Riharda Kalvāna autobiogrāfijā, kurā viņš norāda uz vairākiem laikraksta *Rīgas Balss* redaktoriem kā čekas virsniekiem vai ziņotājiem.³⁸⁸ Žurnālistu negatīvās identitātes esenci izsaka Mavrika Vulfsona rakstītais: „Kā visiem Latvijā strādājošiem žurnālistiem, arī man nācies atbalstīt režīmu. Varbūt veicklāk izvairījos no klajiem meliem, taču starp maniem rakstiem bija arī ne mazums tādu, par kuriem šodien sarkstu.”³⁸⁹ Atstājot *stigmatizācijas tēmas* padziļinātāku analīzi tālākajām promocijas darba nodaļām, šajā brīdī svarīgākais ir nofiksēt: apzināta sadarbība ar režīmu pēcpadomju biogrāfiskajā diskursā kļūst par nepārprotamu inteliģences negatīvās identitātes elementu.

Savukārt padomju amatpersonu autobiogrāfijās pārsvarā var runāt par neizteiksmīgu negatīvās identitātes konstrukciju. Tajās reti pamanāma nožēla vai paškritika par sadarbību ar režīmu. Taču zemāko pārvaldes līmeni reprezentējoši autobiogrāfi mēdz solidarizēties ar *ārgrupas* kritizējošo diskursu, tādējādi parādot, kā augstākā politiskā vadība vēlējās diskreditēt tai padotās, ar komunistiskās ideoloģijas iedzīvināšanu tiešā veidā nesaistītas struktūras. Piemēram, iekšlietu sfērā strādājušais A. Blonskis, atceroties Atmodas notikumus, atzīmē, ka tieši partijas vadība „tautu un miliciju sarīdīja vienu pret otru”, kas radīja neuzticību milicijai.³⁹⁰ Pat nomenklatūras galvgalī bijušie cilvēki norāda uz savtīgo partijas eliti, kas grāvusi daudzus labus nodomus. Konsekventi tas tiek uzsvērts J. Dzenīša memuāros un zīmīgi, ka negatīvais portretējums parasti ieraugāms Atmodas un PSRS izjukšanas kontekstā.³⁹¹ Šāda kritika izriet no vertikālo attiecību akcentēšanas, kurās amatpersona no lēmumpieņēmējiem pārtop tikai izpildītājos. Līdzīgu stratēģiju ieskicē Ulrikes Nāgeles (*Nagel*) biogrāfiskais pētījums par VDR uzņēmumu vadītājiem, kuri, intervēti desmit gadus pēc Berlīnes mūra krišanas, cenšas uzsvērt individuālos panākumus un mazināt savu atbildību par režīmu un tā neveiksmēm, vainu noveļot uz politisko eliti; tādējādi, diskreditējot sociālo identitāte jeb *mēs-identitāti*, tiek saglabāta pozitīva pašidentitāte jeb *es-identitāte*.³⁹² Bijušie komjaunieši arī mēdz

³⁸⁸ Kalvāns, R. (2006). *Atklusējumi*. Rīga: Nordik. 154.–165. lpp.

³⁸⁹ Vulfsons, M. (1997). *Kārtis uz galda!* Rīga: Liesma. 126. lpp.

³⁹⁰ Blonskis, V. A. (2000). *No ierindnieka līdz ģenerālim*. 205. lpp. Citi bijušo padomju iekšlietu struktūru pārstāvji autobiogrāfijās atzīmē 80. gadu sākumā Maskavas amatpersonu iniciētās un īstenotās tīrīšanas, kas tiek traktētas kā izrēķināšanās ar vietējiem nacionālajiem kadriem.

³⁹¹ Dzenītis, J. (2002). *Sava laikmeta vilnī...* 117., 182., 189., 270. lpp.

³⁹² Nigel, U. (2004). Maintaining a sense of individual autonomy under conditions of constraint: A study of East German managers. In: Chamberlayne, P., Bornat, J., Apatzsch, U. (eds.) *Biographical Methods and Professional Practice: An International Practice*. Bristol, UK: The Policy Press. P. 138.

runāt par savas references grupas ēnas pusēm: liekulību, inertumu un ciniskumu.³⁹³ Līdzīgi pozitīvajai identitātei refleksijas par negatīvo komjauniešu identitāti galvenokārt sakņojas vēlinajā padomju laika pieredzē (70. un 80. gadi).

Amatpersonu negatīvā identitāte skaidrākas kontūras iegūst ārgrupu diskursā. Tās visasāk parādās deportēto cilvēku dzīvesstāstos, kas izceļ amatpersonu cietsirdību un brutalitāti. Tomēr deportācijas kontekstā runa ir par zemākā līmeņa amatpersonām (lēģeru apsargi, čekisti, sanitāri). Turpretī politiskās un administratīvās elites negatīvo portretējumu veido inteliģence, kas izmanto ļoti daudzus un dažādus apzīmējumus padomju politiķu un ierēdņu nosaukšanai (augšas, funkcionāri, tumšie spēki, ideologi u. c.). Piedevām kā negatīvo identitāti apliecinošu vai pastiprinošu pazīmi autobiogrāfi mēdz izmantot amatpersonu piederību krievu tautībai. Par LPSR eliti kritizējoša diskursa referentiem kļūst kompartijas un čekas pārstāvji, kurus personāžu līmenī iemieso Jānis Kalnbērziņš, Arvīds Pelše, Staņislavs Zukulis u. c. Inteliģences autobiogrāfijās dominējošo attieksmi ieskicē vijolnieka Gidona Krēmera individuālā pieredze un pārdomas par padomju laika funkcionāriem:

„Funkcionāru mājienu nebija viegli atšifrēt. [...] Anonīmais izteiksmes veids un mīkļainie mājienu bija sistēmai raksturīgi. Cik bieži funkcionāri cilvēkus, starp tiem pazīstamus māksliniekus un manus draugus, bija pametuši nelaimē un pat nodevuši! Padomju valsts vēsture un arī mana personiskā pieredze noskaņoja mani skeptiski. [...] Funkcionārs sarunā lietoja īpatnēju tehniku, ar acīm taustīdams manu seju un tai pašā laikā nemeklēdams mana skatiena, un runāja viņš ļoti klusu. Es nevilšus sev jautāju, vai tikai partijas funkcionāri nav sistemātiski mācīti klusu runāt. Centieni tādējādi demonstrēt autoritāti bija acīm redzams. [...] Funkcionāru sabiedrībā es allaž jutos ļoti saspriegts, īpaši zinot, ka gandrīz visiem diplomātiem bija tieši kontakti ar VDK, un tādēļ vajadzēja nemitīgi uzmanīties.”³⁹⁴

LTF, kā jau iepriekš akcentēju, veido grodu pozitīvās identitātes bāzi. Zināma nobīde no šīs *konstantes* gan parādās *personāžu līmenī*, kur atsevišķi LTF politiķi iegūst negatīvāku portretējumu. Tā vairākās autobiogrāfijās izskan nožēla par LTF Atmodas *ikonas* D. Īvāna nespēju līdz galam izpildīt savu līdera misiju. Bijušais Latvijas Republikas prezidents Guntis Ulmanis atzīstas, ka

„mani ļoti personīgi skāra un sarūgtināja Daiņa Īvāna noiešana malā. [...] Manās, tāpat kā daudzu, acīs viņš bija simbols, tautas tā brīža domu un jūtu izteicējs. Dainim bija fantastisks

³⁹³ Sk. Kargins, V. (2005). *Nauda un cilvēki*. 67. lpp.; Āboltiņš, J. (1992). *Biju biedrs...* 18. lpp.

³⁹⁴ Krēmers, G. (2007). *Ceļā*. Rīga: Neputns. 325., 335.–336., 367. lpp.

atbalsts tautā [...] viņam pilnībā piederēja tautas mīlestība. [...] Diemžēl Dainis kaut kā zaudēja augstumu, apjuka un neizturēja tad, kad sākās uzbrukumi, apvainojumi un nievas. Cilvēciski tas ir saprotams, taču, ja esi izgājis uz liela ceļa, tad jābūt gatavam, ka ne tikai spīdēs saule, bet arī kapās krusa, mērcēs lietus un plosīs sniegpueni”³⁹⁵.

Savukārt pašu Atmodas līderu autobiogrāfijās pamanāma nepatiku pret veidu, kādā LTF dažkārt tiek publiski novērtēta pēcpadomju periodā (balstīšanās uz baumām un mītiem, oportūniska vēsturisko notikumu atlase); tas veicinot vēstures sagrozīšanu un atsevišķu nozīmīgu personību (Džemma Skulme, Jānis Peters u. c.) noklusēšanu.³⁹⁶

Šos negatīvās identitātes tipus un veidošanās principus ir svarīgi ņemt vērā, jo tie ļauj labāk izprast stigmatizācijas tēmas īpatnības un bālganumu pēcpadomju autobiogrāfijās.

6.1.2. Paaudzes identitāte

Reģistrējot kvalitatīvos datus par autobiogrāfu piederību noteiktai paaudzei, ņemu vērā gan eksogēno, gan endogēno principu (2.2.2. apakšnodaļu). Šie principi arī nosaka organizējošo tēmu analīzi. Sākumā paaudze tiek aplūkota saskaņā ar tai būtiskākajiem formatīvajiem notikumiem, bet pēcāk es iztīrāju paaudzes paštematizāciju, un tas drīzāk atbilst endogēnajam principam.

6.1.2.1. Formatīvo periodu raksturojums

Spilgtākie notikumi, kas parādās autobiogrāfiskajos vēstījumos, ir saistīti ar indivīda formatīvo periodu un tātad – ar paaudzes identitāti. Kartējot šos notikumus, ir iespējams noteikt gan paaudzes būtiskākos *lūzuma punktus*, gan pašreferences ietvaru.

Atmiņas par starpkaru Latviju ir raksturīgas autobiogrāfiem, kas dzimuši 20. gados vai agrāk. Brīvvalsts laiks tiek samērā detalizēti aplūkots caur bērnības un agras jaunības pieredzi. Šī pieredze gan variējas atkarībā no autobiogrāfa ģimenes statusa (lauksaimnieki, strādnieki, inteliģence) un dzīvesvietas (lauki, pilsēta). Vienas no spilgtākajām atmiņām ir saistītas ar izglītības iegūvi dažādu līmeņu skolās. Autobiogrāfi uzsver labo tālaika skolotāju sagatavotību, kā arī skolu atvērtību atšķirīgu tautību skolēniem, starp kuriem pretēji uzspiestajam padomju

³⁹⁵ Ulmanis, G. (1995). *No tevis jau neprasa daudz...* 221., 222. lpp. Līdzīgus vērtējumus par D. Īvānu sk. arī Freimanis, J. (2002). *Visu vēju virpuļi*. 201. lpp.; Kalniete, S. (2000). *Es laužu...* 57., 239. lpp.

³⁹⁶ Īvāns, D. (1995). *Gadījuma...* 327. lpp.; Ulmanis, G. (1995). *No tevis...* 223.–224. lpp.; Kalniete, S. (2000). *Es laužu...* 28., 99., 309. lpp.

internacionālismam valdījusi patiesa saskaņa.³⁹⁷ Taču līdzās pozitīvajai pieredzei epizodiski ieskanas arī sociālās nevienlīdzības nots.³⁹⁸ E. Koresāre ir pamanījusi, ka atšķirīgie sociālie statusi parādās arī igauņu atmiņās par starpkaru periodu: cilvēki, kuru vecāki bija turīgi zemnieki šo laiku vērtē daudz pozitīvāk nekā nabadzīgo zemnieku bērni.³⁹⁹

20. gadu pirmajā pusē un agrāk dzimušie autobiogrāfi visbiežāk piemin arī 1940. gadā notikušo Latvijas okupāciju (sk. 1. pielikumu). Pirmo padomju okupācijas gadu parasti noenkuro *objektīvi* un visai šabloniski izklāstīti notikumi. Izteismīgāku subjektivitātes pakāpi un augstāku detalizāciju iegūst okupācijas diena – 17. jūnijs, kad autobiogrāfs kļūst par aculiecinieku padomju tanku un zaldātu klātbūtnei Rīgas ielās un cilvēku satraukumam.⁴⁰⁰ Tiesa, šī diena faktiski netiek ielogota kā personiski nozīmīgs *lūzuma punkts*, un tā drīzāk atklājas samērā prozaiskos aprakstos: „Reiz pusdienlaikā, kad iekodām savas sviestmaizes, kāds paziņoja, ka Rīgas ielās sabraukuši krievu tanki. Skrējām skatīties.”⁴⁰¹ Šāda rezervētība, iespējams, ir skaidrojama ar okupācijas laika izpratnes kolektīvo un objektīvāto raksturu; kā savās atmiņās raksta bijušais leģionārs Vilnis Bankovičs, „1940. gada 17. jūnijs un viss, kas ar to sakarā, daudzkārt iztirzāts presē, grāmatās”.⁴⁰² Tāpat tas sabalsojas ar paaudžu izpratnes socioloģisko postulātu, ka nepastarpinātās pieredzes *nesēji* galvenokārt akcentē notikumu praktiskās, nevis politiskās sekas (sk. 2.2.2. apakšnodaļu). Uz to faktiski norāda arī V. Zelče: „Lasot daudzus un atšķirīgos vēstījumus, tomēr visai sarežģīti ir pilnībā saprast, kas bija 1940. gads Latvijas cilvēkiem, dažādām sociālajām grupām – toreiz vasarā un par ko tas kļuva vēlāk.”⁴⁰³ Zīmīgi, ka jau 20. gadu otrajā pusē dzimušajiem autobiogrāfiem pirmā okupācijas gada notikumi iegūst vispārinātāku *notika-varas-maiņa* izteiksmi.

Lasot latviešu pēcpadomju autobiogrāfijas, ir liela varbūtība tajās sastapt staļinisko deportāciju pieredzi, un vispirms tas attiecas uz 1941. gada 14. jūnija un

³⁹⁷ Blonskis, A. V. (2001). *No ierindnieka...* 10. lpp.; Liepiņš, H. (1991). *Manas dzīves...* 28. lpp.

³⁹⁸ Sk. Purs, L. (2006). *Aizejot atskaties*. 1. sēj. Saldus: Signe. 61.–63. lpp.; Artmane, V. (2004). *Ziemcieši...* 22. – 34. lpp.; Dzenītis, J. (2002). *Sava laikmeta vilni...* 15.–17. lpp.

³⁹⁹ Kōresaar, E. (2004). *Memory and History...* Sk. no igauņu valodas tulkoto rakstu “Childhood as an image of history: metaphorical depiction of the nation and the state in childhood memories of elderly Estonians”.

⁴⁰⁰ Sk. Zelmenis, V. (2001). *Zelta caune ozolā*. 103.–104. lpp.; Berklavs, E. (1998). *Zināt un neaizmirst*. Rīga: Preses nams. 1. sēj. 44.–48. lpp.; Kroders, O. (1993). *Mēģinu būt...* 80. lpp.

⁴⁰¹ Ciemiņš, J. O. (1993). *Mirdziņu ciema Jūlijs Rīgā un Vorkutā*. Rīga: Latvijas Kultūras fonds, Preses nams. 83. lpp.

⁴⁰² Bankovičs, V. (2003). *Los, los! Davai, davai!* Rīga: [b. i.] 14. lpp.

⁴⁰³ Zelče, V. (2011). *1940. gads: notikums un izrāde...* 57. lpp.

1949. gada 25. marta masveida izsūtīšanām. Šajos divos datumos no Latvijas uz dažādiem PSRS apgabaliem tika izsūtīti turpat vai 60 tūkstoši cilvēku, no kuriem lielais vairums bija latvieši. Kaut gan deportāciju tēma ir dažādu vecumgrupu autobiogrāfijās, par īstenajiem traģiskās pieredzes *īpašniekiem* kļūst 20. gados dzimušie autobiogrāfi. Viņi vai nu bijuši izsūtīti, vai arī piedzīvojuši tuvinieku un draugu deportācijas. Jaunāku autobiogrāfu aprakstos deportāciju pieredzes raksturojums nav tik izvērsti un spilgti. Tāpat 20. gados dzimušo autobiogrāfu svarīgs formatīvā perioda notikums ir Otrais pasaules karš, kas retāk parādās deportēto autobiogrāfijās. Karš un tā ikdiena atklājas gan kā karavīru pieredze, gan kā objektīvs notikums, tomēr jāatzīst, ka sevišķi nozīmīga šī tēma ir autobiogrāfiem, kas paši piedalījušies karā.⁴⁰⁴

Vēl viens būtisks notikums 20. gados dzimušajiem autobiogrāfiem ir PSKP ģenerālsekretāra Josifa Staļina nāve 1953. gada 5. martā, un īpaša vieta šim notikumam ir deportēto atmiņustāstos, t. i., Staļina nāve kļūst par pagrieziena punktu viktimizācijas tēmas kontekstā. Ļoti daudzi autobiogrāfi precīzi atceras dienu un brīdi, kad publiski tika paziņots par Staļina nāvi. Piemēram, gleznotāja Biruta Baumanē apraksta dīvainās sajūtas, kuras izraisīja šī ziņa: „Kad pienāk vēsts par Staļina nāvi, stāvu pie loga, esmu mājās viena, kā parasti, un man šķiet, ka noticis kaut kas liels, nozīmīgs pasaulei un mums.”⁴⁰⁵ Publisko notikumu līmenī par 20. gados dzimušo autobiogrāfu formatīvā perioda simbolisko robežu uzskatāma Latvijas nacionālkomunistu sakāve un LPSR Ministru padomes priekšsēdētāja vietnieka Edvarda Berklava atstādināšana no ieņemamā amata.

Staļina nāve kā *zibspuldzes atmiņas* ir svarīgs notikums arī 30. gados dzimušajiem autobiogrāfiem, tomēr viņu spilgtāko publisko notikumu *kalendārs* veidojas no pēcstaļinisma pieredzes: 1956. gada Ungārijas sacelšanās, PSKP 20. kongress, kurā ģenerālsekretārs Ņikita Hruščovs nosodīja Staļina personības kultu, Hruščova uzsāktā kampaņa pret abstrakcionistiem utt. Tāpat virkne šīs vecumgrupas pārstāvju norāda uz *Prāgas pavasari* 1968. gadā kā būtisku notikumu. I. Auziņš atceras, ka 1968. gadā „augtin auga krenči sakarā ar čehu notikumiem”,⁴⁰⁶ bet M. Čaklajam „1968. gads ar *Prāgas pavasari* ir cerību, bet arī „demokrātiskā sociālisma”

⁴⁰⁴ Sk. Mednis, A. J. (2005). *Bija tieši tā*. Rīga: Madris; Bankovičs, V. (2003). *Los, los!...*; Vulfsons, M. (1997). *Kārtis uz galda!*; Liepiņš, H. (1991). *Manas dzīves skatuve*. Rīga: Māksla.

⁴⁰⁵ Baumanē, B. (1995). *Es dzīvoju*. Rīga: Likteņstāsti. 98. lpp.

⁴⁰⁶ Auziņš, I. (2003). *Piecdesmit gadi bez televizora...* 2. sēj. 198. lpp.

ilūziju sabrukšanas gads”.⁴⁰⁷ Jāatzīmē, ka tieši 30. gados un 40. gadu pirmajā pusē dzimušie cilvēki veido t. s. sešdesmitgadnieku kodolu. Sociologa Viktora Voronkova (*Воронков*) pētījumi liecina, ka *sešdesmitgadnieku* paaudzei Otrais pasaules karš vairs nebija nozīmīga reference. Tas šo paaudzi norobežo no 20. gados dzimušajiem, kurus Latvijas kontekstā tikai nosacīti var dēvēt par *kara laika paaudzi*.⁴⁰⁸ Sešdesmitgadnieki savā formatīvajā periodā kļuva par lieciniekiem padomju privātās-publiskās sfēras attīstībai, kas, ja piemērojam Porteli koncepciju, ikdienas dzīvē lielāku lomu ierādīja kopienas, nevis institucionālajam vai izteikti privātajam pieredzes slānim.⁴⁰⁹

40. un 50. gados dzimušie autobiogrāfi līdzās *Prāgas pavasarim* akcentē daudzus nozīmīgus notikumus no Atmodas perioda (1987–1991): deportāciju pieminēšana, Baltijas ceļš, barikādes Rīgā u. c. Šī laika patosu uzskatāmi iezīmē viena no Atmoda laika līderēm Sandra Kalniete:

„Atmoda bija dvēseles svētki, kad viss likās iespējams, sasniedzams un tīrs. Ilgus gadus nomāktā, konjunktūras pinekļos savaņgotā tautas garīgā enerģija nu izlauzās ar neparastu, attīrošu spēku. Atmoda mūs padarīja labākus, jo palīdzēja pacelties pāri katra sīkajam egoismam un īsu brīdi elpot kopuma vārdā.”⁴¹⁰

Tomēr Atmodas notikumi ir arī daļa no sešdesmitgadnieku identitātes, un tie parādās šīs paaudzes autobiogrāfijās, lai gan formāli atrodas ārpus viņu formatīvā perioda. Krievijas inteliģences paaudžu pētnieks Arkādijs Sokolovs (*Соколов*) atzīmē, ka M. Gorbačova iniciētā *pārbūves politika* kļuva par sešdesmitgadnieku inteliģences gulbja dziesmu: sešdesmitgadnieki, apbruņojušies ar nerimtīgu brīvības, patiesības un taisnības garu, uzvarēja novecojošo padomju totalitārismu.⁴¹¹ Citiem vārdiem, Atmodas periodu kā identitātes referenci daļa divas paaudzes – sešdesmitgadnieki un 50. un 60. gados dzimušie autobiogrāfi, kurus mēdz saukt arī par *pēdējo padomju paaudzi*.⁴¹² Tiesa, *pēdējā paaudze* iepretim sešdesmitgadniekiem Atmodu biežāk uztver kā subjektīvu notikumu, viņu atmiņās valda līdzdalībnieku, nevis aculiecinieku

⁴⁰⁷ Čaklais, M. (2000). *Laiks iegravē sejas*. 47. lpp.

⁴⁰⁸ Воронков, М. В. (2005). Проект „шестидесятников”: движение протеста в СССР. В кн.: Шанин, Т., Левада, Ю. (ред.) *Поколенческий анализ современной России*. Москва: Новое литературное обозрение. 175 с.

⁴⁰⁹ Sk. Oswald, I, Voronkov, V. (2004). The public-private sphere... P. 97–117.

⁴¹⁰ Kalniete, S. (2000). *Es laužu...* 8. lpp.

⁴¹¹ Соколов, В. А. (2009). *Поколения русской интеллигенции*. Санкт-Петербург: СПбГУП. 613 с.

⁴¹² Sk. Yurchak, A. (2006). *Everything Was Forever, Until It Was No More*. Princeton, Oxford: Princeton University Press.

diskurss, tā arī sistemātiskāk un plašāk reflektē Atmodas sekas. Tādējādi pēcpadomju autobiogrāfiju analīze liek domāt, ka pēdējo paaudzi, tāpat kā sešdesmitgadniekus vieno piederība aktīvajām jeb *pārmaiņu paaudzēm*. Taču abu paaudžu biogrāfiskajos vēstījumos hronoloģiski un emocionāli atšķiras F. Šices definētā transformācijas procesa struktūra (sk. 3.1. nodaļu) – sešdesmitgadnieki, pirmām kārtām radošā inteliģence, sistemātisku pārmaiņu pieredzi objektīvē ar 60. gadu pieredzi, turpretī pēdējā paaudze – ar Atmodas pieredzi.

70. gadi kā *pēdējās paaudzes* formatīvais periods, kad PSKP ģenerālsēkretārs bija Leonīds Brežņevs, autobiogrāfijās iegūst *tukšā perioda* simbolu. Šīs desmitgades kontekstā neparādās kopīgas atsauces. Zīmīgi, ka 70. gadus PSRS vēsturē dēvē par stagnācijas laiku, kas padomju cilvēka kolektīvajā atmiņā nav *noenkuroti* ar spilgtiem publiskiem notikumiem.⁴¹³ „Cilvēkiem, kas nespēja gūt labumu no sistēmas, [70. gadu] periods kļuva par neizteiksmīgu dienu gūzmu, kuras ir grūti ievietot personiskajā biogrāfijā,” – tā par šo laiku raksta pētniece A. Ārelaida-Tarta.⁴¹⁴ Savukārt sociologs V. Šlapentohs *et al.* 70. gadus un 80. gadus sākumu PSRS dēvē par politiskās apātības laiku.⁴¹⁵ Apātiju kā formatīvā perioda pazīmi ieskicē arī gleznotājas Līgas Purmales atzīšanās: „Mana aktīvā dzīve, jaunība notika septiņdesmitajos gados, taču es pat nezinu, kas bija pie varas, kādi kongresi, kādi uzvārdi. Es neko neesmu pamanījusi.”⁴¹⁶ Var pat sacīt, ka vienīgais kolektīvais notikums no šīs *klusās desmitgades*, kas jau ietiecas 80. gados, ir Brežņeva nāve, kura – līdzīgi Staļina nāvei un bērēm – kļuva par vērienīgu mediju notikumu, kaut gan autobiogrāfijās tas parādās salīdzinoši reti. Taču, iespējams, *pēdējās paaudzes* identitātes formēšanā būtiskāka loma bija institucionālo prakšu un publisko attiecību ikdienas pieredzei nekā epohāliem notikumiem.⁴¹⁷

Pēdējās paaudzes pārstāvji pagaidām ir publicējuši pārāk maz autobiogrāfijas, lai spriestu par 70. gadiem kā formatīvo periodu. Savukārt pēcpadomju autobiogrāfiju izdevēji šaubās, vai pēdējā paaudze savos nākotnes dzīvesstāstos maz atsauksies uz padomju laiku, jo tai svarīgāks šķitīs atcerēties Atmodas periodu un 90. gadu

⁴¹³ Schuman, H. & Corning, D. A. (2000). Collective Knowledge of Public Events... P. 913–956.

⁴¹⁴ Aarelaid-Tart, A. (2010). The theory of cultural trauma... P. 59.

⁴¹⁵ Slapentokh, V., Shiraev, E., Carroll, E. (2008). *The Soviet Union*... P. 120.

⁴¹⁶ Repše, G. (2001). *Sieviete miglā: Līga Purmale*. Rīga: SIA J.L.V. 63. lpp.

⁴¹⁷ Uz šādu secinājumu vedina arī U. Nāgeles pētījumus par VDR uzņēmumu vadītājiem, kas pārstāv pēdējo paaudzi. Nagel, U. (2004). Maintaining a sense of individual... P. 144.

mežonīgo kapitālismu. Tāpat tiek uzsvērts, ka šai paaudzei būs aizvien neērtāk „pacelt vāku” un atcerēties padomju pieredzi.⁴¹⁸

Viņpus formatīvos periodus norobežojošajiem publiskajiem notikumiem autobiogrāfijās var identificēt notikumus, kas drīzāk ir kopīgi nevis paaudzei, bet noteiktai sociālajai grupai, precīzāk, noteiktas paaudzes cilvēkiem šajā grupā. Piemēram, vairāku *sešdesmitgadnieku* paaudzei piederīgo rakstnieku autobiogrāfijās par neapšaubāmi svarīgu notikumu kļūst 1965. gada Rakstnieku savienības kongress, kurā jauniešiem literātiem izdodas nomainīt veco un ideoloģiski konformistisko vadību pret krietni progresīvākiem cilvēkiem. Atsevišķu notikumu acīmredzamā koncentrēšanās noteiktos profesionālajos *milieux* neļauj tos uzskatīt par būtiskiem formatīvā perioda raksturlielumiem, lai gan tiem neapšaubāmi ir saistība ar konkrētu paaudzi.

Kopumā iepriekš ieskicētie nozīmīgākie publiskie notikumi daļēji atbilst formatīvā perioda hipotēzei. Autobiogrāfi parasti atceras publiskos notikumus, kas pieredzēti vecumā no 20 līdz 30 gadiem, taču vienlaikus viņi akcentē notikumus, kas izraisīja zīmīgas pārmaiņas padomju režīmā un līdz ar to personiskajā dzīvē. Latviešu autobiogrāfu formatīvie periodi ir aplūkojami ne tikai Latvijas sabiedrības, bet plašāk – Baltijas valstu kontekstā, proti, Lietuvā un Igaunijā ir novērotas līdzīgas tendences.⁴¹⁹ Tas ļauj runāt par nosacītas pārnacionālas paaudzes identitātes vai vismaz kopīga references ietvara iespējamību padomju perioda sociālajā reprezentācijā

6.1.2.2. Paaudzes paštematizācija

Jau izlases raksturojumā esmu norādījis (5.1. nodaļa), ka latviešu pēcpadomju autobiogrāfijas visbiežāk publicē cilvēki, kas dzimuši 20. gadsimta 20. un 30. gados. Līdz ar to abām kohortām ir vislielākais iespaids uz biogrāfisko diskursu. Šo ietekmi nosaka arī paaudzes paštematizācija jeb paštēls, kas izgaismo autobiogrāfa *kultūras loku*. Turpmākajā izklāstā aplūkošu, kā autobiogrāfi definē savas paaudzes identitāti. Kopumā latviešu autobiogrāfi, kas eksplicīti runā par savu vai citu paaudzi, reprezentē

⁴¹⁸ Intervija ar I. Cepīti un J. Visocki.

⁴¹⁹ Sk. Aarelaid-Tart, A. (2010). The theory of cultural trauma... P. 38–64; Kõresaar, E. (2004). *Memory and History...*; Schuman, H., Rieger, C., Gaidys, V. (1994). Collective Memories in the United States and Lithuania. P. 313–333.

bijušo padomju inteliģenci. Tas zināmā mērā saskan ar K. Manheima tēzi, ka inteliģences pārstāvjiem vienmēr ir nozīmīga loma paaudzes identitātes veidošanā.

Vispamanāmākā autobiogrāfijās ir pozitīvās identitātes tēma. Tā parādās kā savas paaudzes glorificēšana. Vecāka gadagājuma autobiogrāfi uzsver noteiktas labvēlīgu vērtējumu izraisošas īpašības, starp kurām bieži tiek akcentēts ideālisms, maksimālisms, romantiskums un principialitāte, kas ļāvis īstenot sociāli un vēsturiski nozīmīgas ieceres. Reflektējot par piederību konkrētai paaudzei, šie autobiogrāfi izceļ intelektuāli bagāto un dinamisko ikdienu, kuru viņi pieredzējuši savā formatīvajā periodā – 50. un 60. gados. Tāpat paaudzes paštematizācijā tiek uzsvērtā principiāla taisnīguma izjūta un spēja izturēt grūtības, tiecoties paveikt sabiedriski svarīgus uzdevumus. Tādējādi 20. un 30. gados dzimušie autobiogrāfi kā paaudzes pozitīvās identitātes prakses izceļ pašizliedzīgumu un nemitīgos centienus pārvarēt vai apiet (bet ne tik daudz cīnīties pret) padomju režīma ideoloģiskajiem ierobežojumiem.⁴²⁰ Paaudzes vitalitāte nereti tiek skaidrota ar pēckara kopējo atjaunotnes noskaņojumu, it īpaši tas attiecas uz laiku pēc Staļina nāves un autobiogrāfiem, kuriem Otrais pasaules karš vairs nav kvalificējams kā formatīvā perioda notikums. 40. gadu sākumā dzimušais M. Čaklais uzsver: „Mēs atnācām ar pēckara pieredzi, bet arī ar pārliecību, ka „tā nevar palikt, tā nepaliks”, vismaz jaunība nav paredzēta nīkšanai”.⁴²¹

Paaudzei raksturīgā attieksme pret dzīvi dažkārt tiek saistīta ar pirmspadomju pieredzi.⁴²² Vecākā gadagājuma autobiogrāfi akcentē arī saskarsmi ar cilvēkiem, kas reprezentē pirmspadomju paaudzi (pasniedzēji augstskolā, darba kolēģi). Šī paaudze tiek asociētā ar visai mītiskām, bet pozitīvi novērtētām īpašībām: patriotisms, augstā profesionalitāte un kompetence. Brīvvalsts tēmas parādīšanās biogrāfiskajā diskursā vispārīgi un paaudžu paštematizācijā konkrēti atgādina par D. Stukules Eglītes argumentu, ka starpkaru periodam un tā rekonstruēšanai bija būtiska loma postkomunisma normalitātes ģenēzē Latvijā (sk. 4.3. nodaļu). Tomēr autobiogrāfijas neliecina, ka 30. gadiem, kas saistāmi ar Kārļa Ulmaņa autoritārā režīma kultivēto nacionālismu, ir izšķiroša vieta vecākās paaudzes identitātē. Respektīvi, brīvvalsts pozitīvā (patriotiskā) pieredze un sevis kā šīs pieredzes glabātāju apziņa nav spilgta parādība vecākās inteliģences paaudzes paštematizācijā jo būtiskāki izrādās 40. gadu notikumi.

⁴²⁰ Salīdzinājumam sk. Līvzemnieks, V. (2005). *Ceļagājumi*. Rīga: Sol Vita. 172. lpp.; Artmane, V. (2004). *Ziemcieši...* 16. lpp.; Auziņš, I. (2003). *Piecdesmit gadi bez televizora...* 2. sēj. 146. lpp.;

⁴²¹ Čaklais, M. (2000). *Laiks iegravē sejas*. 39. lpp.

⁴²² Auziņš, I. (2003). *Piecdesmit gadi bez televizora...* 2. sēj. 62. lpp.

Autobiogrāfi, kas dzimuši 30. gados un vēlāk, ir piederīgi jau agrāk pieminētajiem sešdesmitgadniekiem, kuriem V. Voronkovs piedēvē bezprecedenta paaudzes pašapziņu, t. i., viņi apzinājās, ka veido paaudzi.⁴²³ Identificēšanos ar sešdesmitgadniekiem un/vai ar 60. gadiem var pamanīt vairākās autobiogrāfijās. Piemēram, I. Auziņš raksta: „Ja man būtu ļauts tikai dažos vārdos raksturot to neparasto atdzimšanas laiku pēc baismākā kara cilvēces vēsturē, šie vārdi būtu: *solidaritātes, nacionālās centrīces, kultūras ekoloģijas* laiks. Sūri grūti lauza ceļu nākamība mūsos un pasaulē.”⁴²⁴ Savukārt V. Līvzemnieks ar neslēptu nostalgiju atceras:

„Sešdesmitie gadi... Dzejnieku pausto alkaini tver pilnas klausītāju zāles. Tikšanās ar lasītājiem vai katru nedēļu pa visu Latviju. [...] Dzeja uzjunda padomijā dzīvojošo lasītāju saprotamā valodā, dalās ar viņu slēptākajās jūtās un domās, itin bieži kareivīgās, sabiedriski asās, pat politiski nīprās.”⁴²⁵

Šāda un līdzīga sešdesmitgadnieku inteliģences paaudzes paštematizācija, kā arī atmiņas par pretestību padomju režīmam izaicina Latvijas vēsturnieku visai kategorisko apgalvojumu, ka „Latvijā neizveidojās spēcīga 60. gadu paaudze, kā tas bija, piemēram, Krievijā, kur ticība reformētam sociālismam bija būtisks ideoloģisks faktors intelektuālajā dzīvē”.⁴²⁶ Promocijas darbā analizētajās autobiogrāfijās ir atrodamī pierādījumi noturīgai 60. gadu paaudzes identitātei, kurā ticību reformētam sociālismam aizēno nacionālisma motīvs (latviešu literatūras un mākslas veicināšana). Atklāts, protams, paliek jautājums, vai šāda motīva klātbūtnei nav iespaidojusi pēcpadomju Latvijas sabiedrībā nostiprinātā negatīvā reprezentācija?

Sešdesmitgadnieki, bez šaubām, neparādās kā viendabīga sociālā kategorija. To veido dažādas *paaudzes vienības*, kuras pirmām kārtām diferencē citādākā izpratne par inteliģences lomu padomju ikdienā. Uz to norāda arī iepriekš citētais I. Auziņš, kas nošķir savu paaudzes vienību no gados nedaudz jaunākiem inteliģences pārstāvjiem, pēdējos dēvējot par *virtuves disidentiem*, kuriem kopābūšana kļuva „par

⁴²³ Воронков, М. В. (2005). Проект „шестидесятников”... С. 180. Plašāku *sešdesmitgadnieku* identitātes portretējumu sk. Вайл, П, Генис, А. (2001). *60-е. Мир советского человека*. Москва: Новое литературное обозрение.

⁴²⁴ Auziņš, I. (2002). *Piecdesmit gadi bez televizora*... 1. sēj. 19. lpp.

⁴²⁵ Līvzemnieks, V. (2005). *Ceļagājumi*. 182. lpp.

⁴²⁶ Bleiere, D. u. c. (2005). *Latvijas vēsture: 20. gadsimts*. 2. papild. izd. Rīga: Jumava. 366. lpp.

dīkuma, laika nosišanas vai lēnas pašnāvības veidu”.⁴²⁷ Auziņš norāda uz t. s. Kazas grupu, kas ne tikai reprezentē atšķirīgu dzīvesstilu (neformālā kultūra, garīga emigrācija, maksimāla izvairīšanās no sadarbības ar režīmu), bet pamatā arī 40., nevis 30. gados dzimušo kohortu.⁴²⁸ Pētījuma izlasē *kazas grupu* faktiski pārstāv tikai māksliniece B. Delle un komponists Imants Kalniņš, un arī ģenerālā kopa liecina, ka *neformāliem* salīdzinājumā ar 30. gados dzimušajiem autobiogrāfiem ir bijusi neizteiksmīgāka loma pēcpadomju biogrāfiskā diskursa radīšanā. Iespējams, tas ir mazinājis tādu tēmu kā padomju alternatīvā vai pagrīdes kultūra klātbūtni inteliģences atmiņās.

Sešdesmitgadnieku pašapziņa ne vienmēr ir eksplicīta, bet to var arī pamanīt līdzīgajās attieksmēs pret publiskiem notikumiem, kurus esmu aprakstījis jau iepriekš.⁴²⁹ Šie notikumi ir spilgti sociālo pārmaiņu indikatori, kas, parādoties vien nosaukšanas līmenī, jau ievēl kontūras paaudzes identitātē un definē kopējo references ietvaru. Tie visnotaļ kalpo par robežlīniju, kas sešdesmitgadniekus nošķir no 20. gados vai agrāk dzimušajiem autobiogrāfiem, kuru atmiņās būtiskāka loma ir ierādīta izdzīvošanas, nevis sistēmas reformēšanas patosam. Tādēļ vismaz bijušās padomju inteliģences kontekstā nevar piekrist mediju pētnieka Ojāra Skudras piedāvātajai klasifikācijai, kurā sešdesmitgadnieki faktiski tiek pielīdzināti starppaaudzei, kas Manheima terminoloģijā nozīmē paaudzi kā iespējamību, nevis aktualitāti.⁴³⁰ Jāatgādina gan, ka paaudze promocijas darbā tiek interpretēta kā *jūtīgs jēdziens*, nevis precīzi definējama kategorija, tālab sešdesmitgadnieku fenomēns šeit un citviet drīzāk ir uzskatāms par vienu no orientieriem, kas ļauj precīzāk apjēgt latviešu pēcpadomju biogrāfiskā diskursa struktūru.

Atšķirībā no iepriekšminētajām vecumgrupām un to radītajām paaudžu identitāšu konstrukcijām autobiogrāfi, kas dzimuši 40. gadu otrā pusē un 50. gados, savā pozitīvās identitātes versijā biežāk pasvīturo principiālo pretošanos komunistiskajai ideoloģijai vai tās ignoranci, jebkādu ilūziju noliegumu attiecībā uz padomju režīmu,

⁴²⁷ Auziņš, I. (2006). *Piecdesmit gadi bez televizora...* 96. lpp.

⁴²⁸ Nosaukums ir radies no 60. gados slavenās Vecrīgas kafējnīcas, kas tautā tika saukta par *Kazu*. Tajā mēdza pulcēties daudzi radoši cilvēki. Par *Kazu* un tās kopienu plašāk sk. Valpēters, E. (sast.) (2010). *Nenocenzētie: alternatīvā kultūra Latvijā. XX gs. 60-tie un 70-tie gadi*. Rīga: Latvijas Vēstnesis.

⁴²⁹ Salīdzinājumam sk. Kalvāns, R. (2006). *Atklusējumi...* 93., 100. lpp.; Līvzemnieks, V. (2005). *Ceļagājumi*. 138. lpp.; Auziņš, I. (2002). *Piecdesmit gadi bez televizora...* 1. sēj. 34., 39., 43. lpp.; Čaklais, M. (2000). *Laiks iegravē sejas*. 123. lpp.; Blonskis, V. A. (2000). *No ierindnieka...* 68. lpp.

⁴³⁰ Sk. Skudra, O. (2011). *Historical themes...* 159. lpp.

kā arī kritisku skatījumu *per se*. Piemēram, šādas tēmas vairākkārt parādās D. Īvāna memuāros:

„[...] Latviešu tīņu klusā norobežošanās no uzpūtīgā lielkrievisma ar sīkām riebklībām arī bija kaut kas tāds, kas tik dažādos jauniešus sāka vienot paaudzē. [...] Mūsu paaudze atkal bija kļuvusi par Māras zemes ierakuma līniju, aiz kuras tautas sakāve kļuva nenovēršama. Septiņdesmitie gadi kā antitēzi paši sev radīja apņēmību agrāk vai vēlāk apturēt milzu nihilisma straumi, glābt glābjamo. [...] Pretrunās un maldos tapa paaudzes komanda spēlei pret svešo varu Latvijā. Visur un visdažādākajos veidos mēs mācījāmies izprast KOPĪBAS jēgu. [...] Man šis aizgājušais, mūsu paaudzi veidojušais laiks [70. gadi] bija zīmīgs nevis ar lēto, kaut arī reti nopērkamo desu, bet ar indivīda sacelšanos gan pret tās puses tirgus un masu kultūru, gan pret pūļa kolektīvismu šeit.”⁴³¹

Gados jaunākie autobiogrāfi, jo sevišķi pēdējās padomju paaudzes reprezentanti, mēdz atsaukties uz *sešdesmitgadniekiem*, kas viņus lielā mērā ir iedvesmojuši pretoties režīmam un kuras ētosu viņi ir pārmantojuši.⁴³² Taču zīmīgi, ka paši sešdesmitgadnieki savas paaudzes identitāti asociē ar atšķirīgām tēmām, kurās revolucionāra tēlam ir ierādīta drīzāk otrā plāna loma. Arī A. Sokolovs ir norādījis, ka sešdesmitgadnieku opozicionāro statusu raksturoja spēlējošas, nevis teroristiskas aktivitātes.⁴³³

Lai gan kopumā dažādu paaudžu pozitīvajai identitātei ir nosacīti vienojošs motīvs – nepakļaušanās padomju režīmam –, dažu kohortu savstarpējās attiecībās tomēr pastāv konfrontācija. No vienas puses, 20. gados vai agrāk dzimušo autobiogrāfu diskursā sastopama pret jaunākām paaudzēm vērsta kritika. Tās tiek vainotas mēģinājumos diskreditēt autobiogrāfu pārstāvēto paaudzi, dēvējot to par zudušo paaudzi u. tml. Piemēram, slaveni padomju laika aktieri aprāda, ka jaunākā paaudze nespēj saprast vecākās paaudzes aktieru devumu Latvijas kultūrai; ar *jaunāko paaudzi* ir domāta t. s. pēdējā paaudze.⁴³⁴ No otras puses, var pamanīt arī apvērstu situāciju, kad gados jaunākie autobiogrāfi kritizē iepriekšējās paaudzes. Tā 40. gados dzimušie autobiogrāfi gan ikdienas dzīves raksturojumos, gan nebiogrāfiskos komentāros uzsver, ka viņu paaudze bija daudz neiecietīgāka pret padomju režīmu un vērtībām un tai piemita izteiktāks pretestības gars. Populārā padomju laika estrādes

⁴³¹ Īvāns, D. (1995). *Gadījuma karakalps*. 27., 28., 31., 36. lpp.

⁴³² Sk. Kargins, V. (2005). *Nauda un cilvēki*. 45. lpp.; Īvāns, D. (1995). *Gadījuma karakalps*. 45. lpp.

⁴³³ Соколов, В. А. (2009). *Поколения русской интеллигенции*. С. 598.

⁴³⁴ Sk. Artmane, V. (2004). *Ziemcieši...* 12. lpp.; Liepiņš, H. (1997). *Pēr, tu melo!* 67., 144. lpp.; Ferda Ē. (1995). *Kā sendienās...* Rīga: Anitas Mellupes SIA BO *Likteņstāsti*. 199.–200. lpp.

dziedātāja Larisa Mondrusa atceras, ka allaž sūdzējās, ja padomju restorānā patrāpījās netīra dakšiņa: „Man vajadzēja visu pateikt, ko par to domāju. Vecāki nekad neko tādu neatļāvās. Viņi nodomāja vien sevī un klusēja. Nezinu, varbūt tāpēc, ka viņi ir cita paaudze, vai arī baiļu viņos ir vairāk.”⁴³⁵ Līdzīgu attieksmi jau daudz vispārinātākā līmenī pauž G. Krēmers: „Mana paaudze aizvien atkal uzdeva jautājumus [par sadarbību ar režīmu], atšķirībā no saviem tēviem, kas apzinājās šādas rīcības bezjēdzību un bīstamību. Viņiem bija iemācīta paklausība.”⁴³⁶ Ar tēviem galvenokārt tiek saprasta vecumgrupa, kuras pārstāvji dzimuši 20. gados vai agrāk. Interesanti, ka līdzīgas atšķirības, kas akcentē vecākās paaudzes pasivitāti attiecībā ar padomju ideoloģiju un pēdējās paaudzes pašapzinīgo rīcību, ieskicē igauņu sociālās komunikācijas pētniece Marju Lauristina (*Lauristin*). Turklāt Lauristina šo asimetriju parāda nevis inteliģences, bet divu bijušo sieviešu traktoristu dzīvesstāstos.⁴³⁷

Iepriekš aplūkotās sociālās salīdzināšanās prakses atsedz noteiktas stratēģijas, kas, iespējams, tiek izmantotas pozitīvas paaudzes identitātes konstruēšanā. Respektīvi, 20. gados dzimušie autobiogrāfi vēlas pasargāt savu identitāti no mūsdienās izskanošiem pārmetumiem, turpretī gados jaunākie veido pozitīvo identitāti, kritizējot (uzbrūkot) iepriekšējās paaudzes.

Viktimizācija ir cits pavediens, kas caurauž paaudžu paštematizāciju, bet, kā jau iepriekš esmu norādījis, tas iemieso arī īpašu pozitīvās identitātes apakštipu. Viktimizācijas tēma parādās brīžos, kad autobiogrāfi savu paaudzi ielogo kā padomju represiju un nebrīvības upuri. Tā, piemēram, O. Gūtmanis, kas jaunību pavadīja izsūtījumā, uzskata, ka „tāds – pakļauts nežēlīgai varai, bez cilvēktiesībām – ir bijis mūsu paaudzes, kas dzīvoja tautu draudzībā, liktenis. Arī manējais”.⁴³⁸ Upura identitātes pazīmes lielākoties ieraugāma 20. gados dzimušo cilvēku atmiņu stāstos, kuros tiek uzsvērts sarežģītais, pretrunu pilnais un nežēlīgais laikmets (20. gadsimta 40. gadi), kādā autobiogrāfu paaudzei bija jādzīvo.⁴³⁹ Šī identitāte simbolizē biogrāfisko pārrāvumu, kas bieži aizēno nepārtrauktību ar visai izplūdušo starpkaru periodu. Dažkārt viktimizāciju rosina arī pēcpadomju pazemojošie dzīves apstākļi. To uzskatāmi ilustrē U. Lasmaņa vērtējums: „Reālā ikdiena blakus pozitīvajam un

⁴³⁵ Meimane, I. (2004). *No manis neaizej*. Rīga: Atēna. 123. lpp.

⁴³⁶ Krēmers, G. (2007). *Ceļā*. 207. lpp.

⁴³⁷ Lauristin, M. (2004). Lives and ideologies: A sociologist's view on the life stories of two female tractor-drivers. In: Lauristin, M. (eds.) *She Who...* P. 178–202.

⁴³⁸ Gūtmanis, O. (2005). *No klaidoņa...* 158. lpp.

⁴³⁹ Salīdzinājumam sk. Purs, L. (2006). *Aizejot atskaties*. 2. sēj. 298. lpp.; Dzenītis, J. (2002). *Sava laikmeta vilnī...* 8. lpp.; Liepiņš, H. (1991). *Manas dzīves...* 29. lpp.

plaukstošajam nes līdzīti tik daudz negaidītas netaisnības un trūkuma, ka liek, sevišķi vecākajai paaudzei, atcerēties padomjgadu mīnusus, arī plusus. Par pēdējiem nerunā, ja atklāj, tad it kā negribīgi.”⁴⁴⁰ Sociālā salīdzināšanās upura identitātes ietvaros, apgalvojot, ka *mēs* bijām daudz lielāki upuri nekā jūs, nav izplatīta parādība paaudžu diskursā. Salīdzināšanās drīzāk aprobežojas ar atsevišķu autobiogrāfu rezignētām atskārsmēm, ka mūsdienu jaunieši daudz ko no padomju režīmā pārdzīvotā vienkārši nav spējīgi saprast.⁴⁴¹

Visbeidzot kā trešā noturīgā organizējošā tēma paaudžu paštematizācijā ir *negatīvā identitāte*. Tā parādās raksturojumos par paaudzes naivumu, liekulību, konjunktūras izmantošanu un dubultajiem standartiem. Par spīti individuāliem kontekstiem, kuros daļa šo īpašību tiek attaisnotas kā izdzīvošanas stratēģijas (sk. 6.2.4. apakšnodaļu), kolektīvā līmenī tās tomēr apzīmē konkrētu paaudzi diskreditējošu pieredzi. Tas, piemēram, ieraugāms R. Kalvāna pārdomās:

„Mana paaudze... Divdabji vai pat trīsdabji: domājam vienu, runājām otru „patiesību”, un bijām laimīgi, ja spējām īstenot savu trešo variantu, vidējo starp gribēto un atļauto. Un tagad nu, naktīs pamodušies, atceramies, kā tas bija TOREIZ, un ko darītu, ko teiktu tagad. Tās ir kā laika mīnas, šīs sirdsapziņas atmiņas. Dzīve rādītos daudz vieglāka, ja tādas atmiņas mums neuzplauksnītu, pirms iezvanās modinātājpuļkstenis.”⁴⁴²

Negatīvās identitātes apzināšanās ir raksturīga sešdesmitgadnieku autobiogrāfijām, kurās tiek runāts par paaudzes ilūzijām reformēt padomju iekārtu un centieniem panākt *sociālismu ar cilvēcīgu seju*.⁴⁴³ Šī tēma tiek ieskicēta arī sociālās salīdzināšanās līmenī, un to galvenokārt praktizē jaunākie autobiogrāfi, kas vai nu kritizē vecākās paaudzes vai arī salīdzinās ar citām paaudzēm, īpaši pirmskara paaudzi. Gados jaunākie autobiogrāfi uzsver arī savas paaudzes negatīvās īpašības, kā pieklājības zudums vai zināšanu trūkums par kultūru un vēsturi.⁴⁴⁴ Turpretī 20. gados dzimušie autobiogrāfi retāk nodarbojas ar paaudzes paškritiku, kas visdrīzāk ir sekas

⁴⁴⁰ Lasmanis, U. (2006). *Dēla gadsimts*. 248. lpp.

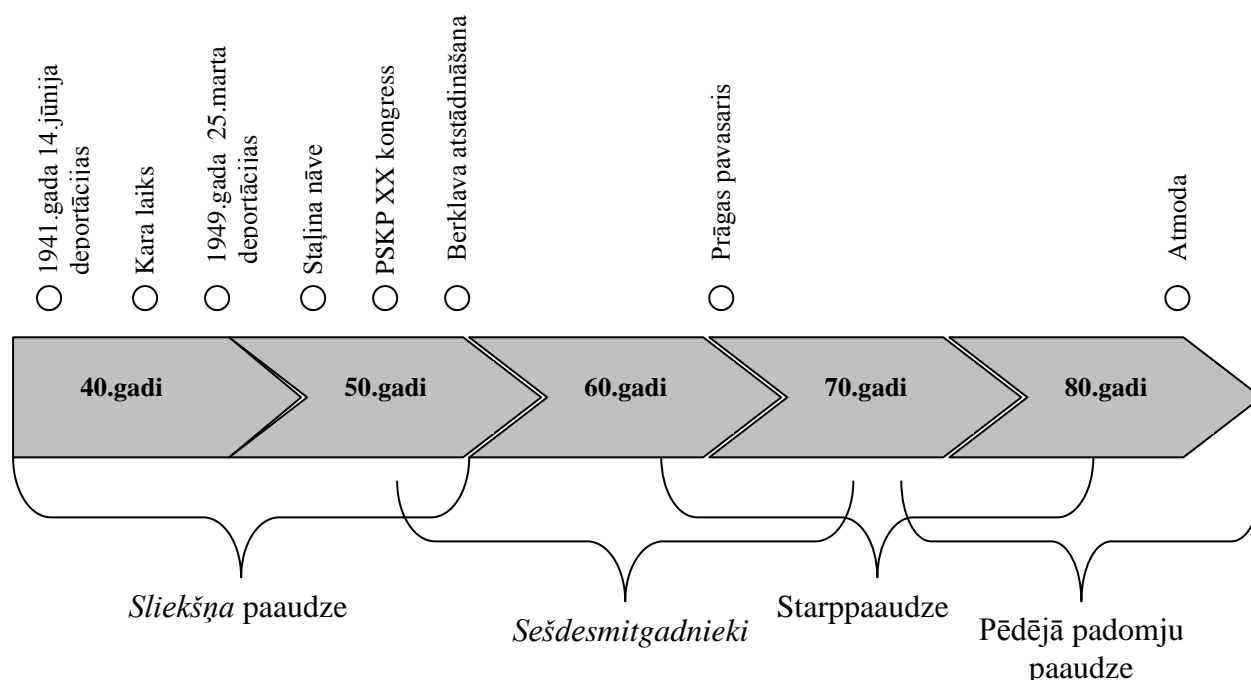
⁴⁴¹ Sk., piemēram, Mednis, A. J. (2008). *Tēlojām - melojām, dzīvojām*. Rīga: aut. izd.; Bankovičs, V. (2003). *Los, los! Davai, davai!* 288. lpp.

⁴⁴² Kalvāns, R. (2006). *Atklusējumi...* 43. lpp.

⁴⁴³ Sk. Čaklais, M. (2000). *Laiks iegravē sejas*. 43. lpp.; Āboltniņš, J. (1992). *Biju biedrs...* 7. lpp.

⁴⁴⁴ Kavacis, A. (2002). *Cilvēks vēstures vējos*. Rīga: Vieda. 37. lpp.; Kalniete, S. (2000). *Es laužu...* 34. lpp.; Ulmanis, G. (1995). *No tevis jau neprasa daudz...* 115. lpp. Uz paškritiskumu kā *pēdējās paaudzes* raksturlielumu norāda arī socioloģe Viktorija Semenova, kas ir analizējusi paaudžu identitātes Krievijas sabiedrībā. Семенова, В. В. (2005). Современные концепции и эмпирические подходы к понятию „поколение” в социологии. В кн.: Шанин, Т., Левада, Ю. (ред.) *Поколенческий анализ современной России*. 97 с.

šīs vecumgrupas ciešajai sasaistei ar upura tēmu; brīžiem rodas iespaids, ka paškritikas vietā viņi, F. Šices vārdiem, seko *trajektorijai*, kurā „ciešanu noskaņojums un loģika kļūst par dominējošu un pastāvīgu prāta stāvokli”.⁴⁴⁵

10. shēma

Autobiogrāfu formatīvie periodi un paaudžu identitātes

Rezumējot paaudzes paštematizācijas analīzi, jāpasvīturo, ka 20. gados dzimušie autobiogrāfi, kas arī dominē pēcpadomju autobiogrāfiju laukā, pārstāv visneskaidrāko kohortu, kuras pozitīvā identitāte mijas ar viktimizēto identitāti. Šī nenoteiktība kļūst redzamāka, ja 20. gados dzimušo autobiogrāfu paštematizāciju salīdzinām ar 30. un 40. gados dzimušajiem autobiogrāfiem, kas biežāk savu paaudzi cenšas parādīt pozitīvā gaismā, neaktualizējot upura tēmu. Iespējams, tieši sakāpinātā sešdesmitgadnieku inteliģences pašapziņa autobiogrāfus iedrošina arī uz lielāku paškritiskumu. Sešdesmitgadnieku pazīmes, bez šaubām, var pamanīt 20. gados dzimušo autobiogrāfu paštematizācijā un atsevišķus autobiogrāfus, ņemot vērā viņu attiecības ar padomju režīmu, varētu uzskatīt par savrupu paaudzes vienību

⁴⁴⁵ Riemann, G., Shütze, F. (2007). "Trajectory" as a Basic Theoretical Concept... P. 119. Uz šīs trajektorijas dominanci 20. gados dzimušo igauņu dzīvesstāstos norāda arī E. Koresāre. Kōresaar, E. (2004). Private and public, individual and collective in Linda's story. In: Kirss, T., Kōresaar, E., Lauristin, M. (eds.) *She Who...* P. 92

sešdesmitgadnieku kultūras lokā (piemēram, Biruta Baumanē, Harijs Liepiņš, Olafs Gūtmanis). Tomēr kopumā 20. gados un agrāk dzimušie autobiogrāfi atrodas viņus *atkušņa paaudzes* diskursa (10. shēma). Tajā pašā laikā šī vecumgrupa nav saistāma ar *staļinisma paaudzi*, kā to varētu darīt, piemēram, Krievijas gadījumā, kur padomju režīms tika izveidots jau 20. gadu sākumā. Vecāka gadagājuma autobiogrāfu paštematizācija liecina, ka staļinisma ētoss nebija viņu kultūras loka nozīmīgākais formatīvais spēks; viņus vienlaikus iespaidoja gan brīvvalsts laiks, gan nemierīgie 40. gadi, kad tika pieredzēts karš un divas masveida deportācijas, gan agrīnā destalinizācija. Pārfrāzējot 20. gadu beigās dzimušās V. Artmanes sacīto, šo paaudzi varam dēvēt par *sliekšņa paaudzi*.⁴⁴⁶ Faktiski ir izdalāmi vairāki *sliekšņi*, kas atklājas biogrāfiskajā diskursā un kas šīs vecumgrupas paštēlu padara tik sarežģītu. Proti, daļa autobiogrāfu dalās starpkaru Latvijas pieredzē, bet daļai, jo sevišķi tie, kas dzimuši 30. gadu sākumā, šī pieredze irniecīgāka; daļai ir izsūtījuma pieredze, bet daļai – tādas nav, lai gan viņi bija šo traģisko notikumu aculiecinieki; daļai ir kara pieredze, bet citi bija kara aculiecinieki, nevis dalībnieki.

Fakts, ka paaudzes paštematizācija galvenokārt parādās inteliģences autobiogrāfijās, aktualizē jautājumu par kultūras elites attiecībām ar citām (padomju) sabiedrības grupām, kas nepublicē autobiogrāfijas, bet neapšaubāmi līdzdarbojas pēcpadomju biogrāfiskajā diskursā. Var, piemēram, dibināti jautāt, vai bieži piesauktie sešdesmitgadnieki patiesībā nav tikai inteliģences radīta konstrukcija, kuru nav iespējams attiecināt uz plašāku tālaika un šodienas sabiedrību? Vai ne-elites grupām paaudzes references ietvars atšķiras no autobiogrāfu piedāvātās notikumu atlasēs? Šādi jautājumi skar fundamentālu sociālās izpētes problemātiku, kas saistīta ar zinātnisko secinājumu vispārināšanu. Iepriekš minētās paaudžu identitātes neapšaubāmi ir analītiskas konstrukcijas un to vispārināšana pieprasa zināmu piesardzību. Tomēr saskaņā ar K. Manheima un citu sociologu teorētiskajām perspektīvām īpašības un prakses, un spilgti publiskie notikumi, kas parādās autobiogrāfijās, kā arī autobiogrāfu izteiksmes veids, raksturojot savas paaudzes kultūras loku, piemīt ne tikai elitei. Proti, politiskā vai kultūras elite nedzīvo absolūtā izolācijā no pārējās savas paaudzes daļas. Pēcpadomju autobiogrāfijas rada simbolisko resursu, ko lasītāji izmanto savas paaudzes identitātes apzināšanā. Lasītāji, norāda Dž. Verčs, veido *tekstuālās kopienas*, kuru dalībnieki var pat nebūt lasījuši

⁴⁴⁶ „Mēs esam, varētu teikt, uz starta nostājušies, atrazdamies uz laikmeta sliekšņa. Un šī sliekšņa sajūta, liekas, bija tā, kas noteica mūsu spēju pastāvēt.” Artmane, V. (2004). *Ziemcieši...* 11. lpp.

konkrētos darbus, taču, līdzdarbojoties kopienu aktivitātēs, tiem ir pieejami tekstuālie materiāli, ap kuriem grupa, t. sk. paaudze, organizējas un tiek organizēta.⁴⁴⁷ Līdz ar to tekstuāli mediētās pagātnes autobiogrāfiskās versijas, kuras caurauž indivīdu un grupu dialogiskās attiecības, papildina citus sociālo reprezentāciju izcelsmes avotus un nostiprina vai izaicina noteiktas konceptuālās tēmas.

6.1.3. Secinājumi

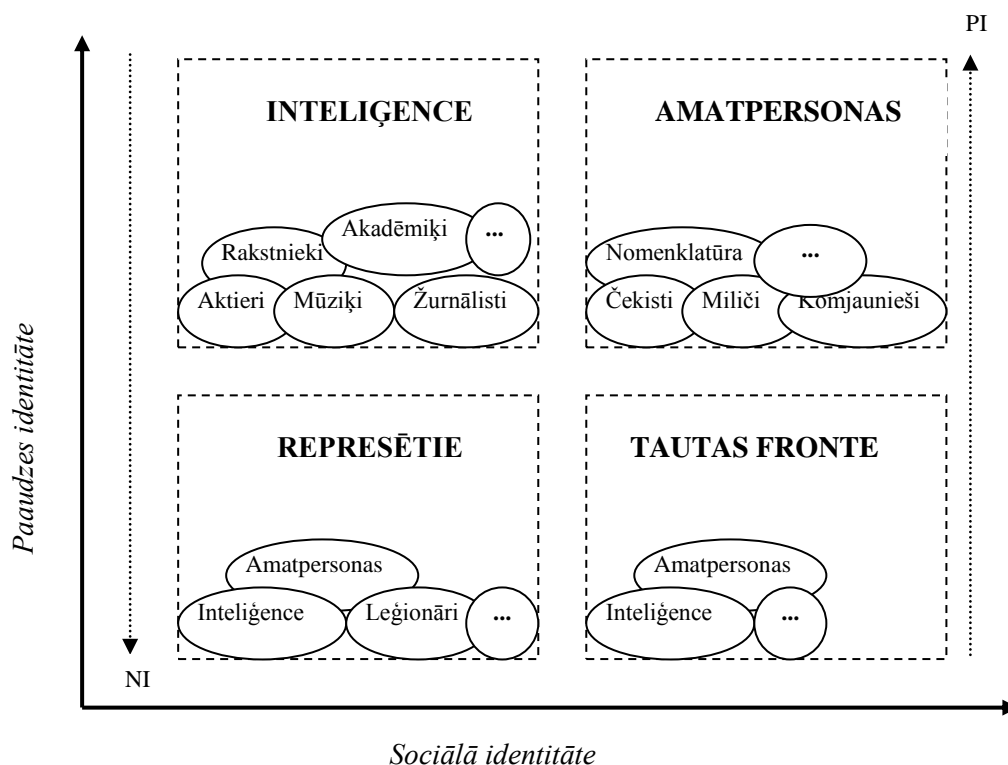
Šī nodaļas uzdevums bija ieskicēt atmiņu kopienu paštēlu, kādu to nostiprina pēcpadomju autobiogrāfijas. Esmu centies atklāt, kā veidojas sociālās un paaudžu identitātes un kādi identitāšu tipi dominē biogrāfiskajā diskursā.

Sociālās identitātes analīze parāda, kā retrospektīvi tiek konstruēta autobiogrāfu piederība nozīmīgākajām grupām, kas galvenokārt ir saistītas ar indivīda profesionālo darbību. Tieši profesionālisms un zināma misionārisma apziņa kļūst par redzamāko organizējošo tēmu, kas tiek izmantota pozitīvas identitātes objektivēšanā. Cita svarīga pozitīvu sociālo identitāti organizējoša tēma ir pretestība padomju ideoloģijai un kārtībai, kuras akceptēšana un atbalstīšana veido pamatu negatīvajai identitātei. Pozitīvās un negatīvās sociālās identitātes attiecības lielā mērā nosaka dažādu sociālo reprezentāciju mijiedarbību.

Paaudžu identitātes analīze atsedz padomju laika sociālo pārmaiņu ietekmi uz pēcpadomju biogrāfisko diskursu un attiecīgi – uz sociālo reprezentāciju iekšējo struktūru. Par vissaliedētāko sociālo kategoriju var uzskatīt t. s. sešdesmitgadniekus, kuru paaudzes identitāti drīzāk simbolizē uzvaras, nevis zaudējumi. Vienlaikus gan jāatzīmē, ka sešdesmitgadnieki nav monolīta kategorija un nereti tā atsedz 60. gadu sociāli nozīmīgos procesus, nevis eksplīcītu kolektīvo identitāti. Autobiogrāfijās ir rodami pierādījumi, ka arī *pēdējai padomju paaudzei* varētu piemist spēcīga pašapziņa, kas sakņojas Atmodas laika pozitīvajā – uzvarētāju – pieredzē. Tomēr pēdējās paaudzes *biogrāfiskais darbs* publiskajā telpā praktiski vēl nav sācies, tālab jebkuram pieņēmumam ir izteikti spekulatīvs raksturs. 20. gados dzimušie autobiogrāfi tiek definēti (un paši sevi definē) kā *slietņņa paaudzi*, kas formatīvajā periodā pieredzēja ļoti straujas pārmaiņas. Karš un staļiniskās represijas kļūst par robežlīnijām, kas šīs vecumgrupas diskursā neielaiž vai apslāpē sešdesmitgadnieku tēmas. Zināmā mērā arī 40. gadu otrā pusē un 50. gadu sākumā dzimušos

⁴⁴⁷ Wertsch, V. J. (2002). *Voices of Collective...* P. 28.

autobiogrāfus var uztvert kā *sliiekšņa paaudzi*, kas tiecas nošķirties no 20. gadu kohortas, tomēr viņiem acīmredzami ir daudz kopīgu pazīmju ar sešdesmitgadniekiem; tajā pašā laikā viņi mēdz atsaukties uz Atmodas notikumiem. Tādējādi šī vecumgrupa tuvojas pēdējai padomju paaudzei, bet nekad to nerasniedz – tā ir kā slieksnis starp sešdesmitgadniekiem un pēdējo paaudzi, tāpat kā 20. gados dzimušie ir slieksnis starp starpkaru paaudzi un sešdesmitgadniekiem. Atšķirībā no 20. gados dzimušajiem autobiogrāfiem 40. gadu beigās un 50. gadu sākumā dzimušajiem nav tik spēcīga piesaiste spilgtiem publiskiem notikumiem – viņu formatīvais periods lielākoties ir *klusie 70. gadi*. Tādēļ šo otru sliekšņa paaudzi visdrīzāk jāuzskata par starppaaudzi jeb *buferpaaudzi*, kā to mēdz apzīmēt paaudžu pētnieki.

PI – pozitīva identitāte
 NI – negatīva identitāte

11. shēma

Autobiogrāfu kā atmiņu kopienu identitātes

Padomju laika paaudžu identitātes izolēšana autobiogrāfiskajos naratīvos rada lielākās grūtības, īpaši ja autobiogrāfī apraksta strauji mainīgus apstākļus, kuros jāspēj

identificēt būtiskākos resursus, kas tiek izmantoti noteikta kultūras loka ģenēzē. Pamatīgās sociālās pārmaiņas 40. gados (Otrais pasaules karš, deportācijas), 50. gados (Staļina nāve, *atkusnis*), 60. gados (Hruščova valdīšanas beigas, *Prāgas pavasaris*) un 80. gados (Atmoda) aptver nozīmīgas epizodes, kas paaudzes identitāti padara neskaidrāku. Respektīvi, dažādas vecumgrupas līdzdarbojās un tika pakļautas šiem procesiem, taču katrai no tām veidojās citādākas attiecības ar minētajām pārmaiņām. Turklāt paaudžu identitātes iztēlošanos ir neizbēgami iespaidojušas arī pēcpadomju sociālās pārbīdes.

Rēķinoties ar vairākiem nezināmajiem lielumiem un empīriskiem ierobežojumiem, pašreizējā stadijā varam postulēt hipotētisku modeli (11. shēma), kas shematizē pēcpadomju autobiogrāfijās dominējošās attiecības starp paaudzes un sociālo identitāti. Šo attiecību rezultātā rodas atšķirīgas biogrāfiskās prakses (neitralizācija, pašviktimizācija, diskreditēšana), kuras šajā nodaļā esmu iezīmējis kā iekšgrupu, tā starpgrupu perspektīvā. Vienlaikus modelis ilustrē kognitīvās polifāzijas klātesamību. Proti, autobiogrāfi dažādos sociālajos līmeņos formulē atšķirīgas attieksmes pret padomju laiku: profesionālās grupas ietvaros viņi var uzsvērt pozitīvo identitāti simbolizējošas tēmas, bet paaudzes kontekstā – negatīvās identitātes tēmas vai otrādi. Turpmāko nodaļu uzdevums ir precizēt un detalizēt šīs pagaidām hipotētiskās saiknes starp identitātēm un biogrāfisko diskursu organizējošajām tēmām.

6.2. *Autobiogrāfiskos naratīvus organizējošās tēmas*

Pēcpadomju autobiogrāfiju naratīvus organizējošās tēmas atsedz sociālo reprezentāciju parādīšanos biogrāfiskajā diskursā un to savstarpējo mijiedarbību. Šajā nodaļā analizētās organizējošās tēmas ir uzskatāmas par padomju laika globālo jeb konceptuālo tēmu (stigmatizācija, viktimizācija, pretestība, normalizācija) pragmatiskajām manifestācijām, kas, kā apgalvo SRT, ir daudz atvērtākas pārmaiņām un var vienlaicīgi signalizēt par dažādu sociālo reprezentāciju klātbūtni.

6.2.1. Stigmatizācija

Sociologs Ē. Gofmanis stigmatu ir definējis kā procesu, kas pamudina diskreditēt indivīda identitāti. Saskaņā ar Gofmana piedāvāto klasifikāciju pēcpadomju autobiogrāfijās galvenokārt parādās sociālā stigma, kas saistīta ar konkrētu pārliecību

vai uzskatiem. Tas nozīmē, ka šie uzskati kādā grupā tiek atzīti par nepareiziem un nevēlēšanās no tiem atteikties apdraud indivīda sociālo statusu, bet vienlaikus tie izgaismo *mēs/viņi* attiecības.⁴⁴⁸ Atmiņas par padomju laiku, kas autobiogrāfos rada neērtības un kauna jūtas, pēcpadomju autobiogrāfijās gan nav dominējoša organizējošā tēma. Precīzāk, tai nav sistemātisks raksturs autobiogrāfiskajā naratīvā. Tomēr ir būtiski stigmatizāciju aplūkot padziļinātāk, lai apjēgtu šīs negatīvo reprezentāciju simbolizējošās tēmas diapazonu.

Sadarbība ar padomju režīmu ir tipiskākais konteksts, kas izraisa neērtību. Tas, protams, ir saistīts ar pēcpadomju oficiālajā diskursā valdošo uzskatu, ka acīmredzama kolaborācija – iestāšanās PSKP, darbība ideoloģiskajās iestādēs, sadarbība ar VDK u. tml. – ir nosodāma un no stigmatizētās personas pieprasa paškritisku izvērtējumu un nožēlu. Vairākās autobiogrāfijās bijušās padomju inteliģences pārstāvji un amatpersonas atzīstas, ka viņiem vēl aizvien ir neērti un kauns par sadarbību, pat ja tā ir bijusi tikai formāla un epizodiska; daži arī neminstinās savu rīcību apzīmēt ar tādiem jutīgiem vārdiem kā savervēšana vai kolaborācija. Tādējādi šī pieredze, piemērojot Denzina piedāvāto klasifikāciju, nereti iegūst atkal-pārdzīvotas epifānijas raksturu – sadarbības notikumi tiek autobiogrāfu domās atkārtoti izdzīvoti, izgaismojot vārdos neizteikto dialogu ar tagadni, ar dominējošo negatīvo reprezentāciju. Pat norādot uz racionāliem apsvērumiem, autobiogrāfi uzver stigmatizējošo efektu. Tas, piemēram, ir ieraugāms dzejnieces Māras Zālītes pārdomās par iestāšanos partijā 80. gadus sākumā:

„Tas [iestāšanās partijā] man ir uz sirdsapziņas. No savas vecmamma es to slēpu, jo man bija kauns. Un mieles. Bija strupceļš, es pieņēmu spēles noteikumus, lai nebūtu ārā. Ar prātu to attaisnoju, bet sirds dziļumos nevaru samierināties līdz šim brīdim.”⁴⁴⁹

Nosodījums par iestāšanos partijā ir nemainīgi veidojis daļu no Latvijas pēcpadomju atmiņu diskursa, kalpojot par pamatu stigmatizācijai. Vairāki autobiogrāfi izteiksmīgi ilustrē šo valdošo attieksmi, nožēlojot savu dalību partijā vai arī lepojoties, ka izdevies izvairīties no iestāšanās tajā (sk. 6.2.3. apakšnodaļu). Iepretim centieniem

⁴⁴⁸ Goffman, E. (1986). *Stigma: Notes on the Management of Spoiled Identity*. New York: Simon & Schuster, Inc.

⁴⁴⁹ Ikstena, N. (2003). *Zīdārpīņu musināšana. Māra Zālīte*. Rīga: Pētergailis. 76. lpp.; sk. arī: Purs, L. (2006). *Aizejot atskaties*. 1. sēj. Rīga: Singe. 260. lpp.; Freimanis, J. (2002). *Visu vēju...* 190. lpp.; Celmiņa, H. (1998). *Kā plika pa nātrām*. Rīga: Preses nams. 87. lpp.; Āboltiņš, J. (1992). *Biju biedrs...* 71. lpp.

racionalizēt šādu rīcību vecāka gadagājuma autobiogrāfī, kam ir brīvvalsts laika pieredze, paškritiski atzīstas naivumā un aklajā ideālismā kā galvenajos iemeslos, kādēļ viņi iestājušies partijā un atbalstījuši komunistisko ideoloģiju.⁴⁵⁰ Līdzās šai pieredzei ir pamanāma arī vainas sajūta par nespēju pretoties padomju ideoloģijai. Tā, piemēram, S. Kalniete joprojām nevar sev piedot, ka 1987. gada 14. jūnijā viņai nav bijis pietiekoši daudz drosmes, lai noliktu ziedus pie Brīvības pieminekļa.⁴⁵¹ Savukārt J. Liepiņš atzīst, ka, esot politinformācijas vadītājam, viņam vajadzējis kļūt par meli, lai izkalpotos, iztaptu un klanītos režīma priekšā.⁴⁵² Vienlaikus jāpiebilst, ka retais autobiogrāfs arī dalās atmiņās par dalību oktobrēnu un pionieru organizācijās – šī pieredze faktiski tiek noklusēta, atceroties skolas un studiju laiku.

Padomju ideoloģijas raksturošana un (ne)tiešs dialogs ar vispārējo dominējošo attieksmi pret sadarbību ar padomju režīmu ir tipiskāka autobiogrāfijām, kuru autori bija cieši saistīti ar oficiālajām režīma institūcijām.⁴⁵³ Tā rīkoties visdrīzāk pamudina nepārprotamais sadarbības fakts. Atsevišķi autobiogrāfi par nepieņemamu uzskata situāciju, kad cilvēki, kas atklāti vai slēpti sadarbojās ar represīvo režīmu, vēl aizvien to noklusē. Īpaši uzstājīgi tas izskan plašāku polemiku izraisījušajā L. Pura autobiogrāfijā. Purs vedina gan konkrētas personas (P. Ducmanis, V. Avotiņš u. c.), gan veselas grupas (rakstnieki, žurnālisti, juristi) uz grēksūdzi. „Tas mums visiem no padomijas nākušiem raksturīgs – darīt darījām, bet runāt un atcerēties nepatīk. [...] Patiesība dārgāka par visu! Kad mēs tiksīm pāri melu, noklusējumu un viltus augstajam mūra žogam?” – vaicā Purs.⁴⁵⁴ Šāda grēksūdze, viņaprāt, ļautu attīrīties no bijušā visiem, kas „izlīduši no totalitārisma kanalizācijas dižās caurules”.⁴⁵⁵ Acīmredzot tieši izvairīšanās no nožēlas ir iemesls, kamdēļ Purs savā autobiogrāfijā tik asi vēršas pret agrākajiem kolēģiem, kuri esot spējuši pielāgoties tagadējam laikam (V. Hausmanis, A. Vējāns u. c.). Tomēr, pat ja autobiogrāfī izmanto *mea culpa* stratēģiju, tā ne vienmēr gūst atsaucību. Piemēram, R. Kalvāns rotaļīgā veidā apšaubā,

⁴⁵⁰ Salīdzinājumam sk. Liepiņš, J. (2003). *Es sadarbojos ar KGB un CIP dubultaģentu Imantu Lešinski*. Rīga: Atklātais sabiedriskais fonds „Latvietis”. 85. lpp.; Berklavs, E. (1998). *Zināt un...* 350. lpp.; Vulfsons, M. (1997). *Kārtis uz galda!* 184. lpp.

⁴⁵¹ Kalniete, S. (2000). *Es laužu...* 132. lpp.

⁴⁵² Liepiņš, J. (2008). *Sarkano okupantu orgijas Latvijā*. Rīga: Biedrība „Domas spēks”. 85., 86. lpp.

⁴⁵³ Tas sabalsojas ar K. Joesalū novērojumu par divām dažādām trajektorijām, kas tiek izmantotas īgaunu dzīvesstāstos: „Gadījumos, kad indivīdi bija aktīvi partijas vai komjaunatnes dalībnieki vai tika nodarbināti institūcijās, kuras „apkalpoja” oficiālo ideoloģiju, dialogs ar [pēcpadomju] oficiālo publisko diskursu eksistē daudz eksplīcītākā veidā. Citos stāstos ideoloģijas raksturojums ir apslēptāks.” Joesalu, K. (2005). “The Right to Happiness”. P. 95.

⁴⁵⁴ Purs, L. (2006). *Aizejot atskaties*. 2. sēj. Rīga: autora izdevums. 58. lpp.

⁴⁵⁵ Turpat. 263. lpp. Sk. arī: Liepiņš, J. (2003). *Es sadarbojos...* 4. lpp.; Dāboliņš, M. (2005). *Meža skandālista memuāri*. Rīga: Vizuālais elements. 53. lpp.

vai M. Vulfsons savos memuāros *Kārtis uz galda!*, kuros viņš nožēlo aklo sadarbību ar režīmu, ir bijis pietiekoši atklāts: „Vai štāba kapteinis [M. Vulfsons] patiešām klāj kārtis uz galda? Varbūt tikai uzmet, kamēr zem galdauta stūra pārlādē ieroci? O, piedodiet, es nezinu viņa pēdējo dienesta pakāpi!”⁴⁵⁶ Šādi gadījumi ilustrē S. Moskovici identificētās semantiskās barjeras, kas mazina dialogiskās attiecības starp dominējošo un alternatīvo reprezentāciju. R. Kalvāna un citu autobiogrāfu vēsturiski un politiski pamatotais aizdomīgums diskreditē konkrētas personas vainas atzīšanas motīvus, kā rezultātā veidojas dubultās stigmatizācijas efekts.⁴⁵⁷ Tas mudina pārskatīt socioloģes Ievas Zaķes secinājumu, ka Latvijas inteliģence un citas grupas pēcpadomju periodā ir apzināti veicinājušas nacionālo amnēziju pret sadarbību ar komunistisko režīmu, kritizējot nepieciešamību publiskot VDK ziņotāju sarakstus.⁴⁵⁸ Šāds secinājums var radīt maldīgu priekšstatu par noteiktas grupas paš aizsardzību kā sociālu stratēģiju *sui generis*, lai gan būtībā tās ir tikai sekas noturīgam sociālo attiecību kontekstam. Proti, negatīvās reprezentācijas hegemoniskais raksturs biogrāfiskajā diskursā ir nostiprinājis semantiskās barjeras, kuras sekmē klusēšanas kā sociālās prakses atražošanu. Līdz ar to vairums cilvēku citādāk nemaz nespēj rīkoties, kā vien klusēt.

Stigmatizācijas tēma ne vienmēr parādās eksplīcīti – kā kauns par pagātnes kļūdām, un nereti to caurvij *pašviktimizācijas motīvs*. Proti, autobiogrāfi atzīst savu vainu, bet vienlaikus norāda uz bezizejas situāciju, kas viņiem licis sadarboties un pakļauties ideoloģiskajām prasībām; tas pamanāms arī diskursīvā līmenī –, runājot par izvēli sadarboties, vecāka gadagājuma autobiogrāfi lieto tādas darbības vārdus kā *nācās*, *biju spiests* vai arī norāda uz savas pakļāvnieciskās rīcības formālumu. Tādējādi stigmatizācija ietiecas viktimizācijas un normalizācijas tēmās, kas pēcpadomju periodā ļauj saglabāt pozitīvu identitāti.

6.2.2. Viktimizācija

Viktimizācijas tēma parādās ik reizi, kad autobiogrāfs reflektē par padomju režīma totalitāro raksturu, kas pazemojis cilvēkus un ierobežojis rīcības brīvību. Viktimizācijas kontekstā LPSR kļūst par *represīvu sistēmu*, kuras būtiskākie aktori ir

⁴⁵⁶ Kalvāns, R. (2006). Atklusējumi. 204. lpp.

⁴⁵⁷ Moscovici, S. (2008). Psychoanalysis... P. 334.

⁴⁵⁸ Zake, I. (2010). Politicians versus intellectuals in the lustration debates in transitional Latvia. *Journal of Communist Studies and Transition Politics*. 26(3): 389–412.

Valsts drošības komiteja, Komunistiskā partija un Ministru padome.⁴⁵⁹ Šī sistēma tiek atainota kā visuresošs un nereti visspēcīgus veidojums, kas var sagraut cilvēku dzīves un pazemot radošas personības.

Visizteismīgāk padomju režīma izraisītās ciešanas redzamas politiski represēto cilvēku autobiogrāfijās. Tajās viktimizācija ir viens no centrālajiem elementiem. Ciešanas caurauž izsūtījuma un lēģeru pieredzi, sākot jau ar došanos nezināmā virzienā, saspiesti vilcienu vagonos un piedzīvojot cilvēku mokas un nāvi. Šos pārdzīvojumus uzskatāmi ilustrē lēģeros pabijušā Jāņa Puķes atmiņas:

„Tālajam ceļam pārsūtīšanas punktā katram iedeva pa *kieģelītim* maizes un divas siļķes, ar ko vilkt dzīvību divas diennaktis, bet nācās vairāk nekā divus tūkstošus kilometru ceļu ar badu mocīties divas nedēļas. Komentāri šai nežēlībai šeit lieki. Divas nedēļas šausmīgā salā un ceļa grūtībās ar kukulīti maizes un divām sālītām siļķēm iztikt nevarētu pat visizturīgākie indivīdi no cilvēku šlakas, kur nu vēl izkāmējuši, nožēlojami vārguļi.”⁴⁶⁰

Turpmāko deportācijas pieredzi veido daudzas, bet kopīgas viktimizācijas pamattēmas: mežonīgie laika apstākļi, bads, smagas saslimšanas, tuvinieku nāve, cilvēku neiecietīgā izturēšanās u. c. Ciešanas tiek īpaši izceltas, atceroties pirmos izsūtījuma gadus, un ar laiku dzīve izsūtījumā no ārkārtējas kļūst par sava veida rutīnu – paralēli mokošajai eksistencei autobiogrāfijās aizvien izteismīgāk parādās cilvēku izdzīvošanas prasmes (darba atrašana, iespējas iegūt papildus pārtiku, izglītības iegūšana u. tml.). Jāatzīmē, ka Latvijā izdotajās vēstures mācību grāmatās izdzīvošana un adaptēšanās skarbajiem apstākļiem faktiski tiek noklusēta, uzsverot tikai daudzos upurus.⁴⁶¹ Tādējādi represēto cilvēku autobiogrāfijas paplašina ar padomju deportācijām saistīto nozīmju lauku, atgādinot, ka pieredzi stāsta izdzīvojušie, nevis traģiski bojāgājušie. Lai gan izsūtījuma atmiņas ir samērā monotonas, tās diferencē autobiogrāfu vecums – būtiski, vai 40. gadu deportācijas ir piedzīvotas formatīvajā periodā (O. Kroders, O. Gūtmanis, V. Bankovičs) vai arī agrā bērnībā (G. Ulmanis, M. Zālīte) – pēdējie šo traumatisko pieredzi mēdz iekļaut plašākā stāstījumā par padomju laiku. Tomēr neatkarīgi no konkrētās vecumgrupas un turpmākās dzīves trajektorijas daudzi represētie atceras brīžus, kad viņiem pēc atgriešanās no izsūtījuma

⁴⁵⁹ Sk. Jansons, R. (2004). Totalitārā režīma represīvo institūciju mijiedarbība...

⁴⁶⁰ Puķe, J. (2004). *Dzimis laimes kreklīnā*. Rīga: Valters un Rapa. 87. lpp.

⁴⁶¹ Sk. Kaprāns, M. et al. (2012). *Padomju deportāciju pieminēšana Latvijā: atmiņu politika un publiskā telpa*. Rīga: Mansards. Nodots publicēšanai.

bijis jācieš *sabojātās biogrāfijas* dēļ. Šīs ciešanas pārsvarā ir saistītas ar autobiogrāfu toreizējo atskārsmi par savu nepilnvērtīgo sociālo statusu padomju sabiedrībā, kas ierobežoja ceļošanas iespējas un lika šķēršļus karjeras attīstībai.⁴⁶² Sociālantropoloģe Vieda Skultāne norāda, ka izsūtījuma pieredze latviešu pēcpadomju dzīvesstāstos ataino cilvēku sabojātās dzīves, un tā joprojām izraisa neirastēniju.⁴⁶³ Zīmīgi, ka deportāciju tēma nav bieži sastopama bijušās padomju inteligences autobiogrāfijās. Tas liecina ne tikai par to, ka šie autobiogrāfi netika izsūtīti, bet arī atgādina, kas pamatā veidoja padomju inteligenci.

Atmiņās par pēcstaļinisma periodu deportācijas vairs nav viktimizācijas tēmas galvenais konteksts. Vairākos memoāros tās gan nosacīti atdzīvojas, kad runa ir par dzejnieka Knuta Skujinieka notiesāšanu uz septiņiem gadiem, nosūtot viņu uz stingra režīma koloniju Mordovijā; šis 60. gadu sākuma notikums kalpo par būtisku atsauci virknei *sešdesmitgadnieku*.⁴⁶⁴ Taču kopumā inteligences dzīvesstāstos redzamākas ir padomju režīma īstenotās cilvēku *gremdēšanas prakses*,⁴⁶⁵ kuru arsenāls, kā pasvītro autobiogrāfi, bijis ļoti plašs. Šo sankciju daudzveidību ilustrē V. Līvzemnieks, kuram tās nācies izjust uz savas ādas, kad viņš Rīgā saticies un pavadījis vakaru kopā ar amerikāņu studentiem. Tas bijis īsi pirms N. Hruščova vizītes ASV. Par šādu rīcību Līvzemnieks ne tikai tiek izslēgts no universitātes, bet arī no komjaunatnes, DOSAFF, arodbiedrības, interešu kluba „Būsim pazīstami” un jauno autoru apvienības, turklāt viņš ir atstāts bez pajumtes un darba.⁴⁶⁶ Taču totāla diskvalificēšana no sociālās dzīves, kas kā motīvs dominētu autobiogrāfiskajā naratīvā, ir reti sastopama parādība, un kā spilgtākais piemērs minami E. Berklava memoāri. Parasti tomēr sankcijas tiek raksturotas kā rafinēta, bet ne ārkārtēja represīvās sistēmas izpausme, tālab daudzi inteligences autobiogrāfi *gremdēšanu* ielogo kā ikdienišķu pieredzi, kuru nav nepieciešams sevišķi plaši iztirzāt. Rezultātā viktimizācijas tēma atmiņās par padomju režīmu pēc Staļina nāves (t. s. vēlīnā sociālisma periods) zaudē savu izteiksmīgumu.

Viena no visbiežāk minētajām *ikdienišķo represiju* izpausmēm ir cenzūra. Cenzūras kontekstā reti parādās autobiogrāfu domas par pašcenzūru, kas faktiski

⁴⁶² Sk. Lasmanis, U. (2006). *Dēla gadsimts*. 414. lpp.; Puķe, J. (2004). *Dzimis laimes kreklīnā*. 200. lpp.; Ulmanis, G. (1995). *No tevis jau...* 172. lpp.; Liepiņš, H. (1991). *Manas dzīves skatuve*. 139. lpp.

⁴⁶³ Skultans, V. (1998). *The Testimony of Lives...* P. 99–120.

⁴⁶⁴ Sk. Purs, L. (2006). *Aizejot atskaties*. 2. sēj. 32. lpp.; Mikāne, V. (2005). *Modelstunda*. 51. lpp.; Auziņš, I. (2002). *Piecdesmit gadi bez televizora*. 1. sēj. 110.–129. lpp.; Čaklais, M. (2000). *Laiks iegravē sejas*. 43.–44. lpp.

⁴⁶⁵ Šāds plašas pamattēmu grupas nosaukums ir pārņemts no L. Pura rakstītā par dažnedažādajiem veidiem, kā „vilnieciski gremdēt autorus”. Purs, L. (2006). *Aizejot atskaties*. 2. sēj. 169. lpp.

⁴⁶⁶ Līvzemnieks, V. (2005). *Ceļagājumi*. 120. lpp.

nozīmētu perspektīvu maiņu no ciešanu tēmas uz adaptācijas vai sadarbības tēmu. Tā vietā tiek akcentēti tendenciozie un iznīcinošie vērtējumi, ko režīmam lojālie kritiķi pauda par uzdrīkstēšanos piedāvāt mākslas darbus, kas kaut kādā veidā novirzījās no vai bija pretrunā ar padomju normatīvu. To ieskicē rakstniece Skaidrīte Kaldupe:

„Paņēmienu, kā izdabūt no dzejnieka aktuālās tēmas, ir daudzveidīgi. Visvairāk iedarbojas brīdinājumi, ka krājums neiznāks, to nepublicēs, ja nebūs šodienas padomju dzīves slavinājuma. Skumju un bēdu vārdi ir visbīstamākie. Redaktore Milda Paula, kas rediģēja manas pasakas, brīnījās, kā var skumt, ja visapkārt bezgala laimīga padomju dzīve. Es gan redzēju kaut ko pavisam citu. Sapratu arī to, ka mani kritizēt redaktoriem ir viegli. [...] Es aizbēgu no literatūras, es tomēr smagi pārdzīvoju pazemojumus, kas pēc manām domām man ļoti bieži tika uzkrauti nepelnīti.”⁴⁶⁷

Inteliģences pārstāvji neiztirzā pamatotas kritikas gadījumus, pārsvarā tiek akcentēta ideoloģizētā kritika. Tiesa, pēcpadomju kontekstā šī neatbilstība padomju normatīvam, kas inteliģences pārstāvjos radījusi ciešanas, kļūst arī par daļu no pretestības pieredzes, t. i., viktimizācija izgaismo arī indivīda/grupas nepiekāpību padomju režīmam (par šo aspektu plašāk sk. nākamajā nodaļā). Kopumā gan autobiogrāfi reti atzīstas bailēs pretoties padomju sistēmai. Piemēram, aktieris Eduards Pāvuls vaļširdīgi atklāj: „Runāt pretī valdībai var tikai tāds, kas ir stabils uz kājām, un arī tad viņu iznīcinās. Es biju puņķis. Lai aizstāvētu, vajadzēja personību.”⁴⁶⁸

Dažkārt arī ceļojumu pieredze veido fonu viktimizācijas tēmai. Tas pamanāms aprakstos par neaizmirstamo pieredzi, viesojoties t. s. kapitālistiskajās valstīs, kas izgaismojis padomju sistēmas atpalcību un autobiogrāfu mazvērtības sajūtu. Tāpat viktimizācijas konteksts parādās, runājot trimdas latviešiem: viņu šaubīgo un piesardzīgo attieksmi pret kontaktiem ar padomju Latviju. V. Līvzemnieks, atceroties tikšanos ar trimdas tulkotāju Rūtu Spīrsu, vienlaikus norāda, ka trimdinieki „zākāja visu Latvijā notikušo un par nodevējiem un čekas aģentiem dēvēja jebkuru, kas uzdrošinājās ierasties padomiskajā Latvijā un ko labu teikt par tur redzēto”.⁴⁶⁹ Līdzīgi

⁴⁶⁷ Kaldupe, S. (2001). *No jūras līdz „Ošu zemei”*. Rīga: Sol Vita. 205., 207. lpp.

⁴⁶⁸ Īvāns, D. (1999). *Eida pirtiņā*. Rīga: Antēra. 73. lpp.

⁴⁶⁹ Līvzemnieks, V. (2005). *Ceļagājumi*. 211. lpp.

S. Kalniete runā par plaisu starp trimdu un Latviju, kuru viņa apzinājusies 80. gadu beigās, tiekoties ar trimdas latviešiem:

„Mani pārsteidza trimdas „žargons”, viņus – mana „komunistu valoda”. Starp mums bija piecdesmit atšķirtības gados izaugusi stikla siena, kas liedza vienam otru pareizi saklausīt, lai gan tobrīd man likās, ka viņi mani ir sapratuši. Tikai vēlāk, kad trimdas presē parādījās ķengājoši raksti par mani, biju šokēta.”⁴⁷⁰

Pie radošās intelīģences nepiederošo autobiogrāfu stāstījumos cenzūra un pastiprināta radošās darbības kontrole, saprotams, nav redzamākā viktimizācijas tēmas izpausme. To aizstāj režīma radītās *sadzīviskās ciešanas*: grūtības dabūt dzīvokli, nožēlojami zemie ienākumi, ideoloģijas dominēšana pār veselo saprātu u. c. Amatpersonas itin bieži kā kolektīvu viktimizējošu pieredzi uzsver padomju režīma realizēto rusifikācijas politiku Latvijā. Krievi kalpo par *nozīmīgo citu*, kas palīdz ne tikai demonstrēt savu/latviešu pozitīvo identitāti, bet arī – latviskās vides degradēšanu. Daudzi autobiogrāfi norāda uz krievu šovinismu, iekārtojot vadošos amatos tikai savas tautības pārstāvjus, piešķirot viņiem dzīvokļus un piespiežot latviešus ikdienā lietot krievu valodu.⁴⁷¹ Šādu atmiņu aktualitāti neapšaubāmi iespaido arī vispārīgāka nosliece padomju varu vienādot ar Krieviju un krieviem.

Viktimizācijas kontekstā kā spilgtu pieredzes epizodi jāmin sastapšanās ar čeku – pamattēma, kas parādās lielākajā daļā atmiņu stāstu. Šī pieredze visskaidrāk atklāj padomju režīma centienus kontrolēt cilvēkus. Tieši atmiņas par čekas darbību intelīģences autobiogrāfijās uzbur represīvās sistēmas visuresamības iespaidu. Čekas *garā roka* ir visur: darbavietās, ceļojumos uz ārzemēm, saviesīgos pasākumus, kafejnīcās, viesnīcās un dzīvokļos. Pastāvīgās bažas par čekas klātbūtni atklājas G. Krēmera rakstītajā:

„Ikdienas maskarāde izskatījās caurcaurim triviāla. Tā ielauzās mūsu valodā, izpaudās mājienos, kļuva par iemeslu dažādām muļķīgām pļāpām. Ap katru no mums bija visādi Jago, bezsiržu spiegi, kas savu nodevīgo uzdevumu veica ar smaidu uz lūpām un bieži vien iereibušā kompānijā.”⁴⁷²

⁴⁷⁰ Kalniete, S. (2000). *Es laužu...* 100. lpp.

⁴⁷¹ Salīdzinājumam sk. Liepiņš, J. (2008). *Sarkano okupantu...* 80.–81. lpp.; Britāne, A. (2007). *Vēji dzied, vēji raud.* 56. lpp.; Kalvāns, R. (2006). *Atklusējumi*; Purs, L. (2006). *Aizejot atskaties.* 1. sēj. 260. lpp.; Mednis, A. J. (2005). *Bija tieši tā.* 92. lpp.; Kavalieris, A. (2002). *Pusgadsimts kriminālistikā.* Rīga: Valters un Rapa. 127., 128. lpp.

⁴⁷² Krēmers, G. (2007). *Ceļā.* 260. lpp.

Autobiogrāfi sistemātiski pauž aizdomas par cilvēkiem, kas ir sadarbojušies ar čeku vai par situācijām, kuras čeka visdrīzāk ir uzmanījusi. Brīžiem šī pieredze iegūst izteikti orvelisku vērienu, kad čeka kļūst par daļu no autobiogrāfu privātās dzīves. Tā, piemēram, B. Delle apraksta, kā viņas otrais vīrs izrādījies čekas aģents, kura uzdevumos bijis ziņot par Delles darbībām.⁴⁷³

Sevis un savas iekšgrupas identificēšana ar upuri acīmredzami iespaido plašāks iegūtās pieredzes kopums. Autobiogrāfu vērtējumos novelkama skaidra robežlīnija starp staļinisma periodu un pēcstaļinisma laiku. Ja pirmais ir asociējams ar draudiem fiziskai drošībai, atrodoties kā izsūtījumā, tā pēckara Latvijā, tad pēdējais – ar draudiem sociālai drošībai. Šīs atšķirības ir saistītas ne tikai ar specifisko pieredzi, bet arī ar noteiktas vecumgrupas iespaidu uz to, kā dzīvesstāsti publiski ielogo padomju režīma radītās ciešanas. Dažādu paaudžu autobiogrāfu stāstījumos priekšplānā izvirzās citādākas F. Šices definētās biogrāfiskā procesa struktūras. Iepretim vecākajai paaudzei, kura akcentē trajektoriju jeb pakļaušanos ārējiem apstākļiem, 30. gados un vēlāk dzimušie autobiogrāfi uzsver transformācijas procesu ar tam raksturīgo pašiniciatīvu. Abas viktimizācijas izpausmes, bez šaubām, novērojamas viscaur padomju periodam, tomēr akcentu maiņa ir nepārprotama. Savrups viktimizācijas konteksts ir t. s. pēcpadomju vilšanās, kas atklājas pieredžu salīdzinājumos, kuri tiek analizēti citā nodaļā (sk. 6.3.2. apakšnodaļu).

6.2.3. Pretestība

Retais latviešu pēcpadomju autobiogrāfiskais naratīvs ir reducējams līdz absolūtai viktimizācijai, jo allaž līdzās atrodas pretošanās tēma, un bieži vien abas globālās tēmas ir tik cieši savijušās kopā, ka to nošķīrumam ir tikai analītiska nozīme. Saskaņā ar SRT šādas dialogiskas attiecības liecina par negatīvās reprezentācijas konceptuālās tēmas dinamismu, turklāt gan viktimizācija, gan pretestība, precīzāk, to *interpretējošās atslēgas* var pielāgoties visdažādākajiem notikumiem un kontekstiem.

Pretestības tēma autobiogrāfijās parādās brīžos, kad autobiogrāfi apraksta savus un/vai iekšgrupas centienus pārvarēt padomju režīma ierobežojumus indivīda rīcības brīvībai. Pašā vispārinātākajā līmenī var runāt par divējādām pretošanās stratēģijām: kolektīvām un individuālām. Kolektīvās stratēģijas ir mazāk izplatīta parādība, un

⁴⁷³ Delle, B. (2007). *Mans ceļš*. 103.–104. lpp.

uzskatami tās redzamas autobiogrāfijās, kas reflektē Atmodas laiku un Tautas frontes darbību. Šajā pieredzē autobiogrāfi sevi identificē ar plašāku sociālo grupu, kas, kā jau agrāk esmu norādījis, netiek atainota kā viendabīga sociālā kategorija. Kolektīvās stratēģijas pamanāmas arī vairāku rakstnieku autobiogrāfijās, kurās tiek izvērtētas Rakstnieku savienības aktivitātes, it īpaši 60. gados. Pretestības kontekstā, rakstniekiem uzsverot cīņu par atsevišķu grāmatu publicēšanu vai Atmodas dalībniekiem atceroties pretošanos padomju režīmam, šīs sociālās grupas kļūst homogēnas.

Tomēr lielākā daļa pēcpadomju autobiogrāfiju akcentē individuālās pretošanās stratēģijas. Tās visbiežāk atklājas atmiņās par padomju režīma radīto šķēršļu pārvarēšanu. Piemēram, vairāki inteliģences atmiņu stāsti demonstrē nepiekāpību, cenšoties iegūt pierakstu Rīgā vai cīnoties pret ceļojuma ierobežojumiem uz Rietumu valstīm.⁴⁷⁴ Inteliģence akcentē arī tikšanās ar trimdas latviešiem, kas tādējādi parāda tolaik aizliegto saskarsmi ar Rietumu pasauli. Tāpat *režīma pārvarēšana* izpaužas kā pretestība ideologizētajai izglītībai, kas pamudina demonstrēt neticību padomju skolās mācītajam, un pirmām kārtām tas attiecas uz sociālajiem un humanitārajiem priekšmetiem. Tādējādi tiek izceltas atmiņas, kurās autobiogrāfi padomju laikā apšaubījuši ideologizētas zināšanas un postulātus. Luterāņu mācītājs Andrejs Kavacis atceras, kā viņš izaicinājis skolotāju Budrēviču PSRS Konstitūcijas stundā, kā rezultātā „nozēlojamā ideoloģijas verdzene” zaudējusi valodu.⁴⁷⁵ Savukārt, pieminot studiju laiku Latvijas Valsts Universitātē, M. Čaklais atzīmē:

„Mēs neviens nebijām iz nomenklatūras dzīlēm, tāpēc sapratām uzreiz, ka tas, kas mums tiek un tiks mācīts, ir vien leduskalna redzamā daļa, ka daudz kas ir pavisam citos kambaros un mūsu pienākums ir to sadabūt un iegūt savā rīcībā. Diezgan ātri arī uzzinājām, kur un kas ir sadabūjams.”⁴⁷⁶

Pretestība ideologizētajai izglītībai kā spilgta pieredzes epizode nav raksturīga 20. gados dzimušajiem autobiogrāfiem, jo viņi pamatizglītību ir apguvuši vēl starpkaru

⁴⁷⁴ Salīdzinājumam sk. Meimane, I. (2004). *No manis neaizej...* 73.–74. lpp.; Krēmers, G. (2007). *Ceļā*. 197.–199. lpp.

⁴⁷⁵ Kavacis, A. (2002). *Cilvēks vēstures vējos*. 43. lpp.

⁴⁷⁶ Čaklais, M. (2000). *Laiks iegravē sejas*. 38. lpp.

periodā. Jāatzīmē, ka arī pedagogi mēdz atcerēties, kā viņi nav samierinājušies ar tendenciozo izglītības saturu un meklējuši iespējas no tā izvairīties.⁴⁷⁷

Atstatus no izglītības jāmin arī atsevišķu autobiogrāfu vēlme akcentēt līdzdalību patiesības vai atklātuma vairošanā. Tā B. Delle palīdz ievērojamajai disidentei Maijai Silmalei nogādāt *samizdat* tulkojumus,⁴⁷⁸ Jānis Mednis telefonbūdiņās izlīmē lapiņas, kurās atmasko „okupantus, nodevējus stukačus, čekas aģentus un tamlīdzīgus mēslus”;⁴⁷⁹ R. Kalvāns atceras, kā viņš līdzdarbojies pretvalstiskas vēstules nosūtīšanā uz Zviedriju, lai pastāstītu visai pasaulei patiesību par padomju režīmu Latvijā;⁴⁸⁰ savukārt E. Berklavs detalizēti apraksta t. s. 17 Latvijas komunistu vēstules „par patieso PSKP vadības politisko rīcību” tapšanu un tās publicēšanu daudzos pasaules laikrakstos 70. gadu sākumā.⁴⁸¹ Šādas atmiņas ne tikai izgaismo netiešu ilgtermiņa pretošanos, bet arī liecina par epizodisku aktīvu pretestību.

Cita organizējošā tēma, kas caurauž inteliģences autobiogrāfijas un parāda institucionālo šķēršļu pārvarēšanu, ir saistīta ar radošās brīvības paplašināšanu. Tas nozīmē gan cenzūras apiešanu, gan izvairīšanos no valdošās konjunktūras dažādās kultūras sfērās. Piemēram, operdziedātāja Anna Ludiņa, atzīstot, ka dziedājusi arī padomju komponistu dziesmas par dzimteni, vienlaikus piebilst: „Bet ar vārdu „dzimtene” katrs var domāt ko citu.”⁴⁸² Turpretī komponists Imants Kalniņš ir daudz tiešāks, sakot, ka „sovjetiskās cenzūras apstākļos mums kaut kādiem līdzekļiem šī cenzūra bija jāapved ap stūri, un, cik tas bija iespējams, tā arī tika apvesta ap stūri”.⁴⁸³ Cenzūra vai kultūrpolitikas veidotāju asā vēršanās pret noteiktiem māksliniekiem, ko var interpretēt kā pārnodarījumu (viktimizācija), implicīti liecina arī par pretestību, t. i., autobiogrāfi, reflektējot cenzūras pieredzi, uzsver, ka viņu darbība ir bijusi režīmu izaicinoša, nevis atbalstoša. Šīs smalkās intonācijas, piemēram, atklāj L. Mondrusas sacītais:

„Es pastāvīgi izsaucu uz sevi neapmierinātību. Mani neieredzēja ideologi, pirms koncertiem mūždien mācīja, kā man vajadzētu just, ka par prastu ģērbjos, ka piedauzīgās pozās stāvu

⁴⁷⁷ Salīdzinājumam sk. Kostanda, O. (2002). *Atklāti par sevi...* 36. lpp.; Kaldupe, S. (2001). *No jūras līdz...* 198. lpp.

⁴⁷⁸ Delle, B. (2007). *Mans ceļš*. 74.–75. lpp.

⁴⁷⁹ Mednis, A. J. (2005). *Bija tieši tā*. 248. lpp.

⁴⁸⁰ Kalvāns, R. (2006). *Atklusējumi*. 91.–92. lpp.

⁴⁸¹ Berklavs, E. (1998). *Zināt un neaizmirst*. 316.–352. lpp. Šis notikums šodien ir kļuvusi par daļu no oficiālā padomju vēstures pretošanās naratīva.

⁴⁸² Ludiņa, A. (1996). *Mani operas svētki*. Rīga: Anitas Mellupes Likteņstāsti. 109. lpp.

⁴⁸³ Čaklais, M. (1998). *Im Ka*. Rīga: Jumava. 166. lpp.

uz skatuves, ka atļaujos „buržuāzisko” tvistu... Un vispār – ko esmu tāda „bezidejiska”, ka par mīlestību vien dziedu.”⁴⁸⁴

Bez tam autobiogrāfi nereti piesauc stabilās padomju laika sociālās komunikācijas prakses, kas ļāva runāt par aizliegtām vai jutīgām tēmām, nenonākot pretrunā ar režīmu, un sevišķi raksturīgi tas ir sešdesmitgadniekiem.⁴⁸⁵ Tāpat inteliģences autobiogrāfijas izceļ aizliegtās literatūras lasīšanu.⁴⁸⁶ Uz šo pieredzi, kas drīzāk liecina par tiešu un apzinātu pretestību, parasti atsaucas jaunāka gadagājuma autobiogrāfi.

Vēl viena organizējošā tēma, kas liecina par pretestību, ir atteikšanās no sadarbības ar *represīvo sistēmu*. To īpaši uzsver cilvēki, kas nepiederēja padomju nomenklatūrai. Autobiogrāfi stāsta par centieniem izvairīties no iestāšanās partijā, vienlaikus izceļot savas rīcības riskantumu. Tādējādi tiek atklātas gan prasmes pretoties režīma *kārdinājumiem*, gan nemainīgie principi, kas autobiogrāfus pavadījuši viscaur padomju periodam.⁴⁸⁷ Tas parādās arī bieži sastopamajās atmiņās par izvairīšanos no sadarbības ar čeku. Piemēram, Helēna Celmiņa savu reakciju uz vairākkārtējiem savervēšanas mēģinājumiem traktē kā apliecinājumu nepārkāpjamām robežlīnijām, kas pastāvējušas starp viņu un režīmu:

„Mani sagatavošot darbam kādam padomju konsulātam ārzemēs. Viņi [čekisti] man došot visus nepieciešamos ieteikumus, Maskavā jānokārto tikai formalitātes. Viss tik vienkārši, kā pārlauzt sērkokociņu. Bet manu pretestību viņi nepārlauzīs ne ar ko. [...] Izteicu apbrīnu par viņu neatlaidību, jo, pēc manām domām, viņiem jau sen tas bija jāsaprot, ka no manas puses sadarbība nekad nebūs.”⁴⁸⁸

Autobiogrāfi samērā regulāri demonstrē spēju identificēt un apmuļķot čekas ziņotājus (sk. 6.2.4.1. apakšsadaļu). Šāda attieksme izaicina konvencionālo priekšstatu par viltīgajiem un ciniskajiem čekistiem. Patiesībā daudzi no tiem, kurus izsekoja čeka

⁴⁸⁴ Meimane, I. (2004). *No manis...* 117. lpp.

⁴⁸⁵ Salīdzinājumam sk. Mikāne, V. (2005). *Modeļstunda*. 49. lpp.; Čaklais, M. (2000). *Laiks iegravē sejas*. 113. lpp.

⁴⁸⁶ Salīdzinājumam sk. Krēmers, G. (2007). *Ceļā*. 203.–204. lpp. Ikstena, N. (2003). *Zīdārpiņu musināšana...* 33. lpp.; Kostanda, O. (2002). *Atklāti par sevi...* 20.–21. lpp.

⁴⁸⁷ Sk. Kalvāns, R. (2006). *Atklusējumi*; Mednis, A. J. (2005). *Bija tieši tā*; Kavacis, A. (2002). *Cilvēks vēstures vējos*. 92. lpp.; Zelmenis, V. (2001). *Zelta caune ozolā*. 153., 165. lpp.

⁴⁸⁸ Celmiņa, H. (1998). *Kā plika...* 130., 146. lpp. Sk. arī: Ikstena, N. (2003). *Zīdārpiņu musināšana...* 113. lpp.; Freimanis, J. (2002). *Visu vēju virpuļi*. 190. lpp.; Kavacis, A. (2002). *Cilvēks vēstures vējos*. 117. lpp.

(vai sevi uzskatīja par izsekošanas objektiem), pozicionējas kā uzmanīgi un taktiski domājoši indivīdi, kas apzinājās pret viņiem vērstās VDK aktivitātes. Citiem vārdiem, autobiogrāfijās notiek zināmu lomu maiņa starp *uzraugu* un *uzraugāmo*, kas mazina viktimizācijas efektu, bet papildina pretestības tēmu. Pēdējā desmitgadē publicētajos inteliģences atmiņu stāstos šāda lomu maiņai ir sistemātisks raksturs. VDK diskreditēšanā būtisks ir arī stāstīšanas stils – autobiogrāfi ironizē un ataino triviālas situācijas, portretējot čekas darbību. Piemēram, L. Purs apraksta, kā viņu izsekoja divi čekas aģenti: „Izsekošana bija nemākulīga jau ar nesaderīga pāra izvēli [viens bija gara auguma, otrs – īss – M.K.]. Vai tas darīts tīši? Lai pārbaudītu, ko spēju un ko nespēju pamanīt? Bet tikpat labi steigā paķēra pirmos, kas pagadījās neaizņemti [..].”⁴⁸⁹ Līdzīgi uzrauga un uzraugāmā lomu nosacītība ieskanas V. Līvzemnieks atmiņās par R. Spīrsu, ar kuru viņš 1976. gadā saticies Rīgā. Šo tikšanos un pastaigu pa Vecrīgu nemitīgi kontrolējusi čeka: „Kad pa klusu šķirbieliņu pēkšņi uznirām pie viesnīcas, samanīju tās priekšā tādu kā pēkšņu sarosīšanos. Tātad „astes” priecīgas, ka „objekts” atradies.”⁴⁹⁰

Līdzās pretošanās stratēģijām, kam pamatā ir vēlme sasniegt individuālus panākumus, tiek izcelts nacionālisms kā cits būtisks pretestības motīvs. Proti, autobiogrāfi demonstrē reālus vai simboliskus centienus nepieļaut latviskās kultūras un valodas iznīcināšanu. Šī motīva kolorīts ir novērojams autobiogrāfijās, kuru autori savu pretestību ataino kā tiešu konfrontāciju ar padomju režīmu.⁴⁹¹ Tomēr itin bieži ar nacionālismu tiek izteikta netieša un/vai nekonkretizēta pretestība, kas izriet no sakāpinātas nacionālās pašapziņas. Piemēram, J.A. Mednis uzskata, ka viņam pēc 40. gadu represijām tieši latviskā pašapziņa neļāva padoties:

„Un pašapziņu vairoja tas, ka ar mums tomēr vajadzēja rēķināties. Bijām taču vidējais posms – brigadierī, darbu vadītāji, tehniskie darbinieki starp komunistu vadoņiem, partorgiem, organizāciju, uzņēmumu priekšniekiem, priekšniecīņiem un darbu darītājiem – tolaik vēl vairākumā Latvijas brīvvalsts laika augsti kvalificētiem amatniekiem, strādniekiem.”⁴⁹²

⁴⁸⁹ Purs, L. (2006). *Aizejot atskaties*. 1. sēj. 99. lpp.

⁴⁹⁰ Līvzemnieks, V. (2005). *Ceļagājumi*. 209. lpp.

⁴⁹¹ Sk. Berklavs, E. (1998). *Zināt un neaizmirst*; Celmiņa, H. (1998). *Kā plika...*

⁴⁹² Mednis, A. J. (2008). *Tēlojām...* 92. lpp.

Nacionālisma kontekstā, it īpaši amatpersonu dzīvesstāstos, ir pamanāma autobiogrāfu tieksme uzsvērt pretstāvi rusifikācijas politikai, un, atgādināšu, šī pieredze vienlaikus kalpo par impulsu viktimizācijai.⁴⁹³ Tāpat pretestība atsedz vēlmi saglabāt kristīgās tradīcijas, kas varēja draudēt ar nepatīkšanām. Virkne autobiogrāfu atzīmē, ka padomju laikā apmeklējuši baznīcu un piedalījušies reliģiskajos rituālos. Tas uzsver pieredzes sasaisti ar pirmspadomju Latviju. V. Artmane stāsta, ka „padomju laikā uz baznīcu mēs ar māti gājām slepeni, nedrīkstēja, sabiedrisku cilvēku ganīja visādas antireliģiozas acis, no teātra sekoja, kur mēs ejam”.⁴⁹⁴ Savukārt mācītāju atmiņu stāstos ir detalizētas refleksijas par ticību kristietībai kā pretestību padomju ateismam.⁴⁹⁵ Vairākās autobiogrāfijās tiek arī uzsvērts, ka par spīti padomju laika ignorānci cilvēki bija gana drosmīgi un uzdrīkstējās svinēt kristīgos Ziemassvētkus. D. Īvāns atceras, ka,

„kaut arī studentu kopmītnes komandante savā pārcentībā vēl septiņdesmitajos gados skraidīja pa istabiņām, lai nepieļautu, piemēram, Ziemassvētku svinēšanu, mēs atļāvāmies gan šos svētkus, gan daudz ko citu bez īpašām bailēm tikt izslēgtiem no augstskolas”.⁴⁹⁶

Raksturojot dominējošo diskursu, kādā pretestība padomju režīmam tiek reflektēta, vispirms var pamanīt izteiksmīgas heroizācijas neesamību, t. i., lielākā daļa autobiogrāfu necenšas sevi ielogot kā sistemātiskas pretestības aktorus. Drīzāk pretestība ir sporādiska un kā *blakusprodukts* kopējam stāstījumam. Pretestības tēma, izņemot *disidentu* memuārus, ir samērā *klusā* un to biežāk ilustrē *mazie varoņdarbi*. Tie manifestējas gan kā izteikti individuāla (pretošanās, lai varētu profesionāli attīstīties), gan sociāli motivēta rīcība (pretošanās, lai saglabātu latvisko kultūru un tradīcijas). Pēcpadomju autobiogrāfijās pretestības atmiņas arī liecina par kontinuitāti kā būtisku motīvu, kas dominē daudzos mutvārdu dzīvesstāstos.⁴⁹⁷ Taču līdzās nepārtrauktībai vēsturiskā kontekstā (pirmspadomju pieredzes saglabāšana), autobiogrāfiem ir svarīgi akcentēt ētisko principu nepārtrauktību, kas palīdz uzturēt personības koherenci un integritāti. Tiesa, rūpīgāk izsekojot dažādu vecumgrupu

⁴⁹³ Salīdzinājumam sk. Liepiņš, J. (2008). *Sarkano okupantu orģijas Latvijā*. 105. lpp.; Britāne, A. (2007). *Vēji dzied...* 56. lpp.; Kalvāns, R. (2006). *Atklusējumi*. 24.–26. lpp.

⁴⁹⁴ Artmane, V. (2004). *Ziemcieši*. 107. lpp.

⁴⁹⁵ Sk. Kalniņš, J. (2005). *Mans ceļš pie Dieva*. Rīga: Latvijas Kristīgā akadēmija; Kavacis, A. (2002). *Cilvēks vēstures vējos*.

⁴⁹⁶ Īvāns, D. (1995). *Gadījuma karakalps*. 23.–24. lpp.

⁴⁹⁷ Sk. Bela-Krūmiņa, B. (2004). *Dzīvesstāsti kā sociāli vēstījumi*.

autobiogrāfus, redzams, ka gados jaunākajiem, sevišķi pēdējai paaudzei, heroisms pretošanās attēlošanā ir krietni pamanāmāks. Tas galvenokārt ir saistīts ar Atmosas iespaidu, bet ne tikai – pretestības atainojums *per se* šiem autobiogrāfiem ir kategoriskāks un pašapzinīgāks. Savukārt sociālo grupu līmenī pretestības prakses iegūst atšķirīgas perspektīvas: ja inteliģencei tās ir daļa no profesionālās darbības padomju režīma apstākļos, tad pārējo grupu atmiņu stāstos šīs prakses nav tik spilgti aprakstītas un to nozīme veidojas autobiogrāfiskā naratīva perifērijā.

6.2.4. Normalizēšana

Normalizācijas pieredze pēcpadomju autobiogrāfijās ir patstāvīgi klātesoša biogrāfisko diskursu organizējoša tēma. Ar *normalizēšanu* vispirms ir domāta adaptācijas pieredze, kas tiešā vai netiešā veidā pārinterpretē tradicionālos priekšstatus par noteiktiem padomju laika simboliem un raksturīgām sociālām praksēm, kas šodien nereti iekļaujas negatīvās identitātes koncepcijā. Normalizēšana autobiogrāfiem ļauj deteritorializēt padomju laika negatīvo reprezentāciju, piešķirot tai šodienas kontekstā alternatīvas nozīmes un zināmā mērā mainot izpratni par pašu padomju periodu.

6.2.4.1. Attiecības ar padomju režīmu

Jau iepriekšējā nodaļā uzsvēru, ka atmiņas un vērtējumi par represīvās sistēmas visuresamību ir kopīga organizējošā tēma daudzām autobiogrāfijām. Tomēr līdzās viktimizācijai un pretestībai kā, iespējams, dominējošajām globālajām tēmām varam pamanīt pielāgošanos sistēmai un centienus normalizēt šo pieredzi.

Vairākās bijušo padomju amatpersonu autobiogrāfijās tiek nošķirta sadarbšanās ar padomju režīmu no komunistiskās ideoloģijas atbalstīšanas. Amatpersonas uzsver, ka viņas, īpaši 80. gadu beigās, rīkojušās atbilstoši spēkā esošajiem likumiem, nevis ideoloģiskajiem uzstādījumiem. Šādu *pārslēgšanās* no personiskās atbildības uz profesionālo atbildību papildina arī morālā komponente. Piemēram, E. Johansons norāda, ka viņš atturējies M. Čaklajam nodot visu M. Silmales lietu par pretpadomju darbību, jo „nevēlējos vairāk šķelt tolaik [1988. gadā] jau tā sašķelto sabiedrību.

Latviešu tautas pašlepnumu krietni vien mazinātu atklāsme, ka par Mauriņu⁴⁹⁸ ziņojumus čekai rakstījuši viņai tuvi cilvēki”.⁴⁹⁹ Jāpiebilst, ka arī M. Čaklais savā autobiogrāfijā atceras šo gadījumu, un viņa attieksme pret Johansona nevēlēšanos sniegt informāciju ir samērā neitrāla.⁵⁰⁰

Savukārt daudzi inteligences pārstāvji uzskata, ka viņi meklējuši vidusceļu starp ideoloģiju un saviem principiem, un šāda vidusceļa iešana liecina nevis par stigmatu, bet drīzāk par autobiogrāfa spējām sadzīvot ar sistēmu, vienlaikus īstenojot individuālos mērķus, no kā ieguvēji nereti bija plašāka sabiedrība. Atceroties savu pedagoģa pieredzi, S. Kaldupe secina:

„Tajā laikā es pirmoreiz īsti sapratu, ka arī skolas darbā pakļaušanās toreiz vienīgās un neparasti valdonīgās partijas izdotajām pavēlēm var būt ļoti pazemīga, iztapīga, pat verdziska, bet var būt arī ar gudru prātu apsvērta, saglabājot skolotāja cieņu un patstāvību.”⁵⁰¹

Līdztekus stigmatizācijas vai pretestības tēmām, kas izriet no sadarbības pieredzes, autobiogrāfi tiecas attaisnot savu rīcību. Bijušās amatpersonas – un pirmām kārtām tas ieraugāms sešdesmitgadnieku vai pēdējās paaudzas autobiogrāfijās – parasti akcentē partijas neizbēgamību, ja cilvēks vēlējās sekmīgu karjeru. Tā, piemēram, J. Āboltiņš, kurš viens no pirmajiem 90. gadu sākumā publicēja pēcpadomju *politiskos memuārus*, kritizē kompartijas pieredzes stigmatizēšanu:

„Daudzi mūsu līdzpilsoņi it kā zaudē atmiņu un kautrējas atzīties, ka ir bijuši biedri – komunistiskās partijas vai komjaunatnes biedri. Var saprast, ja cilvēks nevēlas atzīties par savu sadarbību ar Valsts drošības komiteju, bet nav taču nekāda pamata šodien izlikties, ka sociālisma relatīvi garais laikposms mūsu dzīvi nebija pārņēmis savā varā. [...] Mums, darīt gribošajiem un spējīgākiem sešdesmito gadu sākuma jauniešiem, bija tikai viena iespēja kaut ko sasniegt savā vienīgajā dzīvē – katram vajadzēja būt biedram.”⁵⁰²

Atsevišķās autobiogrāfijās parādās arī atmiņas par padomju oficiālajiem apbalvojumiem, kas ar zināmu piesardzību tiek minēti kā pierādījums konkrētā

⁴⁹⁸ Johansons Silmali ir sajaucis ar Zentu Mauriņu. Šī nav vienīgā faktoloģiskā kļūda, kas parādās Johansona memuāros.

⁴⁹⁹ Johansons, E. (2006). Čekas ģenerāļa... 68. lpp.

⁵⁰⁰ Čaklais, M. Laiks iegravē... 116.–117. lpp.

⁵⁰¹ Kaldupe, S. (2001). *No jūras...* 198. lpp.; sk. arī: Lasmanis, U. (2006). *Dēla gadsimts*. 380. lpp.; Meimane, I. (2004). *No manis...* 83. lpp.

⁵⁰² Āboltiņš, J. (1992). *Biju biedrs...* 7. lpp.

cilvēka sasniegumiem.⁵⁰³ Taču paralēli konstatējama vienaldzība pret komunistisko ideoloģiju kā motivējošu faktoru, lai iestātos partijā. Autobiogrāfi bieži atsauca uz dubultmorāli kā apzinātu domāšanas un rīcības veidu un izmanto to, lai attaisnotu savu konformismu. J. Liepiņš, kurš ieņēma augstus padomju nomenklatūras amatus, dubultmorāli jeb *dziļi maskēto divkosību* pielīdzina pat partizāna pagrīdes darbībai.⁵⁰⁴ Būtībā tikai bijušā LPSR Tieslietu ministra un ģenerālprokurora Jāņa Dzenīša memuāriem piemīt kategoriska nostāja – sadarbība ar režīmu sakņojās ideālos, tādēļ Dzenītis jaunībā labprāt pieņēma „propagandas ideālo daļu”, jo viņa domas ar to esot sakritušas.⁵⁰⁵ Turklāt atšķirībā no M. Vulfsona vai E. Berklava, kas reprezentē iepriekšējo paaudzi, Dzenītis nemēģina kritizēt šos ideālus.

Dubulto standartu tēma citkārt atklājas dialogiskās attiecībās starp dažādiem (t. sk. dažādu paaudžu) autobiogrāfiem. Piemēram, L. Purs savos memuāros rada D. Īvānu nepārprotami stigmatizējošu kontekstu. Purs apgalvo, ka Atmodas līderis padomju laikā izgājis rūpīgu VDK pārbaudi, un tieši viņa konformisms ļāvis izvirzīties LTF vadībā. Kā pierādījums spējai pielāgoties padomju režīmam tiek minēts Īvāna rakstītais jūsmīgais nekrologs L. Brežņevam, ko publicēja laikraksts *Cīņa*.⁵⁰⁶ Turpretī D. Īvāns norāda, ka „neviens no maniem paziņām, paldies Dievam, rakstīto neuztvēra nopietni un smējās kā par joku”. Bez tam šis nekrologs viņam ļāvis „vieglāk runāt pretī gan televīzijas, gan *Cīņas* partijniekiem”. Īvāns ironiski piebilst, ka vēlāk – Atmodas laikā – par rakstu atgādinājuši politiskie konkurenti, tādēļ viņam „vajadzējis šo krupi norīt, maigi sev pārmest jaunības neapdomību un nespēju uzminēt nākošās dekādes konjunktūru”.⁵⁰⁷

Formas un satura nošķiršana parādās arī atmiņās par dalību komjaunatnē, kas tika uzskatīta par PSKP nākotnes kadru kalvi. Piemēram, D. Īvāns apgalvo, ka kļuvis par komjaunatnes biedru ar aprēķinu, jo tas atviegloja iestāšanos universitātē, kas savukārt „tolaik bija gandrīz vienīgā iespēja izmukt no varonīgās un leģendārās sarkanarmijas”.⁵⁰⁸ Bez tam vairāki autobiogrāfi iebilst pret mēģinājumiem dalību komjaunatnē traktēt kā stigmatizējošu pieredzi. Viņu skatījumā daudzi šodienas Latvijas politiķi un uzņēmēji, pateicoties darbam komjaunatnē, ieguva līdera prasmes

⁵⁰³ Sk. Mednis, A. J. (2008). *Tēlojām...* 133., 214. lpp.; Artmane, V. (2004). *Ziemcieši*. 197. lpp.; Ludīņa, A. (1996). *Mani operas...* 103. lpp.

⁵⁰⁴ Liepiņš, J. (2008). *Sarkano okupantu orgijas Latvijā*. 100. lpp.

⁵⁰⁵ Dzenītis, J. (2002). *Sava laikmeta...* 42. lpp.

⁵⁰⁶ Purs, L. (2006). *Aizejot atskaties*. 2. sēj. 238.–240. lpp.

⁵⁰⁷ Īvāns, D. (1995). *Gadījuma karakalps*. 43. lpp.

⁵⁰⁸ Īvāns, D. (1995). *Gadījuma karakalps*. 31. lpp.

un reālas iespējas mainīt padomju režīmu.⁵⁰⁹ Šāda attieksme gan ir raksturīga 40. un 50. gados dzimušajiem autobiogrāfiem, kas darbojušies padomju ideoloģiskajās struktūrās. Komjaunatnes pozitīvā tēla akcentēšanā pārejas laika kontekstā sabalsojas ar lietuviešu pētnieces Vaidas Obelenes (*Obelenė*) novēroto, ka pretēji *starpkaru paaudzei*, kas savā jaunībā aktīvi iesaistījās komunisma celtniecībā, 80. gadu komjaunatnes funkcionāri, „pat ja arī nelabvēlīgi apzīmēti kā komunisti, ieņēma aktīvu lomu postkomunistiskās sabiedrības konstruēšanā”.⁵¹⁰

Formālās ideoloģijas un jēgpilnās rīcības nošķiršana, kas novērojama lielākajā daļā pēcpadomju autobiogrāfiju, sabalsojas ar sociālantropologa Alekseja Jurčaka rakstīto par pēdējo padomju paaudzi. Darbība *atbilstoši formai*, uzskata Jurčaks, kalpoja par performatīvu autoritārā diskursa atražošanas praksi, kas sekmēja jēgpilnu uzdevumu paveikšanu (piemēram, Leņina rakstu citēšanu komjaunieši uztvēra kā formalitāti, bet praktisku jautājumu risināšanai piešķīra lielu nozīmi).⁵¹¹ Tiesa, Jurčaks neatbild, vai un kā pēcpadomju konteksts cilvēkos rada vēlmi izmantot šādu dihotomiju, lai skaidrotu sadarbību ar padomju režīmu. Lielāku skaidrību vieš K. Joesalū, viņa šādu nošķirumu, kas sevišķi raksturīgs amatpersonu biogrāfiskajam diskursam, saista ar pēcpadomju periodā iniciēto deideoloģizācijas procesu jeb tagadnes apsvērumu motivētu vēlmi atbrīvot padomju laika profesionālo rīcību no ideoloģijas uzslāņojuma.⁵¹² Šāda vēlme, kā savukārt atzīmē čehu sociologs Vladimirs Adrlē (*Andrle*), izaug no nepieciešamības radīt vai prezentēt „morāli adekvātu patību”.⁵¹³ Tādējādi dubultie standarti normalizē sadarbības pieredzi, taču abstraktākā

⁵⁰⁹ Kargins, V. (2005). *Nauda un cilvēki*. 67. lpp.; Āboltiņš, J. (1992). *Biju biedrs...* 13. lpp.

⁵¹⁰ Obelenė, V. (2012). Exit from communism: Career decisions of the Lithuanian young communist functionaries. In: Aardelaid-Tart, A., Bennich-Björkman, L. (eds.) *Baltic Biographies in Historical Crossroads*. London, New York: Routledge. P. 143.

⁵¹¹ Yurchak, A. (2006). *Everything was forever...* 93.–98. lpp. Analogisks fenomens ir novērojams arī igauņu bijušo komunistu dzīvesstāstos. Aardelaid-Tart, A. (2003). Estonian-inclined Communists as Mariginals. P. 71–99.

⁵¹² Joesalū piebilst, ka igauņu gadījumā deideoloģizācija ir īpaši raksturīga jaunākās paaudzes amatpersonām, kas dzimušas 40. gados vai agrāk. Joesalu, K. (2005). “The Right to Happiness”... P. 93. Sk. arī Joesalu, K., Kõresaar, E. (2012). Working through maure socialism: private and public in the life story of an Estonian industry manager. In: Aardelaid-Tart, A., Bennich-Björkman, L. (eds.) *Baltic Biographies...* P. 68–85. Līdzīgas tendences var pamanīt arī latviešu pēcpadomju autobiogrāfiju gadījumā.

⁵¹³ Andrle, V. (2001). The boyant class: bourgeois family lineage in the lifes tories of Czech business elite persons. *Sociology*. 35(4): 829. Adrlē, izmantojot biogrāfisko pieeju, ir pētījis tagadējās čehu biznesa elites pārstāvjus, kuri, neskatoties uz saviem buržuāziskajiem radurakstiem, komunisma laikā izveidoja veiksmīgas karjeras.

līmenī tie, iespējams, liecina par kultūras traumas klātbūtni, jo ar dubultmorāli var attaisnot, bet ne izmainīt pašu faktu, ka cilvēki tādējādi kļuva par konformistiem.⁵¹⁴

Atsevišķi autobiogrāfi piemin arī materiālos un sociālos labumus, ko devusi dalība ideoloģiskajās organizācijās (iespējas ceļot uz daudzām pasaules valstīm, piekļuve jauniem dzīvokļiem u. tml.). Atstatus no šiem pragmatiskajiem apsvērumiem atmiņu stāstos var pamanīt krietni apātiskāku skaidrojumu sadarbībai ar ideoloģiskajām institūcijām. Tas ir raksturīgi autobiogrāfiem, kas strādāja padomju institūcijās un bija partijas biedri. Piemēram, bijušā Valsts prezidenta G. Ulmaņa attieksme pret iestāšanos komjaunatnē un PSKP ir ļoti līdzīga: abas organizācijas bija tikai padomju iekārtas struktūrvienības.⁵¹⁵ Savukārt V. Artmane uzsver, ka viņa nav pietiekoši daudz zinājusi par PSKP: „Skaidrs bija tikai viens – panākumus un uzticību guvušus cilvēkus, kā jaunus, tā vecāka gada gājuma, aicināja iestāties partijā. Bija izplatīts teiciens: partijā neiestājas, partijā uzaicina!”⁵¹⁶ Šādos gadījumos autobiogrāfiskais subjekts sevi padara par objektu, un ideoloģiskās institūcijas tiek ielogotas kā *force majeure* apstākļi (*sic!* nevis paša izvēlēti apstākļi, kā tas ir iepriekš citētajā J. Āboltiņa situācijā par sešdesmito gadu jauniešiem); tas, protams, ļauj samazināt atbildību par savu rīcību. Uz līdzīgu stratēģiju, analizējot kāda Rīgas skolas direktora dzīvesstāstu, norāda psiholoģe Sandra Sebre. Viņa šādu žestu interpretē kā psiholoģiskās aizsardzības mehānismu, lai izvairītos no kauna par iestāšanos partijā.⁵¹⁷

Līdz ar to biogrāfiskajā diskursā vispārināti var izdalīt divas sadarbību normalizējošas stratēģijas: autobiogrāfs vai nu uzsver iekšējo kontroles lokusu, proti, izvēle iestāties partijā bija atkarīga no viņa vēlmes kaut ko sasniegt vai arī indivīda izvēle bija nosacīta, un sistēma pati *izdarīja* izvēli, kuru gribot negribot nācās pieņemt. Ja pirmā stratēģija ir raksturīgāka amatpersonu dzīvesstāstiem, tad pēdējā – inteliģences autobiogrāfijām.

Lai gan autobiogrāfi daļēji reproducē Staļina laika nežēlīgās čekas tēlu, viņu tiešā pieredze lielākoties ir saistīta ar pēcstaļinisma periodu. Šajā laikā par čekas galveno instrumentu kļuva t. s. profilaktiskie pasākumi, nevis cilvēku iznīcināšana vai

⁵¹⁴ Pētniece Ārelaida-Tarta uzskata, ka atsaukšanās uz dubultajiem standartiem, kas parādās igauņu dzīvesstāstos par padomju periodu, ir viena no būtiskākajām adaptācijas radītajām kultūras traumām. Aarelaid-Tart, A. (2010). The theory of cultural trauma... P. 52.

⁵¹⁵ Ulmanis, G. (1995). *No tevis jau neprasa daudz...* 143. lpp.

⁵¹⁶ Artmane, V. (2004). *Ziemeļi*. 301. lpp.; sk. arī Dzenītis, J. (2002). *Sava laikmeta...* 42. lpp.

⁵¹⁷ Sebre, S. (2010). Pride, suspicion and trust represented in narratives from Latvia during the 1990s. In: Metuzāle-Kangere, B. (ed.) *Inheriting the 1990s...* P. 33.

deportēšana.⁵¹⁸ Tas atbalsojas arī autobiogrāfijās, turklāt, kā uzskata pēdējais VDK priekšsēdētājs E. Johansons, čekas visuresamība un varenība ir pārspilējums:

„Sākot darbu VDK, mani izbrīnīja sabiedrībā valdošais uzskats par čekas acīm un ausīm, kas it kā atrodas visur. Sabiedrība bija pārliecināta, ka VDK štats ir milzīgs. Tas, protams, šķita glaimojoši. Ir taču patīkami strādāt iestādē, kuru sabiedrība uzskata par tik varenu. Patiesībā darbinieku skaits nebija lielāks par tūkstoti.”⁵¹⁹

Parasti sastapšanās ar čeku tiek raksturota kā atturīga, pieklājīga un lietišķa. L. Mondrusas autobiogrāfijā čekisti tiek pat nodēvēti par patoloģiski pieklājīgiem.⁵²⁰ Šāda uzvedība mulsina daudzus cilvēkus, kas joprojām nav sapratuši, ko VDK vēlējas, būdama tik neuzbāzīga. Turklāt satīriskais stāstīšanas stils, kuru jau esmu pieminējis pretestības kontekstā, ietver arī normalizējošu diskursu, un šādā perspektīvā parādās ne tikai čeka, bet arī citas padomju režīmu simbolizējošās institūcijas.

Profesionālo un nejēdzīgo padomju funkcionāru diferencēšana ir cita organizējošā tēma, kas veicina ideoloģisko un represīvo institūciju normalizēšanu. Inteligences pārstāvji atzīst: ne visi funkcionāri bija bezprincipu karjeristi un akli režīma atbalstītāji – starp viņiem atrodami arī tādi, kas saprata radošo cilvēku vajadzības un vilšanos. Līdz ar to profesionāli funkcionāri vēl aizvien tiek pozitīvi vai vismaz neitrāli novērtēti. Atsaucot atmiņā konkrētus gadījumus un cilvēkus (piemēram, J. Škapars, A. Goris, A. Kauls, A. Gorbunovs u. c.), autobiogrāfi ieskicē padomju funkcionāra ideāltipu: viņš/viņa bija drosmīgs, atvērts, kulturāls, atbildīgs, atsaucīgs, godīgs, izpalīdzīgs un ar plašu skatījumu uz sabiedrību.⁵²¹ Zīmīgi, ka pat atsevišķas VDK amatpersonas tiek parādītas kā draudzīgi, izpalīdzīgi un vienkārši cilvēki, kas atkal izaicina varmācīgās čekas tēlu. Šo attieksmi atsedz V. Līvzemnieka atmiņas, kā labvēlīgi noskaņotais VDK virsnieks viņu brīdinājis par iespējamām briesmām, kas sagaida par pretpadomju uzskatu publisku paušanu:

⁵¹⁸ Sk. Bergmanis, A., Zālīte, I. (2004). Latvijas PSR Valsts drošības komitejas nozīmīgākie darbības virzieni (1960–1964). Caune, A. (atb. red.) *Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti*. 13. sēj. 552. lpp.

⁵¹⁹ Johansons, E. (2006). *Čekas ģenerāļa piezīmes...* 26. lpp. Jāpiebilst, ka E. Johansons, kas VDK vadīja Atmodas laikā, salīdzinājumā ar saviem priekšgājējiem autobiogrāfijās tiek novērtēts kā pozitīvā ziņā citādāks represīvās iestādes vadītājs. Sk. Freimanis, J. (2002). *Visu vēju...* 197. lpp.; Čaklais, M. (2000). *Laiks iegravē...* 117. lpp.; Īvāns, D. (1995). *Gadījuma karakalps*. 342. lpp.

⁵²⁰ Meimane, I. (2004). *No manis neaizej*. 193. lpp.

⁵²¹ Salīdzinājumam sk. Krēmers, G. (2007). *Ceļā*. 267. lpp.; Auziņš, I. (2006). *Piecdesmit gadi...* 3. sēj. 220.–221. lpp.; Mednis, A. J. (2005). *Bija tieši tā*. 7. lpp.; Dzenītis, J. (2002). *Sava laikmeta vilnī...* 87. lpp.; Čaklais, M. (2000). *Laiks iegravē sejas*. 45., 46. lpp.; Ulmanis, G. (1995). *No tevis...* 143. lpp.

„Ieeju turpat blakus žurnāla „Karogs” redakcijas priekšistabīnā, un tur, it kā mani gaidīdams, viens pats sēž omulīgais resnulis Berhards Borgs, cik nu zināju, virsnieks no VDK. Bez kāda ievada viņš man kā savam novadniekam no Latgales tēvišķi brūk virsū: „Ko tad atkal esi sastrādājis! Izrunājies par notikumiem čehos. Atklātās kompānijās. Uz tevi taču skatās, tevī cilvēki klausās”. Un Borgs brīdinoši piebilst: ja tevi izsauc (zināms, kur), ko prasa, saki vienu, ka biji piedzēries! Un lai neblandoties pa tām jauno saiešanās vietām tais kafējnicās, neizrunājoties. Par Berharda Borga todienas brīdinājumu biju pateicīgs, bet ne īsti paklausīgs...”⁵²²

Tāpat autobiogrāfi izceļ konkrētus padomju armijas virsniekus, kas kontrastē ar kopējo armijas negatīvo tēlu. Viņi tiek raksturoti kā saprotoši, vienkārši un godīgi cilvēki.⁵²³ Dienests armijā vai militārās mācības kā pamattēma faktiski ir satopama tikai vīriešu dzīvesstāstos. Kaut gan daudzi autobiogrāfi atceras nepatīkamās un nolemtību dvesošās sajūtas, kad viņi uzzinājuši par iesaukumu armijā, dienesta laiks tomēr tiek novērtēts kā laba vīrišķības un disciplīnas skola. Bez tam tiek noliegta necienīga izturēšanās jeb *ġedovščinu* pret jauniešiem, ar ko padomju armija nereti tiek asociēta.⁵²⁴

Rezumējot jāteic, ka autobiogrāfiem, kas strādāja padomju laika valsts pārvaldē un kas iesaistījās kompartijā/komjaunatnē un ideoloģiskajās aktivitātēs, šīs pieredzes normalizācija nozīmē akcentēt utilitāros motīvus, kuri eventuāli ir konvertējami pēcpadomju normalitātei atbilstošā diskursā. Proti, profesionālie un personiskie panākumi, kā arī pragmatiska attieksme pret sistēmu, kurā nācās dzīvot, ir tēmas, kuras mīkstina nosodījumu par sadarbību ar režīmu un pēcpadomju kontekstā iegūst pat pozitīvu vērtējumu. Tādējādi utilitārisms, īpaši, ja tā mērķis bija sabiedrības labklājība, rada alternatīvu kolaborācijas perspektīvai, kas ir pamatā padomju laika negatīvajai reprezentācijai. Utilitārie nolūki faktiski kļūst par *semantiskajiem veicinātājiem*, kas pretēji *semantiskajām barjerām* „sekmē dialogu ar alternatīvajām reprezentācijām”.⁵²⁵ Normalizācijas tēmas kontekstā amatpersonu autobiogrāfijās var arī saskatīt *paaudzes efektu*. Vecākie autobiogrāfi jeb t. s. pirmās paaudzes komunisti, kas dzimuši 20. gados, daudz biežāk atklāj pakļaušanos ārējiem procesiem, kas

⁵²² Līvzemnieks, V. (2005). *Ceļagājumi*. 93. lpp.

⁵²³ Mednis, A. J. (2008). *Tēlojām...* 41. lpp.; Kavacis, A. (2002). *Cilvēks...* 62., 77. lpp.; Ulmanis, G. (1995). *No tevis...* 136. lpp.

⁵²⁴ Lasmanis, U. (2006). *Dēla gadsimts*. 206. lpp.; Freimanis, J. (2002). *Visu vēju...* 23. lpp.; Ulmanis, G. (1995). *No tevis...* 138. lpp.

⁵²⁵ Gillespie, A. (2008). Social representations, alternative representations... P. 388.

piespieda viņus atbalstīt padomju režīmu, bet otrās paaudzes komunisti (dzimuši 40. gados un vēlāk) akcentē iekšējo kontroles lokusu attiecībās ar padomju institūcijām un dubultmorāli kā apzinātu stratēģiju.

6.2.4.2. Padomju ikdienas prakses

Bez visuresošās ideoloģiskās sistēmas, kas apgrūtināja ikdienas dzīvi, padomju sabiedrībai piemita arī unikālas sociālās prakses, kurām bija neformālāka un neideoloģiskāka iedaba. Pēc PSRS izjukšanas Rietumu modernizācijas diskurss daudzas no šīm praksēm, kas bija iezīmīgas vēlīnā sociālisma periodam, pārdefinēja stigmatizējošā pieredzē. Rezultātā cilvēki tika pakļauti negatīvai identitātei, ja vien viņi savā dzīvesstāstā agrākās prakses necentās normalizēt vai noklusēt. Pēcpadomju autobiogrāfijas mēģina mazināt šīs, runājot Denzina vārdiem, maznozīmīgās epifānijas, kurās paslēpušās fundamentālas organizējošās tēmas.

Viena no autobiogrāfijās daudzkārt minētajām praksēm ir *blats*, kas pēc Staļina nāves kļuva par neatņemamu padomju publiskās–privātās sfēras elementu, bet oficiālajā diskursā tika uzskatīta par tabu tēmu.⁵²⁶ Blats nozīmēja sociālās attiecības, kuru rezultātā notika apmaiņa ar simboliskām vai materiālām vērtībām, kas visiem nebija pieejamas (deficīts). Tādējādi blats atviegloja sadarbību ar oficiālo sfēru un ikdienas apstākļos kalpoja par limitētu vērtību (produktu, pakalpojumu) apmaiņas veidu, kurš attīstījās centralizētajā padomju komandekonomikā. Šī sociālā prakse, kā atzīmē pētniece Aļona Ļedņeva, bija īpaši raksturīga 70. gadiem – pieaugošo vajadzību un acīmredzamā deficīta periodam.⁵²⁷

Blata pieredze pēcpadomju autobiogrāfijās tiek uztverta ne tikai kā izdzīvošanas stratēģija, bet arī – apliecinājums autobiogrāfa statusam tālaika sabiedrībā. Piemēram, mākslinieki atsauc atmiņā situācijas, kad, pateicoties savai popularitātei, viņiem bija piekļuve ekskluzīvām precēm vai pakalpojumiem, nestāvot pēc tiem garās rindās. Estrādes dziedātājs Ojārs Grinbergs, atceroties savas slavas apogeju, piemetina: „Nezināju, ko nozīmē stāvēt rindā pēc ēdamā vai drēbēm. Visur biju gaidīts klients pa aizmugures durvīm.”⁵²⁸ Savukārt bijušās padomju amatpersonas izceļ blata

⁵²⁶ Sk. Oswald, I, Voronkov, V. (2004). The public-private sphere... 97–117.

⁵²⁷ Ledneva, V. A. (1998). *Russia's Economy of Favours: Blat, Networking, and Informal Exchange*. Cambridge, UK: Cambridge University Press. P. 11.

⁵²⁸ Grinbergs, O., Jakubāns, A. (2005). *Dzīvs – tā tad dziedu*. Rīga: Jumava. 86. lpp.; sk. arī: Meimane, I. (2004). *No manis...* 67. lpp.; Landorfā, S. (2003). *Viktors Lapčēnoks: par savu paša prieku*. Rīga: Jumava. 93. lpp.

pragmatisko dimensiju – tas palīdzēja sasniegt daudzus sabiedriski nozīmīgus mērķus. Sevišķi spilgtas ir atmiņas par centieniem no Maskavas funkcionāriem *izsist* noteiktus resursus, dāvinot viņiem populāras Latvijas delikateses: *Rīgas šprotes, Melno balzāmu, Laimas šokolādi*. J. Āboltiņš, kas ilgu laiku nostrādāja vienā no Rīgas izpildkomitejām, ar zināmu lepnumu atzīmē:

„Mūsu republikai bija arī citi līdzekļi, lai panāktu dalītāju labvēlību – Jūrmalas krogī un sanatorijas. Vismaz manas karjeras laikā pilsētas priekšsēdētāja vietniekiem bija sastādīts grafiks, kad, cik un ar kādu Maskavas priekšnieku, kas atpūtās Jūrmalā, jāiet uz krogu. Pateicoties tādai pazīšanās un iebarošanas sistēmai, mēs dabūjām pilsētas saimniecībai gandrīz visu, ko Maskava varēja dot.”⁵²⁹

No vienas puses, bijušās amatpersonas šādi uzsver pozitīvi vērtējamās profesionālās īpašības, kā stratēģiska un saimnieciska domāšana un mērķtiecīgums, bet, no otras puses, vismaz implicīti tiek uzvērts, ka par spīti plānveida ekonomikai un Latvijas perifērajam statusam amatpersonas bija spējīgas piesaistīt resursus pilsētu un rūpnīcu attīstībai. Tātad runa nav tikai par profesionalitāti, bet arī – par sociāli atbildīgu rīcību. Pragmatisko attieksmi pret blatu, protams, ik palaikam izaicina apsūdzības korupcijā, t. i., autobiogrāfi kā padomju nomenklatūrā izplatītas parādības kritizē kukuļošanu un ieņemamā amata izmantošanu savtīgos nolūkos. Šāda kritika pastāvīgi izskan J. Liepiņa memoāros, kuros tiek pausts riebums pret maskaviešu pārmērīgo aprūpēšanu, viņiem uzturoties Latvijā.⁵³⁰ Tomēr daži autobiogrāfi blēdības un kukuļošanu interpretē arī kā pretestības formu. Tā J. Mednis, kas kādu laiku strādāja vienā no Rīgas remontceltniecības iecirkņiem, atceras, kā ar kolēģiem sistemātiski viltojis dokumentus, lai radītu iespaidu, ka ir paveikts vairāk nekā īstenībā:

„Lai to piesegtu, darbu normētājiem, zemāka un augstāka ranga pārbaudītājiem, inspektoriem, kontrolieriem tika maksātas lielākas vai mazākas „nodevas” nelielu kukuļišu-plācenīšu veidā. Arī tādā veidā pamazītēm vien tika drupināts, tuvināts diendienā sludinātās neuzvaramās, nesagraujamās padomijas gals.”⁵³¹

Regulāra alkohola lietošana ir vēl viena publiskās–privātās sfēras prakse, kuru vairāki autobiogrāfi iekļauj normalizācijas diskursā. Šī tēma galvenokārt atklājas caur

⁵²⁹ Āboltiņš, J. (1992). *Biju biedrs...* 32. lpp.

⁵³⁰ Liepiņš, J. (2008). *Sarkano okupantu...* 166. lpp.

⁵³¹ Mednis, A. J. (2008). *Tēlojām...* 127. lpp.

nebiogrāfiskiem komentāriem un vispārīgiem novērojumiem. Autobiogrāfi norāda uz dzeršanas ikdienišķo raksturu un izplatību: sabiedriskajā transportā, darbavietās, demonstrācijās un konferencēs. Dažkārt augstais alkohola patēriņš tiek attaisnots kā izdzīvošanas veids padomju režīmā, nevis pašdestruktīva rīcība. Vienlaikus ar zināmu nožēlu dzeršanu raksturo tādi apzīmējumi kā neizbēgamība un nolemtība.⁵³² Tomēr ir sastopama arī krietni līdzsvarotāka attieksme. Piemēram, daļa inteliģences pārstāvju dzeršanu uztver kā raksturīgu sava laika bohēmas iezīmi, nevis izdzīvošanas stratēģiju. Alkohola lietošana pastiprināja saprašanos un tuvību⁵³³ un veicināja augstu domas lidojumu,⁵³⁴ un galu galā „dzeršanas intelektuālais līmenis” bija augstāks nekā tagad.⁵³⁵ Daudzās 40. gados dzimušo inteliģences pārstāvju autobiogrāfijās sastopami krāšņi padomju laika kafejnīcu un restorānu apraksti (Kaza, Putnu dārzs, Skapis u. c.), un tajos īpaša loma ir ierādīta radošu cilvēku bohēmiskajam dzīvesveidam. Šīs vietas atmiņu stāstos simbolizē ne tikai iedzeršanu, bet arī pilsētas inteliģences socializēšanos.⁵³⁶ Taču atsevišķi autobiogrāfi kategoriski noliedz uzskatu, ka kafejnīcās notika *politikas taisīšana* un revolucionāru domu kaldināšana.⁵³⁷ Uz *kafejnīcu fenomena* lomu padomju publiskās telpas ģenēzē, īpaši attiecībā uz 70. un 80. gadiem, kad strauji attīstījās privātā–publiskā sfēra, ir norādījuši krievu sociologi. Viņi uzskata, ka šīs neformālo attiecību vietas, kuras gan nebija pasargātas no čekas ziņotājiem, kalpoja par *iekšējās emigrācijas* līdzekli, kas vienlaikus ļāva dzīvot un nedzīvot padomju režīmā.⁵³⁸

Savukārt bijušās padomju amatpersonas akcentē daudz pragmatiskākus nolūkus sistemātiskajai dzeršanai – alkohols nereti palīdzēja uzturēt neformālās attiecības un gūt augstākus profesionālos sasniegumus. „Lai gūtu panākumus [strādājot komjaunatnē], ar pārliecināšanu un apvārdošanu vien vēl bija par maz,” apgalvo J. Āboltiņš, „man bija jāspēj fiziski izturēt arī milzīgo alkohola daudzumu, kas tai laikā

⁵³² Salīdzinājumam sk. Landorfa, S. (2003). *Viktors Lapčenoks...* 101. lpp.; Čaklais, M. (1998). *Im Ka.* 123. lpp.; Liepiņš, H. (1997). *Pēr, tu melo!* 153. lpp.

⁵³³ Baumanis, B. (1995). *Es dzīvoju.* 158. lpp.

⁵³⁴ Čaklais, M. (1998). *Im Ka.* 64. lpp.

⁵³⁵ Utena, I. (1997). *Cilvēks Godmanis.* Rīga: Jāņa sēta. 59. lpp.

⁵³⁶ Salīdzinājumam sk. Delle, B. (2007). *Mans ceļš.* 61. lpp.; Grinbergs, O., Jakubāns, A. (2005). *Dzīvs...* 85. lpp.; Čaklais, M. (2000). *Laiks iegravē...* 104.–105. lpp.; Utena, I. (1997). *Cilvēks...* 55. lpp.

⁵³⁷ Sk. Līvzemnieks, V. (2005). *Ceļagājumi.* 164. lpp.; Utena, I. (1997). *Cilvēks...* 55. lpp.

⁵³⁸ Sk. Oswald, I. & Voronkov, V. (2004). The ‘public–private’ sphere...; Zdravomyslova, E. (2003). The café Saigon *tusovka*: One segment of the informal-public sphere of late-Soviet society. In: Humphrey, R., Miller, R., Zdravomyslova, E. (eds.) *Biographical Research in Eastern Europe.* P. 141–177.

tika lietots ar iemeslu un bez tā.⁵³⁹ Bet J. Mednis uzskata, ka regulāra iedzeršana ar ietekmīgiem cilvēkiem paplašināja sakarus, kas vēlāk varēja noderēt:

„Īpaši pietuvināts un visnotaļ noderīgs bija draugs, biedrs, nevis vienkārši brālis labvēlis, bet tā laika reāliem apstākļiem tautā dēvēts pudeles brālis. Ne jau vienreiz nejauši krogā vai, teiksim, viesībās kopā sadzerot, varēja iegūt šādu uzticamu pudeles brāli. To vajadzēja darīt diezgan piesardzīgi un neatlaidīgi. Toties varēja rēķināties, ka iegūtais tā saucamais pudeles brālis grūtā brīdī palīdzēs un, jo viņam lielāka iespēja, augstāks ieņemamais amats, jo lielāka cerība uz palīdzību un panākumiem.”⁵⁴⁰

Studentu darbs kolhozos arī ir spilgta pieredzes epizode, kas atkārtojas autobiogrāfijās un kas tiek normalizēta padomju ikdienas kontekstā. Padomju laikā lielākajai daļai Latvijas studentu rudenī bija jāpavada viens mēnesis kolhozos, palīdzot novākt bietes un kartupeļus, kā arī piedaloties citos lauku darbos. No šodienas pozīcijām raugoties, tas nebija brīvprātīgs darbs, tomēr visi autobiogrāfi, kas dalās atmiņās par kopīgo darbu, akcentē pozitīvās emocijas, ko tas sagādājis. Proti, darbs kolhozā atviegloja socializāciju starp pirmkursniekiem, un tam piemita zināms romantiskuma oreols. Uzskatāmi šo noskaņojumu ilustrē G. Ulmaņa atmiņas:

„Pie studiju romantikas neapšaubāmi piederēja arī kolhozu talkas, ar kurām obligāti sākās katrs mācību gads. Tās man palikušas tiešām gaišā atmiņā. [...] Protams, vajadzēja strādāt, un darbu mēs darījām puslīdz godīgi, kaut arī par to nemaksāja ne graša. Būdami ekonomisti, zinājām, ka tā ir ekspluatācija klasiskā veidā, tomēr revolūciju netaisījām. Bijām jauni, savā pulkā, pabaroti ar spēcīgu, veselīgu lauku ēdienu, ko garšīgi gatavoja vietējās saimnieces vai mūsu pašu meitenes. Nekādu rūpju, nekādas atbildības. [...] Ja mums vajadzētu strādāt privātsaimniecībā, šāda idille nebūtu iespējama [...]”⁵⁴¹

Ceļojumi uz kapitālistiskajām valstīm arī kalpo par normalizēšanas kontekstu, jo izgaismo pozitīvo padomju laika pieredzi un samērā bieži parāda, ka par spīti ierobežojumiem un grūtībām cilvēkiem bija iespējas redzēt pasauli. Vairumā autobiogrāfiju, ja neskaita deportācijas pieredzi atainojošos atmiņu stāstus, ir ievietotas fotogrāfijas no šiem neaizmirstamajiem ceļojumiem. Antipātijas pret tālaika kapitālistiskās pasaules dzīves stilu vai politisko sistēmu ir reti sastopamas, turklāt tās

⁵³⁹ Āboltiņš, J. (1992). *Biju biedrs...* 25. lpp.

⁵⁴⁰ Mednis, A. J. (2008). *Tēlojām...* 8. lpp.

⁵⁴¹ Ulmanis, G. (1995). *No tevis...* 127., 128. lpp. Sk. arī: Kalvāns, R. (2006). *Atklusējumi*. 74.–75. lpp.; Kavalieris, A. (2002). *Pusgadsimts...* 163. lpp.; Freimanis, J. (2002). *Visu vēju...* 19.–20. lpp.

piemīt atmiņu stāstiem, kuru autoriem bija cieša sadarbība ar padomju režīmu.⁵⁴² Tāpat tikai nedaudzi autobiogrāfi atzīstas, ka ceļojuma laikā vai pēc ceļojuma viņi sadarbojušies ar *atbildīgajiem orgāniem* (atskaišu rakstīšana, tikšanās ar VDK cilvēkiem u. tml), kas gan kā vispārēja prakse tiek pieminēta gandrīz vai katrā dzīvesstāstā.

Padomju režīma ikdienas pieredzes normalizācijas analīze parāda, ka autobiogrāfijas caurauž dažādas padomju perioda sociālās reprezentācijas. Autobiogrāfi izmanto pragmatisku pieeju, kad, neskatoties uz padomju režīma dīvainībām, ir jāuzsver prasme sasniegt sociāli nozīmīgus mērķus; it īpaši šāda perspektīva ir raksturīga bijušo padomju amatpersonu memuāriem. Reflektējot padomju ikdienu, tiek acīmredzami aktualizēta arī pozitīvā reprezentācija, kas skatījumu uz aizgājušajiem laikiem padara nostalgisku. Tas padomju laikam raksturīgās prakses pārvērš nevainīgās atsaucēs, priekšplānā izvirzot intimitātes, nevis varas motīvu. Tāpat var pamanīt negatīvo reprezentāciju, kuras ietvaros padomju režīma īpatnību akceptēšana tiek ielogota kā daļa no pretestības un izdzīvošanas stratēģijas. Šīs reprezentācijas – negatīvā, pozitīvā un pragmatiskā – līdzdarbojas ikdienas pieredzes normalizēšanā, nevis aizmiršanā vai izsmiešanā.

6.2.4. Secinājumi

Pēcpadomju autobiogrāfisko diskursu organizējošo tēmu analīze atsedz sarežģītas attiecības starp padomju laika sociālajām reprezentācijām. Līdz ar to šīs sarežģītās attiecību atklājas arī globālo jeb konceptuālo tēmu līmenī. To uzskatāmi parāda 10. shēmā, kurā ir apkopotas gan globālo tēmu mijiedarbība, gan organizējošo tēmu sazarojums (sk. 7. pielikumu).

Stigmatizācija kā globālā tēma uzsvēr paškritisku skatījumu uz padomju laika pieredzi, bet viktimizācija ietonē represīvo sistēmu, kādā ilgu laiku nācās dzīvot. Pretestības tēma savā ziņā apvērš šīs attiecības ar represīvo sistēmu, akcentējot autobiogrāfa principialitāti un iekšējo kontroles lokusu. Visbeidzot normalizēšana paplašina skatījumu uz iepriekšminēto tēmu kontekstiem, tādējādi izaicinot negatīvo reprezentāciju veidojošās tēmas. Lai arī dažkārt ikdienišķos notikumos rūpīgi nomaskētu, virknē autobiogrāfiju tomēr var pamanīt uzstādījumu: viktimizācija un

⁵⁴² Sk. Johansons, E. (2006). *Čekas ģenerāļa...* 70. lpp.; Artmane, V. (2004). *Ziemcieši...* 216. lpp.; Dzenītis, J. (2002). *Sava laikmeta vilnī...* 235., 242. lpp.

pretestība neapšaubāmi ir svarīgas padomju laika pieredzes epizodes, tomēr ir tikai daļa no *padomju stāsta*. Citiem vārdiem, netraumatiska ikdienas pieredze un profesionālie un sociālie sasniegumi arī var kalpot par atsaucēm pozitīvās identitātes naratīvā.

Normalizācija it kā nemanāmi – caur ikdienas pieredzi un attiecībām ar padomju varu – atgādina par pielāgošanos sistēmai un sadarbību ar to. Autobiogrāfiskajos naratīvos slēpjas daudzveidīgas normalizācijas stratēģijas: pragmatiska attieksme pret ideoloģiskajām institūcijām, konformisma kā stigmatizējošas pieredzes ignorance, padomju amatpersonu diferencēšana, represīvo un militāro struktūru pārinterpretēšana, padomju īpatnējo sociālo prakšu racionalizēšana vai romantizēšana. Šīs stratēģijas padomju laikam atņem viengabalainas atsauces statusu, kas, pārfrāzējot E. Koresāri, ļauj latviešu autobiogrāfiem neatkarīgi no piederības noteiktai paaudzei dzīvot daudzas atšķirīgas dzīves un attīstīt vairākas biogrāfijas (profesionālā biogrāfija, ģimenes biogrāfija, ceļojumu biogrāfija, vaļasprieka biogrāfija).⁵⁴³ Bez tam arī pēcpadomju autobiogrāfiju izdevēju sacītajā ieraugāmas līdzīgas normalizācijas stratēģijas. Piemēram, izdevniecības *Sol Vita* vadītāja V. Lāce atzīst, ka nākotnē memuārliteratūrā sagaidāms pieprasījums pēc padomju laika *sasniegumu pieredzes*:

„Padomju laiks deva iespējas. Tie, kas varēja, tie darīja ļoti daudz. Es arī darīju savā kultūras sfērā. Daudzi jau vienkārši nemācēja izmantot to laiku. Bet būtībā tā laika apziņa vēl ir priekšā. [...] Tā formācija [Padomju Savienība] pēc būtības bija ļoti labi iecerēta. Bet nogrima tāpēc, ka bija radusies nelaikā.”⁵⁴⁴

Noklusēšanu – vismaz publiskās komunikācijas līmenī – arī var uzskatīt par specifisku normalizēšanas stratēģiju. Tā autobiogrāfi acīmredzami izvairās runāt par potenciāli stigmatizējošām pieredzes epizodēm, piemēram, piedalīšanās 1. maija vai 7. novembra parādēs, sabiedrības puritānismu, padomju apbalvojumu saņemšanu, pašcenzūru, bailēm no režīma un baiļu radītās glāvēvulības. Šai kontekstā būtiska ir socioloģes Mollijas Endrjūsas (*Andrews*), kas pētījusi austrumvāciešu dzīvesstāstus, tēze, ka pagātnes noliegšana, *aizmiršana*, romantizēšana vai apzināti kļūdaina pagātnes atcerēšanās (*misremembering*) paradoksālā kārtā pilda līdzīgas funkcijas: „Tie ir līdzekļi, ar kuriem indivīdi cenšas pielāgot fundamentālas pārmaiņas savai

⁵⁴³ Kōresaar, E. (2001). A time ignored? About the role of the Soviet period in biographies of older Estonians. *Ethnologia Fennica. Finnish Studies in Ethnology*. P. 48.

⁵⁴⁴ Intervija ar V. Lāci.

psihiskajai realitātei.”⁵⁴⁵ Papildinot Endrjūsas domu, noteiktas padomju laika pieredzes noklusēšana ne tikai liecina par autobiogrāfu pielāgošanos pēcpadomju kārtībai, bet, iespējams, atsedz to mainīgo jutīgās pieredzes apjomu, kura normalizēšanu pieļauj pēcpadomju biogrāfiskais diskurss.

Normalizācijas stratēģijas, protams, atšķiras starp inteliģences pārstāvjiem un bijušajām padomju amatpersonām. Taču reti kuru no autobiogrāfijām var uzskatīt par slavas dziesmu padomju režīmam. Biogrāfiskais diskurss un konkrēti naratīvi acīmredzami akceptē pretrunīgu organizējošo tēmu vienlaicīgu pastāvēšanu, un tas liecina par polifonisku biogrāfisko diskursu, kas rada telpu emancipētai aizgājušā laika sociālajai reprezentācijai. Citiem vārdiem, autobiogrāfī atzīst gan atsevišķas padomju laika negatīvās reprezentācijas metodoloģiskās tēmas, gan arī demonstrē nosacītu atvērtību pret pozitīvās reprezentācijas tēmām. Emancipētā jeb pragmatiskā reprezentācija nav tik izteiksmīga kā negatīvā reprezentācija, taču robežas kļūst noteiktākas, ja tās aplūkojam pieredžu salīdzināšanas līmenī. Šis autobiogrāfisko naratīvu elements novērojams daudzos dzīvesstāstos, un tā analīze ir nākamās nodaļas uzdevums.

6.3. Padomju un pēcpadomju pieredzes salīdzināšana

Padomju un pēcpadomju pieredzes salīdzināšana atsedz citu biogrāfiskā diskursa līmeni. Ja autobiogrāfiskos naratīvus organizējošās tēmas vēsta par tagadnes iespaidu uz pagātnes artikulēšanu, tad tas lielā mērā notiek implicīti. Savukārt šāda pieredzes atklāta salīdzināšana ļauj iedziļināties, kā autobiogrāfī veido eksplīcītas attiecības starp padomju un pēcpadomju izpratni par sociālo kārtību. Kaut gan dažos dzīvesstāstos atklājas arī starpkaru Latvijas pieredze, salīdzinājumi starp šo laiku un padomju periodu nav biogrāfiskajam diskursam tipiski, t. i., šādi salīdzinājumi parasti aprobežojas ar atziņu, ka vienu režīmu nomainīja cits, kurš bija nežēlīgs pret cilvēkiem. Tālab turpmākajā analīze pievērsīsies tikai padomju un pēcpadomju pieredzes salīdzinājumam, ieskicējot divas dimensijas, kas izkristalizējas no organizējošajām tēmām: pēcpadomju progress un sociālās kārtības kritika.

⁵⁴⁵ Andrews, M. (2000). Texts in a changing context... P. 183.

6.3.1. Procesa stāsts

Padomju laika negatīvā reprezentācija pēcpadomju pārmaiņas ielogo kā ieguvumu jeb progresu. Tas vispirms attiecas uz transformāciju fundamentālākajā līmenī: no komunisma uz kapitālismu, no demokrātijas komunisma izpratnē uz liberāldemokrātiju.

Atmiņu stāstos sastopamie piemēri galvenokārt liecina, ka pēcpadomju ieguvumi izpaužas kā daudz plašāka rīcības brīvība. Lai to ilustrētu, autobiogrāfi piesauc dažādas padomju laika situācijas, kurās, no šodienas pozīcijām raugoties, indivīda brīvības ierobežojumi šķiet neticami un nejēdzīgi. Tas attiecas kā uz zinātnieku darbību un izglītības ieguvī, tā – intīmo dzīvi vai patērētāja tiesībām.⁵⁴⁶ Tāpat tiek uzsvērtas atsevišķas cilvēku grupas, kas var justies labāk nekā padomju laikā. Autobiogrāfi izceļ, piemēram, sievietes, kuru statuss pēc PSRS izjukšanas ir izmainījies uz labo pusi.⁵⁴⁷ Arī šodienas jaunieši var būt daudz brīvāki un kritiskāki pret apkārt notiekošo. Piemēram, E. Berklavs, izsakot nožēlu par saviem ideoloģiskajiem maldiem, piebilst, ka tagad jaunieši „ļoti skaidri saredz notikumu īsto jēgu, prot tos analizēt un izdarīt it pareizus secinājumus”.⁵⁴⁸ Viktimizācijas un pretošanās tēmas faktiski jau parāda inteliģenci un citas grupas un ar tām saistītas pieredzes epizodes, kas nav iespējamās šodienas Latvijas demokrātijā. Autobiogrāfi mēdz saskatīt līdzības starp padomju periodu un tagadējām praksēm, un dažkārt tas palīdz izgaismot pēcpadomju sociālās kārtības pārākumu, kas kontrastē ar pagātnes pieredzi. Tā bijušais padomju iekšlietu struktūru darbinieks Nikolajs Zlakomanovs, vērtējot izpratni par personālvadību, atzīst, ka „padomju laiku sauklis „Kadri izšķir visu!” ne tikai tolaik, bet arī šodien ir aktuāls un patiess. Cita lieta, ka tai laikā to gan deklarēja, bet praksē kadru politika ietvēra dažreiz kampaņveidīgu kadru vajāšanu un izdzēšanu”.⁵⁴⁹

Viņpus šīm ikdienišķajām brīvībām cita organizējošā tēma ir pašreizējās demokrātijas priekšrocībām sistēmiskā līmenī. No vairāku bijušo padomju amatpersonu vērtējumiem noprotams, ka mūsdienu apstākļos likumība profesionālo pienākumu veikšanā tiek ievērota krietni rūpīgāk un augstākā līmenī. Tāpat autobiogrāfi norāda uz ievērojami lielāku atklātību, kāda nebūtu iedomājama padomju

⁵⁴⁶ Sk. Mednis, A. J. (2008). *Tēlojām...* 109., 103. lpp.; Purs, L. (2006). *Aizejot atskaties*. 2. sēj. 56. lpp.; Gūtmanis, O. (2005). *No klaidoņa...* 76. lpp.; Utena, I. (1997). *Cilvēks...* 59. lpp.; Ulmanis, G. (1995). *No tevis...* 88. lpp.

⁵⁴⁷ Sk. Mednis, A. J. (2008). *Tēlojām...* 103. lpp.; Blonskis, A. V. (2001). *No ierindnieka...* 127. lpp.

⁵⁴⁸ Berklavs, E. (1998). *Zināt un neaizmirst*. 57. lpp.

⁵⁴⁹ Zlakomanovs, N. (2000). *Izmeklēšanas priekšnieka atmiņas*. Rīga : b.i. 137. lpp.

iekārtā. Piemēram, A. Kavalieris, salīdzinot atklātību šodienas policijā ar situāciju, kāda agrāk bija milicijā, secina:

„Atšķirībā no demokrātiskām valstīm, kuru policijas un citu speciālo dienestu operatīvo darbību, tāpat kā mūsdienā Latvijā, reglamentē īpašs likums, kas ir pieejams katram cilvēkam [...]. Padomju totalitārajā valstī operatīvo darbību reglamentēja sevišķi slepenas instrukcijas un nolikumi, kuri bija pieejami tikai attiecīgo dienestu darbiniekiem.”⁵⁵⁰

Atmodas autobiogrāfijās pēcpadomju progresa tēma lielākoties ir jāuztver kā pašsaprotama vērtība, tomēr reizumis šajos dzīvesstāstos iegailas kritiskāks skatījums uz Trešās atmodas periodu, jo zināms noilgums un pēc neatkarības atjaunošanas iegūtā pieredze ir ļāvusi skaidrāk reflektēt tālaika emocijas. Piemēram, J. Freimanis apšaubā 1990. gada 4. maija un rietumu diplomātu lomu Latvijas *de iure* atzīšanā,⁵⁵¹ savukārt S. Kalniete, balstoties uz šodienas pieredzi, kritizē avīzi *Atmoda* kā virspusēju izdevumu vai arī uzsver jebkādu ilūziju zudumu par politiku.⁵⁵²

Kopumā pēcpadomju progresa tēma analizētajās autobiogrāfijās netiek eksplicīti iztīrāta, turklāt tā visbiežāk ir novērojama ārpus inteliģences kā lielākās autobiogrāfu grupas radītā diskursa. Priekšstats par ieguvumiem no PSRS izjukšana veido negatīvās reprezentācijas konceptuālo tēmu, un, kā jau esmu agrāk uzsvēris, šai reprezentācijai saskaņā ar SRT ir hegemonisks raksturs, tādēļ, iespējams, progress daļai autobiogrāfu šķiet tik pašsaprotams, ka viņi neuzskata par svarīgu tajā iedziļināties. Tomēr atklāta pēcpadomju sociālās realitātes kritika, kas reģistrējama samērā regulāri, liecina: biogrāfiskais diskurss ne tikai reflektē, bet arī izaicina pēcpadomju progresa tēmu.

6.3.2. Pēcpadomju sociālās kārtības kritika

Pēcpadomju sociālās kārtības kritika parādās gan nejaušās piezīmēs, gan izvērstākos pārspriedumos, kuros biogrāfiskajai pieredzei ir sekundāra loma. Šīs kritikas kontekstā autobiogrāfijas kļūst ne tikai par individuālās pieredzes refleksijām, bet arī par sociālajiem komentāriem.

⁵⁵⁰ Kavalieris, A. (2002). *Pusgadsimts...* 90. lpp.

⁵⁵¹ Freimanis, J. (2002). *Visu vēju...* 167. lpp.

⁵⁵² Kalniete, S. (2000). *Es laužu...* 234., 255. lpp.

Viena no organizējošajām tēmām, kas kopīga daudzām inteliģences autobiogrāfijām, ir konfrontācija ar mūsdienu interpretācijām par padomju periodu. Šī tēma akcentē sapratnes trūkumu *nozīmīgo citu* vidū (vēsturnieki, politiķi, žurnālisti vai abstrakti oponenti) par to, cik sarežģīta kādreiz bija dzīve. Piemēram, vairāki inteliģences pārstāvji piemin padomju laika radošās dzīves vitalitāti, kas nekādi neatbilst šodienas maldīgajiem priekšstatiem, ka tolaik valdījusi totāla apspiestība. Tieši otrādi – tiek uzsvērts, ka apspiestība vai vismaz sastingums radošajā dzīvē ir manāms drīzāk šodien. Dzejnieks Imants Auziņš atzīmē, ka cilvēki bija dzīvāki un brīvāki, nekā jaunajiem laikiem viņus labpatīk tēlot.⁵⁵³ Savukārt aktieris H. Liepiņš sarkastiski piemin jaunos teātra zinātniekus, kas nepamatoti apsūdz padomju teātri vecmodīgumā: „Bet tikai vienu paaudzi iepriekš viņu vecāki, jaunībā to skatoties, pārdzīvoja ko tādu, ko šodien dažādas „neatkarīgo”, „nikno” vai „stūrgalvīgo” teātrīšu trupiņas ne tuvu nekad nevarēs pašas radīt.”⁵⁵⁴ Tādējādi tiek principiāli apšaubīts pieņēmums, ka padomju režīmā nebija patiesas mākslinieciskās brīvības un ka inteliģence darbojās tikai valdošās ideoloģijas interesēs. Pretēji tam autobiogrāfi apgalvo, ka daudzviet pastāvēja noturīgs solidaritātes, pretestības un radošuma gars, kas turklāt palīdzēja sasniegt ambiciozus un sabiedriski nozīmīgus mērķus. Līdz ar to tiek mīkstināts padomju režīma represīvums. Padomju inteliģences klusēšana par pretrunīgo pagātņi, kā uzskata M. Čaklais, arī ir pārāk mitoloģizēta tēma:

„Šobrīd tiek kultivēta leģenda, ka sešdesmitajos–septiņdesmitajos–astoņdesmitajos gados gandrīz vai par visām pagātnes politiskajām kolīzijām, vajāšanām un izsūtīšanām sabiedrībā valdījusi bezmaz vai totāla klusēšana. Protams, uz ielas neviens negāja otram klāt, gribot par to visu parunāt dziļi un daudz. Tās nebūt nebija lekcijas, tie bija atmiņu zibšņi par cilvēkiem, draugiem un nedraugiem, liktenīgiem un raibu raibiem piedzīvojumiem, par grāmatām un to autoriem – nesatiktiem, tuviem, pazīstamiem -, par darāmo un neiespējamo, par neiespējami darāmo...”⁵⁵⁵

Inteliģences autobiogrāfijās atkārtoti izskanējušie iebildumi pret padomju režīma demonizēšanu kontrastē ar sabiedrībā izplatīto viedokli, ka radošie cilvēki bija padomju politizētās kultūras upuri. Iebildumi pret aksiomu, ka komunistiskais režīms totāli apspieda cilvēku brīvību nav unikāla latviešu pēcpadomju biogrāfiskā diskursa

⁵⁵³ Auziņš, I. (2002). *Piecdesmit gadi...* 1. sēj. 86. lpp.

⁵⁵⁴ Liepiņš, H. (1997). *Pēr, tu melo!* 55. lpp.

⁵⁵⁵ Čaklais, M. (2000). *Laiks iegravē sejas.* 113. lpp.

pažīme. Piemēram, no čehu disidentu dzīvesstāstiem izkristalizējas līdzīga tēma, kas uzsver: komunisms ierobežoja, bet ne iznīcināja individuālo brīvību; interesanti, ka šie čehu disidenti reprezentē tās pašas vecumgrupas (20. un 30. gados dzimušie), kādas lielākā daļa latviešu inteliģences.⁵⁵⁶ Nevar nepamanīt šo diskusiju sabalšošanu ar atšķirīgajām totalitārisma un revizionisma skolu perspektīvām.

Upura tēma, kā esmu demonstrējis iepriekšējās nodaļās, nav sveša autobiogrāfijām,⁵⁵⁷ taču tā it kā tiek atlikta vai noklusēta, kad runa ir par centieniem viktimizēt inteliģenci no *ārpuses*, raugoties no pēcpadomju pozīcijām. Šķetinot šo problēmjautājumu, nosacītu skaidrību ļauj ieviest *kontroles lokusa* jēdziens, kas bieži tiek izmantots psiholoģijā, lai aprakstītu indivīda pašefektivitāti. Iekšējais kontroles lokuss parasti piemīt tiem, kas domā, ka viņi kontrolē apstākļus. Analizētais materiāls parāda, ka autobiogrāfijās, pirmām kārtām tie, kas pārstāv bijušo padomju inteliģenci, tiecas monopolizēt tiesības retrospektīvi kvalificēt grupas attiecības ar represīvo sistēmu (tātad uzsver iekšējo kontroles lokusu), jo tādējādi pēcpadomju apstākļos ir iespējams pārraudzīt pozitīvās identitātes kontekstus. Šāda secinājuma pamatotību pierāda arī iebildumi pret centieniem inteliģences pieredzi uzlūkot kā pozitīvu, t. i., ka šī grupa padomju periodā patiesībā esot dzīvojuši labklājībā un bijusi ieguvēja no tālaika kultūrpolitikas. Piemēram, daļā atmiņu stāstu tiek kritizēti pieņēmumus par padomju inteliģences privilēģēto stāvokli iepretim citām sabiedrības grupām. Radošo cilvēku nožēlojamie dzīves apstākļi, īpaši jaunībā, un zemais labklājības līmenis, par ko ne vienreiz vien tiek atgādināts, mudina autobiogrāfus nepieņemt uzskatu par inteliģences pārticību. V. Līvzemnieks uzsver:

„Tās ir blēņas, kā viens otrs presē atļaujas paust, ka 60.–70. gadu jaunā mākslinieku paaudze pulcējusies dažās iedzertuvēs un tur nu bijusi īstā, sākotnējākā, tā teikt latviskā atmoda, nevis ālēšanās. No kurienes varēja rasties tādi daudzrublīši allaž beznaudīgajiem jaunajiem dzejniekiem?“⁵⁵⁸

Tāpat inteliģences pārstāvji kritizē maldīgos pieņēmumus, kas diskreditē padomju kultūru. Piemēram, literatūras pētnieki nereti ignorējot padomju dzīves īpatnības, ar

⁵⁵⁶ Andrlé, V. (2003). Czech dissidents: A classically modern community. In: Humphrey, R., Miller, R., Zdravomyslova, E. (eds.) *Biographical Research...* P. 126.

⁵⁵⁷ Zīmīgi, ka uz Sibīriju deportēto un gulagu pieredzējušo cilvēku autobiogrāfijās reti kad parādās izteikumi par pēcpadomju situāciju. Tas varētu liecināt par šīs traumatiskās pieredzes pašprietiekamību, proti, *izsūtījuma stāstos* nav vietas pēcpadomju kritikai.

⁵⁵⁸ Līvzemnieks, V. (2005). *Ceļagājumi*. 164. lpp.

kurām ikvienam, kas vēlējās rakstīt, bija jāstāp. Rezultātā šodien daudzi cilvēki „tiek apmeloti, kariķēti vai noklusēti”.⁵⁵⁹ Līdzīgi reagē V. Artmane, vērtējot spriedumu, ka pašreizējie Latvijas teātri ir izveidojuši absolūti jaunu tradīciju bez saistes ar padomju aktieru radīto mantojumu, par netaisnīgu.⁵⁶⁰ Acīmredzot kā netieša reakcija uz šādu kritiku ir uzskatāma arī vecāka gadagājuma autobiogrāfu norādes uz tagadējās Latvijas kultūras trūkumiem, kas kopumā liecina par pagrimumu un kultūras vai atsevišķu tās nozaru īpašā statusa zaudēšanu. Aktrise Ērika Ferda pauž pārliecību, ka teātriem ir samazinājusies paškritika: „[...] Man liekas, ka vecajā Dailes teātrī, kur valdīja vienvadības princips, mēs, aktieri, tomēr viens otru vairāk kritizējām nekā tagad, kad režisori brīvi ganās katrs savā dārzā pēc paša likumiem, kas aktieriem, protams, ir obligāti.”⁵⁶¹ Līdzīga piezīme izskan G. Krēmera autobiogrāfijā: „Tāda muzicēšanas jēga, kāda mums tā bija nelaimīgajā Padomju Savienībā – kā zināma pretošanās, kā uzpurēšanās, pat kā „skanoša sirdsapziņa” – prātā ir vairs tikai ļoti nedaudziem apdāvinātiem jauniem mūziķiem.”⁵⁶² Šāda kritika parādās, runājot arī par pēcpadomju latviešu literatūru, mākslu un zinātņi. Rezultātā represīvās sistēmas norūdītā padomju kultūra inteliģences autobiogrāfijās iegūst pārākuma oreolu.

Līdzās kultūras pārvērtēšanai nosodījumu izpelnās šodienas sociālās attiecības, kurās salīdzinājumā ar padomju standartu ir zudušas daudzas cilvēciskās vērtības. Šis standarts pamatā tiek atvasināts no pozitīvās darba pieredzes, turpretī pēcpadomju darba ētikai piemīt visatļautība, kas devalvē pienākuma apziņu, mērenību un savstarpējo cieņu. Saskaņā ar vairāku amatpersonu uzskatiem padomju sabiedrība bija daudz disciplinētāka un likumpaklausīgāka, un pat ja toreiz pastāvēja antisociālās parādības, kā zagšana vai pusaudžu kautiņi, tās tomēr sakņojās zināmos morāles principos.⁵⁶³ Savukārt citi autobiogrāfi nav apmierināti ar tagadējās sabiedrības dzīves stilu – sabiedrība par spīti attīstībai ir zaudējusi to grūtumu, kas „palīdz izkristalizēties personības morālajam kodolam. Pietrūkst garīguma, tāpēc ir zema sirdsapziņas kultūra”.⁵⁶⁴ Cits pamanāms mūsdienu Latvijas sociālo attiecību kritikas objekts ir sabiedrības nespēja saglabāt tās pozitīvās īpašības, kas radās Atmodas periodā (piemēram, patriotisms, nesavtīgums). Šāda veida nožēla, saprotams, biežāk izskan

⁵⁵⁹ Auziņš, I. (2006). *Piecdesmit gadi...* 3. sēj. 50. lpp.

⁵⁶⁰ Artmane, V. (2004). *Ziemcēši...* 12. lpp.

⁵⁶¹ Ferda, Ē. (1995). *Kā sendienās...* Rīga: Likteņstāsti. 168. lpp.

⁵⁶² Krēmers, G. (2007). *Ceļā*. 422. lpp.

⁵⁶³ Blonskis, A. V. (2001).). *No ierindnieka...* 32.–33. lpp.; Ulmanis, G. (1995). *No tevis...* 81.–82. lpp.

⁵⁶⁴ Zlakomanovs, N. (2001). *Izmeklēšanas priekšnieka atmiņas*. 136. lpp.

Atmodas līderu autobiogrāfijās, kurās atkārtoti tiek uzsvērtā tautas vienotība un ideālisms kā izšķirošais spēks neatkarības atgūšanā. Tādēļ D. Īvāns retoriski vaicā: „Kur tagad palikuši tie, kas toreiz Latvijai bija gatavi atdot visu?”⁵⁶⁵ D. Īvāna memuāros *Gadījuma karakalps* bieži parādās negatīva attieksme pret pēcpadomju ikdienu, un S. Kalniete tam saskata individuālus cēloņus – lielo sarūgtinājumu, kas „rodas no nespējas atrast savu vietu tajā dzīvē, kuras radīšanai viņš tik daudz ir atdevis”.⁵⁶⁶

Esošās Latvijas demokrātijas izvērtējums ir cita organizējošā tēma, kas caurauz autobiogrāfijās sastopamos sociālos komentārus. Šajā gadījumā priekšplānā izvirzās bijušās padomju amatpersonas. Tā, piemēram, iekšlietu struktūrās strādājušie cilvēki izceļ virkni trūkumus, kas pamanāmi šodienas tiesībsargājošo iestāžu darbībā. Viņu skatījumā padomju periodā valsts daudz vairāk uzmanības pievērša drošībai uz ielām un noziegumu novēršanai, un cīņa pret korupciju bija krietni veiksmīgāka. Tāpat šīs amatpersonas uzskata, ka padomju tiesu sistēma bija daudz efektīvāka un atšķirībā no mūsdienām masu mediji no noziegumiem netaisīja lētas sensācijas, bet gan izglītoja sabiedrību.⁵⁶⁷ Līdzīgs mājieni uz masu mediju lomu ir atrodams arī U. Lasmaņa autobiogrāfijā. Atceroties ugunsgrēku Rīgas Centrālajā universālveikalā, Lasmanis piemetina: „Kā jau padomju gados bija pieņemts, nekur – ne presē, ne televīzijā – par ugunsgrēku un atklāšanu ne vārda. Savā ziņā vieglāk – mūs nemocīja korespondentu un reportieru bari, kas šodien.”⁵⁶⁸

Pat padomju represijas pieredzējušie autobiogrāfi reizēm mēdz kritizēt pēcpadomju tiesisko kārtību, kas ir pretrunā vai nu ar veselo saprātu, vai ar padomju laika pozitīvo pieredzi.⁵⁶⁹ Tādējādi esošās pārvaldības kritika tieši vai netieši izgaismo padomju režīma priekšrocības. Tiesa, tā vienlaikus atklāj vilšanos, kā demokrātija ir attīstījies pēc neatkarības atgūšanas un cik ātri cilvēki ir atteikušies no demokrātijas vērtībām un solidaritātes. Īpaši raksturīgs šāds noskaņojums ir autobiogrāfiem, kuru refleksijas galvenokārt saistītas ar nacionālās Atmodas periodu; viņi ir pārliecināti, ka tūkstošiem cilvēku tolaik bija emocionāli savienoti ar valstiskuma atjaunošanu un demokrātijas tradīciju atdzimšanu. Atmodas laika politiķis J. Freimanis atzīmē: „LTF

⁵⁶⁵ Īvāns, D. (1995). *Gadījuma karakalps*. 327. lpp.

⁵⁶⁶ Kalniete, S. (2000). *Es laužu...* 64. lpp.

⁵⁶⁷ Blonskis, A. V. (2001). *No ierindnieka...* 100.–102. lpp.; Zlakomanovs, N. (2001). *Izmeklēšanas...* 148. lpp.; Kavalieris, A. (2002). *Pusgadsimts...* 72. lpp.

⁵⁶⁸ Lasmanis, U. (2006). *Dēla gadsimts*. 368. lpp.

⁵⁶⁹ Salīdzinājumam sk. Lasmanis, U. *Dēla gadsimts*. 91. lpp.; Mednis, A. J. (2008). *Tēlojām...* 67. lpp.; Īvāns, D. (1999). *Eida pirtiņā*. 135. lpp.

kā organizācija daudzus saistīja ar to, ka tai allaž bija raksturīgas iniciatīvas *no apakšas*. Pavisam ne tā, kā mūsu politiskajās partijās tagad.”⁵⁷⁰

Asa kritika ieskanas autobiogrāfu pārdomās par nedemokrātisko procesu kontinuitāti, proti, ka tie vēl aizvien turpinās un nekas kopš PSRS sabrukuma nav mainījies. Šāda neapmierinātība parasti parādās šabloniskas frustrācijas veidolā – cilvēki cerēja, ka dzīve pēc 1991. gada uzlabosies, bet tas nenotika, un tā vietā viņi ieguva korumpētu valsti, nabadzību un Eiropas Savienību, kas, kā uzskata mācītājs A. Kavacis, kaut kādā ziņā ir līdzīga Padomju Savienībai – ja agrāk birokrātiem bija svarīgi būt saprastiem Maskavā, tad tagad ir svarīgi, lai viņi būtu saprasti Eiropā.⁵⁷¹ Visaptverošu šī noskaņojuma ilustrāciju sniedz U. Lasmanis:

„Tagad, brīvvalsts laikā, dominē naudas vara, toreiz zināmā mērā valdīja partijas, protams, arī čekas *telefona tiesības*. [...] Var spriest dažādi, bet salīdzinājumā ar padomju laika *telefonu tiesībām* arvien vairāk faktu rāda, ka brīvajā pasaulē eksistē citas – *naudas un kapitāla tiesības*. Praktiski tas nozīmē, ka tiesas iznākumu izšķir spēja algot to vai citu advokātu.”⁵⁷²

Pārlicība, ka nepareizi funkcionējoša demokrātija ir līdzvērtīga padomju režīmam, vairākos autobiogrāfos izraisa kaunu un nolemtības sajūtu, ko pastiprina optimistiskas nākotnes perspektīvas trūkums. Tā rezultātā biogrāfiskajā diskursā atgriežas stigmatizācijas tēma, kas, no vienas puses, ilustrē kaunu par pašreizējo demokrātiju, bet, no otras, – liecina par institucionalizētu attieksmi pret tagadnes sociālo kārtību.

Padomju mantojuma klātesamība ir vēl viena plaša tēma, kas parādās autobiogrāfu sociālajos komentāros. Tā vismaz daļēji neapšaubāmi ir saistīta ar Latvijas demokrātijas kritiku, tomēr iepretim politiskajām neveiksmēm autobiogrāfi mēģina arī atklāt tās prakses, kas šodienā iedzīvina negatīvi vērtēto padomju pieredzi. Šis mantojums autobiogrāfijās tiek uzskatīts par galveno iemeslu, kādēļ politiskajai elitei ir tik alkatīga un koruptīva domāšana. Tādējādi autobiogrāfi izaicina padomju normativitāti, kuru raksturo noteiktas zināšanas, „kā lietas tika darītas” un kuras, kā norādījusi antropoloģe Sigrida Rausinga (*Rausing*), reti tika pārvarētas 90. gadu pārejas periodā.⁵⁷³ Raksturojot pirmos piecus neatkarības gadus, D. Īvāns atzīst, ka

⁵⁷⁰ Freimanis, J. (2002). *Visu vēju virpuļi*. 126. lpp.

⁵⁷¹ Kavacis, A. (2002). *Cilvēks vēstures vējos*. 166. lpp.

⁵⁷² Lasmanis, U. (2006). *Dēla gadsimts*. 427., 467. lpp.

⁵⁷³ Rausing, S. (2004). *History, Memory, and Identity in Post-Soviet Estonia*. Oxford, New York: Oxford University Press. P. 31.

„mēs piesavinājāmos *Padlatvijas* bosu manieres, tukšvārdību un glumumu, savas izredzētības apziņu. Atgriezās vecās runas”.⁵⁷⁴ Lai konceptualizētu attiecības ar padomju laika pieredzi, *pārmantošana* gan ir daudz biežāk lietots apzīmētājs nekā *piesavināšanās*. Respektīvi, padomju mantojums tiek ielogots kā neapturama inerence, nevis mērķtiecīga izvēle, un tas šīs organizējošās tēmas kontekstā kā biogrāfiskā procesa struktūrai liek dominēt trajektorijai, nevis transformācijai (sk. 3.1. nodaļu). Nespēja atbrīvoties no padomju laika negatīvās pieredzes ne tikai retrospektīvi noenkuro pagātņi un ielogo tagadni, bet SRT kontekstā faktiski realizē arī prospektīvās noenkurošanas funkciju – interpretē tuvākās nākotnes Latvijas sabiedrību un politisko režīmu.⁵⁷⁵

Caur mantojuma prizmu autobiogrāfi izskaidro arī problēmas, kas saistītas ar pēcpadomju cilvēku uzvedību. Piemēram, bijušais nomenklatūras pārstāvis J. Āboltiņš spriež, ka „mēs joprojām nosodām cilvēka spēju un gribu būt labākiem par citiem. Tas nāk no mūsu sociālistiskās pagātnes. Tā ir bara sabiedrības filozofija”.⁵⁷⁶ Līdzīgā veidā tiek norādīts uz citām sociālajām praksēm (alkoholisms, bezatbildīga izturēšanās pret sabiedrisko īpašumu, pazemība pret politiķiem, nevēlēšanās strādāt u. c.), kas ir pārmantotas no pagātnes un kas savā ziņā turpina degradēt sabiedrību. Tiesa, retais autobiogrāfs runā par padomju mantojumu individuālajā jeb paškritikas līmenī. Šāds izņēmums ir vijolnieks Gidons Krēmers, kuram, neskatoties uz ilglaicīgo dzīvošanu rietumu kapitālismā, padomju pieredze joprojām sagādā problēmas:

„Totalitārisma bacilis sēž dziļi. Arī es, uzaudzis eiropēiskā Latvijas vācu ģimenē, līdz pat šai dienai laiku pa laikam ieraugu sevī padomiskus vaibstus, – no šīs sērgas diemžēl tik ātri vaļā tikt nevar. Tā es līdz pat šai dienai manu sevī neuzticēšanos cilvēkiem un norunām, - acīmredzot esmu to agri ieradinājies.”⁵⁷⁷

Tomēr pamatā padomju mantojums tiek aplūkots kolektīvās, nevis individuālās atbildības kontekstā, īpaši tas raksturīgi inteliģences autobiogrāfijām. Tas sabalsojas ar politologa Jura Rozenvalda novērojumu par 90. gadu latviešu inteliģenci, kas

⁵⁷⁴ Īvāns, D. (1995). *Gadījuma karakalps*. 367. lpp.

⁵⁷⁵ Pētnieks Maikls Marejs (Murray) ar *prospektīvo noenkurošanu* jēdzienu skaidro jaunu objektu interpretāciju sasaistīšanu ar nākotnes notikumiem. Murray, M. (2002). Connecting narrative and social representation theory in health research. *Social Science Information*. 41(4): 664.

⁵⁷⁶ Āboltiņš, J. (1992). *Biju biedrs...* 75. lpp.

⁵⁷⁷ Krēmers, G. (2007). *Ceļā*. 379. lpp.

Pēcatmodas periodā nespēja pārslēgties no apsūdzības ētikas uz atbildības ētiku.⁵⁷⁸ Līdzās atbildības aspektam padomju mantojuma tēma aktualizē atsevišķu politiku un inteligences pārstāvju oportunitismu. Virkne autobiogrāfu atgādina, ka bijušajiem komunistiem un varmākām ir izdevies noturēties pie varas un atdzīvināt agrāko domāšanu, formāli ievērojot *brīvās pasaules* spēles noteikumus. Aktieris E. Pāvuls, atceroties kādu nesenu notikumu baznīcā, kur viņš sastapa bijušos komunistus, sardoniski piebilst:

„Re, kā to sūdu vajag prast maisīt. Tad viņš [partijas biedrs] sēdēja pie sarkana galda, bet tagad baznīcā pie balta. Būtu nu aiz kauna nelīdis pašā priekšā. [...] Daudz man pazīstamu komunistu tagad ir vislielākie nacionālisti. Viņi mums pārmeta pretvalstiskumu toreiz, un tagad atkal kladzina, ka esmu „pretvalstisks”.”⁵⁷⁹

Kopumā šāda pēcpadomju sociālās kārtības kritika parāda autobiogrāfu nolūkus pozicionēt bijušo padomju inteligenci kā agrāko sociālo attiecību aģentu, nevis upuri. Oponējot tagadējām interpretācijām, par vienu no galvenajiem biogrāfiskā darba mērķiem tiek iezīmēta izvairīšanās no cietēja trajektorijas. Par spīti padomju režīma radītajiem šķēršļiem inteligences atmiņu stāsti vairumā gadījumu cenšas izcelt *pozitīvo brīvību* kā apliecinājumu unikālajai pieredzei, kas pārmantota no aizgājušā laika. Respektīvi, atšķirībā no tagadējās Latvijas sabiedrības toreiz viņpus politiskajiem ierobežojumiem un sociālajiem apstākļiem pastāvēja aktīvas intelektuālās debates un pulsējoša radošā dzīve. Tajā pašā laikā autobiogrāfijas uzrāda pazīmes, kas varētu liecināt par sociologa P. Štompkas identificēto *uzvarētāja traumu*. Tās veidošanos postkomunistiskajās sabiedrībās veicināja vairāki apstākļi: jauni riski un apdraudējumi (bezdarbs, kas sekoja režīmu maiņai, inflācija, noziedzības un beztiesiskuma pieaugums), dzīves līmeņa pazemināšanās, sociālās apziņas novirze, kas iepriekšējās sistēmas problēmas padarīja daudz akūtākas (frakcionārisms, nepotisms, korupcija), atbildības dilemmas attiecībās ar pagātni.⁵⁸⁰ Šādas *pārejas sāpes* vistiešāk skāra noteiktus sabiedrības slāņus, pie kuriem, kā parāda autobiogrāfiju analīze, var pieskaitīt bijušo padomju inteligenci.

⁵⁷⁸ Rozenvalds, J. (2000). Par inteligenci un tās lomu Latvijas politiskajos procesos 1987.–2000. gadā. *Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis*. 54(3/4): 138.; sk. arī Procevska, O. (2010). Powerlessness, lamentation and nostalgia: discourses of the Post-Soviet intelligentsia in modern Latvia. In: Basov, N. et al. (eds.) *The Intellectuals: A Phenomenon in Multidimensional Perspectives*. Oxford, UK: Inter-Disciplinary Press. P. 47–54. Sk. internetā (2011. 11. maijs): <http://tinyurl.com/3tefw4p>.

⁵⁷⁹ Īvāns, D. (1999). *Eida pirtiņā*. 156., 157. lpp.

⁵⁸⁰ Sztompka, P. (2004). The trauma and social change... P. 175.

6.3.3. Secinājumi

Padomju un pēcpadomju pieredzes salīdzināšana atklāj daudzām latviešu autobiogrāfijām kopīgas tematiskās līnijas, kas caurauž tagadnes sociālās kārtības attiecības ar neseno pagātņi. Šīs līnijas, kas nereti savu veidolu iegūst marginālos nebiogrāfiskos komentāros, vairo globālo tēmu nosacītību un izgaismo to daudzšķautņainumu (sk. 7. pielikumu).

Kopumā ņemot, ieguvumi no PSRS izjukšanas biogrāfiskajā diskursā tiek atainoti krietni neizteiksmīgākos toņos. Lai gan neatkarības atgūšanas jēga netiek apšaubīta, autobiogrāfijas eksponē cilvēku neapmierinātību ar pēcpadomju situācijas attīstību. Kritiskais noskaņojums nav uzskatāms par inteliģences vai kādas citas sociālās grupas īpatnību – tam ir vispārīgs raksturs, kas novērojams arī mutvārdu vēstures pētījumos.⁵⁸¹ Rūpīgāk aplūkojot pēcpadomju sociālās kārtības kritiku organizējošās tēmas, aiz tām var ieraudzīt konkrētus, bet dažkārt konfliktējošus motīvus, kas ir faktiskie pārliecināšanas *instrumenti* sociālajos komentāros. Šādi motīvi, kā savulaik ir apgalvoja sociologs Čārlzs Raitss Mills (*Mills*), ir uzskatāmi par sociāli organizētiem pamatojumiem pagātnes, tagadnes vai nākotnes programmām vai darbībām, kas kontrolē uzvedību.⁵⁸²

Pirmkārt, var runāt par *nestabilitātes motīvu*, kas pamudina autobiogrāfus akcentēt stabilitātes un efektivitātes trūkumu pēcpadomju sabiedrībā. Sevišķi iezīmīgi tas ir bijušo padomju amatpersonu autobiogrāfijām: tās visizteiktāk tiecas parādīt tagadējo Latvijas demokrātiju kā neskaidru, nesakārtotu un iracionālu sistēmu, kas samaitā sabiedrību.

Otrkārt, autobiogrāfijās ir pamanāms *pašaizsardzības motīvs*, kas ir raksturīgāks bijušajai padomju inteliģencei. Šis motīvs izpaužas centienos atspēkot aplamās interpretācijas par toreizējo inteliģenci. Pieminot tādas sev raksturīgas pazīmes kā pretošanās režīmam, radošums un solidaritāte, inteliģence ne tikai apstrīd to viktimizējošus priekšstatus, bet arī nostiprina savu sociālo attiecību aģenta lomu. Turklāt represīvo pieredzi sociālajos komentāros aizēno pēcpadomju pārdzīvojumi. Pašaizsardzības motīvs izraisa dialogiskumu starp pozitīvo un negatīvo brīvību. Respektīvi, inteliģences pārstāvju dzīvesstāstos nepārprotami ir brīži, kad labāk būt

⁵⁸¹ Sk. Bela-Krūmiņa, B. (2004). *Dzīvesstāsti kā sociāli vēstījumi*.

⁵⁸² Mills, W. C. (1940). Situated actions and vocabularies of motive. *American Sociological Review*, 5(6): 907.

sava likteņa pavēlniekam (individuālā autonomija kā vadmotīvs), bet tikpat neapstrīdami ir konteksti, kuros ikviens tiek sociāli iedrošināts kļūt par upuri (represīvā pieredze kā vadmotīvs). Šo atšķirīgo motīvu saspēle uz pieredžu salīdzināšanās fona izgaismo institucionālo modeļu procesus, kas saskaņā ar F. Šices koncepciju biogrāfijas turētāju mudina pielāgoties publiskajā diskursā nostiprinātajām gaidām. Autobiogrāfijas liecina, ka šīs gaidas akceptē ne tikai negatīvās, bet, iespējams, arī pozitīvās reprezentācijas metodoloģiskās tēmas.

Treškārt, pēcpadomju apstākļu novērtējumā parādās *nolemības motīvs*, kas ir klātesošs ik reizi, kad autobiogrāfi norāda uz padomju negatīvās pieredzes nepārtrauktību. Simptomātiski gan, ka šī *nekas-nav-mainījies-pēc-PSRS-izjukšanas* sajūta, daudz biežāk tiek pasniegta kā kolektīva, nevis individuāla nespēja pārvarēt padomju mantojumu. Pie tam autobiogrāfu vēlmi visās negācijās vispirms vainot kolektīvo aktoru arī var interpretēt kā padomju mantojuma sekas.

Lai gan autobiogrāfi neskopojas ar agrākās iekārtas kritizēšanu, šeit analizētie sociālie komentāri liek uzdot jautājumu par pēcpadomju nostalgijas lomu. Ilgošanās pēc vecajiem labajiem laikiem neapšaubāmi ir viena no autobiogrāfiskās atmiņas īpašībām, taču latviešu pēcpadomju autobiogrāfijas drīzāk parāda, ka postkomunistisko nostalgiju vienlaikus veido kompleksas prakses, nevis klaja vēlme reanimēt aizgājušo laiku. Bijušās padomju amatpersonas tuvojas, S. Boimas vārdiem, *restaurējošajai nostalgijai*: lai arī viņas nepauž skaidru vēlmi atdzīvināt PSRS, šo cilvēku vidū ilgošanās pēc stabilitātes un sociālās drošības, kas piemītusi padomju sistēmai, ir krietni izteiksmīgāka. No otras puses, radošajai inteliģencei atbilstošāka ir *reflektējošā nostalgija*, kas atklāj padomju pieredzes savdabīgumu un reizē velta kritiku šodien dominējošajiem pieņēmumiem par padomju režīmu un inteliģences lomu tajā. Autobiogrāfu nostalgijā parādās arī paaudzes atšķirības, t. i., var nosacīti izdalīt *padomju nostalgiju* un *Atmodas nostalgiju*.

Raugoties no SRT skatupunkta, pēcpadomju sociālās realitātes kritika ir uzskatāma par noteiktas konceptuālās tēmas – *pazemojošā postpadomju sociālā kārtība* – izpausmēm. Šī tēma ietilpst gan pragmatiskajā, gan pozitīvajā padomju laika reprezentācijā, tomēr katras reprezentācijas kontekstā tā parādās citādākā gaismā, par ko liecina restaurējošās un reflektējošās nostalgijas nošķirums.

7. Pēcpadomju autobiogrāfiju diskursīvā apstrāde latviešu preses izdevumos

Komunikācija par un ap autobiogrāfijām jeb to diskursīvā apstrāde ir tiešā veidā saistīta gan ar pagātnes sociālo reprezentāciju veidošanu, gan ar pašu autobiogrāfiju sociālo reprezentēšanu. Izceļot noteiktas tēmas vai faktus, mediji nostiprina autobiogrāfiju tēlu. Šajā nodaļā ir aplūkoti abi mediju darbības līmeņi – pēcpadomju autobiogrāfiju satura refleksija un autobiogrāfijas kā izdevuma ielogošana.

Esmu pētījis trīs latviešu nacionālos laikrakstus, kuros visbiežāk parādās vēstījumi par pēcpadomju autobiogrāfijām. Kontentanalīzes izlasē dominē laikrakstu *Diena* un *Neatkarīgā* publikācijas (attiecīgi 69 un 61) un ievērojami mazāk autobiogrāfijas tiek aplūktas *Latvijas Avīzē* (39).⁵⁸³ Lielākā daļa (76%) šo publikāciju pārstāv pēdējo desmitgadi, kas varētu liecināt par mediju intereses palielināšanos, pieaugot pēcpadomju memuārliteratūrai gan kvantitatīvi, gan kvalitatīvi. Nacionālo mediju uzmanību visvairāk piesaista radošās inteliģences dzīvesstāsti (M. Zālīte, L. Purmale, V. Artmane), kā arī ikonisku Atmos un neatkarīgās Latvijas laika politiķu autobiogrāfijas (S. Kalniete, E. Berklavs, I. Godmanis). Spriežot no iegūtajiem datiem, autobiogrāfiju publicitāte nav atkarīga no izdevēja vārda (tikai 10 autobiogrāfijas ir izdevušas 5 lielākās izdevniecības), jo primārais ir paša autobiogrāfa *pievilcīgums*.

Autobiogrāfiju publicitātes cēloņi ir atšķirīgi (kritika, slavēšana, faktu avots), un katram no laikrakstiem nosacīti ir savas iecienītākās autobiogrāfijas, kas vai nu vairāk tiek recenzētas, vai arī – izmantotas kā informācijas avoti. Piemēram, *Dienai* tādas ir S. Kalnietes, D. Īvāna un M. Čaklā autobiogrāfijas, *Neatkarīgajai* – V. Artmanes un G. Ulmaņa memuāri. Tāpat autobiogrāfiju diskursīvajā apstrādē var pamanīt paaudžu disproporciju. Starp 10 autobiogrāfijām ar visaugstāko publicitāti piecas ir par pēdējās padomju paaudzes pārstāvjiem, kaut gan šī autobiogrāfu kohorta ir vismazāk

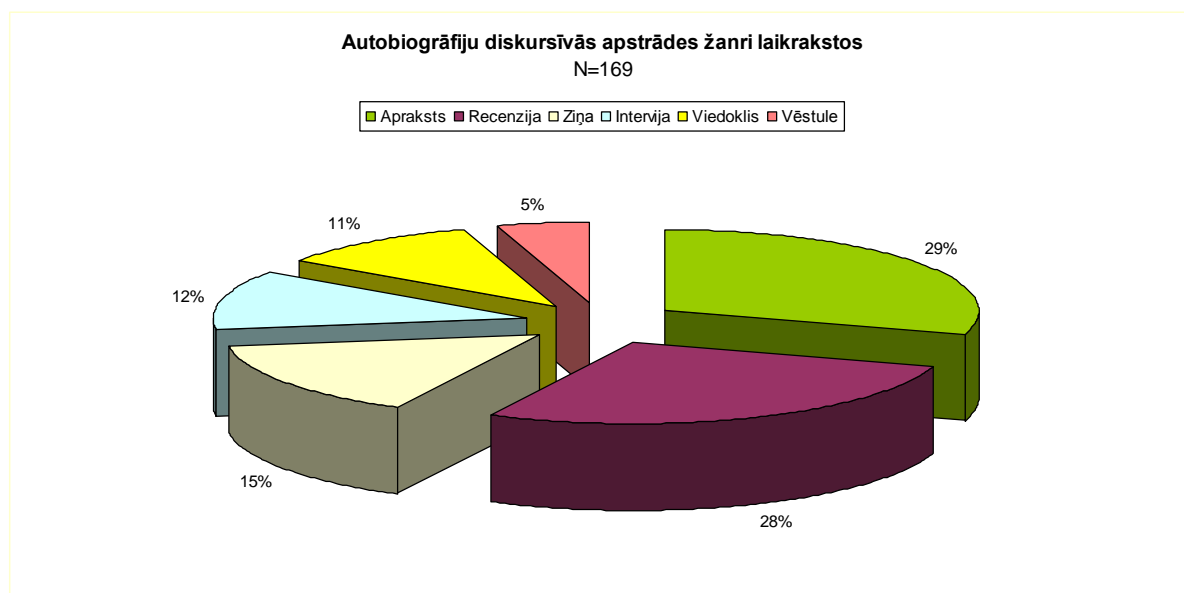
⁵⁸³ Lai gan *Neatkarīgās* un *Latvijas Avīzes* nosaukumi laika gaitā ir mainījušies, turpmākajā datu analīzē, izņemot atsauces, tiek izmantoti pašreizējie nosaukumi.

pārstāvēta pēcpadomju autobiogrāfiju klāstā. Vairāki pēdējās paaudzes pārstāvji pēc neatkarības atgūšanas ir pastāvīgi atradušies Latvijas publiskajā telpā. Tas šo cilvēku darbībai ir nodrošinājis plašu atpazīstamību un samērā augstu publicitāti, t. sk. viņu atmiņām.

Nosacīti stabila citējamība liecina, ka autobiogrāfija ir kļuvusi par noturīgu atsauci vai komentēšanas objektu laikrakstu vēstījumos (sk. 2. pielikumu). Mediju diskursā visbiežāk tiek izmantoti bijušo un esošo amatpersonu memuāri (S. Kalniete, E. Berklavs, V. Kargins u. c.). Tādējādi autobiogrāfijas parādās politekonomiskā kontekstā un, iespējams, šāda žurnālistikas prakse ir nostiprinājusies aizgājušajā desmitgadē. Vissistemātiskāk tiek citētas vai vērtētas Atmodas laika un pēdējo 20 gadu valsts pārvaldi simbolizējošo cilvēku atmiņas un uzskati. Šie dati zināmā mērā paskaidro vecāko inteliģences autobiogrāfu pārmetumus, ka viņi ir nolemti aizmirstībai (sk. 6.3.2. apakšnodaļu).

Diskursīvajā apstrādē dominē trīs žanri: apraksti, recenzijas, ziņas (6. diagramma). Retāk autobiogrāfijas tiek izmantotas ziņās, intervijās, viedokļos un lasītāju vēstulēs. Līdz ar to vislielākais iespaids uz priekšstatu veidošanu par noteiktu autobiogrāfiju ir žurnālistiem un dažādu kultūras sfēru kritiķiem.

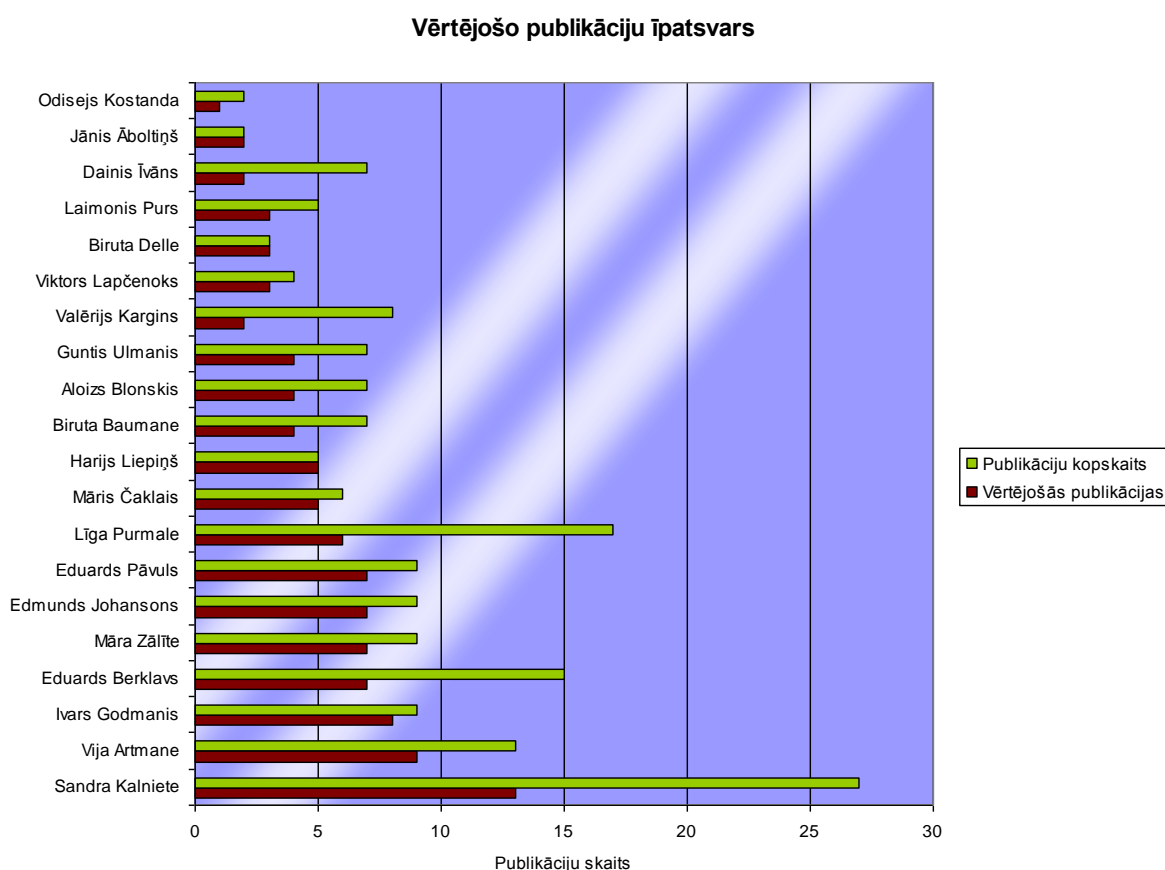
6. diagramma

Lielākā daļa laikrakstu publikāciju (103 jeb 60%) satur autobiogrāfiju novērtējumu. Vairāku autobiogrāfiju publicitāti ievērojami paaugstina rakstu autoru vēlme tās izmantot kā informatīvo avotu (7. diagramma), īpaši, tas novērojams

politiķu un amatpersonu memuāru gadījumos (S. Kalniete, E. Berklavs, D. Īvāns, V. Kargins). Vērtējošajās publikācijās pārsvarā fiksējama neitrāla attieksme (54%), samērā bieži tiek pausta arī pozitīva attieksme (27%), bet retāk – negatīvs viedoklis (19%). Pozitīvais vērtējums parasti parādās recenzijās, intervijās un aprakstos, bet negatīvais – recenzijās un viedokļrakstos. Pozitīvu vērtējumu visvairāk izpelnās S. Kalnietes, I. Godmaņa, V. Kargina biogrāfiskie vēstījumi, bet negatīvo – E. Johansona, I. Godmaņa, S. Kalnietes un E. Pāvula autobiogrāfijas. Tātad daļa autobiogrāfiju mediju diskursā acīmredzami iegūst pretrunīgu vērtējumu. Jāpiebilst, ka šie novērtējumi nav saturiski viendabīgi – tie var būt gan ļoti kodolīgi (piemēram, „interesanta grāmata”, „labi uzrakstīts”) un drīzāk implicīti, gan izvērsti un argumentēti skaidrojumi.

7. diagramma

Pozitīvo novērtējumu organizē vairākas tēmas. Daudzu publikāciju autori pauž gandarījumu par autobiogrāfiju *patiesumu*. Politiķe Anna Seile augstu vērtē E.

Berklava memuārus, kuros viss attēlots patiesi,⁵⁸⁴ P. Jankavs atklātumu atzīst par V. Kargina autobiogrāfijas galveno trumpi: „V. Kargins skaidri pasaka, ka ir lietas, ko viņš nevar pateikt, bet to, ko viņš pasaka, tas ir labi izdarīts.”⁵⁸⁵ Savukārt Viesturs Koziols uzskata, ka grāmatā *Cilvēks Godmanis* ir autentisks Godmanis.⁵⁸⁶ Parasti netiek precizēts, kas tieši apliecina šo patiesumu. Visdrīzāk runa ir par t. s. naratīvo, nevis faktoloģisko patiesību. Naratologi atzīmē, ka jebkurā stāstījumā svarīgāk par dokumentālo precizitāti ir nodrošināt *naratīvo patiesību* – notikumu saskanīgumu un ticamību. To var panākt ar vienu notikumu izcelšanu, bet citu noklusēšanu.⁵⁸⁷ Publikācijās tiek akcentēts autobiogrāfa godīgums, atklātība un spēja būt paškritiskam – īpašības, kas atmiņu stāstījumos pastiprina naratīvās patiesības sajūtu. Piemēram, Sarmīte Ēlerte atzinīgi raugās uz S. Kalnietes paškritisko pozīciju, analizējot *Atmodas laiku*: „Tik godīgi komentēt gan savas bailes un neuzņēmību, gan emocionālo stāvokli var tikai stiprs cilvēks, cits to vienkārši būtu noslēpis.”⁵⁸⁸

Pozitīvi tiek novērtēti arī autobiogrāfu centieni atainot noteiktu laika posmu, īpaši, ja tas ir maz zināms un maz reflektēts. Piemēram, E. Berklava *Zināt un neaizmirst* nozīmīgumu piešķir fakts, ka „autors tajā dokumentējis maz pieminētos, bet tāpēc ne mazsvarīgos pēckara Latvijas notikumus”.⁵⁸⁹ Savukārt žurnālists Juris Paiders saistībā ar V. Kargina autobiogrāfiju norāda:

„Šī ir viena no retajām grāmatām, kurā tiek apskatīts tāds no šā žanra literatūras izbiris laikposms kā 70.–80. gadu notikumi. Ar kara un pēckara noietu un izsūtījuma laika memuāriem ir pilni grāmatplaukti, bet nesenā vēsture līdz šim palikusi ārpus apskatnieku redzesloka.”⁵⁹⁰

Bieži labvēlīga publikāciju autoru attieksme izriet no visnotaļ estētiskiem apsvērumiem, tādēļ pozitīvā vērtējuma kritēriji ir svārstīgi. Samērā regulāri atzinību

⁵⁸⁴ Koluškina, L. (2002, 11. janv.). Līdz saknei ticis retais. *Lauku Avīze*. 14. lpp.

⁵⁸⁵ Jundze, A. (2005, 19. sept.). Atēnas karsto grāmatu vasara. *Neatkarīgā Rīta Avīze Latvijai*. 8. lpp.

⁵⁸⁶ Kalveite, I. (1997, 26. nov.). Vienatne kopā ar Ivaru Godmani. *Diena*. 8. lpp.

⁵⁸⁷ Sk. de Nooy, W. (2001). Stories and social structure: A structural perspective on literature in society. In: Schram, D., Steen, G. (eds.) *The Psychology and Sociology of Literature*. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamin Publishing Company. P. 364; Bruner, J. (1991). The narrative construction of reality. *Critical Inquiry*. 18(1): 1–21; Fisher, R. W. (1987). Technical logic, rhetorical logic, and narrative rationality. *Argumentation*. 1: 3–21.

⁵⁸⁸ Zirnis, E. (2002, 2. nov.). Frontinieces atgriešanās. *Diena*. 11. lpp. Līdzīgs vērtējums par S. Kalnietes grāmatu parādās arī citās publikācijās. Sk. Zaļinskis, A. (2000, 1. jūl.). Stāsts par dziesmoto revolūciju. *Laiks*. 9. lpp.; Čākurs, J. (2000, 12. dec.). Sievietes politikā un grāmatās. *Rīgas Aprīņa Avīze*. 7. lpp.

⁵⁸⁹ Lemešonoks, D. (1997, 21. marts). Eduards Berklavs zina un neaizmirst. *Lauku Avīze*. 6. lpp.

⁵⁹⁰ Paiders, J. (2005, 2. jūl.). Memuāri, business, politika un... *Neatkarīgā Rīta Avīze Latvijai*. 11. lpp.

izpelnās autobiogrāfiju labā valoda un stils. Maija Augstkalne, komentējot H. Liepiņa *Manas dzīves skatuve*, saka: „Viņam [Liepiņam] ir absolūta harmonijas izjūta: pat runājot par ārkārtīgi drūmām un smagām lietām, viņš prot atrast tādu toni, tādu humora piesitienu, kas to visu līdzsvaro.”⁵⁹¹ Latviešu autobiogrāfiju izdevēji arī apliecina, ka laba valoda un redaktora rūpīgs darbs ar tekstu ir būtiski kvalitātes kritēriji. „Redaktors autobiogrāfijas pārtaisa, no valodas un loģikas viedokļa, skaistāku un precīzāku – tas ir memuārliteratūras galvenais trumpis,” norāda A. Mellupe.⁵⁹² Dažkārt autobiogrāfijas savu vērtību iegūst, kad tiek salīdzinātas ar citu autoru sarakstītajiem darbiem. Tā S. Ēlerte izceļ S. Kalnietes memuārus uz *LTF piūšu* sarakstīto grāmatu fona: atšķirībā no pēdējiem Kalniete nav egocentriski izspēlējusi savu personu;⁵⁹³ savukārt I. Godmaņa kopdarbības autobiogrāfijā tiek saskatīta apziņas plūsma, „kas psiholoģiski un filozofiski līdzīga tai, kas Remarka darbos”, un šai grāmatai neesot Īvāna memuāriem raksturīgā žults.⁵⁹⁴

Autobiogrāfiju negatīvais novērtējums arī ir daudzdimensionāls. Vairāku publikāciju autori kritizē autobiogrāfus par faktoloģiskām neprecizitātēm, virspusējumu un tendenciozitāti, aplūkojot konkrētus notikumus un ar tiem saistītos personāžus. Piemēram, Andris Bunka savā rakstā atspēko grāmatā *Cilvēks Godmanis* izskanējušos viņam adresētos pārmējumus par izrādīto gļēvulību t. s. augusta puča dienās un aizrāda Godmanim: „Diemžēl atmiņa Jūs dažviet ir pievīlusi vai arī Jūs ir nepareizi informējuši.”⁵⁹⁵ E. Johansonam tiek pārņemta politiski kulturālu faktu nezināšana,⁵⁹⁶ viņa autobiogrāfija esot tik pavirši uzrakstīta, „ka gandrīz vai jājautā, kāpēc ģenerālim vispār gribējies rakstīt”.⁵⁹⁷ Tāpat publikāciju autori mēdz uzsvērt, ka viņi no autobiogrāfijas sagaidījuši vairāk nekā bijis solīts. Žurnālists Askolds Rodins, vērtējot D. Īvāna memuārus, norāda:

„Gandrīz 400 lappušu biezā grāmata nedod atbildi uz galveno jautājumu – kāpēc grāmata tika rakstīta. Nav tā, ko noteikti gaidīja daudzi lasītāji – detalizēta visiem zināmu tādu notikumu (kaut vai dažu) izklāsta, par kuriem kopumā ir informēts katrs, kas šajā laikā dzīvojis Latvijā.”⁵⁹⁸

⁵⁹¹ Luksa, M. (1991, 25. apr.). *Manas dzīves skatuve*. *Diena*. 3. lpp.

⁵⁹² Intervija ar A. Mellupi. 2011. gada 13. septembrī.

⁵⁹³ Zirnīs, E. (2002, 2. nov.). Frontinieces atgriešanās. *Diena*.

⁵⁹⁴ Kalveite, I. (1997, 26. nov.). Vienatne kopā ar Ivaru Godmani. *Diena*.

⁵⁹⁵ Bunka, A. (1997, 4. dec.). Vēstures izklāstā kļūdīties nedrīkst! *Neatkarīgā Rīta Avīze*. 5. lpp.

⁵⁹⁶ Skolova, I. (2007, 16. febr.). Pa īstam atsegt nezināmo. *Neatkarīgā Rīta Avīze*. 9. lpp.

⁵⁹⁷ Kalniete, S. (2007, 10. janv.). Čekas ģenerālis un atmoda. *Diena*. 2. lpp.

⁵⁹⁸ Rodins, A. (1995, 17. jūn.). Negadījuma brīvais strēlnieks. *Diena*. 19. lpp.

Šajos un citos gadījumos kritika visdrīzāk ir balstīta uz faktoloģiskās patiesības principu, taču zīmīgi, ka tas galvenokārt tiek piemērots bijušo amatpersonu un politiķu autobiogrāfijām. Kolektīvie notikumi, kas bieži parādās tieši amatpersonu atmiņu stāstījumos, ir priekšnosacījums, lai lasītāji, sevišķi šo notikumu aculiecinieki, pieprasītu precizitāti un pareizu notikumu interpretāciju. Tādējādi *politisko memuāru* lasītājiem, iespējams, ir izteiktākas gaidas pēc faktoloģiskās, nevis naratīvās patiesības.

Cits pamanāms kritikas virziens balstās estētiskos spriedumos. Autobiogrāfiem, kas pārstāv 20. gados dzimušo paaudzi (H. Liepiņš, L. Purs, E. Pāvuls), tiek pārmesta īgnā un žultainā attieksme pret pēcpadomju sabiedrību un memuāru izmantošanu savstarpējo attiecību kārtīšanai. Recenzijās raisās diskusijas, vai, piemēram, H. Liepiņam ir tiesības apvainot V. Artmani sadarbībā ar padomju režīmu?⁵⁹⁹ Tāpat nepārprotamus pārmējumus izpelnās D. Īvāna sarakstītā kopdarbības autobiogrāfija *Eida pirtiņā*. Tā ir viena no visnegatīvāk novērtētajām autobiogrāfijām; pārmējumus par paštaiso, nīgro un nievājošo attieksmi pret šodienas dzīvi izpelnās gan grāmatas galvenais varonis E. Pāvuls, gan D. Īvāns, asi tiek kritizēta arī grāmatas neveiklā kompozīcija.⁶⁰⁰ Šādas publikācijas liek domāt, ka mediji ir tendēti atbalstīt pēcpadomju progresu, nevis sociālās kārtības kritikas tēmu. Iespējams, tas arī liecina, ka latviešu pēcpadomju autobiogrāfiskā kultūra neiedrošina dzīvesstāstu kā sociālo komentāru ielogošanu.

Vairāku publikāciju autori vai autobiogrāfi dalās arī priekšstatos par memuārliteratūras jēgu un funkcijām. Šī izpratne galvenokārt reducējama līdz autobiogrāfiju attiecībām ar aprakstāmo objektu – cilvēka dzīvi un laikmetu. Tas aktualizē jautājumu par to, cik patiesi var būt un cik patiesam un uzticamam jābūt dzīvesstāstam. G. Ulmanis atzīst, ka galvenais motīvs, rakstot savu autobiogrāfiju, bija – „neviena māna, neviena mela. Viss, kas tur pastāstīts, ir patiesība”.⁶⁰¹ S. Kalniete uzsver, ka viņas nolūks nav bijis visu atainot objektīvi, bet gan aicināt citus cilvēkus piefiksēt atmiņas: „Izvirzīju uzdevumu uzrakstīt to, ko atceros, un uzrakstīt

⁵⁹⁹ Naumanis, N. (1998, 14.febr.). Kas tas ir, Smiļģa dēl. *Diena*. 14.lpp.; Zole, I. (1998). Harijs Liepiņš. Pēr, tu melo! *Grāmatu Apskats*. 2(77): 14.–15.; Radzobe, S. (1998, 12./18. marts). Fēniksa pārvērtības. *Literatūra. Māksla. Mēs*. 21. lpp.

⁶⁰⁰ Sk. Eglīte, D. (1999). Mistērija aktiera pirtiņā. *Karogs*. 12:196; (1999, 4. sept.). Oriģinālliteratūras izlase. *Diena*; (1999, 20. aug.) Latvijas teātru Ābolu ķocis – III sezona. *Diena*. 13. lpp.

⁶⁰¹ Ermansons, E. (1995, 4. maijs). Viss, ko esmu uzrakstījis, ir patiesība. *Neatkarīgā Cīņa* [piel. Literatūra. Māksla. Mēs]. 11. lpp.

tā, lai arī citi saprastu, ka arī viņiem tas jādara.”⁶⁰² Turpretī literatūrkritiķa Rimanta Cepļa vērtējumā memuārliteratūra, t. sk. S. Kalnietes autobiogrāfija, veic „apskaidrības sēšanas funkciju tiem prātiem, kuri izslāpuši pēc trafaretiem, kur vienā stabiņā labos izrakstīt, bet pretējā sliktos”. R. Ceplis uzskata, ka „šāda veida publicistika provocē uz neauglīgajiem pārspriedumiem par to, kas būtu, ja būtu bijis citādi. Par laimi, dzīve ir daudz krāsaināka un kļūdaināka, nekā atmiņu grāmatas to cenšas veidot”.⁶⁰³ Līdzīgu viedokli aizstāv J. Paiders:

„Memuāri nav liecība tiesā pēc zvēresta runāt patiesību un tikai patiesību. Memuāri ļauj plaši pakavēties pie autoram izdevīgām epizodēm un piemirst šaubīgus notikumus vai nevēlamus interpretējums. Memuāri ļauj nokārtot vecus rēķinus un neatcerēties nepatīkamus notikumus.”⁶⁰⁴

Īpaši nozīmīga aprakstītāja un aprakstāmā objekta tēma ir kopdarbības autobiogrāfijām veltītajās publikācijās. Piemēram, pretrunīgi tiek vērtēta G. Repšes loma grāmatā par L. Purmali *Sieviete miglā*. Repše izpelnās gan nopēlumu par eksaltēto valodas stilu, gan uzslavas par spēju saglabāt L. Purmales balsi.⁶⁰⁵ Šādos pārspriedumos izkristalizējas atšķirīgi labas autobiogrāfijas kritēriji, turklāt tos aizstāv dažādu paaudžu pārstāvji – gan tādi, kas dzīvojuši padomju laikā, gan tādi, kuriem praktiski nav padomju laika pieredzes.

Kontentanalīzē tika apkopoti arī dati par publikācijās akcentētajiem motīviem, kas tuvāk aplūkoti iepriekš – autobiogrāfisko naratīvu organizējošo tēmu kontekstā. Visbiežāk preses publikācijās eksplīcītā veidā ir sastopams pretošanās motīvs (30 publikācijās), nedaudz retāk parādās stigmatizācija (22), bet visretāk – viktimizācija (10) un normalizācija (10). Zīmīgi, ka otrajā plānā paliek ciešanu motīvs, turklāt starp autobiogrāfijām ar visaugstāko publicitāti nav atrodami deportēto dzīvesstāsti. Jau iepriekšējās nodaļās esmu ieskicējis niansētās pārmaiņas, kas 90. gadu beigās notiek attieksmē pret padomju laiku. Tā kā publikācijas lielākoties reprezentē iepriekšējo

⁶⁰² Puķe, I. (2000, 21. marts). Sandras Kalnietes rokdarbi. *Diena*. 16. lpp. Līdzīgu domu S. Kalniete pauž arī citviet. Sk. Zveja, I. (2000, 4. febr.). Es lauzu. Tu lauzi. Mēs lauzām. Viņi lūza. *Neatkarīgā Rīta Avīze*. 12. lpp.

⁶⁰³ Ceplis, R. (2006, 11. apr.). *Liber ruksansii*. *Diena*. 10. lpp.

⁶⁰⁴ Paiders, J. (2007, 3. janv.). VDK ģenerāļa piezīmes: memuāri nav liecība. *Neatkarīgā Rīta Avīze*. 2. lpp.

⁶⁰⁵ Sk. Ceplis, R. (2005, 29. okt.). Vēstule Māsai. *Diena*. 7. lpp.; Vējš, V. (2002, febr./marts). „Sieviete miglā”. *Studija*. 72. lpp.

Berķis, A. (2002, 9. janv.). Delikāta lieta – aprakstīt svešu likteni. *Diena*. 2. lpp.; Naumanis, N. (2001, 28. sept.) Trīs sievietes miglā. *Diena* [piel. *Izklaide*]. 19. lpp.

desmitgadi, nevis 90. gadus, ciešanu tēmas neizteiksmīgumu var interpretēt kā vēl vienu pierādījumu sociālo reprezentāciju lomu maiņai. Viktimizācijas motīvs, lai arī joprojām brīžiem uzplaiksnī, vairāk patiešām atklājas 90. gadu publikācijās, piemēram, G. Ulmaņa autobiogrāfija tiek ielogota kā „piemiņas grāmata” zēnam, kura „dzīve jau sākotnē trīs reizes tika nežēlīgi lauzta”.⁶⁰⁶

Prese izdevumos autobiogrāfijas bieži tiek izmantotas kā informācijas avoti, lai ilustrētu pretestību un/vai padomju režīma pārdarījumus. Pretošanās motīvs ir īpaši aktuāls rakstos par Atmodas laika autobiogrāfijām un to autoriem (S. Kalniete, D. Īvāns, E. Johansons) vai par spilgtu Atmodas notikumu gadadienām (Baltijas ceļš, barikādes Rīgā u. c.).⁶⁰⁷ Šādas izpausmes kodolīgi raksturo bijušais LTF domes loceklis Arvīds Kalme, komentēdams S. Kalnietes memuārus: „Toreiz gandrīz katrs otrais latviešu cilvēks bija varonis. Sandras Kalnietes grāmata atgādina, ka varonība bija vajadzīga. It sevišķi tas attiecas uz tautas priekšstāvjiem un valdības vīriem.”⁶⁰⁸ Publikāciju autori Atmodas kontekstā runā par revolūciju un padomju sistēmas salaušanu, tomēr ik pa laikam ieskanas arī kritika. Piemēram, D. Īvānam tiek pārņemts, ka viņa „grāmata ir pilna ar nekonkrētiem mājieniem par atsevišķu personu sadarbību ar VDK utt. Paliek iespaids, ka, darbodamies kaitnieku čekistu un trešo spēku ielenkumā, D. Īvāns un viņa draugi [...] bijuši vienīgie saulesstariņi šajā zemē”.⁶⁰⁹ Bet kopumā ņemot, *Atmodas memuāru* kā avotu uzticamība faktiski netiek apšaubīta, un tādējādi autobiogrāfiskie naratīvi ar preses starpniecību līdzdarbojas *dziesmotās revolūcijas* objektivēšanā.

Dažkārt pretestības tēma iegūst nozīmi plašāka laikmeta ietvaros. Tas novērojams publikācijās, kurās minēti E. Berklava memuāri.⁶¹⁰ Bijušās padomju inteliģences autobiogrāfijas arī tiek izmantotas kā atsauces, lai *noenkurotu* pretestību padomju režīmam *per se*, taču tās ne vienmēr tiek uztvertas nekritiski. Piemēram, recenzijā par M. Čaklā *Laiks iegravē sejas* J. Paiders izsaka neapmierinātību par

⁶⁰⁶ Mellepe, A., Strautmane, G. (1995, 4. maijā). Grāmata turpinās, jo turpinās dzīve. *Neatkarīgā Cīņa* [piel. Literatūra. Māksla. Mēs]. 11. lpp.

⁶⁰⁷ Sk. Egle, I. (2011, 12. janv.). Barikāžu laiks visilgāk paliek cilvēku sajūtās. *Diena*. 10.–11. lpp.; Egle, I. (2009, 22. aug.). Tie bija vienotības svētki. *Diena*. 1., 4. lpp.; Zīrnis, E. (2006, 21. okt.). Krasais pagrieziena. *Diena*. 18. lpp.

⁶⁰⁸ Mārtuža, E. (2000, 17. jūn.). Nezaudēt dvēseles tīrību, sapņus un principus. *Lauku Avīze*. 11. lpp.

⁶⁰⁹ Paiders, J. (1995, 17. maijs). Subjektīva recenzija par subjektīvu grāmatu: tautfrontietis sevi ataisno. *Dienas Bizness*. 3. lpp.

⁶¹⁰ Sk. Treijs, R. (2009, 21. febr.). 639 lappuses par nepakļāvīgo Latviju. *Neatkarīgā Rīta Avīze*. 13. lpp.; Kažociņš, I. (1998, 18./24. jūl.). Varenī uzrakstīta grāmata. *Brīvā Latvija*. 4., 7. lpp.; Birkmanis, G. (1998, 14. marts). Tiem, kas grib zināt. *Latvija Amerikā*. 14. lpp.; Pelūde, A. (1998, 9. marts). Gribēju pateikt, kas ir tā taisnība. *Diena*. 16. lpp.; Birkmanis, G. (1998, 14. marts). Tiem, kas grib zināt. *Latvija Amerikā*. 14. lpp.

autobiogrāfa vēlmi pārspilēti izcelt savu režīma pretinieka tēlu, kas „padomju laikā rādījis pigu kabatā” un vienmēr un visur bijis „disidents, trešā ceļa gājējs, kurš nav pielāgojies un izmantojis konjunktūras labumus”. Bez tam Paiders aprāda, ka pret Čaklo vērstā kritika ne vienmēr bijusi tikai ideoloģiski motivēta, bet arī profesionāla.⁶¹¹

Pretestības tēmu reizēm palīdz arī saasināt kādas personas vai grupas stigmatizēšana. Šādās situācijās publikāciju autori akcentē pretnostatījumu starp autobiogrāfu un tiem, kas sadarbojās ar padomju režīmu.⁶¹² Stigmatizācijas fonu laikrakstos veido inteliģences autobiogrāfijas. Tās tiek izmantotas, lai apliecinātu vai nu autobiogrāfa, vai kādas citas personas sadarbību ar režīmu. Publikācijās šo motīvu izgaismo kritika par autobiogrāfu pretrunīgo attieksmi pret sadarbību un pret padomju varai lojāliem cilvēkiem vai nespēju adekvāti reaģēt uz padomiskām praksēm. J. Liepiņš pārmet B. Baumanai, ka „viņu [nepamatoti] sāpinājusi dažāda neierašanās (neielūgšana) viena vai otra padomju mākslas dižpārstāvja vakariņās”.⁶¹³ Tāpat pārmetumus izpelnās kopdarbības autobiogrāfija *Zīdītārpiņu musināšana*, jo tajā tikai dažas rindkopas veltītas M. Zālītes attiecībām ar PSKP, kurā viņa iestājas 1983. gadā.⁶¹⁴ A. Rodins arī vērš uzmanību uz līdzīgu trūkumu D. Īvāna autobiogrāfijā: „Kāpēc tik skopi stāstīts, kā veidojas dzīve pēc augstskolas? Šajā laikā autors kļuva par PSKP biedru, bija savs cilvēks sabiedriskās saziņas līdzekļos.”⁶¹⁵ Turpretī kādas anonīmas vēstules autors publicistam Pēterim Bankovskim pārmet nespēju saprast L. Pura devumu padomju laika sadarbnieku atmaskošanā:

„Pēc rakstnieka Laimoņa Pura *Aizejot atskaties* abu grāmatu izlasīšanas biju naivi gaidījis, ka sāks parādīties memuāros ar CK un VDK norādīto sadarbnieku paskaidrojumi un pašattīrīšanās. Man nav nekādu šaubu par grāmatā sniegto datu objektivitāti un autora paškritisko sevis novērtēšanu. Tāpēc varēja domāt, ka kaut daļa bijušo sadarbnieku, daudzu tagad Latvijas elites pārstāvju godaprāts tiks viņiem pārskatīt un nožēlot savas viltnieciskās izdarības padomju laikā. Tā vietā *Dienā* parādās Pētera Bankovska publikācija, kas atstāj pasūtījuma iespaidu.”⁶¹⁶

⁶¹¹ Paiders, J. (2000, 3. okt.). Ko Māris Čaklais iegravē savās atmiņās. *Dienas Bizness*. 23. lpp.

⁶¹² Sk. Kalniete, S. (2007, 10. janv.). Čekas ģenerālis un...; Lemešonoks, D. (1997, 21. marts). Eduards Berklavs zina...

⁶¹³ Liepiņš, J. (1998). Pa mākslinieces taku takām. *Jaunā Gaita*. 212: 53.

⁶¹⁴ Silenieks, J. (2004, marts). Simbiotiskas „griotāžas”. *Jaunā Gaita*. 60.–61.lpp.; Bergmanis, A. (2003, 20. jūn.). Vai arī Liepājas Fricis bija kolaboracionists? *Neatkarīgā Rīta Avīze*. 14. lpp.

⁶¹⁵ Rodins, A. (1995, 17. jūn.). Negadījuma brīvais strēlnieks. *Diena*.

⁶¹⁶ (2006, 4. aug.). Replikas. *Diena* [piel. *Kultūras Diena*]. 2. lpp.

Itin bieži stigmatizējošās tēmas parādās sasaitē ar citiem motīviem. Virknē publikāciju, īpaši aizgājušajā desmitgadē, šis *saisītais motīvs* ir *neitralizācija*, kad jutīgā sadarbības tēma tiek *atmiešķēta* ar daudzveidīgiem attaisnojumiem. Tie dažkārt izriet no paša atmiņu stāstījuma, un publikāciju autori mēdz pozitīvi novērtēt šādus autobiogrāfa centienus izskaidrot sadarbību ar režīmu. Rakstnieks Miervaldis Birze atzinīgi raugās uz J. Āboltiņa atklātību, savos memuāros uzsverot, ka viņa dzīves mērķis padomju laikā bija personiskā karjera.⁶¹⁷ Savukārt M. Čaklais atzīstas, ka viņam simpatizē „Āboltiņa aktīvā, traģiski ierobežotā, bet aktīvā pozīcija”, strādājot padomju iestādēs.⁶¹⁸ Atgādināšu, ka J. Āboltiņš 90. gadu sākumā ir viens no pirmajiem autobiogrāfiem, kas mēģina normalizēt sadarbību ar padomju režīmu. Kaut gan viņa memuāri hronoloģiski iznāk krietni agrāk, rakstnieks Gunārs Birkmanis savā 1998. gada rakstā norāda, ka E. Berklava autobiogrāfija „ir pirmā un joprojām Latvijā vienīgā bijušā komunistu atklāta savas maldīgās darbības atzīšanas un nožēlošanas grēksūdze”.⁶¹⁹ Zināmā mērā G. Birkmanim var piekrist, jo J. Āboltiņš memuāros par galveno uzdevumu neizvirza grēku nožēlu. Šo (paaudžu) atšķirību starp Berklavu un Āboltiņu *normalizācijas stratēģijām* izskaidro Jānis Čākurs:

„Kā relatīvi augstāka ranga ierēdnis Āboltiņš pārāk ilgi ir grozījies stagnācijas gadu nelatviskajā gaisotnē, un, lai viņš nonāktu līdz izsāpētai atziņai par latviskas Latvijas nepieciešamību, ir vajadzīgi tādi triecieni un pārdzīvojumi, kādus savulaik saņēmis Eduards Berklavs.”⁶²⁰

Normalizācijas motīvs izteiksmīgi atklājas publikācijās par pēdējā LPSR VDK priekšsēdētāja E. Johansona memuāriem. Tomēr vienlaikus pamanāmi kritiskāki viedokļi, kas Johansona autobiogrāfiju ielogo kā mēģinājumus izvairīties no atbildības par čekas darbību.⁶²¹

No otras puses, arī paši publikācijas autori citkārt iesaistās stigmatizējošās pieredzes neitralizēšanā vai aizrāda autobiogrāfiem neiecietību, cenšoties stigmatizēt noteiktas personas vai grupas. Šo aspektu uzsver N. Naumaņa rakstītais, ka V. Artmani – par spīti kolēģu atmiņu stāstījumiem izvērstajai kritikai – „skatītāji mīl bez

⁶¹⁷ Birze, M. (1992, 15. aug.). Labs ārsts badā nemirst. *Diena*. 4. lpp.

⁶¹⁸ Čaklais, M. (1992, 11. nov.). Epitāfija reformkomunismam. *Laiks*. 8. lpp.

⁶¹⁹ Birkmanis, G. (1998, 14. marts). Tiem, kas grib zināt. *Latvija Amerikā*.

⁶²⁰ Čākurs, J. (1992, 24. jūl.). Izlasīt bija vērts. *Literatūra un Māksla*. 3. lpp.

⁶²¹ Sk. Sprūde, V. (2010, 2. jūn.). Noklusēt un attaisnoties. *Latvijas Avīze*. 11. lpp.; Paiders, J. (2007, 3. janv.) VDK ģenerāļa piezīmes...

laikmetu peripetijām, bez nosodījuma par viņas partijas pagātņi vai Kremļa lakstūgalas spalvu rotām. Mīl ar banalitātes patiesumu – mīl bez atlikuma un tīri. Jaunāko paaudžu teātra aktieriem viņa ir profesionalitātes paraugs”.⁶²²

Vairāki raksti ieskicē konkrētu paaudzi, ar kuru tiek identificēts gan autobiogrāfs, gan dažkārt arī pašas publikācijas autors. Piemēram, J. Paiders, aplūkojot V. Kargina memuārus, atzīmē: „V. Kargins ir tikai divus gadus vecāks par mani, un lasīt faktiski vienaudža atmiņas par septiņdesmito gadu Rīgu ir neatkārtojams baudījums.”⁶²³ Tāpat publikāciju autori izceļ paaudžu atšķirības, kas rada šķēršļus autobiogrāfu attieksmes akceptēšanai. Literatūrzinātniece Lita Silova uzsver, ka L. Pura „nesaudzīgais, asais viedoklis par citiem (kolēģiem un ne tikai) man nešķīta saistošs. Tas tāpēc, ka piederu paaudzei, kas labprātāk piedalās diskusijās, kam patīk uzzināt jautājumus, nevis saņemt uzreiz gatavas atbildes”.⁶²⁴ Savukārt pensionāre Inta Ulmane nepiekrīt N. Naumaņa kritikai par H. Liepiņa autobiogrāfiju „Pēr, tu melo!” norādot:

„Jā, tās bija pasakainas izrādes: Uguns un nakts, Sendienās, Anna Kareņina, Karš un miers, Gesta Berlings, Minhauzena precības un vēl, un vēl... Vidējai un jaunākajai paaudzei tās ir tikai skaistas leģendas. Manai paaudzei – brīnišķīgais „vecās Dailītes” laiks... Neko tamlīdzīgu šodien latviešu teātrī vairs neredzam. Šodienas izrādes, gandrīz visas, ir dīvaini bālas, pārsātinātas ar seksu, vardarbību.”⁶²⁵

Apzīmējums *vecā Daile* tiek izmantots arī citās publikācijās, turklāt līdzīgs paaudžu pretstatījums, kāds tas atklājas pēdējā citātā, ir pamanāms gan H. Liepiņa, gan citu 20. un 30. gados dzimušo inteliģences pārstāvju autobiogrāfijās (sk. 6.1.2.2. sadaļu). Turklāt laikrakstu publikācijas veicina profesionālās (aktieru, rakstnieku) un paaudzes identitātes sakausēšanu vienotā sociālajā identitātē, kas lasītājam ļauj sajust piederību gan konkrētai inteliģences grupai, gan paaudzei kā plašākai atmiņu kopienai. Šādos gadījumos memuārliteratūra uzskatāmi kļūst par kolektīvo identitāti mobilizējošu resursu. Kopumā laikrakstu publikācijās parādās divas paaudzes – jaunākā un vecākā. Pirmā pamatā apzīmē 20. gados dzimušos cilvēkus, bet otra – pēdējo padomju paaudzi. Ja neskaita *kazistu* grupu, kas tiek piesaukta rakstos par B. Delles

⁶²² Naumanis, N. (1999, 21. aug.). Karalienes lomas. *Diena*. 11. lpp.

⁶²³ Paiders, J. (2005, 2. jūl.). Memuāri, business, politika un... *Neatkarīgā Rīta Avīze*. 11. lpp.

⁶²⁴ Silova, L. (2006, 29. sept./6. okt.). Vai sapratīs? *Kultūras Forums*. 8. lpp.

⁶²⁵ Ulmane, I. (1998, 23. febr.) Teātris no „ķēķa puses” – kas tur slikts? *Diena*. 14. lpp.

autobiogrāfiju,⁶²⁶ sešdesmitgadnieku identitātes atskaņas būtībā nav sadzirdamas. Tas lielā mērā skaidrojams ar šīs *paaudzes* autobiogrāfiju samērā zemo publicitāti – iemesls, kas liedza kvalificēties kontentanalīzes izlasei.

7.1. Secinājumi

Trīs lielāko nacionālo laikrakstu publikāciju kvantitatīvā analīze un plašāka kvalitatīvā analīze atsedz daļu no pēcpadomju autobiogrāfiju diskursīvās apstrādes. Iegūtie dati liecina, ka mediju uzmanību visvairāk izpelnās politiskās un kultūras elites memuāri. Tie kļūst par estētisku spriedumu objektu, tomēr autobiogrāfijas žanrs recenzentiem sagādā arī zināmas problēmas. Proti, grūtības atrast līdzsvarotu pieeju, kura respektē gan naratīvās, gan faktoloģiskās patiesības principus. Tādēļ, iespējams, autobiogrāfiju recenzijas laikrakstos nav īpaši izplatīta parādība. Intervētie izdevēji to skaidro gan ar pietiekami kvalificētu recenzentu trūkumu, gan ar literatūrkritikas *per se* kuslumu Latvijā.

Pēcpadomju autobiogrāfijas kalpo arī kā informācijas avoti dažādos, t. sk. mnemoniskās žurnālistikas, materiālos. Tiesa, lielākā uzmanība preses publikācijās tiek pievērsta Atmosdas laikam veltītajiem memuāriem, it īpaši tiem, kurus sarakstījuši pēdējās paaudzes pārstāvji. Šo interesi nosaka aizgājušā laika tuvums un pēdējās paaudzes aktīvā līdzdalība pēcpadomju politiskajā un kultūras dzīvē. Laikrakstu publikācijās ir iekodēta dažādu paaudžu izpratne par padomju periodu, tālaika kultūras dzīvi un politisko realitāti. Paaudžu portretējums daļēji sabalsojas ar autobiogrāfijās ieskicēto paaudžu paštematizāciju. Tādējādi laikraksti turpina nostiprināt pozitīvās un negatīvās paaudžu identitātes definīcijas.

Publikāciju autori izceļ noteiktus motīvus, kas nereti veido trafaretus priekšstatus par autobiogrāfisko naratīvu. Šie motīvi, kas iemieso padomju laika sociālo reprezentāciju konceptuālās tēmas, ir krietni izolētāki viens no otra nekā tas novērojams pašās autobiogrāfijās. Preses raksti akcentē pretestības un stigmatizācijas motīvus, kas priekšplānā izvirza negatīvo reprezentāciju. Tomēr abus motīvus iespaido divas atšķirīgas organizējošās tēmas: nepakļaušanās režīmam un sadarbība ar režīmu. Neitralizācijas motīvs, lai gan aizvien vēl margināla parādība, ir kļuvis pamanāmāks tieši aizgājušās desmitgades laikrakstu publikācijās.

⁶²⁶ Sk. Kalniņa, G. (2007, 8. aug.) Zīmēju līdz vakaram. *Diena*. 7. lpp.; Brancis, M. (2007, 18./25. maijs). Rutas grāmata. *Kultūras Forums*. 5. lpp.

Nobeigums

Promocijas darbam moto esmu izvēlējis no Augustīna darba „Atzīšanās”. Pētnieki to bieži min kā mūsdienīgās autobiogrāfijas priekšteci. Moto ļoti precīzi izsaka pētījuma galveno ideju – parādīt padomju laika sarežģītību, kas izgaismojas atmiņu daudzējādībā; saprast, kā cilvēki tiek galā ar atmiņas biedējošo un bezgalīgo spēku, rakstot, publicējot un lasot autobiogrāfijas. Pētījuma koordinātes ir noteikušas divas asis: paaudzes un sociālās grupas. To iespaids uz biogrāfisko diskursu izjauc šķietami skaidro ainu. Tomēr vienlaikus šie konteksti ir darījuši reljefākas padzisušās autobiogrāfisko naratīvu kontūras, ļāvuši ieraudzīt ierastākās vietas, kur dzimst domas par padomju laiku un kur drūzmējas šī laika reprezentācijas.

Sociālo grupu ietvaros autobiogrāfi atklāj dažādas identitātes veidošanas un saglabāšanas stratēģijas, kuru vienojošais motīvs ir pozitīvā identitāte. Cilvēciskā tieksme būt sabiedrībā pozitīvi novērtētam caurauž pēcpadomju autobiogrāfijas. Pozitīva identitāte ir arī svarīgs pavediens, tematizējot piederību paaudzei. Kaut gan paaudze kā sociālā kategorija ir krietni nenoteiktāka, empīriski netveramāka, promocijas darbā esmu norobežojis trīs nosacītas paaudžu grupas. Katra no tām paradigmātiskā līmenī veido citādākas attiecības ar aizgājušo laiku. Vecāko paaudzi lielā mērā iespaido viktimizācijas tēma, *sešdesmitgadnieku* vēstījumos viktimizāciju līdzsvaro pretestības tēma, bet *pēdējās paaudzes* autobiogrāfijas liecina par pretestības un uzvarētāja tēmām kā centrālajiem identitātes balstiem. Atšķirīgajām grupām un paaudzēm kopīga ir kritiskā attieksme pret tagadējo sabiedrību un politisko iekārtu, kas pēcpadomju autobiogrāfijas liek uzlūkot arī kā sociālos komentārus. Tiesa, kritikas virzieni jau atkal izriet no konkrētās grupas un paaudzes pozicionēšanās pret padomju periodu un pēcpadomju pārmaiņām.

Viņpus noteiktām kolektīvām identitātēm biogrāfiskā diskursa analīze atsedz attiecības starp negatīvo, pozitīvo un pragmatisko sociālo reprezentāciju – kā tās savietojas autobiogrāfu interpretācijās, veido dialogiskumu ar citiem biogrāfiskās komunikācijas dalībniekiem. Viktimizācija ir bijusi izteiksmīga negatīvās reprezentācijas globālā tēma, kas dominējusi virknē pēcpadomju autobiogrāfiju, īpaši politiski represēto atmiņu stāstījumos. Taču viktimizācija nereti bijusi tikai viena

monētas puse, un otru ir veidojusi pretestības tēma. Proti, pārestības un vēlme uzvarēt pārdarītājus latviešu autobiogrāfijās nereti ir savstarpēji saistīti motīvi. Par negatīvo reprezentāciju atgādina arī stigmatizācijas tēma, kuru atklāj padomju pieredzes uzjundītā paškritika vai citu personu/grupu nosodīšana par sadarbību ar režīmu vai cilvēka cieņu pazemojošu rīcību. Tomēr stigmatizācija kā globālā tēma pat 20 gadus pēc PSRS izjukšanas atrodas ja ne trešajā, tad vismaz otrajā plānā. Latviešu publiskais diskurss vispārīgi un biogrāfiskais diskurss konkrēti ir atvēlējis ļoti šauru un vēsturiski neinstitutionalizējušos telpu, kurā varētu nožēlot sadarbību ar padomju režīmu. Turpretī tas ir bijis dāsns pret citu cilvēku un ārgrupu nopelšanu. Stigmatizācijas tēmu vienmēr ir pavadījusi zināma piesardzība un pretrunīgums (Kāpēc sevi vajadzētu vainot par sadarbību, ja esmu pildījis tikai profesionālos pienākumus? Vai lojalitāte režīmam nebija bezizejas rezultāts? Vai šodienas cilvēkiem ir morālas tiesības vērtēt tālaika rīcību?). Savukārt viktimizācija vai pretestība ir pašsaprotami motīvi, jo skaidri pauž negatīvās reprezentācijas esenci – PSRS bija *ļauņuma impērija*, kā savulaik to nodēvēja ASV prezidents Ronalds Reigans. Atmiņas par padomju laikā sasniegto un atzīšanās, ka viss padomju režīms vai atsevišķi tā elementi bija labāki nekā pēcpadomju sociālā kārtība, protams, izjauc negatīvās reprezentācijas hegemoniju. Taču līdzīgi paškritikai un nožēlai, autobiogrāfi nav dedzīgi dalīties pozitīvajā pieredzē – tā neuzkrītoši atklājas personīgo attiecību un kopienas līmenī, savukārt institucionālo slāni caurstrāvo negatīvā reprezentācija.

Lielākā daļa autobiogrāfisko naratīvu nav vienādojama ar kādu no iepriekš ieskicētajām globālajām tēmām. Represētie, bez šaubām, izceļ viktimizāciju, bet Atmodas laika aktīvistu – pretestību. Tomēr vairums autobiogrāfu, kas reflektē padomju periodu kopumā, nevis tikai noteiktu tā posmu, nedz pilnībā degradē padomju laiku, nedz arī to slavina. Autobiogrāfijās epizodiski parādās gan negatīvo, gan pozitīvo reprezentāciju organizējošās tēmas. Turklāt nereti tiek izmantotas daudzveidīgas normalizācijas stratēģijas, kas negatīvu pieredzi ienes labvēlīgākā gaismā. Šo organizējošo tēmu klātesamību esmu konceptualizējis kā jaunas sociālās reprezentācijas būtiskas pazīmes. Pētījumā tā ir nodēvēta par *pragmatisko reprezentāciju*, kas nav vienkārši hēgeliskā tēzes un antitēzes sintēze, bet gan pastāv *sui generis*. Pragmatiskā reprezentācija emancipē biogrāfiskā diskursa dalībniekus (*Ego*), taču tā nesaplūst ar negatīvo vai pozitīvo reprezentāciju turētājiem (*Alter*). Ja abi pēdējie reprezentāciju tipi un ar tiem saistītās identitātes un attieksmes pret padomju laiku ir vairāk zināmi un biežāk sastopami gan biogrāfiskajos, gan cita veida

pētījumos, tad pragmatiskās reprezentācijas pētniecība Latvijā palikusi novārtā. Latvijas masu medijiem, kas veicina pēcpadomju autobiogrāfiju diskursīvo apstrādi, tā joprojām ir neērta reprezentācija, kuras reflektēšana izaicina politizēto negatīvo reprezentāciju un polemizējošo pozitīvo reprezentāciju. Saskaņā ar SRT nelabvēlīgie apstākļi veicina *semantisko barjeru* veidošanos (piemēram, stigmatizācijas un diskreditēšanas draudi), kas apgrūtina šīs alternatīvās reprezentācijas redzamību publiskajā diskursā. Tālab pragmatiskās reprezentācijas nostiprināšanās iepriekšējās desmitgades (!) autobiogrāfijās vedina to interpretēt kā *priekšlaicīgu reprezentāciju*, kas „spēlē būtisku lomu, kad sociālie aktori pārveido kopējo izpratni par savu pasauli”.⁶²⁷

Pētījuma rezultāti ir neizbēgami jāaplūko arī citos analītiskos līmeņos, kas līdz šim faktiski palikuši ārpus redzesloka. Vispirms jāatgriežas pie fundamentāla jautājuma, ko esmu jau agrāk – paaudžu kontekstā – uzdevis: kādas ir pēcpadomju autobiogrāfiju kā lielā mērā elites vēstījumu attiecības ar ne-elites vidū dominējošajām biogrāfiskajām perspektīvām? *Parasto* cilvēku dzīvesstāstos ir pamanāmi citi akcenti. Piemēram, izteismīgāka ir padomju laika ikdienas pieredze – darbs, izglītības iegūšana, ģimenes dzīve. Vecākā paaudze mēdz arī vairāk akcentēt nepārtrauktību ar pirmskara Latviju.⁶²⁸ Elites autobiogrāfijās spilgtāk parādās pretestības tēma, to naratīvos sistemātiskāk tiek atsegts kopienas un institucionālais slānis. Īsāk sakot, elites autobiogrāfijas, līdzīgi kā tas ir citviet Rietumu kultūrā, bieži uzsver politiskās tēmas un *varas motīvus*. Bet *parasto* cilvēku dzīvesstāstos lielāka loma tiek ierādīta *intimitātes motīviem*. Tas daļēji ir saistīts ar biogrāfisko vēstījumu tapšanas priekšnosacījumiem – elites autobiogrāfijas pretēji, piemēram, mutvārdu vēstures projektiem parasti rodas komerciālos nolūkos. (Tiesa, kā apstiprina izdevniecību vadītāji, latviešu memuārliteratūras izdošana nereti paliek bez peļņas.) Komerciālie principi paredz interesanta, spraiga un atpazīstama naratīva veidošanu, un šādā kontekstā intimitātes motīvam, kam piemīt augstāka savpatnība, var izrādīties sekundāra loma. Tomēr starp elites un ne-elites *grupām* var rast arī vienojošu pamatu. Tāda ir viktimizācijas tēma, jo sevišķi staļiniskās deportācijas. Bez tam abu grupu vēstījumos itin bieži ieraugāma neitrāla vai pat pozitīva attieksme pret vēlinā sociālisma reālijām. Balstoties uz šo ļoti koncentrēto salīdzinājumu, var izvirzīt

⁶²⁷ Philogène, G. (2001). From race to culture: the emergence of African American. In: Deaux, K., Philogène, G. (eds.) *Representations of...* P. 127.

⁶²⁸ Sk. Kaprāns, M. (2009). Padomju pieredzes (re)konstrukcija biogrāfiskajos vēstījumos...; Bela-Krūmiņa, B. (2004). *Dzīvesstāsti kā sociāli vēstījumi*. 141.–154. lpp.

hipotēzi, ka gan bijušajai elitei (politiskajai, kultūras), gan ne-elitei attiecībās ar padomju laiku kopīga ir *priekšlaicīgā* pragmatiskā reprezentācija, taču būtiski atšķiras izpratne gan par negatīvās, gan pozitīvās reprezentācijas objektu. Proti, kas tieši padomju laikā bija slikts vai labs. Aplūkotais problēmjautājums uzrunā arī heuristiskas nepilnības – sociālo reprezentāciju teorija neļauj precīzāk aptvert attiecības starp elites un ne-elites grupu reprezentācijām. Tas daļēji skaidrojams ar SRT izvairīšanos no kritiskās dienaskārtības formulēšanas un nespēju pārliecinoši konceptualizēt diskursa kā varas lomu sabiedrībā, konkrētāk, autobiogrāfu kopienā.

Tāpat promocijas darba pētījums padziļina izpratni par publiskās komunikācijas kā sociālās prakses lomu padomju laika reprezentēšanā. Autobiogrāfijas, saprotams, ir autonomi segmenti, tajā valdošie noteikumi veido autobiogrāfijas specifisko lomu padomju laika objektivēšanā. Ja nacionālie mediji un vēstures mācību grāmatas iesaistās hegemoniskas vai polemiskas padomju laika reprezentācijas atražošanā, tad autobiogrāfijām, lokālajiem laikrakstiem un citām komunikācijas formām ir lielākas iespējas radīt un nostiprināt alternatīvas reprezentācijas, kā arī izgaismot pastāvīgo dialogiskumu (iepretim citu mediju noslieci uz monoloģiskumu), reflektējot aizgājušo laiku. Šī daudz balsība, iespējams, veicina kognitīvo polifāziju – dažādos publiskās komunikācijas laukos ir institucionalizētas dažādas gaidas, kā runāt par padomju laika pieredzi un sabiedrības pārstāvjiem tās jāņem vērā, iesaistoties konkrētā diskursā.

Pētījuma rezultāti ir aplūkojami arī plašākā ģeogrāfiskā ietvarā kā daļa no postkomunisma studijām. Šis disciplinārais *lietussargs*, precīzāk, atmiņu diskursa pētījumi, kas zem tā ir īstenoti, liecina par paradigmu transformāciju, kura notikusi līdz ar niansētām izmaiņām attieksmē pret neseno pagātņi. Promocijas darbā definētais pragmatiskās reprezentācijas jēdziens būtībā skaidro tās neredzamās svārstības, kas pēc 1991. gada ir parādījušās gan latviešu, gan igauņu, lietuviešu un citu postkomunistisko sabiedrību biogrāfiskajā diskursā. Taču šim pētījumam nav tikai komplimentāra vērtība, tas vienlīdz parāda atsevišķus faktoros, kas nosaka paradigmu maiņu. Pirmām kārtām nozīmīgs virzītājspēks ir atmiņas par vēlīno komunisma periodu, kas nosacīti datējams no 60. gadiem līdz pat 80. gadu vidum. Šīs atmiņas atbrīvo publisko diskursu no negatīvās reprezentācijas hegemonijas. Bet atbrīvoto telpu aizpilda jaunas parādības: ne tik eksaltētas domas par starpkaru periodu, šķietama nostalgija pēc padomju laika, lepnums par savu biogrāfiju. Vai tas nozīmē, ka paradigmu maiņa ir noticis fakts? Uz šādu pozitīvisma garā formulētu

jautājumu ir grūti atbildēt ar viena galvenokārt kvalitatīva pētījuma rezultātiem. Drīzāk var ieskicēt virzienu, kurā meklējama atbilde. Proti, dažādu reprezentāciju klātbūtne publiskajā diskursā liecina, ka paradigmātiskās pārbīdes nevar būt diahroniskas, secīgas un lineāras. Kognitīvā polifāzija indivīdos un grupās, kā arī publiskā diskursa polifonija nenozīmē, ka negatīvā reprezentācija ir pēkšņi pazudusi. Tā joprojām dominē Latvijas sabiedrībā un atmiņu politikā, taču vairs nav 90. gadiem raksturīgā situācija, kas padomju laiku mudināja izmest vēstures mēslainē. Reprezentācijas publiskajā diskursā ir palikušas tās pašas, bet starp tām ir noslēgts nosacīts pamiens – negatīvā reprezentācija kalpo sistēmas nosodīšanai, bet pragmatiskā reprezentācija reabilitē cilvēku dzīves padomju laikā.

Avotu un izmantotās literatūras saraksts

Intervijas

- Izdevniecības *Pētergailis* vadītāja Inguna Cepīte. Intervija veikta 2011. gada 6. septembrī, Rīgā.
- Izdevniecības *Sol Vita* vadītāja Veronika Lāce. Intervija veikta 2011. gada 6. septembrī, Rīgā.
- Izdevniecības *Likteņstāsti* vadītāja Anita Mellepe. Intervija veikta 2011. gada 13. septembrī, Rīgā.
- Izdevniecības *Jumava* vadītājs Juris Visockis. Intervija veikta 2011. gada 19. septembrī, Rīgā.
- Izdevniecības *Atēna* vadītājs Pēteris Jankavs. Atbildes uz jautājumiem, kas tika nosūtītas pa e-pastu, tika saņemtas 2011. gada 13. oktobrī.

Tiesību akti

- Deklarācija *Par Latvijas okupāciju*. Pieņemta Saeimā 1996. gada 22. augustā
- Valsts programma *Sabiedrības integrācija Latvijā*. Apstiprināta Ministru kabineta 2001. gada 6. februārī.
- Deklarācija *Par Latvijā īstenotā Padomju Sociālistisko Republiku Savienības totalitārā komunistiskā okupācijas režīma nosodījumu*. Pieņemta Saeimā 2005. gada 12. maijā.

Sabiedriskās domas aptaujas

- SKDS (2010, novembris). Latvijas iedzīvotāju aptauja. Pasūtītājs: LU Sociālo zinātņu fakultāte. Nepublicēti dati.
- Евразийский монитор*. (2009). Восприятие населением и молодежью новых независимых государств истории советского и постсоветского периодов. Nepublicēti dati par Latviju. Aptaujas veicējs: SKDS.
- SKDS (2008, novembris). Latvijas iedzīvotāju aptauja. Pasūtītājs: LU Sociālo zinātņu fakultāte.

Interneta resursi

- <http://www.europhd.eu/>
<http://www.dzivesstasts.lv>
<http://tinyurl.com/6ct6y22>

<http://tinyurl.com/6bgslfp>
<http://www.sibirijasberni.lv/>

Izmantotā literatūra

- Aarelaid-Tart, A. (2003). Estonian-inclined Communists as Marginals. In: Miller, R., Zdravomyslova, E. (eds.) *Biographical Research in Eastern Europe: Altered Lives and Broken Biographies*. Aldershot: Ashgate. P. 71–99.
- Aarelaid-Tart, A. (2010). The theory of cultural trauma as applied to the investigation of the mindset of Estonians under Soviet rule (based on the biographical method). In: Metuzāle-Kangere, B. (ed.) *Inheriting the 1990s: the Baltic Countries. Studia Uralica Upsaliensia*. 37. Uppsala: Edita Västra Aros. P. 38–64.
- Abric, J-C. (2001). A structural approach to social representations. In: Deaux, K., Philogène, G. (eds.) *Representations of the Social*. Oxford, Malden: Blackwell Publishers. P. 42–47.
- Adler, N. (2005). The future of the Soviet past remains unpredictable: The resurrection of Stalinist symbols amidst the exhumation of mass graves. *Europe-Asia Studies*. 57(8): 1093–1119
- Andrews, M. (2000). Texts in a changing context: reconstructing lives in East Germany. In: Chamberlayne, P., Bornat, J., Wengraf, T. (eds.) *The Turn to Biographical Methods in Social Science: Comparative Issues and Examples*. London: Routledge. P. 181–195.
- Andrle, V. (2001). The boyant class: bourgeois family lineage in the lifes tories of Czech business elite persons. *Sociology*. 35(4): 815–833.
- Andrle, V. (2003). Czech dissidents: A classically modern community. In: Humphrey, R., Miller, R., Zdravomyslova, E. (eds.) *Biographical Research in Eastern Europe: Altered Lives and Broken Biographies*. Aldershot: Ashgate. P. 115–128.
- Ardava, L., Siliņa, G., Rozenšteine. (2011). Alvja Lapiņa drāma „Atvari” – zemsvītras atskats latvieša sāpē: rezonanse, sajūtas, interpretācijas. Grām.: Kaprāns, M., Zelče, V. (Red.). *Pēdējais karš: traumas komunikācija*. Rīga: LU SZF SPPI, Mansards. 233.–253. lpp.
- Assmann, J. (1995). Collective Memory and Cultural Identity. *New German Critique*. 65: 125–133.
- Attride-Stirling, J. (2001). Thematic networks: an analytical tool for qualitative research. *Qualitative Research*. 1(3): 385–405.
- Augustīns. (2008). *Atzīšanās*. Rīga: Liepnieks & Rītups.
- Bal, M. (2002). *Narratology: Introduction to the Theory of Narrative*. 2nd ed. Toronto: University of Toronto Press.
- Barsalou, W. L. (1988). The content and organization of autobiographical memories. In: Neisser, U., Winograd, E. (eds.) *Remembering Reconsidered: Ecological and Traditional Approaches to the Study of Memory*. Cambridge [etc.]: Cambridge University Press. P. 193–243.
- Bauer, W., M., Gaskell, G. (1999). Towards a paradigm for research on social representations. *Journal for the Theory of Social Behaviour*. 29(2): 163–185.
- Beitnere, D. (2007). Pretestības tēma dzīvesstāstos. Grām.: Kursīte, J. (Atb. red.). *Kultūra un vara: raksti par valodu, literatūru, tradicionālo kultūru*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds. 49.–58. lpp.
- Bela-Krūmiņa, B. (2003). Relationship between personal and social: Strategies of everyday life in the process of radical social changes. *Pro Ethnologia*. 16: 9–19.

- Bela-Krūmiņa, B. (2004). *Dzīvesstāsti kā sociāli vēstījumi*. Npublicēts promocijas darbs. Rīga: LU SZF Socioloģijas nodaļa.
- Bela, B. (2010). Dzīvesstāsti kā resurss sabiedrības izpētē: Nacionālās mutvārdu vēstures projekts. Grām.: Tisenkopfs, T. (Zin. red.). *Socioloģija Latvijā*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds. 380.–401. lpp.
- Bennich-Björkman, L. (2007). Between resistance and opposition: Development after Stalinism. Grām. Caune, A. (atb. red.) *Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti*. 20. sēj. Rīga: Latvijas Vēstures institūta apgāds. 45.–72. lpp.
- Bergmanis, A., Zālīte, I. (2004). Latvijas PSR Valsts drošības komitejas nozīmīgākie darbības virzieni (1960–1964). Caune, A. (atb. red.) *Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti*. 13. sēj. 537.–579. lpp.
- Berliner, D. C. (2005). The abuses of memory: Reflections on the memory boom in anthropology. *Anthropological Quarterly*. (78)1: 197-211
- Bertacco, M. (2003). The Externalization-Internalization Deadlock in Social Representation Theory and experimental social psychology: a comment on Jaan Valsiner. *Papers on Social Representations*. 12: 9.1–9.9. Sk. internetā (2009. 6. augustā): <http://tinyurl.com/63pqk7g>
- Bertaux, D., Rotkirch, A., Thompson, P. (2004). Introduction. In: Bertaux, D., Rotkirch, A., Thompson, P. (eds.) *On Living Through Soviet Russia*. London, New York: Routledge. P. 1–22.
- Billman, D. (1999). Representations. In: Bechtel, W., Graham, G. (eds.) *A Companion to Cognitive Science*. Malden [etc.]: Blackwell Publishing. P. 640–659.
- Bleiere, D. u. c. (2005). *Latvijas vēsture: 20. gadsimts*. 2. papild. izd.. Rīga: Jumava.
- Blumer, H. (1954). What is wrong with social theory? *American Sociological Review*. 19(1): 3–10.
- Boldāne, I. (2007). Latviešu etniskā identitāte un tās loma sabiedrības integrācijas procesā Latvijā. Grām.: Jāne, A. (red.) *Pretestība sabiedrības integrācijai: cēloņi un sekas*. Rīga: Latvijas Universitātes Filozofijas un socioloģijas institūts. 77.–83. lpp.
- Boyatzis, E. R. (1998). *Transforming Qualitative Information: Thematic Analysis and Code Development*. Thousand Oaks, London, New Delhi: SAGE Publications.
- Boym, S. (2001). *The Future of Nostalgia*. New York: Basic Books.
- Braun, V., Clarke, V. (2006). Using thematic analysis in psychology. *Qualitative Research in Psychology*. P. 77–101.
- Breakwell, M. G. (1993). Social representations and social identity. *Papers on Social Representation Research*. 2(3): 1–19. Sk. internetā (2009. 11.dec.): <http://tinyurl.com/317k2zj>.
- Breakwell, G. M., Canter, D. V. (1993). Aspects of methodology and their implications for the study of social representations. In: Breakwell, G. M., Canter, D. V. (eds.) *Empirical Approaches to Social Representations*. Oxford: Clarendon Press. P. 1–12.
- Breckner, R., Kalekin-Fishman, D., Miethe, I. (eds.) (2000). *Biographies and the Division of Europe: Experience, Action and Change on the 'Eastern Side'*. Budrich, Opladen: Verlag Leske.
- Brewer, B. M. (2001). Social identities and social representations: a question of priority. In: Deaux, K., Philogène, G. (eds.) *Representations of the Social*. Oxford, Malden: Blackwell Publishers. P. 305–311.
- Broks, J., Tabūns, A., Tabūne, A. (2001). History and images of the past. In: Tabūns, A. (ed.) *National, State and Regime Identity in Latvia*. Riga: Baltic Study Centre. P. 72–91.

- Brooke Straughn, J. (2009). Culture, memory, and structural change: explaining support for “socialism” in a post-socialist society. *Theory and Society*. 38(5): 485–525.
- Brown, R., Kulik, J. (1977). Flashbulb memories. *Cognition* 5: 73–99.
- Brown, R. N., Shevell, K. S., Rips, J. L. (1989). Public memories and their personal context. In: Rubin, C. D. (ed.) *Autobiographical memory*. Cambridge [etc.]: Cambridge University Press. P. 137–158.
- Bruner, J. (1986). *Actual Minds, Possible Worlds*. Cambridge: Harvard University Press.
- Bruner, J. (1991). The narrative construction of reality. *Critical Inquiry*. 18(1): 1–21.
- Bruner, J. (1995). The Autobiographical process. *Current Sociology*. 41: 161–177.
- Bruner, J. (1998). *Acts of meaning*. Cambridge [etc.]: Harvard University Press.
- Bruner, J., Feldman, F. C. (1996). Group narratives as a cultural context of autobiography. In: Rubin, C. D. (ed.) *Remembering Our Past: Studies in Autobiographical Memory*. Cambridge, New York: Cambridge University Press. P. 291–319.
- Buchowski, M. (2004). Hierarchies of knowledge in Central-Eastern European anthropology. *Antropology of East Europe Review*. 22(2): 5–14.
- Budryte, D. (2002). “We call it genocide”: Soviet deportations and repression in the memory of Lithuanians. *Bridges* 9(3/4): 223–253.
- Budryte, D. (2005). Taming Nationalism? Political Community Building in the Post-Soviet Baltic States. Aldershot: Ashgate.
- Buhanovska, S. (2008). Reliģija uz 1940.–1960. gadu fona: ieskats memuārliteratūrā. Grām. Cimdiņa, A. (galv. red.) *Latvijas Universitātes raksti. Literatūra, folkloristika, māksla*. 732. sēj. 165.–171. lpp.
- Buhanovska, S. (2007). Fakti un ficija: totalitārisma literatūra un mūsdienu memuāri. Kursīte, J. (Atb. red.). *Kultūra un vara: raksti par valodu, literatūru, tradicionālo kultūru*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds. 149.–155. lpp.
- Caune, A., Zunda, A., Pildegovičs, A. (red.) (2005). *Latvija un Otrā pasaules kara beigās Eiropā: atzīmējot nacistu kapitulācijas 60. gadadienu*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds.
- Chari, S., Verdery, K. (2009). Thinking between the posts: Postcolonialism, postsocialism, and ethnography after the Cold War. *Comparative Studies in Society and History*. 51(1): 6–34.
- Charmaz, K. (2006). *Constructing Grounded Theory*. London [etc.]: SAGE Publications.
- Chioni Moore, D. (2001). Is the post- in postcolonial the post- in post-Soviet? Toward a global postcolonial critique. *PMLA*. 116(1): 111–128.
- Christianson, S. Ā., Safer, A. (1996). M. Emotional events and emotions in autobiographical memories. In: Rubin, C. D. (ed.) *Remembering Our Past: Studies in Autobiographical Memory*. Cambridge, New York: Cambridge University Press. P. 218–243.
- Connerton, P. (2007). *How Societies Remember*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Connerton, P. (2008). Seven types of forgetting. *Memory Studies*. 1(1): 59–71.
- Conway, A. M., Rubin, C. D. (1994). The structure of autobiographical memory. In: Collins, F. A. et al. (Eds.) *Theories of memory*. Hove, Hillsdale: Lawrence Erlbaum Associates. P. 103–137.

- Conway, M. (1996). A structural model of autobiographical memory. In: Conway, M. *et al.* (eds.) *Theoretical Perspectives on Autobiographical Memory*. London [etc.]: Kluwer Academic Publishers. P. 167–194.
- Conway, A. M. (1996). Autobiographical knowledge and autobiographical memories. In: Rubin, C. D. (ed.) *Remembering Our Past: Studies in Autobiographical Memory*. Cambridge, New York: Cambridge University Press. P. 67–92.
- Conway, A. M. (1997). The Inventory of experience: Memory and identity. In: Pennebaker, W. J., Paez, D., Rimé, B. (eds.) *Collective Memory of Political Events: Social Psychological Perspective*. Mahwah: Lawrence Erlbaum Associates. P. 21–46.
- Conway, A. M. *et al.* (2005). A cross cultural investigation of autobiographical memory: On the universality and cultural variation of the reminiscence bump. *Journal of Cross-Cultural Psychology*. 36(6): 739–749.
- Corsten, M. (1999). The Time of generations. *Time & Society*. 8(2–3): 249–272.
- Cox, M. (1998). Whatever happened to the USSR? Critical reflections on soviet studies. In: Cox, M. (ed.) *Rethinking the Soviet Collapse: sovietology, the death of communism and the new Russia*. London, New York: Pinter. P. 13–31.
- Cohen, S. F. (1999). Russian studies without Russia? *Post-Communist Affairs*. 15(1): 37–55.
- Craig, T. R. (1999). Communication theory as a field. *Communication Theory*. 9(2): 119–161.
- Craig, T. R. (2006). Communication as a practice. In: Shepherd, J. G., John, St. J., Striplhas, T. (eds.) *Communication as... Perspectives on Theory*. Thousand Oaks, London, New Delhi: SAGE Publications. P. 38–48.
- Curika, L. (2009). *Dalīta izglītība – dalīti pilsoņi. Ziņojums par Latviju*. Rīga: Sabiedriskās politikas centrs *Providus*.
- Čakare, V. (2010). Between drama and epic: memories of World War II in *Grandfather* (2009) by Vilis Daudziņš and Alvis Hermanis (The New Riga Theatre). *Performing History from 1945 to the Present. Art History & Criticism*. 6: 39–43.
- Davis, E. J. (2002). Narrative and social movements. In: Davis, E. J. (ed.) *Stories of change: Narrative and Social Movements*. New York: State University of New York Press. P. 3–29.
- Denzin, K. N. (1989). *Interpretive Biography*. Qualitative Research Methods series 17. Newbury Park: SAGE Publications.
- Denisa, S. (2007). Vēsture, kura šķir: Latvijas mediju analīze. Grām. *Savējie un svešie: sabiedrības radikalizācijas tendences Latvijā, Eiropā un pasaulē*. Zinātniski pētnieciskie raksti. 5(16): 278.–313.
- Denisa, S. (2008). The Story with History. In: Muižnieks, N. (ed.) *Manufacturing Enemy Images? Russian Media Portrayal of Latvia*. Riga: Academic Press of the University of Latvia. P. 79–108.
- Dupuis, I. (2003). *Journalism in Post-Communist Latvia: A Profession in Transition*. Working Paper. Gdańsk, Berlin: BaltSeaNet. Sk. Internetā (2011. 22. okt.): <http://tinyurl.com/43xbf77>
- Dimou, A. (2010). Changing certainties: Socialism in German history textbooks. In: Todorova, M. (ed.) *Remembering Communism: Genres of Representations*. New York: Social Science Research Council. P. 293–316.
- Dreifelds, J. (1997). *Latvia in transition*. Cambridge: Cambridge University Press.

- Dribins, L. (2007). Latvijas vēstures faktors sabiedrības integrācijas procesā. Grām.: Dribins, L. (proj. vad.). *Pretestība sabiedrības integrācijai: cēloņi un sekas*. Rīga: Latvijas Universitātes Filozofijas un socioloģijas institūts. 33.–49. lpp.
- Durkheim, E. (1898). Représentations individuelles et représentations collectives. *Revue de Métaphysique et de Morale*. Tome VI, numéro de mai. Sk. internetā (2011. 6. febr.): <http://tinyurl.com/3slyung>
- Durkheim, E. (1965). *The Elementary Forms of the Religious Life*. New York [etc.]: The Free Press.
- Durkheim, E. (1982). *The Rules of Sociological Method*. New York [etc.]: The Free Press.
- Dzenovska, A. D. (2009). *Provoking Tolerance: History, Sense of Self, and Difference in Latvia*. Unpublished PhD thesis. Berkley: University of California.
- Edy, J. (1999). Journalistic uses of collective memory. *Journal of Communication*. 49(2): 71–85.
- Евразийский монитор*. (2009). Восприятие населением и молодежью новых независимых государств истории советского и постсоветского периодов. Sk. internetā (2011. 5. okt.): <http://tinyurl.com/3usk68r>
- Ekman, J., Linde, J. (2005). Communist nostalgia and the consolidation of democracy in Central and Eastern Europe. *Journal of Communist Studies and Transition Politics*. 21(3): 354–374.
- Elbaz, R. (1987). *The changing nature of the self: A critical study of the autobiographical discourse*. Iowa City: University of Iowa Press.
- Engel, S. (2000). *Context is Everything: The Nature of Memory*. New York: W. H. Freeman and Company.
- Fereday, J., Muir-Cochrane, E. (2006). Demonstrating rigor using thematic analysis: A hybrid approach of inductive and deductive coding and theme development. *International Journal of Qualitative Methods*. P. 80–92.
- Farr, R. (1993). Theory and method in the study of social representations. In: Breakwell, G. M., Canter, D. V. (eds.) *Empirical Approaches to Social Representations*. Oxford: Clarendon Press. P. 15–38.
- Farr, R., Moscovici, S. (eds.) (1984). *Social Representations*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Fentress, J., Wickham, C. (1994). *Social Memory*. Oxford, Massachusetts: Blackwell Publishers.
- Fitzgerald, M. J. (1996). Intersecting meanings of reminiscence in adult development and aging. In: Rubin, C. D. (ed.) *Remembering Our Past: Studies in Autobiographical Memory*. Cambridge, New York: Cambridge University Press. P. 360–383.
- Finkenauer, C., Gisle, L., Luminet, O. (1997). When individual memories are socially shaped: Flashbulb memories of sociopolitical events. In: Pennebaker, W. J., Paez, D., Rimé, B. (eds.) *Collective Memory of Political Events: Social Psychological Perspective*. Mahwah: Lawrence Erlbaum Associates. P. 191–207.
- Fischer-Rosenthal, W. (1995). The problem with identity: biography as solution to some (post)-modernist dilemmas. *Comenius*. 15: 250–265.
- Fitzpatrick, S. (2007). The Soviet Union in the twenty-first century. *Journal of European Studies*. 37(1): 51–71.
- Flick, U. (1995). Social representation. In: Smith, J. A., Harré, R. & Van Langhove, L. (eds.) *Rethinking Psychology*. London: Sage. P. 70–96.

- Flick, U., Foster, J.L.H. (2007). Social representations. In Willig, C., Stainton-Rogers, W. (eds.) *The Handbook of Qualitative Research in Psychology*. London: Sage. P. 195–214.
- Fisher, R. W. (1987). Technical logic, rhetorical logic, and narrative rationality. *Argumentation*. 1: 3–21
- Flynn, M., Oldfield, J. (2006). Trans-national approaches to locally situated concerns: Exploring the meanings of post-socialist space. *Journal of Communist Studies and Transition Politics*. 22(1): 3–23.
- Freccero, J. (1986). Autobiography and narrative. In: Heller, C. T., Sosna, M., Wellbery, A. D. (eds.) *Reconstructing Individualism: Autonomy, Individuality, and the Self in Western Thought*. Stanford: Stanford University Press. P. 16–29.
- Freimanis, G. (sast.) (1993–1996). *Es sapni par dzimteni pagalvī likšu: latvieši padomju vergu noietnēs un izsūtījumā*. sēj. 3. Rīga: [b. i.]
- Garton Ash, T. (2002). Trials, purges and history lessons: treating a difficult past in post-communist Europe. Müller, J-W. (ed.) *Memory and Power in Post-War Europe*. Cambridge: Cambridge University Press. P. 265–282.
- Geka, Dz. (2007). (proj. vad.) *Sibīrijas bērni: mums bija tas jāizstāsta*. 2 sēj. Rīga: Fonds *Sibīrijas bērni*.
- Gidenss, E. (1999). *Sabiedrības veidošanās*. Rīga: AGB.
- Gillespie, A. (2008). Social representations, alternative representations and semantic barriers. *Journal for the Theory of Social Behaviour*. 38(4): 375–391.
- Goffman, E. (1986). *Stigma: Notes on the Management of Spoiled Identity*. New York: Simon & Schuster, Inc.
- Gofmanis, Ē. (2001). *Sevis izrādīšana ikdienas dzīvē*. Rīga: Madris.
- Greimas, J., A. (1971). Narrative Grammar: Units and Levels. *Modern Language Notes*. 86(6): 793–806.
- Griffin, L. (2004). „Generation and collective memory” revisited: Race, region, and memory of civil rights. *American Sociological Review*. 69: 544–577.
- Grönholm, P., Wulf, M. (2010). Generating meaning across generations. The role of historians in the codification of history in Soviet and post-Soviet Estonia. *Journal of Baltic Studies*. 41(3): 351–382.
- Gundare, I. (2002). Sociālās atmiņas atjaunošana un veidošana Latvijā. Grām. Ķikāns, V. (galv. red.) *Atmiņa kultūrvēsturiskā kontekstā*. 2. sēj. Daugavpils: Saule. 35.–43. lpp.
- Golubeva, M. (2010). Different history, different citizenship? Competing narratives and diverging civil enculturation in majority and minority schools in Estonia and Latvia. *Journal of Baltic Studies*. 41(3): 315–329.
- Habermas, J. (1989). *The Structural Transformation of the Public Sphere: An Inquiry into a category of Bourgeois Society*. Cambridge: Polity.
- Halbwachs, M. (1980). *The Collective Memory*. New York: Harper & Row.
- Halbwachs, M. (1992). *On Collective Memory*. Chicago & London: The University of Chicago Press.
- Hanovs, D., Vinnika, I. (2006). Krievvalodīgie Latvijā: diasporas kultūras atmiņas saturs un veidošanas tehnoloģijas. Grām.: Ozoliņa, Ž. (Red.) *Robežu paplašināšana: identitātes un kopienas*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds. 185.–208. lpp.
- Hann, C. (2002). Farewell to the socialist ‘other’. In: Hann, C. M. (ed.) *Postsocialism: Ideals, Ideologies and Practices in Eurasia*. London, New York: Routledge. P. 1–11.

- Hanson, E. S. (2003). Sovietology, post-sovietology, and the study of postcommunist democratization. *Demokratizatsiya*. 11(1): 142–149.
- Harré, R. (1984). Some reflections on the concept of “social representation”. *Social Research*. 51(4):927–938.
- Hempel, C. G., Oppenheim, P. (1948). Studies in the Logic of Explanation. *Philosophy of Science*. 15(2): 135–175.
- Herman, D. (2004). Toward a transmedial narratology. In: Ryan, M-L. (ed.) *Narrative Across Media: The Language of Storytelling*. Lincoln: University of Nebraska Press. P. 47–75.
- Herschel, T. (2007). Between difference and adjustment – The re-/presentation and implementation of post-socialist (communist) transformation. *Geoforum*. 38(3): 439–444.
- Hinrikusa, R. (2007). Par igauņu dzīvesstāstu kolekciju. Grām. Zirnīte, M. (sast.) *Dzīvesstāsti: vēsture, kultūra, sabiedrība*. Spogulis. Rīga: LU Filozofijas un socioloģijas institūts. 75.–82. lpp.
- Hobsbawm, E., Ranger, T. (eds.) (1992). *The Invention of Tradition*. Cambridge [etc.]: Cambridge University Press.
- Hofferbert, R. I., Klingemann, H-D. (1999). Remembering the bad old days: Human rights, economic conditions, and democratic performance in transitional regimes. *European Journal of Political Research*. 36: 155–174.
- Hörschelmann, K. (2002). History after the end: post-socialist difference in a (post)modern world. *Transactions of the Institute of British Geographers*. 27(1):52–66.
- Howarth, C. (2006). A Social representation is not a quiet thing: Exploring the critical potential of social representations theory. *British Journal of Social Psychology*. 45: 65–86.
- Ijabs, I. (2011). The issue of compensations in Latvian–Russian Relations. In: Muižnieks, N. (ed.) *The Geopolitics of History in Latvian–Russian Relations*. Riga: Academic Press of the University of Latvia. P. 183–185.
- Irwin-Zarecka, I. (1994). *Frames of Remembrance: The Dynamics of Collective Memory*. New Brunswick & London: Transaction Publishers.
- Ivanauskas, V. (2008). *Lithuanian nomenclature in the bureaucratic system: between stagnation and dynamics (1970–1988)*. Doctoral dissertation. Abstract. Vilnius: Lithuanian Institute of History.
- Jahoda, G. (1988). Critical notes and reflections on ‘social representations’. *European Journal of Social Psychology*. 18: 195–209.
- Jaskovska, E., Moran, J. P. (2006). Justice or police? Criminal, civil and political adjudication in the newly independent Baltic States. *Journal of Communist Studies and Transition Politics*. 22(4): 485–506.
- Janet H., Gelya F. (2007). Biography. In: Manstead, S. R. A., Miles H. (Eds.), *The Blackwell Encyclopedia of Social Psychology*. Sk. internetā (2007. 16. maijā): <http://tinyurl.com/3su5rdg>.
- Jansons, R. (2004). Totalitārā režīma represīvo institūciju mijiedarbība un nozīme sabiedrības pārvaldē. Caune, A. (atb. red.) *Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti*. 13. sēj. Rīga: Latvijas Vēstures institūta apgāds. 453.–455. lpp.
- Jedlowski, P. (2001). Memory and sociology: Themes and issues. *Time & Society*. 10(1): 29–44.
- Jõesalu K. (2003). What people tell about their working life in the ESSR, and how do they do it? Sourcecentred study of a civil servant’s career biography. *Pro Ethnologia*. 16: 61–88.

- Jõesalu, K. (2005). "The right to happiness". Echoes of Soviet ideology in biographical narratives. *Berliner Osteuropa Info*. 23: 91–99.
- Jõesalu, K., Kõresaar, E. (2012). Working through maure socialism: private and public in the life story of an Eastonian industry manager. In: Aardelaid-Tart, A., Bennich-Björkman, L. (eds.) *Baltic Biographies in Historical Crossroads*. London, New York: Routledge. P. 68–85.
- Jovchelovitch, S. (2001). Social representations, public life, and social construction. In: Deaux, K., Philogène, G. (eds.) *Representations of the Social*. Oxford, Malden: Blackwell Publishers. P. 165–182.
- Jodelet, D. (2008). Social representation: The beautiful invention. *Journal for the Theory of Social Behaviour*. 38(4): 411–430.
- Judt, T. (2002). The past is another country: myth and memory in post-war Europe. Müller, J-W. (ed.) *Memory and Power in Post-War Europe*. Cambridge: Cambridge University Press. P. 157–183.
- Kalnačs, B. (2011). *Baltijas postkoloniālā drāma*. Rīga: LU Literatūras, folkloras un mākslas institūts.
- Kalniete, S. (2007, 28. sept.) Neērtā pagātne. *Diena* [piel. *Kultūras Diena*], 16.–17. lpp.
- Kaneva, N. (2007). Remembering communist violence: the Bulgarian Gulag and the conscience of the West. *Journal of Communication Inquiry*. 31(1): 44–61.
- Kangeris, K. (2010). Western pressure in the writing of Latvian history. *Inheriting the 1990s: the Baltic Countries. Studia Uralica Upsaliensia*. 37. Upssala: Edita Västra Aros. P. 191–198.
- Kansteiner, W. (2002). Finding meaning in memory: A methodological critique of collective memory studies. *History and Theory*. 41(2): 179–197.
- Kaprāns, M. (2009). Padomju pieredzes (re)konstrukcija biogrāfiskajos vēstījumos: Latvijas lokālās preses analīze (1995–2005). *Latvijas Arhīvi*. 1/2: 162.–194.
- Kaprāns, M., Zelče, V. (2009). Vēsturiskie cilvēki un viņu biogrāfijas. Viktora Arāja *curriculum vitae* Latvijas Valsts vēstures arhīva materiālos. *Latvijas Arhīvi*. 3: 166.–193.
- Kaprāns, M. *Represīvās sistēmas savaldīšana: padomju laika reprezentācijas Latviešu autobiogrāfijās un vēstures mācību grāmatās*. Npublicēts referāts. Prezentēts starptautiskā konferencē *Twenty Years After the Fall of the Berlin Wall: The Politics of Memory and Democratization in Europe*. Rīgā, 2009. gada 12. septembrī.
- Kaprāns, M. (2010). Padomju laika reprezentācija jaunākajā latviešu prozā (2000–2006). Grām. Proskurova, O. (sast.) *Laiku atšalkas: žurnālistika, kino, politika*. Rīga: LU SPPI. 189.–202. lpp. Sk. internetā (2011. 15. febr.): <http://tinyurl.com/6bzewuo>
- Kaprāns, M., Procevska, O., Uzule, L. (2010). Deportāciju pieminēšanas atainojums Atmodas laika preses izdevumos. Grām. Kaprāns, M., Zelče, V. (red.) *Pēdējais karš: traumas komunikācija*. Rīga: LU SZF SPPI, Mansards. 157.–181. lpp.
- Kaprāns, M., Zelče, V. (2011). Nacionālā identitāte, vēsture un sociālā atmiņa. Grām.: Zepa, B., Kļave, E. (galv. red.) *Latvijas. Pārskats par tautas attīstību 2010/2011. Nacionālā identitāte, mobilitāte un rīcībspēja*. 37.–47. lpp.
- Kaprāns, M. et al. (2012). *Padomju deportāciju pieminēšana Latvijā: atmiņu politika un publiskā telpa*. Rīga: Mansards. Nodots publicēšanai.
- Karpova, Ā. et al. (2001). Represēto ģimeņu pārdzīvojumu pieredze. *Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis*. 1/2(612/613): 10–16.

- Kashima, Y. (2000). Maintaining cultural stereotypes in the serial reproduction of narratives. *Personality and Social Psychology Bulletin*. 26(5): 594–604.
- Kattago, S. (2009). War memorials and the politics of memory: the Soviet War Memorial in Tallinn. *Constellations*. 16(1): 150–166.
- Kārklīņa, R. (2006). *Korupcija postkomunisma valstīs*. Rīga: Valters un Rapa.
- Kelertas, V. (ed.) (2006). *Baltic Postcolonialism*. Amsterdam, New York: Rodopi.
- Kertzer, I. D. (1983). Generation as a sociological problem. *Annual Review of Sociology*. 9: 125–149.
- Khubova, D., Ivankiev, A., Sharova, T. (2008). After Glastnost: Oral history in the Soviet Union. In: Passerini, L (ed.) *Memory & Totalitarianism*. New Brunswick, London: Transaction Publishers. P. 89–101.
- Kiss, C. (2009). Transitional justice: The (re)construction of Post-Communist memory. In: Kõresaar, E., Lauk, E., Kuutma, K. (eds.) *The Burden of Remembering: Recollections and Representations of the 20th Century*. Helsinki: Finnish Literature Society. P. 119–138.
- Kirss, T. (2004). Three generations of Estonian women: Sleves, lives, texts. In: Lauristin, M. (eds.) *She Who Remembers, Survives. Interpreting Estonian Women's Post-Soviet Life Stories*. Tartu: Tartu University Press. P. 112–143.
- Kitch, C. (2003). Generational identity and memory in American newsmagazines. *Journalism*. 4(2): 185–202.
- Kitch, C. (2005). *Pages from the Past: History and Memory in American Magazines*. Chapel Hill: University of North Carolina Press.
- Kleckins, Ā. (2005). Cilvēka laiks un vēstures laiks (Pārdomas par Latvijas 20. gadsimta vēstures zinātnisko un publisko diskursu). Grām.: Brikše, I. (red.) *Latvijas Universitātes Raksti. Komunikācija: Kultūras un vēstures diskurss*. 683: 23–31.
- Klicerová, M., Feierabend, I. K., Hofstetter, R. C. (1997). In the search for a post-communist syndrome: A theoretical framework and empirical assessment. *Journal of Community & Applied Social Psychology*. P. 39–52.
- Klumbytė, N. (2010). Memory, identity, and citizenship in Lithuania. *Journal of Baltic Studies*. 41(3): 292–313.
- Kohli, M. (1981). Biography: account, text, method. Bertaux, D. (ed.) *Biography and Society: The Life History Approach in the Social Sciences*. Beverly Hills: Sage. P. 61–75.
- Kõresaar, E. (2001). A time ignored? About the role of the Soviet period in biographies of older Estonians. *Ethnologia Fennica. Finnish Studies in Ethnology*. P. 45–55.
- Kõresaar, E. (2004). *Memory and History in Estonian Post-Soviet Life stories*. Doctoral dissertation submitted at the University of Tartu. Tartu: Tartu University Press.
- Kõresaar, E. (2004). Private and public, individual and collective in Linda's story. In: Kirss, T., Kõresaar, E., Lauristin, M. (eds.) *She Who Remembers, Survives. Interpreting Estonian Women's Post-Soviet Life Stories*. Tartu: Tartu University Press. P. 89–111.
- Kreituse, I., Ieviņa, S. (2000). Atmodas perioda atmiņas kā vēstures avots. *Latvijas Vēsture*. 3(39): 55.–67.
- Kunda, I. (2010). Vai sabiedrības integrācijas fonda atbalstītie projekti ir sekmējuši etnisko integrāciju Latvijā. Grām.: Muižnieks, N. (red.) *Cik integrēta ir Latvijas sabiedrība? Sasniegumu, neveiksmju un izaicinājumu audits*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds. 61.–92. lpp.

- Kuzio, T. (2002). History, memory and nation building in the post-soviet colonial space. *Nationalities Papers*. 30(2): 241–264.
- Labov, W. (1997). Some further steps in narrative analysis. Sk. internetā (2010. 23. febr.): <http://www.ling.upenn.edu/~wlabov/sfs.html>
- Labov, W., Waletzky, J. (2003). Narrative analysis: oral versions of personal experience. Paulston, B. C., Tucker, R. G. (eds.) *Sociolinguistics: The Essential Readings*. Malden [etc.]: Blackwell Publishing. P. 74–104.
- Landsberg, A. (2004.) *Prosthetic Memory: The Transformation of American Remembrance in the Age of Mass Culture*. New York: Columbia University Press.
- Lang, K., and Lang, G. E. (1989). Collective memory and the news. *Communication*. 11(2): 123–139.
- Langenhove, L. van, Harré, R. (1990). Positioning and autobiography: Telling your life. In: Coupland, N., Nussbaum, J. (eds.) *Discourse and Lifespan Identity*. Newbury Park: Sage. P. 81–99.
- Larsen, F. S. (1988). Remembering without experiencing: Memory for reported events. In: Neisser, U., Winograd, E. (eds.) *Remembering Reconsidered: Ecological and Traditional Approaches to the Study of Memory*. Cambridge [etc.]: Cambridge University Press. P. 326–355.
- Laszlo, J. (1997). Narrative organization of social representations. *Papers on Social Representations*. 6(2): 155–172. Sk. internetā (2010. 3. martā): <http://tinyurl.com/3jz7q7a>
- Laķis, P. (1997). *Vara un sabiedrība: varas maiņa Latvijā astoņdesmito un deviņdesmito gadu mijā*. Rīga: Zvaigzne ABC.
- Lauristin, M. (2004). Lives and ideologies: A sociologist's view on the life stories of two female tractor-drivers. In: Lauristin, M. (eds.) *She Who Remembers, Survives. Interpreting Estonian Women's Post-Soviet Life Stories*. Tartu: Tartu University Press. P. 178–202.
- Ledneva, V. A. (1998). *Russia's Economy of Favours: Blat, Networking, and Informal Exchange*. Cambridge, UK: Cambridge University Press.
- Lejeune, Ph. (1989). *On Autobiography*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Lejeune, Ph. Towards a guide of autobiographical Europe. Npublicēts referāts. Prezentēts konferencē *Life writing in Europe*. Amsterdama. 2009. gada 29. oktobrī.
- Lektorskii, A. V. (2011). Realism, antirealism, constructivism, and constructive realism in contemporary epistemology and science. *Journal of Russian and East European Psychology*. 48(6): 5–44.
- Liu, H. J. (2005). Social representations of events and people in world history across 12 cultures. *Journal of Cross-Cultural Psychology*. 36(2): 171–191.
- Liu, H. J., Hilton, J. D. (2005). How the past weighs on the present: Social representations of history and their role in identity politics. *British Journal of Social Psychology*. 44(4): 537–556.
- Liu, L. (2004). Sensitising concept, themata and shareness: a dialogical perspective of social representations. *Journal for the Theory of Social Behaviour*. 34(3): 249–264.
- Ločmele, K., Procevska, O., Zelče, V. (2011). Celebrations, commemorative dates and related rituals: soviet experience, its transformation and contemporary Victory Day celebrations in Russia and Latvia. In: Muižnieks, N. (ed.) *The Geopolitics of History in Latvian–Russian Relations*. Riga: Academic Press of the University of Latvia. P. 123–128.

- Ločmele, K. (2010). 8./9. maija reprezentācija latviešu presē (1991–2009). Sk. internetā (2010. 11. jūl.): <http://tinyurl.com/3r6vgqd>
- Madoglou, A., Melista, A., Liaris-Hochhaus, S. (2010). Greeks' and Germans' representations of world events: selective memory and voluntary oblivion. *Papers on Social Representation*. 19(1): 22.1–22.40. Sk. internetā (2011. 28. aug.): <http://www.psych.lse.ac.uk/psr/>
- Makarovs, V., Boldāne, I. (2008). *20. gadsimta vēstures pretrunīgo jautājumu pasniegšana Latvijas skolās un muzejos*. Rīga: Sabiedriskās politikas centrs Providus.
- Makarovs, V. (2009). Pretrunīgā Latvijas vēsture: ko un kāpēc par to domā latviešu un krievu skolēni? Grām. Hanovs, D. (Red.). *Atcerēties, aizmirst, izdomāt*. Rīga: Dialogi.lv. 93.–103. lpp.
- Mätksoo, M. (2009). The memory of becoming European: The East European subalterns and the collective memory of Europe. *European Journal of International Relations*. 15(4): 653–680.
- Mannheim, K. (2005). The Problem of generations. In: Miller, R. (ed.) *Biographical Research Methods*. Vol. 1. London, Thousand Oaks, New Delhi: SAGE Publications. P. 149–214.
- Marcheva, I. (2010). Recollections as alternative history. In: Todorova, M. (ed.) *Remembering Communism: Genres of Representations*. New York: Social Science Research Council. P. 253–274.
- Marcus, L. (1994). *Auto/biographical Discourses: Criticism, Theory, Practice*. Manchester, New York: Manchester University Press.
- Marková, I. (2000). Amédée or how to get rid of it: social representations from a dialogical perspective. *Culture & Psychology*. 6(4): 419–460.
- Marková, I. (2005). *Dialogicality and Social Representations: the Dynamics of Mind*. Cambridge [etc.]: Cambridge University Press. P. 121–123.
- Marková, I. (2008). The epistemological significance of the theory of social representations. *Journal for the Theory of Social Behaviour*. 38(4): 461–487.
- Marques, J., Paez, D., Serra, F. (1997). A social sharing, emotional climate, and the transgenerational transmission of memories: the Portuguese colonial war. In: Pennebaker, W. J., Paez, D., Rimé, B. (eds.) *Collective Memory of Political Events: Social Psychological Perspective*. Mahwah: Lawrence Erlbaum Associates. P. 253–275.
- Macadams, D. P. (1988). *Power, Intimacy, and the Life Story: Personological Inquiries into Identity*. New York: Guilford Press.
- Mark, J. (2005). Remembering rape: Divided social memory and the Red Army in Hungary 1944–1945. *Past and Present*. 188: 133–161.
- Mendelson, E. S., Gerber, P. T. (2005). Soviet nostalgia: An impediment to Russian democratization. *The Washington Quarterly*. 29(1): 83–96.
- McAdams, P. D. (1993). *The Stories We Lived By: Personal Myths and the Making of the Self*. New York: The Guilford Press.
- McKinlay, A., Potter, J. (1987). Social Representations: A conceptual critique. *Journal for the Theory of Social Behaviour*. 17(4): 472–487.
- McKinlay, A., Potter, J., Wetherell, M. (1993). Discourse analysis and social representations. In: Breakwell, G. M., Canter, D. V. (Eds.) *Empirical Approaches to Social Representations*. Oxford: Clarendon Press. P. 134–156.
- Michnik, A. (2002). Mantra rather than discourse. *Common Knowledge*. 8(3): 516–525.

- Miller, R., Humphrey, R., Zdravomyslova, E. (2003). Biographical research and historical watersheds. In: Miller, R., Zdravomyslova, E. (eds.) *Biographical Research in Eastern Europe: Altered Lives and Broken Biographies*. Aldershot: Ashgate. P. 1–24.
- Mills, W. C. (1940). Situated actions and vocabularies of motive. *American Sociological Review*. 5(6): 904–909.
- Misztal, A. B. (2003). Durkheim on collective memory. *Journal of Classical Sociology*. 3(2): 123–143.
- Montero, C. C. (2010). *Study on how the memory of crimes committed by totalitarian regimes in Europe is dealt with in the Member States*. Madrid: Institute for Public Goods and Policy Centre of Human and Social Sciences. Sk. internetā (2011. 1. jūn.): <http://tinyurl.com/3z8sxxl>
- Moscovici, S. (1988). Notes towards a description of Social Representations. *European Journal of Social Psychology*. 18: 211–250.
- Moscovici, S. (1990). Social psychology and developmental psychology: extending the conversation. In: Duveen, G, Loyd, B. *Social representations and the development of knowledge*. Cambridge [etc.]: Cambridge University Press. P. 164–185.
- Moscovici, S. (2000). *Social Representations: Explorations in Social Psychology*. Cambridge: Polity.
- Moscovici, S. (2008). *Psychoanalysis: Its Image and Its Public*. Cambridge: Polity Press.
- Muižnieks, N. (2001). Latvian-Russian memory battles at the European Court of Human Rights. In: Muižnieks, N. (ed.) *The Geopolitics of History in Latvian–Russian Relations*. Riga: Academic Press of the University of Latvia. P. 219–238.
- Murray, M. (2002). Connecting narrative and social representation theory in health research. *Social Science Information*. 41(4): 653–673.
- Müller, J-W. (2002). Introduction: the power of memory, the memory of power and the power over memory. Müller, J-W. (ed.) *Memory and Power in Post-War Europe*. Cambridge: Cambridge University Press. P. 1–36.
- Nadkarni, M., Shevchenko, O. (2004). The Politics of nostalgia: A case for comparative analysis of post-socialist practices. *Ab Impero*. 2: 487–519.
- Neisser, U. (1982). Snapshots or benchmarks? In: Neisser, U., Hyman, I. E. (eds.) *Memory Observed: Remembering in Natural Contexts*: San Francisco: W. H. Freeman & Company. P. 43–48.
- Nigel, U. (2004). Maintaining a sense of individual autonomy under conditions of constraint: A study of East German managers. In: Chamberlayne, P., Bornat, J., Aptsch, U. (eds.) *Biographical Methods and Professional Practice: An International Practice*. Bristol, UK: The Policy Press. P. 131–148.
- Nikolayenko, O. (2008). Contextual effects on historical memory: Soviet nostalgia among post-Soviet adolescents. *Communist and Post-Communist Studies*. 41: 243–259.
- Nooy, W. de (2001). Stories and social structure: A structural perspective on literature in society. In: Schram, D., Steen, G. (eds.) *The Psychology and Sociology of Literature*. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamin Publishing Company. P. 359–378.
- Nora, P. (1989). Between memory and history: *Les lieux de mémoire. Representations*. 26: 7–24.

- Nora, P. (1996). General introduction: Between memory and history. In: Nora, P. (ed.) *Realms of memory: Rethinking the French Past*. Vol. 1. New York: Columbia University Press. P. 1–20.
- Obelenė, V. (2012). Exit from communism: Career decisions of the Lithuanian young communist functionaries. In: Aardelaid-Tart, A., Bennich-Björkman, L. (eds.) *Baltic Biographies in Historical Crossroads*. London, New York: Routledge. P. 125–145.
- Olick, K. J. & Robbins, J. (1998). Social memory studies: from “collective memory” to the historical sociology of mnemonic practices. *Annual Review of Sociology*. 24: 105–140.
- Olick, K. J. (1999). Collective memory: The two cultures. *Sociological Theory*. 17(3): 333–348.
- Olick, K. J. (2008). 'Collective memory': A memoir and prospect. *Memory Studies*. 1(1): 23–29.
- Onken, E-C. (2007). The Baltic States and Moscow's 9 May commemoration: Analysing memory politics in Europe. *Europe-Asia Studies*. 59(1): 23–46.
- Onken, E-C. (2010). Memory and democratic pluralism in the Baltic States – rethinking the relationship. *Journal of Baltic Studies*. 41(3): 277–294.
- Onken, E-K. (2010). Between reconstruction and myth-making: history writing in Latvian in the 1990s. In: Metuzāle-Kangere, B. (ed.) *Inheriting the 1990s: the Baltic Countries*. *Studia Uralica Upsaliensia*. 37. Uppsala: Edita Västra Aros. P. 175–190.
- Ostow, R. (1993). Reconstructing our lives: national unification and German biographies. *Oral History Review*. 21(2): 1–8.
- Oswald, I, Voronkov, V. (2004). The public-private sphere in soviet and post-soviet society. *European Societies*. 6(1): 97–117.
- Paez, D. et al. (2008). „Remembering” World War II and willingness to fight: Sociocultural factors in the social representation of historical warfare Across 22 societies. *Journal of Cross-Cultural Psychology*. 39(4): 373–380.
- Park, B., Judd, M. J. (2005). Rethinking the link between categorization and prejudice within the social cognition perspective. *Personality and Social Psychology Review*. 9(2): 108–130.
- Parming, T. (1987). „Baltic studies”: the emergence, development, and problematics of an area studies specialization. *Journal of Baltic Studies*. 18(2): 133–166.
- Petrenko, D. (2011). The interpretation of Latvian history in Russian documentary films: the struggle for historical justice. In: Muižnieks, N. (ed.) *The Geopolitics of History in Latvian–Russian Relations*. Riga: Academic Press of the University of Latvia. P. 87–106.
- Petrović, T. (2010). “When we were Europe”: Socialist workers in Serbia and their nostalgic narratives. In: Todorova, M. (ed.) *Remembering Communism: Genres of Representations*. New York: Social Science Research Council. P. 127–154
- Petrovs, F. (galv. red.) (1978). *Svešvārdu vārdnīca*. Rīga: Liesma.
- Pettai, E-C. (2011). The convergence of two worlds: historians and emerging histories in the Baltic States. In: Housden, M., Smith, J. D. (eds.) *Forgotten Papers in Baltic History. Diversity and Inclusion*. Amsterdam, New York: Rodopi. P. 263–280.
- Philogène, G. (2001). From race to culture: the emergence of African American. In: Deaux, K., Philogène, G. (eds.) *Representations of the Social*. Oxford, Malden: Blackwell Publishers. P. 113–128.

- Pilcher, J. (1994). Mannheim's sociology of generations: An undervalued legacy. *The British Journal of Sociology*. 45(3): 481–495.
- Polanyi, L. (1981). What stories can tell us about their teller's world. *Poetics Today*. Narratology III. 2(2): 97–112.
- Polya, J., Laszlo, J., Forgas, P., J. (2005). Making sense of life stories: The role of narrative perspective in perceiving hidden information about social identity. *European Journal of Social Psychology*. 35: 785–796
- Popular Memory Group. (1982). Popular memory: theory, politics, method. In: Johnson, R. et al. (eds.) *Making Histories: Studies in history-writing and politics*. London [etc.]: Hutchinson. P. 205–252.
- Portelli, A. (1997). *The Battle of Valla Giulia: Oral History and the art of Dialogue*. Madison, Wisconsin: University Wisconsin Press.
- Potter, J. Edwards, D. (1999). Social representations and Discursive Psychology: from cognition to action. *Culture & Psychology*. 5(4): 447–458.
- Procevska, O. (2010). Devītā maija reprezentācija Latvijas krievvalodīgajā presē. Sk. internetā (2010. 11. jūl.): <http://tinyurl.com/3l73tfc>
- Procevska, O. (2010). Powerlessness, lamentation and nostalgia: discourses of the Post-Soviet intelligentsia in modern Latvia. In: Basov, N. et al (eds.) *The Intellectuals: A Phenomenon in Multidimensional Perspectives*. Oxford, UK: Inter-Disciplinary Press. P. 47–54. Sk. internetā (2011. 11. maijs): <http://tinyurl.com/3tefw4p>
- Raudsepp, M. (2005). Why is it so difficult to understand the theory of social representations? *Culture & Psychology*. 11(4): 455–468.
- Rausing, S. (2004). *History, Memory, and Identity in Post-Soviet Estonia*. Oxford, New York: Oxford University Press.
- Renedo, A. (2010). Polyphony and polyphasia in self and knowledge. *Papers on Social Representations*. 19(1): 12.1–12.21. Sk. internetā (2011. 2. sept.): <http://www.psych.lse.ac.uk/psr/>
- Reņģe, V., Austers, I. (2003). Sociālie priekšstati par zinātni. *Latvijas Universitātes Raksti. Psiholoģija*. 664. sēj. Grām. Mieze, S., Austers, I. (atb. red.) *LU Raksti. Psiholoģija*. 729. sēj. Rīga: Latvijas Universitāte. 7.–20. lpp.
- Reņģe, V., Austers, I. (2006). Sociālie priekšstati par psiholoģiju populāros un zinātniskos psiholoģijas žurnālos. Grām. Mieze, S., Austers, I. (atb. red.) *LU Raksti. Psiholoģija*. 729. sēj. Rīga: Latvijas Universitāte. 53.–70. lpp.
- Riemann, G., Shütze, F. (2007). “Trajectory” as a basic theoretical concept for suffering and disorderly social processes. In: Miller, R. (ed.) *Biographical Research Methods*. Vol. 3. London, Thousand Oaks, New Delhi: SAGE Publications. P. 107–155.
- Roberts, B. (2002). *Biographical Research*. Buckingham, Philadelphia: Open University Press.
- Roediger, L. H. & Wertsch, V. J. (2008.) Creating a new discipline of memory studies. *Memory Studies*. 1(1): 9–22.
- Rosa, A. S. de Social representations and attitudes: problems of coherence between the theoretical definition and procedure of research. *Papers on Social Representation Research*. 2(3): 1–15. Sk. internetā (2009. 12.aug.): <http://tinyurl.com/3qhwco8>
- Rosa, A. S. de, Farr, R. (2001). Icon and symbol: Two sides of the coin in the investigation of social representations. Sk. internetā (2009. 9.dec.): <http://tinyurl.com/3zaacv6>

- Rosa, A. S. de (2006). The “boomerang” effect of radicalism in *Discursive Psychology: a critical overview of controversy with the Social Representations Theory*. *Journal for the Theory of Social Behaviour*. 36(2): 161–201.
- Rostoks, T. (2011). Debating 20th century history in Europe: the European Parliament and the Parliamentary Assembly of the Council of Europe Compared. In: Muižnieks, N. (ed.) *The Geopolitics of History in Latvian–Russian Relations*. Riga: Academic Press of the University of Latvia. P. 191–218.
- Rotkirch, A. (2004) ‘What kind of sex can you talk about?’: acquiring sexual knowledge in three Soviet generations. In: Bertaux, D., Rotkirch, A., Thompson, P. (eds.) *On Living Through Soviet Russia*. P. 93–119.
- Rozenvalds, J. (2000). Par inteliģenci un tās lomu Latvijas politiskajos procesos 1987.–2000. gadā. *Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis*. 54(3/4): 130–141.
- Rozenvalds, J. (2005). Piezīmes par Latvijas nacionālās elites veidošanos pēc Otrā pasaules kara. *Latvijas Arhīvi*. 4: 73.–89. lpp.
- Ruņģe, V. (2001). Atmiņu literatūra. Grām.: Hausmanis, V. (zin. vad.) *Latviešu literatūras vēsture*. 3. sēj. Rīga: Zvaigzne ABC. 491.–500. lpp.
- Ruža, A. (2006). *Latvijas iedzīvotāju sociālie priekšstati par Eiropas Savienības valstīm*. Promocijas darbs. Daugavpils: Daugavpils Universitāte Sociālo zinātņu fakultāte.
- Ryan, G. W., Russell Bernard, H. (2003). Techniques to identify themes. *Field Methods*. 1(15): 85–109.
- Sakwa, R. (1999). Postcommunist studies: once again through the looking glass (darkly)? *Review of International Studies*. 25: 709–719.
- Sakwa, R. (1999). *Postcommunism*. Buckingham, Philadelphia: Open University Press.
- Saleniece, I. (2005). Latvian 20th century history from the perspective of oral history sources. The views of Russians from Eastern Latvia. *Pro Ethnologia*. 19: 33–42.
- Schuman, H. & Scott, J. (1989). Generation and collective memory. *American Sociological Review*. 54(3): 359–381.
- Schuman, H., Rieger, C., Gaidys, V. (1994). Collective memories in the United States and Lithuania. In: Schwarz, N., Sudman, S. (eds.) *Autobiographical Memory and the Validity of Retrospective Reports*. New York [etc.]: Springer-Verlag. P. 313–333.
- Schuman, H., Belli, F. R., Bischooping, K. (1997). The Generational basis of historical knowledge. In: Pennebaker, W. J., Paez, D., Rimé, B. (eds.) *Collective Memory of Political Events: Social Psychological Perspective*. Mahwah: Lawrence Erlbaum Associates. P. 47–78.
- Schuman, H. & Corning, D. A. (2000). Collective knowledge of public events: The Soviet era from the Great Purge to Glasnost. *American Journal of Sociology*. 105: 913–956.
- Scribener, C. (2005). *Requiem for Communism*. London, Cambridge, MI: The MIT Press.
- Sebre, S. (2010). Pride, suspicion and trust represented in narratives from Latvia during the 1990s. In: Metuzāle-Kangere, B. (ed.) *Inheriting the 1990s: the Baltic Countries*. *Studia Uralica Upsaliensia*. 37. Uppsala: Edita Västra Aros. P. 26–37.
- Sherlock, T. (2007). *Historical Narratives in the Soviet Union and Post-Soviet Russia*. New York: Palgrave Macmillan.
- Shotter, J. (1990). The social construction of remembering and forgetting. In: Middleton, D. & Edwards, D. (eds.) *Collective remembering*. London [etc.]: SAGE Publication. P. 120–138.

- Shütze, F. (2007). Cognitive figures of autobiographical extempore narration. In: Miller, R. (ed.) *Biographical Research Methods*. Vol. 2. London, Thousand Oaks, New Delhi: SAGE Publications. P. 289–338.
- Skultans, V. (1997). Theorizing Latvian lives: The quest for identity. *The Journal of the Royal Anthropology Institute*. 3(4): 761–780.
- Skultans, V. (1998). *The Testimony of Lives: Narrative and Memory in Post-Soviet Latvia*. London: Routledge.
- Skudra, O. (2002). Sistēmtransformācija Latvijā un tās periodizācija. *Latvijas Vēsture*. 2002. 1: 37.–43.
- Skudra, O. (2005). Latvijas mūsdienu vēstures „tēli” un „gleznas” žurnāla „Nedēļa” 2004. gada publikācijās. Grām. Brikše, I. (galv. red.) *Komunikācija. Latvijas Universitātes raksti*. 683. sēj. Rīga: Latvijas Universitāte. 32.–49. lpp.
- Skudra, O. (2006). Politiskās vēstures konstrukcijas Latvijas paralēlajās informatīvi lingvistiskajās telpās. *Latvijas Arhīvi*. 4: 138.–160.
- Skudra, O. (2011). Historical themes and concepts in the newspapers *Diena* and *Vesti Segodnya* in 2009. In: Muižnieks, N. (ed.) *The Geopolitics of History in Latvian–Russian Relations*. Riga: Academic Press of the University of Latvia. P. 139. – 174.
- Slapentokh, V., Shiraev, E., Carroll, E. (2008). *The Soviet Union: Internal and External Perspectives on Soviet Society*. New York: Palgrave Macmillan.
- Slater, D. M. & Rouner, D. (2002). Entertainment-education and elaboration likelihood: Understanding the processing of narrative persuasion. *Communication Theory*. 12(2): 173–191.
- Słomczyński, K. M., Wilk, K. M. (2002). Who still likes socialism and why? Time variation of political opinions in Poland. *International Journal of Sociology*. 32(3): 64–77.
- Smith, E. K. (1996). *Remembering Stalin's Victims: Popular Memory and the End of the USSR*. Ithaca, London: Cornell University Press.
- Snyder, T. (2009). The historical reality of Eastern Europe. *East European Politics and Society*. 23(1): 7–12.
- Sommer, M. C. (1998). Social representations and media communications. In: Flick, U. (ed.) *The Psychology of the Social*. Cambridge: Cambridge University Press. P. 186–195.
- Squire, R. L. (1997). Biological foundation of accuracy and inaccuracy in memory. In: Schacter, L. D. (ed.) *Memory Distortion: How Minds, Brains and Societies Reconstruct the Past*. P. 197–225.
- Strauss, A., Corbin, J. (1998). *Basics of Qualitative Research: Techniques and Procedures for Developing Grounded Theory*. Thousand Oaks [etc.]: SAGE Publications.
- Struck, O. (2003). Trajectories of coping strategies in Eastern Germany. In: Miller, R., Zdravomyslova, E. (eds.) *Biographical Research in Eastern Europe: Altered Lives and Broken Biographies*. Aldershot: Ashgate. P. 211–224.
- Stukulis-Eglitis, D. (2002). *Imagining the Nation: History Modernity and Revolution in Latvia*. Pennsylvania: The Pennsylvania State University Press.
- Svennik, H., Lauk, E., Vihalemm, P. (eds.) (1993). *Towards a Civic Society: The Baltic Media's Long Way to Freedom*. Tartu: Baltic Association for Media Research.
- Sztompka, P. (1996). Looking back: The years 1989 as a cultural and civilizational break. *Communist and Post-Communist Studies*. 29(2): 115–129.

- Sztompka, P. (2004). The trauma and social change: A case of post-communist societies. In: Alexander, J. C. *et al.* (eds.) *Cultural Trauma and Collective Identity*. London [etc.]: University of California Press. P. 155–195.
- Sztompka, P. (2004). From East Europeans to Europeans: Shifting collective identities and symbolic boundaries in the new Europe. *European Review*. 12(4): 481–496.
- Šūpulis, E. (2007). Atmiņu politika: vēlīnā sociālisma vērtējums dzīvesstāstos. Caune, A. (atb. red.) *Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti*. 20. sēj. Rīga: Latvijas Vēstures institūta apgāds. 166.–171. lpp.
- Tabūns, A. (red.) (1998). *Sabiedrības pārmaiņas Latvijā*. Rīga: Jumava.
- Tajfel, H. (1981). *Human Groups and Social Categories: Studies in Social Psychology*. Cambridge [etc.]: Cambridge University Press.
- Thompson, B. J. (1999). *Media and Modernity: A Social Theory of the Media*. Cambridge: Polity Press.
- Tisenkopfs, T. (1993). Dzīve un teksts: biogrāfiskā pieeja sociālajās zinātnēs. *Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis*. 5(550): 1–8.
- Tismaneanu, V. (2008). Democracy and memory: Romania confronts its communist past. *The ANNALS of the American Academy of Political and Social Science*. 617(1): 166–180.
- Todorov, T. (1995). Communist camps and its aftermath. *Representations*. 49: 120–132.
- Tőkés, R. L. (2000). “Transitology”: Global dreams and post-communist realities. *Central Europe Review*. 2(10). Sk. internetā (2010, 5. apr.): <http://www.ce-review.org/00/10/tokes10.html>
- Turner, J. C. *et al.* (1987). *Rediscovering the Social Group: a Self-categorization Theory*. Oxford: Basil Blackwell.
- Turner, B. (2002). Strategic generations: Historical changes, literary expression and general politics. In: Edmunds, J., Turner, S. B. (eds.) *Generational Consciousness, Narrative, and Politics*. Lanham [etc.]: Rowman & Littlefield Publishers, Inc. P. 13–29.
- Vajda, J. (2007). Politiskā pāreja, identitātes meklējumi un vēsturisko zināšanu zudumi. Grām. Zirnīte, M. (sast.) *Dzīvesstāsti: vēsture, kultūra, sabiedrība*. Spogulis. Rīga: LU Filozofijas un socioloģijas institūts. 105.–111. lpp.
- Valpēters, E. (Sast.). (2010). *Nenocenzētie: alternatīvā kultūra Latvijā. XX gs. 60-tie un 70-tie gadi*. Rīga: Latvijas Vēstnesis.
- Velikonja, M. (2009). Lost in transition: Nostalgia for socialism in Post-socialist countries. *East European Politics and Societies*. 23(4): 535–551.
- Verdery, K. (2002). Whither postsocialism? Hann, C. M. (ed.) *Postsocialism: Ideals, Ideologies and Practices in Eurasia*. London, New York: Routledge. P. 15–21.
- Vidnere, M. (1997). *Ar asarām tas nav pierādāms*. Rīga: Latvijas Univeristāte.
- Voelklein, C., Howarth, C. (2005). A review of controversies about Social Representations Theory: a British debate. *Culture & Psychology*. 11(4): 431–454.
- Volkovs, V. (1997). Krievvalodīgās jaunatnes vēstures apguve un politiskās nācības veidošanās problēma Latvijā. Grām. Vēbers, E. (Red.). *Pilsoniskā apziņa*. Rīga; LU Filozofijas un socioloģijas institūts Etnisko pētījumu centrs. 136.–149. lpp.
- Wagner, W. (1998). Social representation and beyond: brute facts, symbolic coping and domesticated worlds. *Culture & Psychology*. 4(3): 297–329.
- Wagner, W *et al.* (1999). Theory and method of social representations. *Asian Journal of Social Psychology*. 2: 95–125.

- Wagner, W., Hayes, N. (2005). *Everyday Discourse and Common Sense – the Theory of Social Representations*. Basingstoke: Palgrave-Macmillan.
- Wegner, M. D. (1986). Transactive memory: A contemporary analysis of the group mind. In: Mullen, B., Gothals, R. G. (eds.) *Theories of Group Behavior*. New York: Springer-Verlag. P. 185–205.
- Wertsch, V. J. (2002). *Voices of Collective Remembering*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Wezel, K. (2009). Latvia's „Soviet story”. Transitional justice and the politics of commemoration. *Keywords*. 2. Sk. internetā (2011. 10. maijā): <http://tinyurl.com/67lch8j>
- White, G. (2006). Epilogue: memory moments. *ETHOS*. 34(2): 325–341
- Yakushko, O. (2008). The impact of social and political changes on survivors of political persecutions in rural Russia and Ukraine. *Political Psychology*. 29(1): 119–130.
- Zajančauska, Z. (2011). Kā nepamanīt 9. maiju. *Foto Kvartāls*. Sk. internetā (2011. 10. maijs.): <http://tinyurl.com/3ej2xxk>
- Zake, I. (2010). Politicians versus intellectuals in the lustration debates in transitional Latvia. *Journal of Communist Studies and Transition Politics*. 26(3): 389–412.
- Zakriževska, M. (2010). *Godīgs politiķis – Latvijas sabiedrības cerība*. Rīga: Drukātava.
- Zdravomyslova, E. (2003). The café Saigon *tusovka*: One segment of the informal-public sphere of late-Soviet society. In: Humphrey, R., Miller, R., Zdravomyslova, E. (eds.) *Biographical Research in Eastern Europe: Altered Lives and Broken Biographies*. Aldershot: Ashgate. P. 141–177.
- Zelče, V. (2000). Dažas tendences Baltijas pētniecībā Rietumos 20. gadsimta noslēgumā. *Latvijas Arhīvi*. 3: 105.–124.
- Zelče, V. (2005). Par dažām (iz)dzīvošanas praksēm pēckara Latvijā. Grām. Zelče, V. (proj. vad.) *Agora*. 3 sēj. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds. 14.–36. lpp.
- Zelče, V. (Re)interpretation of History in the Television Film “*Likteņa līdumnieki*”. Npublicēts referāts, kas prezentēts 20. Baltijas studiju konferencē “Re-Imagining the Baltic Region: Perspectives on the Past, Present, and Future”, Vašingtonā, 2006. gadā no 15. līdz 17. jūnijam.
- Zelče, V. (2009). Vēsture – atbildība – atmiņa. Grām.: Rozenvalds, J., Ijabs, I. (galv. red.) *Latvijas. Pārskats par tautas attīstību, 2008/2009: Atbildīgums*. Rīga: LU Sociālo un politisko pētījumu institūts. 42.–54. lpp.
- Zelče, V. (2010). Latviešu leģiona piemiņas dienas Latvijā sākotne. Sk. internetā (2010, 11. jūl.): <http://tinyurl.com/3uf47bk>
- Zelče, V. (2011). Latvia and the Baltic in Russian historiography. In: Muižnieks, N. (ed.) *The Geopolitics of History in Latvian–Russian Relations*. Riga: Academic Press of the University of Latvia. P. 48–58.
- Zelče, V. (2011). 1940. gads: notikums un izrāde. Pārdomas par pagātņi, sabiedrību, cilvēkiem un neatbildētiem jautājumiem. Grām. Kaprāns, M., Zelče, V. (red.) *Pēdējais karš: traumas komunikācija*. Rīga: LU SZF SPPI, Mansards. 31.–59. lpp.
- Zelizer, B. (1992). *Covering the Body: The Kennedy Assassination, the Media, and the Shaping of Collective Memory*. Chicago: University of Chicago Press.
- Zelizer, B. (2008). Why memory's work on journalism does not reflect journalism's work on memory. *Memory Studies*. 1(1): 79–87.
- Zerubavel, E. (2003). Calendars and history: A comparative study of the social organization of national memory. In: Olick, J. (ed.) *Continuities, Conflicts, and*

- Transformations in National Retrospections*. Durham, London: Duke University Press. P. 315–337.
- Zepa, B. (1995). Valsts statusa maiņa un pilsoniskā apziņa. *Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis*. 7/8: 31–44.
- Zepa, B. (Zin. red.). (2008). *Mēs. Svētki. Valsts. Valsts svētku svinēšanas socioloģiskā izpēte*. Rīga: Baltijas Sociālo zinātņu institūts.
- Yurchak, A. (2006). *Everything Was Forever, Until It Was No More*. Princeton, Oxford: Princeton University Press.
- Адамсон, А. (2003). Россия в естонских учебниках истории. Бомсдорфа, Ф., Бордюгов, Г. (ред.) *Старые и новые образы в современных учебниках истории*. Библиотека либерального чтения. 15. Москва: Фонд Фридриха Науманна. С. 165–176.
- Бутулис, И. (2003). Россия/СССР XX века в латышских учебниках истории. Бомсдорфа, Ф., Бордюгов, Г. (ред.) (2003). *Старые и новые образы в современных учебниках истории*. Библиотека либерального чтения. 15. Москва: Фонд Фридриха Науманна. С. 139–148.
- Вайл, П., Генис, А. (2001). *60-е. Мир советского человека*. Москва: Новое литературное обозрение.
- Вишняускас, А. Россия в литовских учебниках истории. Бомсдорфа, Ф., Бордюгов, Г. (ред.) (2003). *Старые и новые образы в современных учебниках истории*. Библиотека либерального чтения. 15. Москва: Фонд Фридриха Науманна. С. 149–164.
- Волошинов, В. Н. (1993). *Марксизм и философия языка*. Москва: Лабиринт.
- Воронков, М. В. (2005). Проект „шестидесятников”: движение протеста в СССР. В кн.: Шанин, Т., Левада, Ю. (ред.) *Поколенческий анализ современной России*. Москва: Новое литературное обозрение. С. 168–200.
- Гудков, Л., Дубин, Б. (2009). *Интеллигенция*. Санкт-Петербург: Издательство Ивана Лимбаха.
- Копосов, Н. (2011). *Память Строгого режима: История и политика в России*. Москва: Новое литературное обозрение.
- Лотман, Ю. (2005). *О русской литературе*. Санкт-Петербург: Искусство-СПБ.
- Московичи, С. (1996). *Век толп*. Москва: Центр психологии и психотерапии.
- Платт, М.Ф. К. (2010). Оккупация vs. колонизация: история, постколониальность и географическая идентичность. Случай Латвии. *Неприкосновенный запас*. 74(6). Sk. internetā (2010. 13. jūl.): <http://tinyurl.com/5uu4ndu>
- Соколов, В. А. (2009). *Поколения русской интеллигенции*. Санкт-Петербург: СПбГУП. С.
- Солоед, В. К. (2010). Психологические последствия репрессий 1917–1953 годов в судьбах отдельных людей и в обществе. *Журнал практической психологии и психоанализа*. Sk. internetā (2011. 16. okt.): <http://tinyurl.com/3s32uwf>
- Семеменова, В. В. (2005). Современные концепции и эмпирические подходы к понятию „поколение” в социологии. В кн.: Шанин, Т., Левада, Ю. (ред.) *Поколенческий анализ современной России*. Москва: Новое литературное обозрение. С. 80–107.
- Шмид, В. (2003). *Нарратология*. Москва: Языки славянской культуры.

- Āboltiņš, J. (1992). *Biju biedrs, tagad kungs*. Rīga: Neatkarīgā Cīņa.
- Artmane, V. (2004). *Ziemcieši. Mirkļi no manas dzīves*. Rīga: Pētergailis.
- Auziņš, I. (2002, 2003, 2006). *Piecdesmit gadi bez televizora*. 3 sēj. Rīga: Sol Vita.
- Bankovičs, V. (2003). *Los, los! Davai, davai!* Rīga: [b. i.]
- Baumane, B. (1995). *Es dzīvoju*. Rīga: Likteņstāsti.
- Berkļavs, E. (1998). *Zināt un neaizmirst*. Rīga: Preses nams.
- Blonskis, V. A. (2000). *No ierindnieka līdz ģenerālim*. Rīga: Likuma Vārdā.
- Britāne, A. (2007). *Vēji dzied, vēji raud*. Rīga: Jumava.
- Celmiņa, H. (1998). *Kā plika pa nātrām*. Rīga: Preses nams.
- Ciemiņš, J. O. (1993). *Mirdziņu ciema Jūlijs Rīgā un Vorkutā*. Rīga: Latvijas Kultūras fonds, Preses nams.
- Čaklais, M. (1998). *Im Ka*. Rīga: Jumava.
- Čaklais, M. (2000). *Laiks iegravē sejas*. Rīga: Jāņa Rozes apgāds.
- Dāboliņš, M. (2005). *Meža skandālista memuāri*. Rīga: Vizuālais elements.
- Delle, B. (2007). *Mans ceļš*. Rīga: Atēna.
- Dzenītis, J. (2002). *Sava laikmeta vilnī: valsts justīcijas padomnieka memuāri*. Rīga: Autora izd.
- Ferda Ē. (1995). *Kā sendienās....* Rīga: Anitas Mellupes SIA BO „Likteņstāsti”.
- Freimanis, J. (2002). *Visu vēju virpuļi*. Rīga: Nacionālais apgāds.
- Grinbergs, O., Jakubāns, A. (2005). *Dzīvs – tātad dziedu*. Rīga: Jumava.
- Gūtmanis, O. (2005). *No klaidoņa par svētceļnieku*. Liepāja: LiePA.
- Ikstena, N. (2003). *Zīdārpiņu musināšana. Māra Zālīte*. Rīga: Pētergailis.
- Īvāns, D. (1995). *Gadījuma karakalps*. Rīga: Vieda.
- Īvāns, D. (1999). *Eida pirtiņā*. Rīga: Antēra.
- Johansons, E. (2006). *Čekas ģenerāļa piezīmes: Atmoda un VDK*. Rīga: 1991. gada barikāžu dalībnieku biedrība.
- Kaldupe, S. (2001). *No jūras līdz „Ošu zemei”*. Rīga: Sol Vita.
- Kalniete, S. (2000). *Es lauzu, tu lauži, mēs lauzām, viņi lūza*. Rīga: Jumava.
- Kalniņš, J. (2005). *Mans ceļš pie Dieva*. Rīga: Latvijas Krievu akadēmija.
- Kalvāns, R. (2006). *Atklusējumi*. Rīga: Nordik.
- Kargins, V. (2005). *Nauda un cilvēki*. Rīga: Atēna.
- Kavacis, A. (2002). *Cilvēks vēstures vējos*. Rīga: Vieda.
- Kavaleris, A. (2002). *Pusgadsimts kriminālistikā*. Rīga: Valters un Rapa.
- Kostanda, O. (2002). *Atklāti par sevi un politiskajiem mītiem*. Rīga: Nordik.
- Krēmers, G. (2007). *Ceļā*. Rīga: Neputns.
- Kroders, O. (1993). *Mēģinu būt atklāts*. Rīga: Māksla.
- Landorfa, S. (2003). *Viktors Lapčenoks: par savu paša prieku*. Rīga: Jumava.
- Lasmanis, U. (2006). *Dēla gadsimts*. Rīga: autora izdevums.
- Liepiņš, H. (1991). *Manas dzīves skatuve*. Rīga: Māksla.
- Liepiņš, H. (1997). *Pēr, tu melo!* Rīga: Preses nams.
- Liepiņš, J. (2003). *Es sadarbojos ar KGB un CIP dubultaģentu Imantu Lešinski*. Rīga: Atklātais sabiedriskais fonds „Latvietis”.
- Liepiņš, J. (2008). *Sarkano okupantu orgājas Latvijā*. Rīga: Biedrība „Domas spēks”.
- Līvēznieks, V. (2005). *Ceļagājumi*. Rīga: Sol Vita.
- Ludiņa, A. (1996). *Mani operas svētki*. Rīga: Anitas Mellupes Likteņstāsti.
- Mednis, A. J. (2005). *Bija tieši tā*. Rīga: Madris
- Mednis, A. J. (2008). *Tēlojām - melojām, dzīvojām*. Rīga: aut. izd.
- Meimane, I. (2004). *No manis neaizej*. Rīga: Atēna.
- Mikāne, V. (2005). *Modelstunda*. Rīga: Zinātne.

- Puķe, J. (2004). *Dzimis laimes kreklīnā*. Rīga: Valters un Rapa.
- Purs, L. (2006). *Aizejot atskaties*. 2 sēj. Rīga: Signe/autora izdevums.
- Repše, G. (2001). *Sieviete miglā: Līga Purmale*. Rīga: SIA J.L.V.
- Ulmanis, G. (1995). *No tevis jau neprasa daudz...* Rīga: Likteņstāsti.
- Utena, I. (1997). *Cilvēks Godmanis*. Rīga: Jāņa sēta.
- Vulfsons, M. (1997). *Kārtis uz galda!* Rīga: Liesma.
- Zelmenis, V. (2001). *Zelta caune ozolā*. Rīga: RaKa.
- Zlakomanovs, N. (2000). *Izmeklēšanas priekšnieka atmiņas*. Rīga : b.i.

Laikrakstu publikācijas

Kontentanalīzes izlase

- Adamaite, U. (2007, 16. febr.). Runcis(-ča) nav mājās. *Diena*. 4.–5. lpp.
- Adamaite, U. (2008, 12. nov.). Ķirši, kur gaismai aizķerties. *Diena*. 28. lpp.
- Aleksandrovs, V. (2002, 31. maijs). Es dzīvoju. *Neatkarīgā Rīta Avīze* [piel. *Literatūra un Māksla Latvijā*]. 3. lpp.
- Ansons, E. (2001, 29. sept.). Gleznu galerija. *Lauku Avīze*. 26. lpp.
- Arāja, D. (2004, 9. sept.). Miris Mavriks Vulfsons. *Diena*. 1., 4. lpp.
- Avens, N. (1998, 19. marts). Arī Berklava grāmatā. *Neatkarīgā Rīta Avīze*. 5. lpp.
- Avotiņš, V. (2006, 29. dec.). Katram maisam divi gali. *Neatkarīgā Rīta Avīze*. 2. lpp.
- Bajārs, V. (2006, 18. apr.). Viņš bija viens no visdrausmīgākajiem... *Latvijas Avīze*. 8. lpp.
- Bankovskis, P. (1998, 20. jūn.). Pludmales poētika un proza. *Diena* [piel. *SestDiena*]. 9. lpp.
- Bankovskis, P. (2006, 28. jūl.). Ar sarūgtinājumu un aizvainojumu. *Diena*. 9. lpp.
- Baņķis, K. (2002, 28. dec.). Radošais ģenerālis Blonskis. *Lauku Avīze*. 4. lpp.
- Bergmanis, A. (2003, 20. jūn.). Vai arī Liepājas Fricis bija kolaboracionists? *Neatkarīgā Rīta Avīze*. 14. lpp.
- Berķis, A. (2002, 9. janv.). Delikāta lieta – aprakstīt svešu likteni. *Diena*. 2. lpp.
- Bierande, R. (2000, 7. dec.). Aloīzs Blonskis: „Es grāmatu rakstīju tautai.” *Lauku Avīze*. 4. lpp.
- Bierande, R. (2000, 9. dec.). Blonskis lasa kriminālromānus. *Lauku Avīze*. 8. lpp.
- Birkmanis, G. (2002, 18. okt.). Caur vilšanos uz cerību. *Lauku Avīze*. 6. lpp.
- Birze, M. (1992, 15. aug.). Labs ārsts badā nemirst. *Diena*. 4. lpp.
- Brasla, V., Sniedze, E. (2004, 21. aug.). Profesionāles piezīmes. *Neatkarīgā Rīta Avīze*. 10. lpp.
- Brūvere, I. (1999, 8. jūl.). Dumpīgs jauneklis uz laika upē peldošas salas. *Neatkarīgā Rīta Avīze*. 10. lpp.
- Bunka, A. (1997, 4. dec.). Vēstures izklāstā kļūdīties nedrīkst! *Neatkarīgā Rīta Avīze*. 5. lpp.
- Cālīte, A. (2004, 22. maijs). Lokomotīves, kas vedīs uz Briseli III. *Latvijas Avīze*. 7. lpp.
- Ceplis, R. (2005, 29. okt.). Vēstule Māsai. *Diena*. 7. lpp.
- Ceplis, R. (2006, 11. apr.). *Liber ruksansii*. *Diena*. 10. lpp.
- Čaklais, M. (1995, 9. nov.). „Tie nav memuāri. Tā ir vēstule dzīvei...” Birutas Baumanes memuāri. *Neatkarīgā Rīta Avīze* [piel. *Literatūra. Māksla. Mēs*]. 12. lpp.
- Dieziņa, S. (2000, 26. apr.). Sandra Kalniete uzrakstījusi atmodas hroniku. *Neatkarīgā Rīta Avīze*. 3. lpp.

- Dūmiņa, L. (2006, 19. jūl.). No Eduarda Pāvula atvadoties. *Neatkarīgā Rīta Avīze*. 12. lpp.
- Dūmiņa, L. (2008, 15. okt.). Kad rokas runā un raud. *Neatkarīgā Rīta Avīze*. 16. lpp.
- Dzērve, L. (2003, 19. febr.). Iznāk grāmata par M. Zālīti. *Diena*. 17. lpp.
- Egle, I. (2006, 3. maijs). Škapars bija nobriedis darbībai. *Diena*. 16. lpp.
- Egle, I. (2009, 22. aug.). Tie bija vienotības svētki. *Diena*. 1., 4. lpp.
- Egle, I. (2010, 30. apr.). „Mēs vēl ilgi klīdām pa smaržojošās Rīgas ielām”. *Diena*. 4.–5. lpp.
- Egle, I. (2011, 12. janv.). Barikāžu laiks visilgāk paliek cilvēku sajūtās. *Diena*. 10.–11. lpp.
- Eglīte, I. (1992, 31. jūl.). „Manu uzskatu pretinieks nav mans ienaidnieks!” *Neatkarīgā Rīta Avīze*. 2. lpp.
- Ekmanis, R. (2005, 17. dec.). Jaunās gaitas vētru un dziņu gadi. *Diena*. 16.–17. lpp.
- Ermansons, E. (1995, 4. maijs). Viss, ko esmu uzrakstījis, ir patiesība. *Neatkarīgā Cīņa* [piel. Literatūra. Māksla. Mēs]. 11. lpp.
- Gailītis, V. (2000, 6. dec.). Lai ļaunais negūtu virsroku. *Diena*. 16. lpp.
- Grīģis, E. (1998, 11. apr.). Rakstiet vēsturi! *Neatkarīgā Rīta Avīze*. 5. lpp.
- Goldmanis, J. (2007, 14. dec.). Stāsts par Latvijas zemi un valsti – sev un pasaulei. *Diena*. 16.–17. lpp.
- Hermanis, V. (1999, 3. jūn.). Mēs nevaram pārtaisīt vēsturi. *Neatkarīgā Rīta Avīze*. 2. lpp.
- Hermanis, V. (2001, 27. aug.). Arhipelāgs ar spēku trijos burtos. *Neatkarīgā Rīta Avīze*. 10. lpp.
- Hermanis, V. (2006, 14. febr.). Latviešu leģionāra dēla atklāsmes. *Neatkarīgā Rīta Avīze*. 13. lpp.
- Hermanis, V. (2009, 29. maijs). Guntis Ulmanis. Viņa un mūsu laiks. *Neatkarīgā Rīta Avīze*. 18.–19. lpp.
- Hausmanis, V. (2004, 17. sept.). Dubultportrets. *Neatkarīgā Rīta Avīze*. 10. lpp.
- Jaunbelzere, A. (2008, 3. dec.). Atkal sakas kaklā. *Latvijas Avīze*. 24. lpp.
- Jundze, A. (2003, 7. marts). Grāmatu grozs. *Neatkarīgā Rīta Avīze*. 10. lpp.
- Jundze, A. (2005, 19. sept.). Atēnas karsto grāmatu vasara. *Neatkarīgā Rīta Avīze Latvijai*. 8. lpp.
- Kalniete, S. (2007, 10. janv.). Čekas ģenerālis un atmoda. *Diena*. 2. lpp.
- Kalniņa, G. (2007, 8. jūn.). Zīmēju līdz vakaram. *Diena*. 7. lpp.
- Kalveite, I. (1997, 26. nov.). Vienatne kopā ar Ivaru Godmani. *Diena*. 8. lpp.
- Kasparāns, Ģ. (2002, 20. apr.). Dumpīgā latviete. *Diena*. 20.–21. lpp.
- Katajs, E. (2006, 6. dec.). Lasu un brīnos. *Neatkarīgā Rīta Avīze*. 2. lpp.
- Koluškina, L. (2002, 11. janv.). Līdz saknei ticis retais. *Lauku Avīze*. 14. lpp.
- Krauja, V. (2003, 2. dec.). Par savu paša prieku. *Latvijas Avīze*. 21. lpp.
- Krautmanis, M. (2001, 19. janv.). Vārgā cīņa pret atmazgātājiem. *Neatkarīgā Rīta Avīze*. 2. lpp.
- Krusmane, A. (2001, 3. okt.). Uz jāņogām tagad skatīšos citādāk. *Neatkarīgā Rīta Avīze*. 10. lpp.
- Krustiņš, V. (2005, 5. jūl.). Valērija Kargina atmiņu karavāna. *Latvijas Avīze*. 4. lpp.
- Krustiņš, V. (2007, 18. dec.). Atbildīgais velosipēdists. *Latvijas Avīze*. 3. lpp.
- Kuzmina, I. (2002, 29. aug.). Kostanda kļiedē mītus. *Lauku Avīze*. 6. lpp.
- Kusiņa, L. (2004, 4. sept.). Karaliene grāmatā. *Latvijas Avīze*. 22. lpp.
- L.P. (1998, 9. janv.). Laba grāmata! *Neatkarīgā Rīta Avīze*. 5. lpp.
- Lagzdiņa, I. (1991, 27. jūl.). Vienotā pauzē ar publiku. *Neatkarīgā Cīņa*.
- Leitāns, I. (2008, 29. sept.). Bagātās kundzes neDienas. *Diena*. 16. lpp.

- Lemešonoks, D. (1997, 21. marts). Eduards Berklavs zina un neaizmirst. *Lauku Avīze*. 6. lpp.
- Lipsbergs, A. (2007, 16. febr.). Dzirksteļojošo dvēseļu krustcelēs. *Latvijas Avīze*. 9., 10. lpp.
- Luksa, M. (1991, 25. apr.). Manas dzīves skatuve. *Diena*. 3. lpp.
- Lūse, D. (2008, 26. jūl.). Rakstnieka saucēja balss: Alberts Bels. *Diena*. 12.–13. lpp.
- Lūsiņa, I. (2002, 24. maijs). Izmisīgais piedzīvojums ar gulbjiem. *Diena*. 2.–3. lpp.
- Mārtuža, E. (2000, 17. jūn.). Nezaudēt dvēseles tīrību, sapņus un principus. *Lauku Avīze*. 11. lpp.
- Mārtuža, E. (2001, 4. aug.). Ar „Cūku avīzi” kabatā un Šveiku pagalvī. *Lauku Avīze*. 7. lpp.
- Mārtuža, E. (2000, 28. aug.). Par abiem krastiem, kas tev ir zināmi. *Lauku Avīze*. 12. lpp.
- Mārtuža, E. (2001, 6. okt.). Ir tikai viena vēsture vienai latviešu tautai. *Lauku Avīze*. 11. lpp.
- Mārtuža, E. (2000, 7. okt.). Likteņa izaicinājums un sports. *Lauku Avīze*. 10. lpp.
- Mārtuža, E. (2002, 7. jūn.). Mīlestības vēstule dzīvei. *Lauku Avīze*. 7. lpp.
- Mārtuža, E. (2003, 21. febr.). Divatā lielajā valodas brālībā. *Lauku Avīze* [piel. *Mājas Viesis*]. 12. lpp.
- Matīsa, K. (2001, 8. dec.). „Čau, kā Tev iet?” *Neatkarīgā Rīta Avīze*. 6. lpp.
- Mellupe, A., Strautmane, G. (1995, 4. maijā). Grāmata turpinās, jo turpinās dzīve. *Neatkarīgā Cīņa* [piel. Literatūra. Māksla. Mēs]. 11. lpp.
- Mežavilks, Z. (1998, 7. marts). Neaizmirsīsim! *Neatkarīgā Rīta Avīze*. 5. lpp.
- Muktupāvela, L. (2003, 21. febr.). Glābjošais. *Diena*. 14. lpp.
- Nagle, G. (2002, 28. sept.). Viena nama daudzās sejas. *Diena*. 12.–14. lpp.
- Naumanis, N. (1998, 14. febr.). Kas tas ir, Smiļģa dēl. *Diena*. 14. lpp.
- Naumanis, N. (1999, 21. aug.). Karalienes lomas. *Diena*. 11. lpp.
- Naumanis, N. (2001, 28. sept.). Trīs sievietes miglā. *Diena* [piel. *Izklaide*]. 19. lpp.
- Naumanis, N. (2008, 15. okt.). Karaliene – svešā savējā. *Diena*. 15. lpp.
- Naumanis, N. (2009, 27. febr.). Sievietes identifikācija. *Diena* [piel. *Kultūras Diena*]. 7. lpp.
- Neiburga, A. (1999, 26. nov.). Bagātību nu jau mēra kaķos. *Neatkarīgā Rīta Avīze*.
- Paiders, J. (2005, 2. jūl.). Memuāri, business, politika un... *Neatkarīgā Rīta Avīze Latvijai*. 11. lpp.
- Paiders, J. (2007, 3. janv.). VDK ģenerāļa piezīmes: memuāri nav liecība. *Neatkarīgā Rīta Avīze*. 2. lpp.
- Paparde, I. (1995, 3. maijs). „Tāds nu reiz es esmu”. *Neatkarīgā Rīta Avīze*. 1. lpp.
- Pelše, S. (2003, 1. okt.). Daudzas mazas tagadnītes. *Diena*. 12. lpp.
- Pelūde, A. (1998, 9. marts). Gribēju pateikt, kas ir tā taisnība. *Diena*. 16. lpp.
- Puķe, I. (2001, 13. nov.). Pārdzīvojumu kulminācija. *Diena*. 12. lpp.
- Puķe, I. (2000, 21. marts). Sandras Kalnietes rokdarbi. *Diena*. 15. lpp.
- Radovics, V. (2006, 19. dec.). Čekas ģenerālis atklāj darba aizkulises. *Neatkarīgā Rīta Avīze*. 4. lpp.
- Raita, S. (2003, 27. nov.). Lapčenoks grāmatā. *Neatkarīgā Rīta Avīze*. 14. lpp.
- Raita, S. (2004, 4. sept.). Vija Artmane atklāj īsto patiesību. *Neatkarīgā Rīta Avīze*. 10. lpp.
- Ratniece, S. (2008, 29. dec.). Annas Žīgures Latvija. *Latvijas Avīze*. 14. lpp.
- Raudseps, P. (2003, 4. okt.). Mobilizācija. *Diena*. 10.–15. lpp.
- Raudseps, P. (2008, 12. okt.). Tiešā demokrātija. *Diena*. 24.–26. lpp.

- Raups, E. (2001, 21. nov.). Šerpo vecēņu dvēseles anatomija. *Neatkarīgā Rīta Avīze*. 10. lpp.
- Raups, E. (2002, 6. jūn.). Nepalaid dzīvi garām! *Neatkarīgā Rīta Avīze*. 12. lpp.
- Rācenis, U. (2003, 28. janv.). Bijis liecinieks, nu – priekšnieks. *Lauku Avīze*. 9. lpp.
- Rodins, A. (1995, 17. jūn.). Negadījuma brīvais strēlnieks. *Diena*. 19. lpp.
- Rudovska, M. (2005, 12. okt.). Noslēpums. Līga Purmale. *Neatkarīgā Rīta Avīze*. 13. lpp.
- Rupenheite, I. (2001, 21. sept.). Divas sievietes zirgā. *Diena*. 13. lpp.
- Sils, I. (1998, 2. janv.). Drukas velniņi. *Diena*. 2. lpp.
- Sloga, G. (2006, 11. febr.). Svešā mētelī. *Diena*. 10.–13. lpp.
- Sprance, B. (2003, 25. apr.). Gleznu galerija. *Lauku Avīze*. 40. lpp.
- Sprinģe, I. (2006, 18. febr.). Miljonu dališana. *Diena*. 15.–16., 18. lpp.
- Sprūde, V. (2005, 7. maijs). 1990. gada 7. maijā. *Latvijas Avīze*. 2. lpp.
- Sprūde, V. (2006, 19. dec.). VDK ģenerāļa memoāri „iet tautā”. *Latvijas Avīze*. 6. lpp.
- Sprūde, V. (2007, 20. janv.). Skats pa „stūra mājas” logu. *Latvijas Avīze*. 24. lpp.
- Sprūde, V. (2009, 4. febr.). „Dažiem nāksies atbildēt” – 1991. *Latvijas Avīze*. 10. lpp.
- Sprūde, V. (2010, 2. jūn.). Noklusēt un attaisnoties. *Latvijas Avīze*. 11. lpp.
- Sokolova, I. (2007, 16. febr.). Pa īstam atsegt nezināmo. *Neatkarīgā Rīta Avīze*. 9. lpp.
- Streičs, J. (2005, 23. jūl.). Ar paceltu galvu. Vija Artmane. *Neatkarīgā Rīta Avīze*. 10. lpp.
- Svīre, M. (2000, 12. febr.). „Es lauzu, tu lauži. Viņi lūza”. *Lauku Avīze*. 12. lpp.
- Šaitere, T. (2000, 4. okt.). Ar milzīgu dzīves apetīti. *Diena*. 16. lpp.
- Šaitere, T. (2004, 14. aug.). Vija Artmane. Augsti godātā un dziļi cienītā. *Diena*. 10.–16. lpp.
- Štāle, I. (2002, 9. dec.). Šekspīrs var iet gulēt! *Neatkarīgā Rīta Avīze*. 11. lpp.
- Tabore, G. (1999, 2. febr.). Dainis Īvāns Eida pirtiņā un ne tikai. *Neatkarīgā Rīta Avīze*. 12. lpp.
- Terzena, D. (1997, 28. nov.). Cilvēks Godmanis. *Lauku Avīze*. 4. lpp.
- Tīfentāle, A. (2002, 15. janv.). Darboties ar mākslu ir forši! *Neatkarīgā Rīta Avīze*. 10. lpp.
- Treijs, R. (2009, 21. febr.). 639 lappuses par nepakļāvīgo Latviju. *Neatkarīgā Rīta Avīze*. 13. lpp.
- Ulmane, I. (1998, 23. febr.). Teātris no „ķēķa puses” – kas tur slikts? *Diena*. 14. lpp.
- Veidmane, E. (2009, 17. aug.). Brīvības mirklī. Sākums. *Neatkarīgā Rīta Avīze*. 18.–19. lpp.
- Zāģere, I. (1998, 14. febr.). Pieredzei, jūtām un jaučiai omai. *Neatkarīgā Rīta Avīze*. 8. lpp.
- Zebris, O. (1997, 29. okt.). Godmanis – arī rakstnieks. *Neatkarīgā Rīta Avīze*. 1. lpp.
- Zirnis, E. (2002, 6. jūn.). Nepiepildāmā vientuļniece. *Diena*. 20. lpp.
- Zirnis, E. (2002, 2. nov.). Frontinieces atgriešanās. *Diena*. 11. lpp.
- Zirnis, E. (2003, 19. jūl.). Brends „Miervaldis”. *Diena*. 14., 17. lpp.
- Zirnis, E. (2006, 21. okt.). Krasais pagrieziens. *Diena*. 18. lpp.
- Zirnis, E. (2008, 7. okt.). Antiņš Kristus vecumā. *Diena*. 15. lpp.
- Zirnis, E. (2009, 5. jūl.). Latviskā sociālisma gals. *Diena*. 22.–26. lpp.
- Zirnis, E., Šupstika, L., Rodins, A. (2009, 16. aug.). Atkal sadoties rokās. *Diena* [piel. *SestDiena*]. 8.–15. lpp.
- Zīle, M. (2004, 21. aug.). „Pasaulē visvairāk pietrūkst maiguma”. *Latvijas Avīze*. 7.–8. lpp.

- Zole, I. (2001, 22. janv.). Purva bridēja meitenes dziesma mīlestībai un teātrim. *Neatkarīgā Rīta Avīze*. 13. lpp.
- Zole, I. (2002, 2. jūl.). Vārnas ķērc ar knābjiem uz jūru. *Neatkarīgā Rīta Avīze*. 10. lpp.
- Zole, I. (2003, 3. marts). Laikazīme Māra Zālīte. *Diena*. 10. lpp.
- Zveja, I. (1995, 29. jūn.). Bohēmas Dienasgrāmata. *Neatkarīgā Rīta Avīze* [piel. *Literatūra. Māksla. Mēs*]. 10. lpp.
- Zveja, I. (1997, 7. febr.). Tā laika *kāpēc* atbildēti. *Neatkarīgā Rīta Avīze*. 1. lpp.
- Zveja, I. (2000, 4. febr.). Es lauzu. Tu lauži. Mēs lauzām. Viņi lūza. *Neatkarīgā Rīta Avīze*. 12. lpp.
- Zveja, I. (2000, 11. okt.). Grāmatas. *Neatkarīgā Rīta Avīze*. 13. lpp.
- Zveja, I. (2003, 18. febr.). Grāmata par Māru Zālīti. *Neatkarīgā Rīta Avīze*. 10. lpp.
- Zveja, I. (2004, 27. aug.). Grāmatas. *Neatkarīgā Rīta Avīze*. 10. lpp.
- Žīgure, A. (2000, 22. jūn.). Purva bridēja un zvaigžņu ceļa gājēja. *Diena*. 16. lpp.
- (1997, 23. janv.). Gunta Ulmaņa grāmata. *Diena*. 9. lpp.
- (1997, 27. nov.). Grāmata dzimšanas dienā. *Diena*. 1. lpp.
- (1997, 5. dec.). Kā klājas? *Neatkarīgā Rīta Avīze*. 8. lpp.
- (1998, 28. febr.). Domubiedriem un nelabvēļiem. *Lauku Avīze*. 6. lpp.
- (1998, 28. febr.). Tautas vēsture cilvēka mūža garumā. *Diena*. 3. lpp.
- (1999, 29. janv.). Vaicāsiēt – uzzināsiēt. *Neatkarīgā Rīta Avīze*. 8. lpp.
- (1999, 20. aug.) Latvijas teātru Ābolu ķocis – III sezona. *Diena*. 13. lpp.
- (2000, 26. apr.). Par Sandras Kalnietes grāmatu liela interese. *Diena*. 4. lpp.
- (2000, 29. apr.). Nedēļas grāmata. *Lauku Avīze*. 11. lpp.
- (2000, 5. okt.). Grāmatu apskats. *Diena*. 13. lpp.
- (2000, 21. nov.). Novembra grāmatu izlase. *Diena*. 13. lpp.
- (2000, 6. dec.). Blonska atmiņu grāmata zemnieku valodā. *Neatkarīgā Rīta Avīze*. 16. lpp.
- (2002, 24. aug.). Rinda Kostandas grāmatas svētkos. *Diena*. 4. lpp.
- (2003, 19. febr.). Māra Zālīte – dzejniece, kultūrpolitike, cilvēks. *Neatkarīgā Rīta Avīze*. 1. lpp.
- (2003, 1. dec.). Stāsts par Viktoru Lapčenoku. *Diena*.
- (2005, 17. sept.). GodPlāksne. *Diena*.
- (2005, 17. dec.). Oriģinālliteratūras izlase. *Diena*.
- (2006, 4. aug.). Replikas. *Diena* [piel. *Kultūras Diena*]. 2. lpp.
- (2007, 11. janv.). Ģenerāļa nepieļaujamās paviršības. *Latvijas Avīze*. 6. lpp.
- (2007, 11. maijs). Jaunās grāmatas. *Diena* [piel. *Kultūras Diena*]. 6. lpp.

Kvalitatīvo analīzi papildinošās publikācijas

- Anaparts, V. (2000, 23. dec.). Ir, uz ko atskatīties. *Saldus Zeme*. 7. lpp.
- Avots, V. (2001, 15. nov.). Gundega Repše „Sieviete Miglā. Līga Purmale”. *Izglītība un Kultūra*. 14.–15. lpp.
- Berelis, G. (2007). Guntis Berelis vērtē. *Karogs*. 6: 201.–203.
- Birkmanis, G. (1998, 14. marts). Tiem, kas grib zināt. *Latvija Amerikā*. 14. lpp.
- Brancis, M. (2007, 18./25. maijs). Rutas grāmata. *Kultūras Forums*. 5. lpp.
- Celle, O. (2000, 1. jūl.). Atceroties dziesmoto atmodu. *Laiks*. 10. lpp.
- Čākurs, J. (1992, 24. jūl.). Izlasīt bija vērts. *Literatūra un Māksla*. 3. lpp.
- Čākurs, J. (2000, 12. dec.). Sievietes politikā un grāmatās. *Rīgas Apriņķa Avīze*. 7. lpp.

- Čaklais, M. (1992, 11. nov.). Epitāfija reformkomunismam. *Laiks*. 8. lpp.
- Danosa, A. (1995, 8./14. maijā.). *Brīvā Latvija*. 13. lpp.
- Dunsdorfs, E. (1995, 30. jūn.). Valdnieku autobiogrāfijas. *Austrālijas Latvietis*. 1., 8. lpp.
- Dunsdorfs, E. (1995, 22. jūl.). Prezidenta atmiņu stāsts. *Latvija Amerikā*. 4., 17. lpp.
- Dzene, D. (1999). „Ak, cēlie vārdi, vārdi, vārdi, kas skaisti skan, bet gauži apklust!” *Grāmatu Apskats*. 8: 41.–43.
- Eglīte, D. (1998). „Vai tad minēt nav saistošāk nekā visu labi zināt?” *Karogs*. 9: 213.–216.
- Eglīte, D. (1999). Mistērija aktiera pirtiņā. *Karogs*. 12: 195.–199.
- Eglītis, A. (2006, 15./21. jūl.). Briēnot pa degošu purvu. *Brīvā Latvija*. 6. lpp.
- Guseva, M. (2004, 9./16. sept.). Ziemcieši. *Pasaules Atbalss*. 2. lpp.
- Lagzdiņa, I. (1995, 17./23. jūl.). Nogrīmušu piļu augšāmcelšanās laikā. *Brīvā Latvija*. 13. lpp.
- Lagzdiņa, I. (2002, 12./18. janv.). Miglā labāk redzams. *Laiks*. 8. lpp.
- Lapsa, L. (2005, 20. jūn.). Valērija Kargina atklāsmē. *Dienas Bizness*. 10. lpp.
- Lāce, A. (1998, 23. okt.) Kalna galā, vidū dzīves. *Jaunā Avīze*. 5. lpp.
- Liepiņš, J. (1998). Pa mākslinieces taku takām. *Jaunā Gaita*. 212: 52–54.
- IJR. (2006). „Es lauzu, tu lauži, mēs lauzām – viņi lūza”, bet cik mēs īsti zinām, kā tas notika? *Ritums*. 627:12.–13.
- Irbe, V. (1992, 28. sept./5. okt.). „Nesagraujamās” sistēmas sabrukums. *Brīvā Latvija*. 2. lpp.
- Jundze, A. (2004, 10./17. sept.). Kā vienmēr. *Forums*. 2. lpp.
- Kalniņa, G. (2007, 8. aug.). Zīmēju līdz vakaram. *Diena*. 7. lpp.
- Kažociņš, I. (1998, 18./24. jūl.). Vareni uzrakstīta grāmata. *Brīvā Latvija*. 4., 7. lpp.
- Kiope, M. (2003). Par sēņu un zīdārpiņu atšķirību. *Karogs*. 5: 182.–186.
- Kluinis, A. (2005). Kargins atrod sevi grāmatā. *Kapitāls*. 8: 67.
- Kuple, E. (2006). Skrāpējumi arhetipiskajā kartē. *Karogs*. 11: 144.–150.
- Liepiņš, J. (2006). Klusēšanas pārrāvums. *Karogs*. 11: 165.–169.
- Paiders, J. (1995, 17. maijs). Subjektīva recenzija par subjektīvu grāmatu: tautfrontietis sevi ataisno. *Dienas Bizness*. 3. lpp.
- Paiders, J. (2000, 3. okt.). Ko Māris Čaklais iegravē savās atmiņās. *Dienas Bizness*. 23. lpp.
- Pelše, S. (2002). Miglas tēlu noslēpumi. *Karogs*. 2: 174.–176.
- Pelūde, A. (1998, 9. marts). Gribēju pateikt, kas ir tā taisnība. *Diena*. 16. lpp.
- Radzobe, S. (1998, 12./18. marts). Fēniksa pārvērtības. *Literatūra. Māksla. Mēs*. 21. lpp.
- Radzobe, S. (2003, 4./11. apr.). Filoloģiskas rotaļas postmodernisma garā. *Forums*. 3. lpp.
- Rolavs, J. (2008, 9./15. aug.). Čekas 20. gadsimta noziegums. *Brīvā Latvija*. 2. lpp.
- Ruka-Birzule, E. (1995, 8. jūn.). Birutas Baumanes mīlestības vēstule dzīvei. *Izglītība un Kultūra*. 27. lpp.
- Silenieks, J. (2004). Simbiotiskas „griotāžas”. *Jaunā Gaita*. 49(1): 60.–61.
- Silova, L. (2006, 29. sept./6. okt.). Vai sapratīs? *Kultūras Forums*. 8. lpp.
- Siņeļņikova, D. (2001, 18. janv.). Dāvinājums ar ģenerāļa autogrāfu. *Malienas Ziņas*. 2. lpp.
- Sniedze, E. (1999, 29. jūl.). Vai uz Marsa vēl zied ābeles? *Literatūra un Māksla Latvijā*. 7. lpp.
- Sniedze, E. (2004, 25. aug.). Dzīve uz skatuves. *Forums*. 2. lpp.
- Stumbre, L. (2007). Grāmatu apskats. *Vides Vēstis*. 9: 58.–59.

- Švāne, H. (1998, 12./18. nov.). Laikā un telpā – bez pieturām. *Fokuss*. 14. lpp.
- Valkīra, A. (1999, 7. sept.). „Eida pirtiņa”. *Saldus Zeme*. 8. lpp.
- Vējš, V. (2002, febr./marts). „Sieviete miglā”. *Studija*. 72. lpp.
- Zaļinskis, A. (2000, 1. jūl.). Stāsts par dziesmoto revolūciju. *Laiks*. 9. lpp.
- Zaļinskis, A. (1998, 28. febr.). Kalnā kāpēja atzīšanās. *Laiks*. 4. lpp.
- Zaļinskis, A. (1998, 18. apr.). Tautas tribūns un viņa laiks. *Laiks*. 4. lpp.
- Zālīte, M. (2000). „Sandras Kalnietes grāmatas...” *Karogs*. 6: 228.–230.
- Zēhauza, G. (2003, 4./11. apr.). Pasauli virza jūtas. *Forums*. 3. lpp.
- Zole, I. (1998). Harijs Liepiņš. Pēr, tu melo! *Grāmatu Apskats*. 77(2): 14.–15.
- Zole, I. (2004, 10./17. sept.). Vai brīnišķa? *Forums*. 2. lpp.

Pielikumi

1. PIELIKUMS

3. tabula

Promocijas darbā analizētā postpadomju autobiogrāfiju izlase

	Vārds, uzvārds	Statuss	Dzimšanas gads	Izdošanas gads
1.	Jānis Āboltiņš	Amatpersona	1943	1992
2.	Vija Artmane	Aktrise	1927	2004
3.	Imants Auziņš	Rakstnieks	1937	2002/2003/2006
4.	Vilnis Bankovičs	Represētais	1923	2003
5.	Biruta Baumanē	Gleznotāja	1922	1995
6.	Eduards Berklavs	Amatpersona	1914	1998
7.	Aloizs Blonskis	Amatpersona	1933	2000
8.	Anita Ruta Britāne	Skolotāja	1932	2007
9.	Helēna Celmiņa	Disidente	1929	1998
10.	Oto Jūlijs Ciemiņš	Represētais	1905	1993
11.	Māris Čaklais	Rakstnieks	1940	2000
12.	Mārtiņš Dāboliņš	Mežsargs	1939	2005
13.	Biruta Delle	Gleznotāja	1944	2007
14.	Jānis Dzenītis	Amatpersona	1929	2002
15.	Ērika Ferda	Aktrise	1914	1995
16.	Jānis Freimanis	Akadēmiķis → politiķis	1935	2002
17.	Ivars Godmanis	Fiziķis → politiķis	1951	1997
18.	Ojārs Grinbergs	Estrādes dziedātājs	1942	2005
19.	Olafs Gūtmanis	Rakstnieks	1927	2005
20.	Dainis Īvāns	Žurnālists → politiķis	1955	1995
21.	Edmunds Johansons	Amatpersona	1936	2006
22.	Skaidrīte Kaldupe	Rakstniece	1922	2001
23.	Imants Kalniņš	Komponists	1941	1998
24.	Sandra Kalniete	Sabiedriskā aktīvistē → diplomāte	1952	2000
25.	Jānis Kalniņš	Pareizticīgo priesteris	≈60	2005
26.	Rihards Kalvāns	Žurnālists	1935	2006
27.	Valērijs Kargins	Amatpersona → bankieris	1961	2005
28.	Andrejs Kavacis	Mācītājs	1941	2002
29.	Anrijs Kavalieris	Amatpersona	1933	2002
30.	Odisejs Kostanda	Skolotājs → politiķis	1963	2002
31.	Gidons Kremers	Vijolnieks	1947	2007
32.	Oļģerts Krodērs	Režisors	1921	1993
33.	Viktors Lapčēnoks	Estrādes dziedātājs	1947	2003
34.	Uldis Lasmanis	Amatpersona	1929	2006
35.	Harijs Liepiņš	Aktieris	1927	1991/1997
36.	Jānis Liepiņš	Amatpersona	1928	2008
37.	Viktors Līvzemnieks	Rakstnieks	1936	2005
38.	Anna Ludiņa	Operdziedātāja	1906	1996
39.	Jānis Arvīds Mednis	Represētais	1926	2005/2008
40.	Vija Mikāne	Tēlniece	1937	2005
41.	Larisa Mondrusa	Estrādes dziedātājs	1943	2004
42.	Eduards Pāvuls	Aktieris	1929	1999
43.	Jānis Puķe	Represētais	1922	2004
44.	Līga Purmale	Gleznotāja	1948	2001
45.	Laimonis Purs	Rakstnieks	1922	2006
46.	Guntis Ulmanis	Amatpersona → Valsts prezidents	1939	1995
47.	Mavriks Vulfsons	Pasniedzējs → politiķis	1918	1997
48.	Māra Zālīte	Rakstniece	1952	2003
49.	Nikolajs Zlakomanovs	Amatpersona	≈30-tie	2000
50.	Voldemārs Zelmenis	Pedagogs/akadēmiķis	1911	2001

2. PIELIKUMS

4. tabula

Publiskie notikumi/epizodes pēcpadomju autobiogrāfijās

	Vecuma grupa	Latvijas okupācija 1940.gadā	Deportācijas (14. jūn., 25. marts u. c.)	Staļina nāve	Ungārijas sacelšanās	PSKP XX kongress	Latvijas kultūras dekāde Maskavā	Berklava atstādināšana	Kampaņa pret abstrakcionistiem	1965.gada RS kongress	Prāgas pavasaris	Atmodas notikumi
Odisejs Kostanda	≈60											X
Dainis Īvāns	≈50											X
Sandra Kalniete	≈50											X
Māra Zālīte	≈50											X
Ivars Godmanis	≈50											X
Andrejs Kavacis	≈40											X
Jānis Āboltiņš	≈40											X
Gidons Krēmers	≈40					X	X					
Viktors Lapčenko	≈40			X								
Ojārs Grinbergs	≈40			X								
Māris Čaklais	≈40			X					X	X	X	X
Guntis Ulmanis	≈30		X									X
Imants Auziņš	≈30				X	X			X	X	X	
Viktors Līvzemnieks	≈30				X				X	X		
Edmunds Johansons	≈30											X
Aloizs Blonskis	≈30				X						X	X
Anrijs Kavalieris	≈30											X
Rihards Kalvāns	≈30		X	X	X	X						
Nikolajs Zlakomanovs	≈30											
Vija Mikāne	≈30									X		
Aina Britāne	≈30		X									

	Vecuma grupa	Latvijas okupācija 1940.gadā	Deportācijas	Staļina nāve	Ungārijas sacelšanās	PSKP XX kongress	Latvijas kultūras dekāde Maskavā	Berklava atstādīšana	Kampaņa pret abstrakcionistiem	1965.gada RS kongress	Prāgas pavasaris	Atmodas notikumi
Jānis Freimanis	≈30		X		X							X
Laimonis Pūrs	≈20		X	X		X		X		X	X	
Vija Artmane	≈20						X					
Harijs Liepiņš	≈20						X					
Biruta Baumanē	≈20		X	X								
Jānis Liepiņš	≈20							X	X			
Edvards Pāvuls	≈20		X									
Uldis Lasmanis	≈20		X	X				X				
Aina Ludiņa	≈20		X									
Jānis Dzenītis	≈20	X						X				X
Olafs Gūtmanis	≈20		X									
Jānis Mednis	≈20		X	X				X			X	
Helēna Celmiņa	≈20		X	X								
Oļģerts Kroders	≈20	X	X	X								
Vilnis Bankovičs	≈20											
Mavriks Vulfsons	≈10	X						X				X
Eduards Berklavs	≈10	X				X						X
Voldemārs Zelmenis	≈10	X	X									
Oto Jūlijs Ciemiņš	1905	X	X									

3. PIELIKUMS

5. tabula

Pēcpadomju autobiogrāfiju diskursīvās apstrādes noturīgums*

	1991.	1995.	1997.	1998.	1999.	2000.	2001.	2002.	2003.	2004.	2005.	2006.	2007.	2008.	2009.	2010.	2011.
Sandra Kalniete						9	4	4	1	1		3		2	3	1	
Līga Purmale							6	4	3		2			1			
Eduards Berklavs				9	1			1				1	1		2		
Vija Artmane										8	2			2			
Ivars Godmanis			6	2						1	1						
Māra Zālīte									8				1				
Valērijs Kargins											3	2	1	2	1		
Edmunds Johansons												3	5			1	
Biruta Baumanē		2				1		4									
Eduards Pāvuls					6			1		1		1					
Aloizs Blonskis						4	1	1	1								
Dainis Īvāns		1	2									1		1	1		1
Guntis Ulmanis		4	1		1										1		
Harijs Liepiņš	1			2			1										
Māris Čaklais						4					1			1			

* Dzeltenā krāsā iekrāsotās šūnas apzīmē autobiogrāfiju izdošanas gadu. Ja dzeltenā krāsa vienā rindā parādās divreiz, tas nozīmē, ka autobiogrāfija ir izdota atkārtoti vai ka viena autoram divas dažādas autobiogrāfijas.

4. PIELIKUMS

Interviju jautājumi

- Kā jūs kopumā vērtējat latviešu biogrāfiskās literatūras attīstību kopš 1991. gada?
- Ar ko skaidrojams, ka latviešu memuārliteratūras izdevēju lauks Latvijā ir tik sadrumstalots?
- Kāpēc latviešu literatūras vēsture ignorē memuārliteratūras žanru?
- Kāpēc recenzijas par memuārliteratūru ir tik neizteiksmīgas?
- Kas ir galvenie iemesli, kādēļ šodien tiek izdota latviešu memuārliteratūra? Vai šie iemesli ir mainījušies kopš 90. gadiem?
- Cik ļoti izdevējs iejaucas autobiogrāfiju satura rediģēšanā?
- Kāds ir tipisks latviešu biogrāfiskās literatūras lasītājs Latvijā?
- Vai cilvēki labprāt lasa atmiņas par padomju laiku?
- Kam lasītāji šodien labāk dotu priekšroku: traģiskajam vai laimīgajam dzīvesstāstam par padomju laiku?
- Vai valstij vajadzētu atbalstīt tādu autobiogrāfiju izdošanu, kurās tiek akcentēta pozitīva attieksme pret padomju laiku un tajā gūto pieredzi?
- Kādēļ Latvijā ir izdotas salīdzinoši maz bijušo padomju amatpersonu autobiogrāfijas?
- Cik pamatots ir apgalvojums, ka līdz ar iepriekšējo desmitgadi faktiski ir noslēgusies kopš Atmodas laika uzsāktā staļinisma deportāciju upuru dzīvesstāstu apkopošana un publicēšana?
- Vai nākamajā desmitgadē ir sagaidāms Atmodas cilvēku un *pēdējās padomju paaudzes* (tie, kas dzimuši 50. gadu otrajā pusē un 60.gados) memuāru uzplaisnījums? Kas varētu būt dominējošais laika periods šīs paaudzes memuāros?

5. PIELIKUMS

Pēcpadomju autobiogrāfiju ģenerālā kopa

1991

1. Kalniņš, R. (1991). *Jl-234*. Rīga: Avots.
2. Liepiņš, H. *Manas dzīves skatuve*. Rīga: Māksla.
3. Osītis, A. (1991). *Sibīrijas posta gadi*. Tukums: Atauga.
4. Pelēcis, A. *Ar Melno vēju*. Rīga: Avots.

1992

1. Āboltiņš, J. (1992). *Biju biedrs, tagad kungs*. Rīga : „Neatkarīgā Cīņa”.
2. Freimane, L. *Es stāstu saviem bērniem*. Rīga: Teātra anekdotes sadarbībā ar Latvijas Nacionālo teātri.
3. Gūtmanis, O. (1992). *Dzīves grāmata*. Rīga: Liesma.
4. Janševskis, A. (1992). *Dzīvotgrība*. Rīga: Latvijas Kultūras fonds.
5. Plotnieks, J. (1992). *Pērkonu rātais*. Rīga: Autora izdevums.

1993

1. Bērzs, A. (1993). *Dokumentu pārbaude*. Tukums: Atauga.
2. Ciemiņš, O. J. (1993). *Midziņu ciema Jūlijs Rīgā un Vorkutā*. Rīga : Latvijas Kultūras fonds.
3. Dripe, A. (1993). *Bez skaistas maskas*. 1., 2. sēj. Rīga: Preses nams.
4. Kroders, O. (1993). *Mēģinu būt atklāts*. Rīga: Māksla.
5. Leicis, Ģ. (1993). *Skaidro gadu atmiņas*. Rēzekne: [b.i.].
6. Melnais, Pēteris (1993). *Slepeni*. Rīga: [b.i.].
7. Pelēcis, A. (1993). *Sibīrijas grāmata*. Ithaca: Latviešu preses biedrība, 1993.
8. Vilerts, A. (1993). *Ešelons dodas uz Vorkutu*. Talsi: Talsu tipogrāfija.

1994

1. Dauge, A. (1994). *Manas dzīves stāsts*. Aizkraukle: Krauklītis.
2. Dripe, A. (1994). *Bez skaistas maskas*. 3. sēj. Rīga: Preses nams.
3. Freimanis, A. (1994). *Šmerļawudas stāstiņi*. Rīga: Teātra anekdotes.

1995

1. Baumanis, B. (1995). *Es dzīvoju*. Rīga: Likteņstāsti.
2. Bērziņa, A. (1995). *Nekas nav aizmirsts*. Īstlansinga: Gaujas apg.
3. Ferda, Ē. (1995). *Kā sendienās...* Rīga: Anitas Mellupes SIA BO „Likteņstāsti”.
4. Freimanis, E. (1995). *Ar naidu sirdī*. Rīga: Pētergailis.
5. Īvāns, D. (1995). *Gadījuma karakalps*. Rīga: Vieda.
6. Kronentāls, H. (1995). *Leģionāra atmiņas*. Rīga: Aut. izd.
7. Liniņš, V. (1995). *Impērijas bijušā pilsoņa raibā dzīve*. Rīga: Sol Vita.
8. Ulmanis, G. (1995). *No tevis jau neprasa daudz...* Rīga: Likteņstāsti.

1996

1. Freinberga, S. (1996). *Oļģerta Krodera laiks*. Rīga: Likteņstāsti.
2. Jaunzems, H. (1996). *Daugava un mēs*. Rīga: Sprīdītis.
3. Krēmers, G. (1996). *Bērnības lauskas*. Rīga: Zvaigzne ABC.
4. Leja, J. (1996). *TV rēgs*. Rīga: Latvijas Televīzija.
5. Liepiņš, H. (1996). *Harijs Liepiņš pie ūdeņiem*. Rīga: Preses nams.
6. Ludiņa, A. (1996). *Mani operas svētki*. Rīga: Anitas Mellupes Likteņstāsti.
7. Nusbergs, A. (1996). *Atmiņu zīmējumi*. Rīga: Artava.
8. Rītupe, M. (1996). *Kas šūpulī ielikts*. Rīga: Sol Vita.
9. Semjonova, U. (1996). *Kad es biju laimīga*. Rīga: LOK.

1997

1. Ādmīdiņš, R. (1997). *Vienu reizi mūžā*. Rīga: Zinātne.
2. Aluts, I. (1997). *Sāpe mūža garumā*. Rīga: Klubs 415.
3. Dunkers, O. (1997). *Mākslas apsēstie*. Rīga: Sprīdītis.
4. Liepiņš, H. (1997). *Pēr, tu melo!* Rīga: Preses nams.
5. Rancāne-Ozola, M. (1997). *Man bija sešpadsmit...* Rīga: Klubs 415.
6. Ričiks, V. (1997). *Helsinkiešu ierindā*. Rīga: Aut. izd.
7. Tautuvaitis, V. (1997). *Manas dzīves stāsts*. Ogre: Viņa Vārds Manī.
8. Utena, I. (1997). *Cilvēks Godmanis*. Rīga: Jāņa sēta.
9. Vulfsons, M. (1997). *Kārtis uz galda!* Rīga: Liesma.

1998.

1. Benze, J. (1998). *Elles pievārtē*. Rīga: Grāmatvedis.
2. Berkļavs, E. (1998). *Zināt un neaizmirst*. 1. sēj. Rīga: Preses nams.
3. Celmiņa, H. (1998). *Kā plika pa nātrām*. Rīga: Preses nams.
4. Čaklais, M. (1998). *Im Ka*. Rīga: Jumava.
5. Krūklāde, M. (1998). *Varavīksnes vēstījums*. Rīga: Valsts zinātniskais ražošanas uzņēmums „Ražība”.
6. Liepiņš, J. (1998). *Mani pacienti*. Rīga: Preses nams.
7. Skalders, K. (1998). *Laikmeta zīmē*. Rīga: Jumava.
8. Zariņš, P. (1998). *Atmiņas kā bites zan un dzeļ*. Tukums: Diēta.

1999.

1. Avotiņa, D. (1999). *Ticu zemei un cilvēkiem*. Rīga: Likteņstāsti.
2. Holcmane, S. (1999). *Nepaiet garām savam liktenim*. Rīga: Zvaigzne ABC.
3. Īvāns, D. (1999). *Eida pirtiņā*. Rīga: Antēra.
4. Lodziņš, Ē. (1999). *Būt tumsā gaišam*. Rīga: Ceceks.
5. Pamše, Kārlis, (1999). *Mani draugi un citas nepatikšanas*. Rīga: Likteņstāsti.
6. Vanaga, M. (1999). *Dvēseļu pulcēšana*. 7. sēj. Rīga: Karogs.
7. Zagorskis, R. (1999). *Mana atmiņu paradīze*. Rīga: Jumava.

2000.

1. Blonskis, V. A. (2000). *No ierindnieka līdz ģenerālim*. Rīga: Likuma Vārdā.
2. Čaklais, M. (2000). *Laiks iegravē sejas*. Rīga: Jāņa Rozes apg.
3. Hānbergs, Ē. (2000). *Mirkliši*. Rīga: Priedaines.
4. Īvāns, D. (2000). *Mednieka smaids*. Rīga: Antēra.
5. Kalniete, S. (2000). *Es lauzu, tu lauži, mēs laužām, viņi lūza*. Rīga: Jumava.
6. Katajns, E. (2000). *Zem desmit valstu karogiem*. Rīga: Jumava.
7. Labanovskis, R. (2000). *Rezonanse*. Rīga: Vieda.

8. Liepiņš, J. (2000). *Pretviļņi un bedres*. Stokholma: Memento.
9. Repše, G. (2000). *Tuvplāni*. Rīga: Jumava.
10. Rone, Z. (2000). *Likteņa līkločos*. Latvija: [b.i.].
11. Slava, L. (2000). *Dieva buča*. Rīga: Jumava.
12. Suta, T. (2000). *Edīte Pauls-Vīgnere*. Rīga: Jumava.
13. Zlakomanovs, N. (2000). *Izmeklēšanas priekšnieka atmiņas*. Rīga: [b.i.].
14. Zālītis, L. (2000). *Burtnieki likteņgriežos*. Burtnieki: Burtnieku pagasta pašvaldība.
15. Žīgure, A. (2000). *Es stāstu par Latviju*. Rīga: Karogs.

2001.

1. Anmanis, J. (2001). *Pirms un pēc gleznas*. Rīga: Zvaigzne ABC.
2. Apinīte, V. (2001). *Kājām pa ugunszemi*. Rīga: Sol Vita.
3. Grinovskis, E. (2001). *Lai nenosarkst Dzimtenes smilts*. 1. sēj. Rīga: Vanadzīņu grāmatas.
4. Kaldupe, S. (2001). *No jūras līdz „Ošu zemei”*. Rīga: Sol Vita.
5. Knaģis, I. (2001). *Bij tādi laiki*. Rīga: Jāņa Rozes apg.
6. Pauniņš, A. (2001). *Cīņā par brīvību*. Jēkabpils: [b.i.].
7. Repše, G. (2001). *Sieviete miglā*. Rīga: SIA J.L.V.
8. Šalts, I. (2001). *Nolaupītā bērniņa*. Rīga: Likteņstāsti.
9. Veidemane, E. (2001). *Vīrieši manā mūžā*. Rīga: Jumava.
10. Vītols, D. (2001). *Ceļš uz barikādēm*. Burtnieki: [b.i.].
11. Zelmenis, V. (2001). *Zelta caune ozolā*. Rīga: RaKa.

2002.

1. Auziņš, I. (2002). *Piecdesmit gadi bez televizora*. 1. sēj. Rīga: Sol Vita.
2. Barkovskis, J. (2002). *Zaļo cietokšņu varoņu piemiņai*. Balvi: [b. i.].
3. Bērziņa, I. (2002). *Tikai cilvēki*. Gulbene: Vītola izd.
4. Bless, S. (2002). *...jo bij tas muļķa klauns*. Rīga: Antēra.
5. Brancis, M. (2002). *Kāpt mūzas kalnā*. Rīga: Atēna.
6. Dreimanis, T. (2002). *Straumē ierautie*. Rīga: Aut. izd.
7. Dzenītis, J. (2002). *Sava laikmeta vilnī*. Rīga: Autora izd.
8. Freimanis, J. (2002). *Visu vēju virpuļi*. Rīga: Nacionālais apg.
9. Greizis, D. (2002). *Medību piedzīvojumi*. Rīga: Sol Vita.
10. Kavacis, A. (2002). *Cilvēks vēstures vējos*. Rīga: Vieda.
11. Kavalieris, A. (2002). *Pusgadsimts kriminālistikā*. Rīga: Valters un Rapa.
12. Kostanda, O. (2002). *Atklāti par sevi un politiskajiem mītiem*. Rīga: Nordik.
13. Legzdiņš, H. (2002). *Ronis – mana būdiņa un pils*. Rīga: Latvijas mutvārdu vēstures pētnieku asociācija „Dzīvesstāsts”.
14. Līguts, V. (2002). *Virsošnes ēnā*. Rīga: Aplis.
15. Martinsone, M. (2002). *„Man jautā”*. Rīga: Likteņstāsti.
16. Romane, Ē. (2002). *Mēs abi*. Rīga: Atēna.
17. Rožlapa, D. (2002). *„Dodiet ceļu – es nesu ģēniju”*. Rīga: Antēra.
18. Tjarve, E. (2002). *Spēks un smeldze*. Rīga: Preses nams.
19. Treimanis, G. (2002). *Singa*. Rīga: Antēra.
20. Šneidere, M. (2002). *Kopā pie ūdeņiem*. Rīga: Apg. Priedaines.
21. Zeile, V. (2002). *Valentīna*. Rīga: Likteņstāsti.
22. Vaznis, A. (2002). *Informācija pārdomām*. Rīga: Kontinents.

2003.

1. Antonijs, A. (2003). *Zemes saimnieku un tēvzemes patriotu kalvē*. Kazdanga: Aut. izd.
2. Auziņš, I. (2003). *Piecdesmit gadi bez televizora*. 2. sēj. Rīga: Sol Vita.
3. Bankovičs, V. (2003). *Los, los! Davai, davai!* Rīga: [b.i.].
4. Ikstena, N. (2003). *Zīdītārpiņu musināšana. Māra Zālīte*. Rīga: Pētergailis.
5. Krūze, V. (2003). *Daile tura šķērsvilnī*. Rīga: Zinātne.
6. Landorfa, S. (2003). *Viktors Lapčenoks*. Rīga: Jumava.
7. Liģers, G. (2003). *Par tēvu grēkiem līdz septītajam augumam*. Rīga: Elpa-2.
8. Liepiņš, J. (2003). *Es sadarbojos ar KGB un CIP dubultaģentu Imantu Lešinski*. Rīga: Atklātais sabiedriskais fonds „Latvietis”.
9. Saulīte, G. (2003). *Lita Beiris*. Rīga: Elpa.
10. Šimanska, V. (2003). *Tas bija toreiz*. Latvija: Gunāra Birkmaņa izd.

2004.

1. Artmane, V. (2004). *Ziemcieši*. Rīga: Pētergailis.
2. Birziņa, L. (2004). *Mazais cilvēks uz lielā ceļa*. Rīga: žurnāla *Latvijas Vēsture* fonds.
3. Eiduss, J. (2004). *Pagājība*. Rīga: Likteņstāsti.
4. Grinovskis, E. (2004). *Lai nenosarkst Dzimtenes smilts*. 2. sēj. Rīga: Vanadziņu grāmatas.
5. Guļevska, L. (2004). *Panākumu kāpņu augšgalā nekad nav burzmas*. Rīga: Antēra.
6. Kalnbērzs, V. (2004). *Operējošs ķirurgs*. Rīga: Nacionālais apgāds.
7. Meimane, I. (2004). *No manis neaizej*. Rīga: Atēna.
8. Puķe, J. (2004). *Dzimis laimes krekliņā*. Rīga: Valters un Rapa.
9. Rone, Z. (2004). *Mīlestība, nodevība, naidis*. Rēzekne: Latgales kultūras centrs.
10. Ross, M. I. (2004). *Pacietības mēraukla*. Rīga: Aut. izd.
11. Sondore, D. (2004). *Malkas piļu meistars*. Rīga: Madris.
12. Suta, T. (2004). *No mazā velnabērniņa līdz lidojošai žurnālistei*. Rīga: Jaunā Daugava.
13. Šalts, I. (2004). *Karjeristi*. Rīga: Likteņstāsti.
14. Veidemane, E. (2004). *Atmoda. Mani dārgumi*. Rīga: Jumava.
15. Veidemane, E. (2004). *Latvietis vējā*. Rīga: Jumava.

2005

- 1.
2. Apsītis, V. (2005). *Esmu Rīgas puika*. Rīga: Jumava.
3. Auns-Urālietis, A. (2005). *Vēl atmiņā bērniņas saule*. Rīga: Aut. izd.
4. Dāboliņš, M. (2005). *Meža skandālista memuāri*. Rīga: Vizuālais elements.
5. Grīnbergs, O. (2005). *Dzīvs – tā tad dziedu*. Rīga: Jumava.
6. Grīnups, K. (2005). *Cauri komunistu ellei*. Latvija: [b.i.].
7. Gūtmanis, O. (2005). *No klaidoņa par svētceļnieku*. Liepāja: LiePA.
8. Kalniņš, J. (2005). *Mans ceļš pie Dieva*. Rīga: Latvijas Kristīgā akadēmija.
9. Kargins, V. (2005). *Nauda un cilvēki*. Rīga: Atēna.
10. Kūkojs, O. (2005). *Mūžs Latgales kultūrā*. Rēzekne: Latgales Kultūras centra izdevniecība.
11. Līvzemnieks, V. (2005). *Ceļagājumi*. Rīga: Sol Vita.
12. Mednis, A. J. (2005). *Bija tieši tā*. Rīga: Madris.

13. Melnbārde, I. H. (2005). *Tornī kāpšana*. Rīga: Madris.
14. Mikāne, V. (2005). *Modelstundas*. Rīga: Zinātne.
15. Ozols A. (2005). *Sasietās rokas*. Rīga: Aut. izd.
16. Plēpis, R. (2005). *Riču raču*. Rīga: Antēra.
17. Šenne, L. (2005). *Ardievu, Dzimtene*. Rīga: Elpa.
18. Varķis, R. (2005). *Vēja iela*. Liepāja: LiePA.

2006.

1. Auziņš, I. (2006). *Piecdesmit gadi bez televizora*. 3. sēj. Rīga: Sol Vita.
2. Balodis, A. (2006). *Labrīt, pasaulīt!* Rīga: Antēra.
3. Beķers, M. (2006). *Piezīmes no zinātnieka dzīves*. Rīga: Latvijas Akadēmiskā bibliotēka.
4. Čukurs, V. (2006). *Laime ir dzīvot*. Rīga: Elpa.
5. Jasinkevičs, J. (2006). *Gads kā dzīve*. Rīga: Antēra.
6. Johansons, E. (2006). *Čekas Ģenerāļa piezīmes*. Rīga: 1991. gada barikāžu dalībnieku biedrība.
7. Kalvāns, R. (2006). *Atklusējumi*. Rīga: Nordik.
8. Lasmanis, U. (2006). *Dēla gadsimts*. Rīga: Aut. izd.
9. Medne, E. O. (2006). *Nolemtība*. Rīga: Avots.
10. Purs, L. (2006). *Aizejot atskaties*. 2. sēj. Rīga: Signe.
11. Rukšāne, G. (2006). *Dārznieks un revolucionārs*. Rīga: Atēna.
12. Streičs, J. (2006). *Lāga dvēseļu straumei*. Rīga: Dienas grāmata.
13. Veide, I. (2006). *Skaudrajos laikmetu griežos*. Rīga: Aut. izd.
14. Zālītis, J. (2006). *Sestā simfonija*. Rīga: Zvaigzne ABC.

2007

1. Akurātere, I. (2007). *Manai tautai*. Rīga: Pētergailis.
2. Bogušs, L. (2007). *Puikas gadu stāsti*. Dižstende: A. Pelēča lasītava.
3. Branta, D. (2007). *Atmiņas un apcere*. Rīga: Nacionālais apgāds.
4. Britāne, A. (2007). *Vēji dzied, vēji raud*. Rīga: Jumava.
5. Buklovskis, J. (2007). *Jūras noburtie*. Rīga: Latvijas mutvārdu vēstures pētnieku asociācija „Dzīvesstāsts”.
6. Delle, B. (2007). *Mans ceļš*. Rīga: Atēna.
7. Dišlers, I. (2007). *Laikmeta liecības*. Rīga: [B.i.].
8. Geikins, Ā. (2007). *Otrajā realitātē*. Rīga: ARTE.
9. Kaijaks, J. (2007). *Mazliet par sevi un Operetes teātri*. Rīga: Pētergailis.
10. Kalnciema-Pujēna, E. (2007). *Līdzās stāvēja eņģelis*. Liepāja: Liepājas muzejs.
11. Kremer, G. (2007). *Ceļā*. Rīga: Neputns.
12. Osmanis, J. (2007). *Kā putns debesīs*. Rīga: Annele.
13. Rikards, R. (2007). *No Vecmīlgrāvja pasaulē*. Rīga: Valters un Rapa.
14. Rubenis, P. (2007). *Teciņus pa taciņu*. Rīga: Mans īpašums.
15. Zole, I. (2007). *Sarunas ar Māru Ķimeli*. Rīga: Jumava.
16. Zeltkalne, B. (2007). *Lūgšana liktenim*. Rīga: Alvīne un Alberts.
17. Zemzaris, U. (2007). *Tad es biju melliņnieks*. Rīga: Mansards.

2008

1. Guļāns, P. (2008). *Pieredzētias un pārdzīvotais*. Rīga: LU Filozofijas un socioloģijas institūts.

2. Kurzemnieks, A. (2008). *Namiņš Kr. Valdemāra ielā 19*. Talsi: A. Pelēča lasītava.
3. Liepiņš, J. (2008). *Sarkano okupantu orgijas Latvijā*. Rīga: Biedrība „Domas spēks”.
4. Ločmelis, J. (2008). *Vis mans mūžs*. Rīga: Aut. izd.
5. Mednis, A. J. (2008). *Tēlojām – melojām, dzīvojām*. Rīga: Aut. izd.
6. Pormale, M. (2008). *Zinātnes un dzīves ceļos*. Rīga: Vieda.
7. Radziņa, O. (2008). *Jāņu nakts*. Rīga: Harmonija.
8. Rūja, V. (2008). *Ganupuikas piedzīvojumi Rīgā*. Rīga: Sol Vita.
9. Sondore, D. (2008). *Savu lomu advokāts*. Rīga: Antēra.
10. Varslavāne, D. *Asmu zemes meita*. Rēzekne: Latgolas Kulturas centra izdevnīceiba.

6. PIELIKUMS

6. tabula

Pēcpadomju autobiogrāfiju naratīvus organizējošo tēmu vizītkartes

Tēmas nosaukums: kauns par strādāšanu padomju ideoloģiskajās struktūrās

Raksturojums: autobiogrāfs pauž nožēlu par darbošanos padomju institūcijās (VDK, LKP, komjaunatne, ministrijas). Šo nožēlu viņš var ielogot gan kā individuālu, gan kā noteiktas references grupas attieksmi

Indikatori: nožēla, kauns, nespēja aizmirst savu rīcību

Piemērs: „Šodien man daudz par ko savā pagātnē ir kauns, bet vēl vairāk man kauns par tiem, kuri mēģina iestāstīt, ka vienmēr ir bijuši šķīsti un bez vainas sistēmas ilgā mūža uzturēšanā.” (J. Āboltnišs, 71. lpp.)

Izņēmumi: neattiecas uz gadījumiem, kad autobiogrāfs vaino citus indivīdus vai grupas sadarbībā ar padomju režīmu

Tēmas nosaukums: kritika par sadarbību ar režīmu

Raksturojums: autobiogrāfs kritizē vai aicina atzīties sadarbībā ar padomju režīmu konkrētu personu vai grupu. Tas attiecas ne tikai uz tiem, kas strādāja padomju iestādēs, bet arī sadarbojās vai, šķietami, sadarbojās ar tām: iestājās partijā, ziņoja čekai u. tml.

Indikatori: aicinājumi atzīties sadarbībā, pārmetumi par sadarbību un patiesas nožēlas trūkumu.

Piemērs: „Godājamie un tautas kādreiz tik mīļotie spalvasbrāļi! Kā notika ar jums? Ar tiem, kas braukāja pa pasauli kā rīdzinieki ar tramvaju. Jums nelika nekā darīt? Nevienam nevajadzēja pieskatīt? Būsim taču vienreiz vaļsirdīgi! Vismaz pamelosim – nē, nē, es ceļoju brīvs un bez kaut kādiem blakus uzdevumiem, vai tomēr atstāsim jaunajām paaudzēm patiesību, kāpēc sabruka Padomju Savienība. Tāpēc, ka tajā nevarēji būt cilvēks, mums bija jābūt vai nu nodevējam, vai tam, kuru nodod, bet jo bieži – abiem vienlaikus, kad tevi nodod un tu nodod citus. Izvēles nebija.” (L. Pūrs, II 23. lpp.)

Izņēmumi: neattiecas uz gadījumiem, kad autobiogrāfs pats pauž nožēlu par sadarbību ar padomju režīmu

Tēmas nosaukums: kauns par pakļaušanos padomju režīma prasībām

Raksturojums: autobiogrāfs pauž neērtības sajūtu, kas viņu pārņem, atceroties pakālušanos padomju ideoloģiskajām prasībām: ziņošana čekai, apzināta ideoloģizētas informācijas izplatīšana, cenzūras akceptēšana

Indikatori: piespiedu un neizbēgama rīcība, par ko autobiogrāfs kaunas vai ironizē

Piemērs: „Tikai izgājis no kabineta, es apjēdzu, ka esmu ticis vervēts savu zinātnisko interešu vārdā. Man bija un vēl tagad ir drausmīgs kauns, ka es noteikti neatteicu čekistam sadarbību tūliņ.” (J. Freimanis, 19. lpp.)

Izņēmumi: neattiecas uz gadījumiem, kad neizbēgamā pakļaušanās netiek kritiski novērtēta un tiek pasniegta kā izdzīvošanas taktika

Tēmas nosaukums: padomju režīma radītās fiziskās ciešanas

Raksturojums: autobiogrāfs uzsver dažādās represijas, kuras padomju režīms vērsis pret viņu, citu indivīdu vai grupu. Šo represiju rezultātā cilvēki ir tikuši iznīcināti vai arī smagi cietuši no šiem pārdarījumiem

Indikatori: represijas, deportācijas, izsūtījums, pratināšanas

Piemērs: „Vagonā [ceļā uz ziemeļiem] es daudz nefilozofēju, bet murguju par ēšanu tāpat kā visi gūstekņi. Vairs neuztraucos, ka vairāk un vairāk attālinos no Latvijas, negudroju, kā nokļūt pie saviem mīļajiem, gribējās ēst, t.i., izdzīvot – tik elementāri vienkārši.” (V. Bankovičs, 217. lpp.)

Izņēmumi: neattiecas uz gadījumiem, kad autobiogrāfs runā par apdraudējumu sociālajam statusam, radošajai darbībai, izpausmes vai pārvietošanās brīvībai

Tēmas nosaukums: padomju režīma radītie ideoloģiskie ierobežojumi

Raksturojums: autobiogrāfs uzsver dažādus veidus, kā padomju režīms apgrūtinājis iesaistīšanos sabiedriskajā dzīvē. Tāpat tiek akcentēts apdraudējums indivīda sociālajam statusam

Indikatori: cenzūra, funkcionāru aizrādījumi, aizliegums publicēties/uzstāties, rusifikācija, zemie ienākumi, grūtības dabūt dzīvokli

Piemērs: „Mammai vienkārši palūdza aiziet no darba – tā rupji un lakoniski. Par to, ka meita atstājusi dzimteni un dzīvi saistījusi ar tautas ienaidnieku, kurš spiego amerikāņu labā. Lūk, kā viņi izrikojās ar cilvēku, kurš viņu nolādētajai socistēmai no sirds ticēja.” (L. Mondrusa, 166. lpp.)

Izņēmumi: neattiecas uz gadījumiem, kuros tiek aprakstīti pārdarījumi, kas apdraud indivīda fizisko eksistenci

Tēmas nosaukums: kļūšana par novērošanas un ziņošanas objektu

Raksturojums: autobiogrāfs atceras brīžus, kad viņš kļuvis par čekas ziņotāju vai abstraktāku padomju institūciju izsekošanas upuri. Dažkārt šo izsekotāju aizstāj daudzveidīgi eifēmismi: ēna, modrā acs, dzirdīgās ausis u. tml.

Indikatori: telefonsarunu noklausīšanās, darbības uzraudzīšana, izsaukums uz čeku vai citu

padomju institūciju sniegt paskaidrojumus par saviem izteikumiem

Piemērs: „Skaidrs kļuva, kāpēc man dzīvokli iedeva tieši šai mājā, kur dzīvoja tikai dažādi priekšnieki, kuri, protams, visi bija partijnieki, un kāpēc man kaimiņos iemitināti tik droši sargi. Tieku novērots, noklausīts, izspiegots.” (E.Berklavs, 297. lpp.)

Izņēmumi: neattiecas uz gadījumiem, kad autobiogrāfs demonstrē spēju apmuļķot vai būt izveicīgākam par *ziņotājiem* un *spiegiem*

Tēmas nosaukums: kolektīvā pretošanās padomju režīmam

Raksturojums: autobiogrāfi uzsver, kādas noteiktas grupas vai organizācijas centienus pārvarēt padomju režīma radītos šķēršļus un ierobežojumus

Indikatori: cilvēku kopēja un saskaņota rīcība, lai uzlabotu kādas grupas stāvokli

Piemērs: „Rakstnieku savienība, spēlējot „partiju”, varēja darīt lielas, labas lietas, aizsargāt cilvēkus, viņu darbus. Ojāram Vācietim piešķīra Tautas dzejnieku, lai viņu aizsargātu, jo tad arī vara respektēja.” (M.Zālīte, 76. lpp.)

Izņēmumi: neattiecas uz gadījumiem, kuros pretestībai ir individuāls, ar karjeras izaugsmi saistīts mērķis

Tēmas nosaukums: individuālā pretošanās padomju ideoloģijai

Raksturojums: autobiogrāfu uzsver individuālu rīcību, lai pārvarētu padomju režīma radītos ierobežojumus radošajai brīvībai, profesionālajai izaugsmei, ceļošanai u. tml. Šie apraksti vienlaikus var aptvert arī viktimizējošu pieredzi

Indikatori: centieni apiet ierobežojumus radošajai brīvībai, profesionālajai izaugsmei, ceļošanai u. tml

Piemērs: „Stundu laikā es nepildīju mācību programmas norādījumus, ka jāmaca PSRS vēsture. Rakstīju žurnālā, kā vajag, bet tā vietā konsekventi mācīju Latvijas vēstures pilnu kursu no vissenākajiem laikiem līdz mūsdienām. To es darīju absolūti spītīgi.” (O. Kostanda, 36. lpp.)

Izņēmumi: neattiecas uz gadījumiem, kuros parādās kolektīvās pretestības formas, ignorance pret režīmu (*iekšējā emigrācijas*) vai arī kuros autobiogrāfs, diskutējot ar pēcpadomju laikā dominējošajiem viedokļiem, cenšas mazināt režīma pārdarījumus vai stigmatizējošās prakses

Tēmas nosaukums: dubulto standartu ievērošana, pakļaujoties padomju režīma prasībām

Raksturojums: autobiogrāfs uzsver sadarbības vai pielāgošanās padomju režīmam formālumu, nošķir patiesos no šķietamajiem rīcības mērķiem.

Indikatori: dubultmorāle iestājoties partijā vai darbojoties ideoloģiskajās institūcijās, pakļaujoties ideoloģiskajām prasībām

Piemērs: „Nopietnāka lieta bija stāšanās komunistiskajā partijā karjeras interesēs. [...]”

Jāatceras, ka tolaik melnstrādnieks varēja PSKP iestāties jebkurā laikā, bet no inteligences partija baidījās, no tās cilvēkus uzņēma palēnām, kārtīgi katru pārbaudot. Manā gadījumā [...] bija skaidrs, ka to daru tikai karjeras pēc, un visu jau izšķīra jautājums, vai es posteni dabūšu, vai ne. Man par laimi, no direktorēšanas amatiņa nekas nesanāca, un es tāpēc netiku arī tā laika varenajai kompartijai.” (J. Freimanis, 33)

Izņēmumi: neattiecas uz gadījumiem, kad tiek uzsvērta darbība saskaņā ar pastāvošajiem likumiem, nevis ideoloģiskajiem uzstādījumiem

Tēmas nosaukums: atteikšanās no sadarbības ar ideoloģiskajām institūcijām

Raksturojums: autobiogrāfs uzsver, ka apzināti izvairījies no dalības padomju ideoloģiskajās organizācijās (LKP, komjaunatne) vai atteicies sadarboties ar čeku

Indikatori: izvairīšanās no iestāšanās partijā, ziņošanas čekai

Piemērs: „Tā kā man tiešo uzdevumu ir vairāk, nekā es spēju veikt, tad no papildu saistībām man gribot negribot nākas atsacīties,” atbildēju. Tā diezgan sekmīgi atsitu pirmos vervēšanas mēģinājumus.” (A. Kavacis, 117. lpp.)

Izņēmumi: neattiecas uz gadījumiem, kad indivīds pret savu gribu tomēr iestājas ideoloģiskajās organizācijās vai ziņo čekai

Tēmas nosaukums: ideoloģisko institūciju diskreditēšana

Raksturojums: autobiogrāfs cenšas mazināt ideoloģisko institūciju ietekmes varenību un uzsver to darbības neprofesionalitāti, pakļaujot cilvēkus ideoloģiskajām prasībām, amatpersonu padošanos cilvēciskām vērtībām

Indikatori: padomju iestāžu un amatpersonu kariķēšana, ideoloģisko struktūru zemais inteligences līmenis, spēja atšifrēt un kontrolēt ideoloģisko institūciju rīcību

Piemērs: „Vispār jābrīnās, ar cik primitīviem paņēmieniem čeka strādāja vēl sešdesmit otrajā gadā. Savā ziņā tā bija tāda interesanta rotaļa laika īsināšanai.” (H. Celmiņa, 159. lpp.)

Izņēmumi: neattiecas uz gadījumiem, kuros atsevišķas padomju amatpersonas tiek diskreditētas, lai tādējādi izceltu citu amatpersonu profesionalitāti un aklu nepakļaušanos ideoloģijai

Tēmas nosaukums: nepārtrauktības saglabāšana ar pirmskara Latviju

Raksturojums: autobiogrāfs uzsver centienus padomju laikā turpināt pirmskara Latvijas tradīcijas un ievērot tālaika tikumus un uzskatus

Indikatori: kristīgo svētku svinēšana, baznīcas apmeklēšana un laulāšanās baznīcā, 18. novembra atzīmēšana, izteikti pozitīva attieksme pret pirmskara Latvijas paaudzi

Piemērs: „Laulājāties baznīcā. Jēkaba katedrālē. Toreiz par laulāšanos baznīcā nevienu īpaši neslavēja, bet, es nezinu, kaut kā tas paslīdēja garām. Un beigās pārmet neko nepārmeta.” (A. Blonskis, 84. lpp.)

Izņēmumi: neattiecas uz gadījumiem, kad nepārtrauktība tiek akcentēta Atmodas kontekstā

Tēmas nosaukums: padomju ikdienas sociālo prakšu pārdefinēšana

Raksturojums: autobiogrāfs padomju ikdienas praksēs (blats, plašā alkohola lietošana, piespiedu darbs kolhozā, ceļošanas ierobežojumi) izceļ neitrālo vai pozitīvo vērtējumu

Indikatori: profesionālās darbības specifika, romantika, iespēja sasniegt noteiktus mērķus, rīcības neizbēgamība

Piemērs: „Jau toreiz mēs ar Egilu vienmēr smējāmies un šausminājāmies par visu šo padomju bardaku un bez mazākajiem sirdsapziņas pārmetumiem savtīgi tajā izmantojām visu, ko uzskatījām par kaut cik vērtu.” (L.Mondrusa, 83. lpp.)

Izņēmumi: neattiecas uz gadījumiem, kad padomju sociālo prakšu atainošanā dominē stigmatizējošā pieredze

Tēmas nosaukums: profesionālo un neprofesionālo padomju amatpersonu diferencēšana

Raksturojums: autobiogrāfs izceļ atsevišķas konkrētas vai abstraktas padomju amatpersonas, kas domāja patstāvīgi un nepakļāvās padomju ideoloģijai

Indikatori: uzsver amatpersonu atsaucību, godīgumu, inteliģenci

Piemērs: „Nevar piekrist ieskatam, ka padomju armijā visi oficiēri bija aprobežoti, stulbi un truli nevēģas. Es nerunāju par viņu profesionālo līmeni, bet gan par gluži cilvēciskām īpašībām. [...] Man ar komandieriem, jāsaka, laimējās. Starp viņiem ne mazums bija gaišu cilvēku, bet apakšpulkvedim Hitunam, gudram un lādzīgam ukrainim, esmu pateicību parādā. Viņš mani ir glābis visai bīstamā situācijā.” (G. Ulmanis, 136. lpp.)

Izņēmumi: neattiecas uz gadījumiem, kad tiek uzsvērtas amatpersonu labvēlīgā attieksme situatīvi, bet kopumā amatpersona tiek novērtēta drīzāk negatīvi un kritiski

Tēmas nosaukums: pēcpadomju Latvijas demokrātijas priekšrocību uzsvēršana

Raksturojums: autobiogrāfs uzsver dažādu sociālo grupu vai sabiedrības kā tādas ieguvumus no padomju režīma izjukšanas

Indikatori: profesionālie ieguvumi, politiskie ieguvumi, atbilstošāku vērtību un izpratnes nostiprināšanās

Piemērs: „Vēl aizvien tā kā kaunos par tiem laikiem, kad tomēr kā pircēji bijām pazemoti. Izņemot tos, kur iepirkās specveikalos, kuri ar attiecīgām apliecībām piegāja pie letes un pirka bez rindas. Kad to visu atceros, šīs pagātnes ainas Pētera tirgū [Liepājā] šķiet visai absurdas, izmurgotas, tālas no pašreizējās realitātes.” (O. Gūtmanis, 76. lpp.)

Izņēmumi: neattiecas uz gadījumiem, kad autobiogrāfs akcentē padomju laika mantojuma klātbūtni šodienas sabiedrībā

Tēmas nosaukums: nepareiza padomju laika izpratne

Raksturojums: autobiogrāfs uzsver aplamo padomju laika interpretāciju, nespēju saprast tajā dzīvojošo cilvēku rīcību. Tāpat tiek norādīta pārspīlētā uzmanība pret režīma pārdarījumiem noteiktām grupām vai arī šīs grupas tiek nepamatoti pazemotas pēcpadomju kontekstā. Nepareizo priekšstatu atspēkošana var izpausties gan kā padomju laiku glorificējoša, gan kritizējoša

Indikatori: konfrontēšanās ar šodienas viedokļiem par padomju laiku

Piemērs: „Lai neviens šodien nebrīnās un neveido jaunas nožēlojamas shēmas. Tā tas bija: nereti tieši latviešu pagrīdnieki, bijušie revolucionāri (nosacīti – no Montas Kromas līdz Andrejam Balodim) tajos gados visnoteiktāk un visneatmaidīgāk nostājās pret dzīvīgo staļinismu, pret stulbo nacionālo politiku, par dzīves demokratizāciju.” (I. Auziņš, I, 196. lpp.)

Izņēmumi: neattiecas uz gadījumiem, kad autobiogrāfs kopumā piekrīt paustajam vērtējumam par aizgājušo laiku vai arī papildina esošo viedokli, to nekritizējot

Tēmas nosaukums: nespēja atbrīvoties no padomju mantojuma

Raksturojums: autobiogrāfs uzsver konkrētas prakses, domāšanu un attieksmi, kas pārmentota no padomju laika un vēl aizvien ir pamanāma šodienas sabiedrībā. Šim mantojumam ir negatīvs iespaids uz cilvēkiem

Indikatori: korupcija, blata attiecības, individuālisma un pašiniciatīvas noniecināšana, padomju amatpersonu spēja noturēties politiskajā elitē

Piemērs: „Kā bija vakar, tā ir šodien. Kauls Ādažos uz dēla kāzām *izrakstīja* no Dailes teātra vairākas cienījamas tautas mākslinieces [...]. Arī šodien Krištopans Jaunmoku pilī savā četrdesmitajā dzimšanas dienā izraksta *joku plēsējus* no Nacionālā teātra un dejojās meitenes.” (H. Liepiņš, II 184. lpp.)

Izņēmumi: neattiecas uz gadījumiem, kad autobiogrāfs kritizē gan šodien, gan padomju laiku, bet neuzsver abu periodu savstarpējo saistību

Tēmas nosaukums: pēcpadomju Latvijas demokrātijas kritika

Raksturojums: autobiogrāfs uzsver šodienas demokrātiskā režīma nepilnības, kas sabiedrībā vairo haosu, mazina sociālās drošības un nākotnes prognozējamības sajūtu. Tiek akcentēti starppartiju konflikti un naudas ietekme uz politiku un citām sfērām.

Indikatori: korupcija, beztiesiskums, cilvēku vienaldzība pret valstī notiekošo

Piemērs: „Taču mēs iesākām savu jauno dzīvi, likvidējot rūpniecību, ķeroties pie lielo uzņēmumu iznīcināšanas, kaut tie bija slaveni, tā vai citādi pazīstami pasaulē.” (M. Vulfsons, 180. lpp.)

Izņēmumi: neattiecas uz Atmodas pozitīvajā cilvēku pašorganizēšanās pieredzē balstīto šodienas kritiku

Tēmas nosaukums: pēcpadomju vērtību degradācija

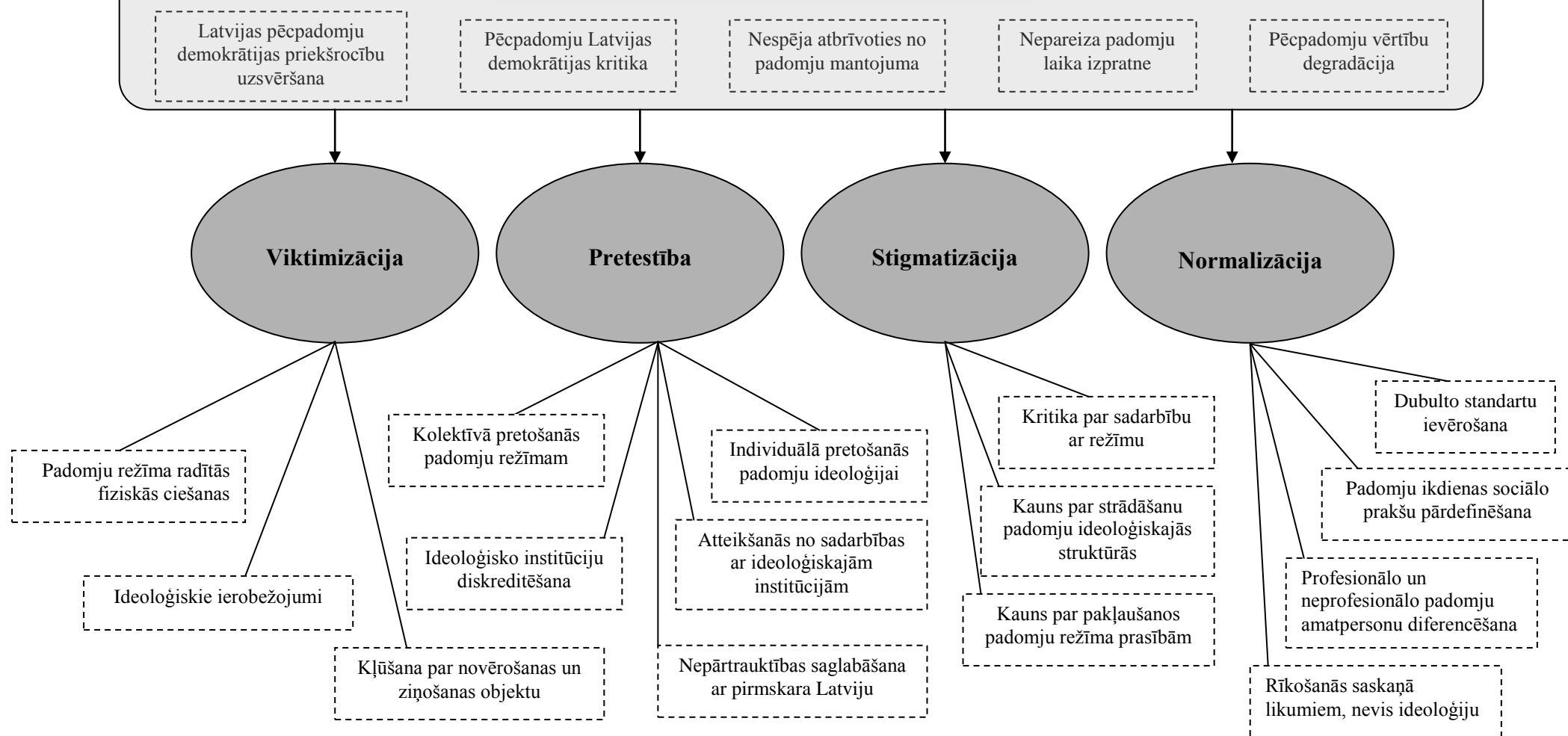
Raksturojums: autobiogrāfs uzsver profesionālo un cilvēcisko vērtību izmaiņas, kā rezultātā ir pasliktinājušās gan cilvēciskās attiecības, gan darba kvalitāte. Tiek uzsvērtā nespēja saglabāt Atmodas laika emocionālo pacēlumumu un kopības sajūtu

Indikatori: zemāks profesionālisms, nesodāmības un visatļautības sajūta

Piemērs: „Toreiz pastāvēja speciāla akvarelistu sekcija, un Latvijas akvarelis bija spēcīgākais PSRS. Kā murgu skatījos izstādē Arsenālā „Rudens 2001”, kur kopā saskaitīju 13 akvareļus un vienu pasteli, pie tam ne tos izcilākos, ko spēj mūsu meistari.” (M. Dāboliņš, 16. lpp.)

Izņēmumi: neattiecas uz gadījumiem, kad autobiogrāfs uzsver nepārtrauktību starp padomju laika un šodienas vērtību degradāciju

Padomju/pēcpadomju pieredzes salīdzināšana

7. PIELIKUMS

12. shēma
Pēcpadomju autobiogrāfisko naratīvu organizējošās tēmas

8. PIELIKUMS

7. tabula

Pamattēmu reģistrācijas matricas paraugs

Autobiogrāfija: Imants Auziņš. *Piecdesmit gadi bez televizora*. 3 sēj. Rīga: Sol Vita.

Spilgtākie notikumi	Kolektīvās identitātes		Pieredžu salīdzinājums
<u>SPN</u> Ungārijas sacelšanās: 34 1956.g. PSKP kongress: 39, 43, 65. gada kongress: 86, (II) 115, 197, (III) 48, 100 Kampana pret abstrakcionismu: 106, 145, (II) 195, (III) 40, 83 Prāgas pavasaris: (II) 198, Kampana pret V.Belševicu: (II) 52, (III) 17 <u>SAN</u> K.Skujinieka arests: 116 Iekšējās recenzijas: (II) 195 Kolhoza talka: 31, 34	<i>Grupa</i>		Partijas: 16 Cilvēki: 86, 103, (III) 68, 104 Rakstnieki: 126, 186, 196, (II) 64, 68, 156, (III) 39, 42, 50, 109, 120, 179, 220 Grāmatas: (II) 162, 167, 168 Socreālisms: 19 Starptautiskie sakari: (II): 21 Dzeja (II): 25, 194 Pretošanās: (II) 93 Laikmets: (II) 196, (III) 18-19, 41, 156, 220
	Iekšgrupa	Ārgrupa	
	Filologi: 48, (III) 105 Rakstnieki: 79, 101, 111, 198, (II) 118, 128, 201, 211, (III) 32, 57, 59, 116, 118, 121, 127, 149, 169 Stukači: 82, 84, 92, 185 A.Grigulis: (II) 102 J.Sudrabkalns (II): 115, 122, I. Lasmanis: (II) 119, (III) 54 J.Stulpāns: (III) 90	Militāristi: 55, 60, 67, Augstākie lēmēji: (II) 102 Lielās māja: 82, 96 Čeka: 114, (II) 118, 168, (III) 222 Atbildīgie darbinieki: 151, (II) 177, Lielā māja: (III) 84 Kontrolētāji: 168, 169 (III) 28, 81, 96, 181 Krievijas rakstnieki: 196-198, Ziņotāji: (II) 24, 161, (III) 170 Konjunktūristi: (II) 113 Kritiķi: (II) 31, (III) 52	

<p>Izglītība: 39, 40, 58 (II) 17 Politiskās uzrunas: 45, Militārā mācība: 53, 69, 70, Armija: (III) 248 Dzejas vakari: 84, (III) 112, Starptautiskie sakari: (II) 20, 74, 82, 84, (III) 185 Sankcijas: 87, 92, 113, 170, (II) 29, 56, 119, 142, 146, 163, 199, (III) 241, 246 Pretošanās: 196, 113, (III) 43 Cenzūra: 134, 138, (II) 102, 131, 138, 141, (III) 142, 178 Kritika: (II) 142, 160-166, 172, 200 (III) 190 Lasītāju vēstules: 29 Grāmatu tirdziņi: 166 Dzejas dienas: (III) 41 Kolektīvās vēstules (III): 53 Politnodarbības (III): 80 RS sēdes: (III) 90, 116, 168</p>	<p>A.Jansons: (II) 144, (III) 49, 63 V.Belšvica: (II) 146, (III) 40, 52 G.Priede: (III) 113, 123, 135 P.Jurciņš: (III) 171-173, 183 O.Vācietis: (III) 211 I.Bērsone (II): 29 M.Silmale (II): 146</p>	<p>Milicija: (III) 14 Komjaunatne: 48 A.Pārupe: (II) 212 Himmelreih: 92 R. Trofimovs: 146, (II) 42, (III) 155, 158-160, Augusts Voss: 147 Imants Lešinskis: 153 G. Zariņš: 152 N. Zadornovs: (II) 76 H.Priedītis: (II) 143, (III) 16, 17, (III) 150 A.Drīzulis: (II) 160, 162 J.Rubenis: (II) 200, 212, J.Škapars: (III) 16, 209 A.Goris: (III) 220-221</p>		
---	--	--	--	--

SPN – spilgti publiskie notikumi

SAN – spilgti autobiogrāfiskie notikumi